

Romai Classicusok, magyar fordításokban. 3 : C. Jul. Caesar'
minden munkái ; 1. A' Gallus háborúról nyolcz könyv. Ford.
és jegyz. bővité Szenczy Imre

Magy. Kir. Egy. bet.
Budán; Ofen 1839

Signatur: 56704-B.3
Barcode: +Z169584405
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ169584405>
Umfang: Bild 1 - 396

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KOH. HOF- BIBLIOTHEK

56.704-B

Alt-

56704-B.

42. 70. 301.

3.

R O M A I

C L A S S I C U S O K

MAGYAR FORDÍTÁSOKBAN.

KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

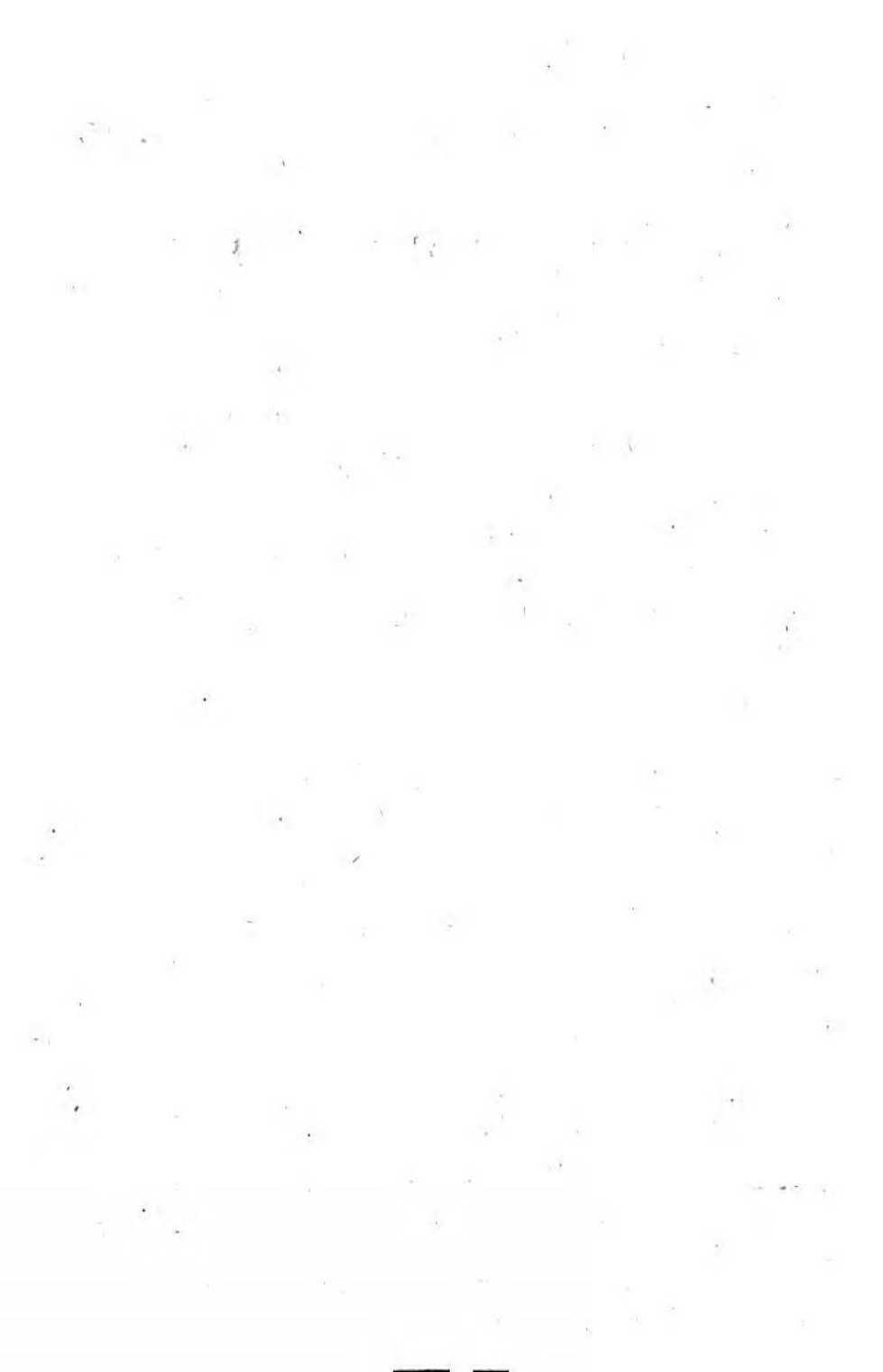
HARMADIK KÖTET.

C. JUL. CAESAR' MUNKÁI' ELSŐ KÖTETE.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXX. IX.

C. JULIUS CAESAR'

MINDEN MUNKÁI.

FORDÍTÁ ÉS JEGYZETEIVEL BŐVÍTÉ

SZENCZY IMRE,

**PRAEMONSTRATI SZERZETES KANONOK, SZOMBATHELYI KIR. GYM-
NASIUMI PROFESSOR, M. ACADEMIAI L. TAG.**

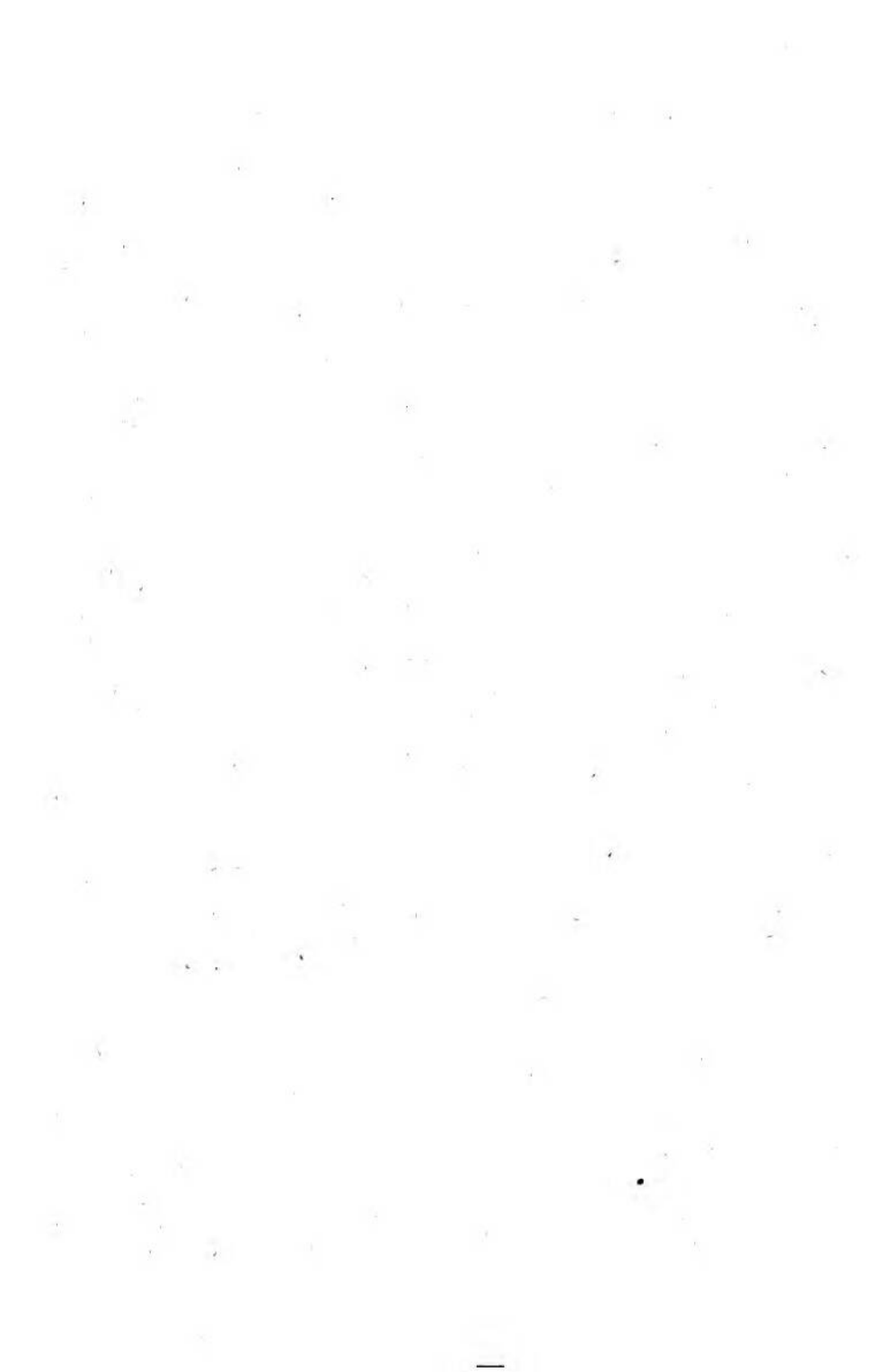
ELSŐ KÖTET.

A' GALLUS HÁBORÚRÓL NYOLCZ KÖNYV.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

M. D. CCC. XXX. IX.

BEVEZETÉS.

Nem lesz, ugy hiszem, érdektelen bevezetőleg azon férfinak, kinek iratait magyarítva adom, életéről, characteréről, írásmódjáról 'stb. röviden értekezni; mellesleg a' fordításban követett szabályokat is megemlíteni, hogy az olvasó eleve tudhassa melly író' munkáit veszi kezébe, 's mikép igyekezett azokat a' fordító, honi nyelvére álttteni.

C. Julius Caesar a' híres bajnok, nagy hadvezér, jeles kormányférfiu, remek író testi 's lelki szép tulajdonait használva sok dicső tettet hajta végre; de a' szerencsének is, melly, mint maga őszintén megvallja, az emberi dolgokban legtöbbet tehet, igen sokat köszönhete. Milly szerencse reá nézve, hogy régi 's híres nemzetségu atyától 's anyától, C. Caesar- 's Aureliától eredett; 's így már születésénél fogva, Cicero' mondásaként, alva is reménylhette a' romai néptől azon javakat 's tiszteltetéseket, mellyekért csak az önére nyeire támaszkodott vágytárs hiában küzdött volna; 's mellyekhez maga M. Cato is, nem vérség, hanem önérdemei által kíváuván a' romai népnek ajánlkozni, csak irígységgel,

's a' hatalmasok' alacsony fondorkodásaival *stiva* jut-hata *).

Valljon fényes születése nélkül minden igyekezete, 's bár melly kitűnő lelki tehetsége mellett is lehetett volna-e már tizenhetedik évében Dialis Flamen? — Egyébiránt is szerencse kalauzoló egész életében jól kiszámolt többrendű merényeit; 's a' legrettenetesebb csatákban, 's legveszélyesb vállalatokban nem hagyá el szerencséje, mellyre kétség kívül nem kevesbbé számolt, mint öneszére 's vitézségére. **) Végre is, ki tagadhatná hogy célirányos ugyan, de egy-

*) Non idem mihi licet, quod iis, qui nobili genere nati sunt, quibus omnia populi Romani beneficia dormientibus deferuntur. Longe alia mihi lege in hac Civitate et conditione vivendum est. Venit enim mihi in mentem M. Catonis, hominis sapientissimi, et vigilantissimi; qui quum se virtute, non genere populo Romano commendari putaret, quum ipse sui generis initium ac nominis ab se gigni et propagari vellet, hominum potentissimorum suscepit inimicitias, et maximis in laboribus usque ad summam senectutem summa cum gloria vixit. Cic. in Verr. V. 108.

**) Ki azt gondolná, hogy Caesar iránti igazságtalanság nélkül ezt nem mondhatni: jussanak eszébe a' Nerviusok elleni (Gall. háb. II. 25.), a' pharsaliai, nem messze Ruspínától Labienus elleni (Afr. háb. XV.), nem különben a' thapsusi, és munda-i ütközetek; továbbá a' Dyrrhachium melletti visszavonulás, (l. a' Polg. háb. III. 69. 's ugyanott a' 94ik jegyzetet) az Apsus melletti táborból titkos hajóra kelése, (l. a' Polg. háb. III. 25. 's ugyanott a' 64ik jegyzetet) az alexandriai háboruban (20ik szám alatt) a' hajónak, mellyen volt elsülyedése. 'stb. E' körülményekben csak olly könnyen elveszhetett volna, mint más közvitéz. Nekem illyesek' olvastakor akaratlanul is eszembe jutottak Plinius' szavai Epist. 5. *Fortuna in tota ratione mortalium sola utramque paginam fa-*

szersmind jó szerencse pártolta intézeteinek következménye volt az egész romai birodalomnak kénye 's hatalma alá jutása? 'S miért ne tulajdonítanók szép erős testét, munkagyőző virító egészségét, sőt lelki tehetségeit: villám belátását, maga rögzíteni föltalálását csoda emlékező erejét *), 's egyebeket is a' szerencsének? érdemül neki csak ezek' szorgalmas kifejtése, ügyes használása, 's jóra fordítása tulajdoníthatatik. De ebben áll épen Caesarnak legnagyobb érdeme; mert gyermekeségtől fogva fáradhatlan iparral művelé legremekébb eszét; az ékesszólást Ciceroval ugyan azon mestertől tanulta, 's Romában ő lett volna a' legelső szónok, ha egyedül erre adá magát **); de dicsvágya inkább a' hadi pályá-

cit. — — Cicero in Orat. pro Lege Man. épen a' jó hadvezérben megkívántató tulajdonok közé számlálja a' szerencsét: Ego enim sic existimo, in summo imperatore quatuor has res inesse oportere: scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, et felicitatem. És a' mit alább (XVI) ugyanott Maximus-, Marcellus-, Scipio-, és Máriusról mond, azt Caesar-ról is el lehet bizvást mondani: Fuit profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem, et gloriam, et ad res magnas bene gerendas ditinitus adjuncta fortuna.

*) Scribe et legere simul, dictare et audire solitum accepi-mus. Epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nihil ageret, septenas. Plin Lib. 7. Cap. 15.

*) Quid? Oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior?

Cic. ad Corn. Nepot. apud Svet. in Caes.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale vero (mero) conditus et facetiis Caesar.

Cic. Lib. 1. de Off.

ra hívá, 's nem csak ezen, hanem a' kormányin is kitűnék esze 's tehetsége.

A' tettvágy magas czélt tűzött elejbe, 's ezt makacson is sürgette, eszét, erejét, vagyonát, a' körülményeket annak elérésére csüggedetlenül használván.

Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Caesare et ipse ita iudico, et de hoc huius generis acerrimo aestimatore saepissime audio, illum omnium fere Oratorum latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, et iis quidem reconditis et exquisitis est consecutus.

Cic. in Bruto.

Sed perge Pomponi, de Caesare, et redde, quae restant. Solum quidem inquit ille, et quasi fundamentum Oratoris etc. Caesar atem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam et corruptam pura, et incorrupta consuetudine emendat; itaque quum ad hanc elegantiam verborum latinorum (quae etiamsi Orator non sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est), adiungit illa oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine; hanc quum praecipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere: splendidam quamdam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, et generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi vehementer probantur, complures etiam legi etc.

Cic. in Bruto.

C. Caesar, si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio; ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit appareat. Exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia.

Quintilianus Lib. X.

Marius' felekezete lévén a' hatalmasb, nőül vevé a' Mariussal tartó Cinna' leányát, Corneliát. De Sulla kerülván a' kormányra, 's ez őt, hogy nőjétől váljék el, sürgetvén; elég lelki erővel birt az egyébiránt semmi ellenmondást nem tűrő hatalmas Dictatornak ellenszegülni. Ellene lévén Sulla, Romából megszökött; kivel azonban rokonai 's Vesta' szüzei' közbenjárására megbékült.

Vitézségét legelőször M. Minutius Thermus Praetor alatt Mitylene város' ostrománál mint hajóhad-kormányzó tünteté ki.

Sulla' halála után a' huszonegy évü ifju tüstént Romába jött, hol a' néptől egymás után katonai Tribunusnak, Quaestornak, Aedilisnek neveztetett. Ez utolsó tisztében a' nép' kegyét minden kitelhető módon vadászta, 's meg is nyerte olly mértékben, hogy magával Pompeiussal vettetnék össze

Q. Caecilius Mettellus Pius' halála után Pontifex Maximus lön.

Praetorsága után tulsó Hispaniát nyeré kormányul. Temérdek (nyolczszáz talentumnyi) adóssága miatt hitelezői nem ereszték őt ki Romából, ha érte Crassus nem kezeskedik. Hispaniában történt, hogy meglátván N. Sándor' szobrát, a' nagy tettek' vágyától lángoló harminczhárom esztendő's férju könyekre fakadt, magával elégületlen lévén, hogy e' koráig Sándorral egybevetve semmi emlékezetre méltót nem vitt véghez. Praefecturájában több nemü hódításokkal öregbíté a' romaiak' birtokát. Még az év' lefolyta előtt utódját be sem vár-

va, szokott sebességével Romában termett, 's a' Consulságot kereste.

A' városban ekkor Pompeius' pártja nyilvános vilongásban állott. Akármelly részhez csatolja magát, a' másikon ellenfélre talál. Önerdeke javaslá tehát, hogy e' két hatalmas embert egymással összebékéltesse. Sikerült igyekezete; a' Triumviratus fölállott, 's Caesar M. Calpurnius Bibulussal Consul lett. Hogy Pompeiussal szorosabb kapcsolatba jőjön, neki adá nőül leányát Juliát; maga pedig L. Calpurnius Piso' hajadonát vevé el. Így fészkelé meg magát a' hatalomban; 's kik a' vonagló Republicában még hazafiak akarának lenni, mint például Cicero, azokat a' Néptribunusságra segített adáz, és dühöngő P. Clodius által foglalatostkodtatá.

Consulsága után innenső 's tulsó Galliát nyeré kormányul, még pedig (törvény ellen) öt folytoni esztendőre, 's utóbb új ötre; melly időszak alatt észszel, vitézséggel és szerencsével legnagyobb hadakat viselt. Saját emlék-jegyzékeiben vannak ezek megírva, mellyek' hitelessége felől (ha néhány elsimított, vagy szántsándékkal elhallgatott, de a' történetek' velejét meg nem másító körülményeket kiveszünk) mivel azokat már az akkoriak olvasták, és hitték, kételkedni nem lehet. Néhány becsmérőlt, millyek nélkül soha nagy ember nem volt, 's nem is lesz, föl sem kell venni. *)

*) Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat (Commentarios); cum Caesar pleraque et quae per alios erant gesta, temere crediderit, et quae per se, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit, existimatque rescripturum et correcturum fnisse.

Sveton. in Caesare.

Julia' halálával megszakadt a' kötelék, mely őt Pompeiushoz csatlá; 's e' két Triumvir — Crassus nem volt többé — külön törekvék a' fő hatalomra. Pompeius nem akara magához hasonlót, Caesar magánál felsőbbet ismérni.

Többenemü sértések által ingerülve Caesar csoda sebességgel Romába' vivé seregét, magát Consullá téteté 's a' polgári háborúban a' diadalt katonai szép tulajdonaival Pompeius ellen kivíva. E' tetteket ismét önmaga jegyzé föl.

Egyéb háboruji e' következők: elintézé Ptolemaeus' gyermekeinek viszonyait Aegyptusban; meggyőzé hihetlen hamarsággal a' nagy Mithridates' fiját Pharnacest; nem különben diadalmaskodék három igen jeles vezéren: Scipio Metelluson, Afraniuson, és Jubán Mauritania' királyán; de a' legkeményebb tusát Hispaniában állotta ki Pompeius' fiai ellen. Ezek fölötti győzelmén tartá ötödik, és utolsó diadalmi pompáját, mely alkalommal, ugy szinte az előbbi, pazar fénynyel tartott, négy diadalmi ünnepén töméntelen ajándékot, vendégségeket, vadászatokat, 's harcz-játékokat ada katonájának 's a' népnek.

Igy emelkedék Caesar fokonként, és czélját soha szem elől nem vesztve a' romai legfőbb hatalom' birtokára. E' beli örökös törekvéseinek elérésére segédei voltak Romának az ő hatalmasb föllépését megelőző körülményei. Ugyan is:

Marius' és Sulla' idejétől fogva a' Respublica' sorsa 's története csak egyes személyek körül forgott; ez utolsó visszaállítá ugyan erőszakkal a' Senatus' hatalmát; de Roma' életereje több izbeli, kivált az utolsó rendité-

sek által inkább ki volt merítve, mintsem azt zsarnoki varázs-vesszővel vissza lehetett volna állítani; 's az ellenszegülési szellemnek, mellyet egy időre elfojtani ugyan, de végkép eloltani nem lehetett, lángalóbban kelte, mint valaha, kitörnie, mihelyt arra termett emberek mutatkozának vezérül. Kevés év mult el, hogy az Asiából diadalmasan visszatérő, 's magát minden tekintetben első embernek tartó Pompeius, kívánatainak kivitelére nézve kemény és sikeres ellenszegülésre talált a' Senatusban; 's ezért az aristocraták' pártjáról — ingatag léptét soha tökéletesen meg nem jobbíthatólag — a' népére lépett ált. Vágytársa akadt a' mind talentumaira jelesebb, mind népszerűségére kedvesebb férfiuban Julius Caesarban. A' történet' folytatában látni fogjuk, hogy Pompeius megbukott, Caesar pedig a' legfőbb polczra emelkedett.

A' fő hatalom' korlátlan birtokába jutván — ugyanis holtaiglan Dictatornak nevezteték ki — a' Republica' belügyeinek elrendelésével foglalkozék; 's kifejté azon tehetségeit, mellyek őt szemeinkben szintolly nagy kormány-ferfiúnak, mint hadvezérnek bélyegzik. Romát 's Italiát ékesítő, sőt az egész világot áltölelő, 's az emberi nem' javát tárgyzó óriási terveinek kivitelében, mellyeknél nagyobbakhoz ő előtte senki sem fogott, 's mellyek mindenek' véleménye szerint örök dicséretre méltók, megelőző őt az elnyomott szabadság' végérzelmeitől szellemült néhány összeesküdt által Martius' 15. Roma' épít. 719. évében ötvenhat esztendő's fejére mért halál.

Caesar' meggyilkoltatása után a' Republicák' legrendkivülebbike, mint ilyen, nem állhata tovább fenn. A'

belsurlódások, a' hajdani egyszerű életmód' megváltoztatása, a' szigorú, republicai erények' 's tántoríthatlan férfiú characterek' gyérsége, a' nemesség 's a' nép közötti versenyek' legfeszültebb pontra hágása, az ifjúságnak csaknem kizárólag görög kézre került neveltetése, 's ezáltal a' hazafiúság' enyészte, a' pártszellem' kifejlése, az athenei puha élet' 's fényűzés' általános lábra kapása, a' nagyok' kapzsisága, 's telhetetlen pénzvágya, szóval: a' házaseretet' meghülése voltak azon okok, mellyek e' Colossus' talpköveit megrendíték, 's azon vész-csirát kifejték, melly a' dühöngő belháboruk által gyengült, 's magát már fölülélt köztársasági kormányalkatot, ott többé vissza nem állíthatólag, a' létek' sorából kitörlé.

Caesart mint írókat nem csak egy szempontból lehet méltánylanunk; ugyanis, ha meggondoljuk: hogy ő ezen, a' történet' évkönyveiben örökké nevezetes, kormányváltozásnak nem csak szemtanúja, hanem fő előmozdítója, eszközlője, 's úgy szólván sarkalatja volt; hogy azon Republicának közli végvonaglásait, melly kiterjedtségére minden előtte 's utána lévőket hasonlíthatlanul fölülmult; hogy e' rettenetes világ-tragoediának szerepeit olly nagy emberek játszották, millyeket csak Roma, 's csak e' korszakban teremthete; hogy soha olly óriási erők, egy részről a' szabadság- más felől a' magány-uralkodásért, egymással nem vítak; hogy e' nehéz tusában a' leg-tündöklőbb erények', az elkeseredett elszánás', a' hazáért maga dicső föláldozása', 's a' kitűzött célt váltig maka-

csul szorgalmazó jeles elmék' törekvéseinek remek példái tünnek elő; hogy ezen emlék-jegyzékekben ama' vészterhes triumviratustól kezdve egész annak fölbomlásáig történt nagynál nagyobb dolgok foglaltatnak; hogy önmaga az éles eszü 's mély belátásu Caesar adja az egymást torló tettek' közepette tudtunkra a' tőle finomul szőtt, fáradsággal elkészített, és bátran 's ügyesen végre hajtott ország-alkotmányrontó terveit; végre, hogy az emberi dolgok' forgása szerint a' világ' játékszinén századok mulva hason sorsintéző körülmények fordulhatnak elő, 's hogy ha szemeinket behunyni nem akarjuk, a' multból a' jelenre tanúságos következtetést huzhatunk: milly érdekessekké kell, csak e' történeti szempontból is, illy férfiutól, illy tárgyban 's illy korszakban irt hagyományoknak előttünk válni.

De, a' mi ismét nem csekélység, önirataiból egy olly emberrel ismérkedünk meg, millyet a' természet csak ritkán alkatott; meg ismérkedünk characterével, mellyel mint polgár, hadvezér, kormányférfiu, 's tudós tündöklök; meg gyengéjével 's fogyatkozásaival, mellyeket minden maga tetteit rajzoló, simítson bár mennyit, akarva, nem akarva, itt ott elárul. Mit, 's mennyit kell a' rendkívüli tulajdonainál, 's ritka lelki nagyságánál fogva az eraberiség' hősei között fennálló férfiuban csodálnunk! mennyit sajnálnunk, hogy illy ember, ki egymaga képesebb lett volna minden eldődénél hazája' mély sebeit beforasztani, 's a' Respublica' belső alkatát megjobbítani, többre vágyott, mint a' világ' legnagyobb szabad társaságának első polgára lenni! mindazáltal határtalan dicsvágya mellett is milly kimélésre kell íranta olvadnunk,

mikor számtalan, a' haza' javáratott rendeletét a' fő hatalom' mérsékletes használását, nemes szivét, elleneihez mutatott kegyességét, 's egyéb dicső tetteit, és szép érenyeit olvassuk: hogy még sanáljuk is e' nagy csillag' gyászos elhunytát, látván, hogy illy lángeszű férfin' törekvéseinek jutalmát kevés esztendő mulva Octavianus aratta!

Mit szóljunk írásmódjáról? Ezt csak érezni lehet kelőleg, de nem megmondani. Kül fénynyel nem ragyog, de belmétósággal teljes. Nyelve gondtalan, de még sem darabos; nem kisikárlott, de kellemes; nem meglepő, de szerény méltóságában folyvást andalító; tömött, de nem komor és sötét, hanem derült 's erős; kesei természetiek, és semmi kaczer fortély által nem piperézettek; szavai nem makacs izléssel válogatottak, de simák; nem bőven áradozók, de semmit nem nélkülözők, tárgyuk felé szüntelen haladó, végig bájban 's kellemben folydogálók, mindenütt simák, görgők, lelkesek. Szóval: az egész Caesar ha fest, ha buzdít, ha fenyít, ha ígér, ha dicsér, olly egyszerű, olly könnyű, 's még is

— — — ut sibi quivis

Speret idem, sudet multum, frustra que laboret

Ausus idem.

Horat. de Art. poet. v. 241.

Illy sok oldalú, sok tökélyű író' fordításához fogván meg fogok-e hazámfijai előtt pirulás nélkül állhatni, nem tudom. Sok helytt magam is igen érzem: mennyire maradt el a' magyar az eredetitől, mennyi vészelt el ennek szépségéből; de a' sok *ki, melly, hogy* szóval, a' sok *articulussal* súlyosított nyelvünkben a' latin részesülők' csoda szépségé-

nél, a' particulák' játszi lebegésénél, a' melléknév' szabad helyzeténél lehetetlen volt soknak el nem veszni.

A' munkának magyarra tételénél általam ezekre volt figyelve:

A' magyar tudós társaság által kikötve lévén, hogy ki mit fordít, azt a' legjobb kiadások szerint tegye; én a' következő czimű zweybrückeni kiadást használtam: C. Julii Caesaris opera ad optimas editiones collata studiis Societatis Bipontinae. Editio accurata Biponti 1802. Ezt más egyebeknél, újabbaknál is, mellyek előtttem valának, azért tartám jobbnak, mivel ez a' mi időnkben, egy a' romai remek írók' kiadására összeállott tudós társaság' fölügyelése alatt jött ki, melly tehát e' végre minden azelőtt kijött legpompásb, 's legjobb kiadásokat használni bizonyosan el nem mulasztott. Azon igen kevés helyeken, hol tőle eltértem, e' beli eltérésemnek az alávetett jegyzetekben mindenhol okát adtam.

E' kiadásban — ugymint nem Caesar' munkája — nincs meg a' gallus háborúhoz a' nyolczadik könyv: ugy szinte nincsenek meg az alexandriai, africai, és hispaniai háborúról szóló könyvek; de mivel a' tudós társaság — hihetőleg a' történeti összefüggés miatt — ezek' fordítását is kitűzte, e' végre ugyan azon zweybrückeni társaság' egyik régibb kiadását használtam. (C. Julii Caes. etc. Editio acurata Biponti ex Typographia Societatis 1782.)

A' nemzetségek' vagy férfiak' tulajdon neveit, p. o. Aeduus, Dumnorix, Trebonius 'stb. a' magok' végző-

déseiben meghagyni jónak tartottam, a' magyar nyelv' szabályai szerint formálván belőlök (félre billenő hangzása miatt egyetlenegy szót kivéve) a' többest is.

Hasonlókép megmaradtak e' következők: Legio, Centuria, Centurio, Decurio, Legatus, Cohors, Gallia, Italia, pilus, 's több e' féle tisztjelentő 's műszavak. Ezeket magyarokkal fölváltani könnyű munka lett volna, de mellyek, ítéletem szerint, a' régiséggel kevésbé hangzottak volna össze.

Kötelességemnek tartám jó kutatókból a' jegyzetekre mindent összeszerezni, mi a' munka' akárminő fövlagosítására szükséges, hasznos, vagy érdekes lehetett. Azonban eltaláltan-e az igaz mértéket, nem tudom. Olvasóimnak ama' kisebb részére, kiknek épen semmi jegyzetre nincs szükségök, természetesen nem számoltam.

Uj szavak' lajstromát a' munka mellé függeszteni nem véltem szükségesnek. Néhány katonai, vagy táborig műszavak, mint p. o. castellum, vinea, pluteus, musculus, testudo, phalanx 's több e' féle, hiszem, úgy vannak fordítva, hogy azokat nem nehéz megérteni. Azon fölül az illynemű szavak ott, hol először előjönnek, az alávetett jegyzetekben meg is vannak magyarázva.

Egyébiránt bízom kegyes olvasóim' méltányosságában, hogy ha talán néhol festéseimet kevesbé bájosoknak, 's kifejezéseimet kevesbé szabatosoknak lelendik, annak legalább is egy részét nyelvünk' — főkép tactikai tekintetbeli — szük voltának, 's azon feszes helyzetnek rovására rovandják, mellyel minden fordítónak küzdeni osztályrészül jutott.

Engem azonban megnyugtató önérzetem, hogy a' fordítás' három fő szabályát: semmit az eredetiből ki nem hagyni, a' hoz semmit hozzá nem tenni, és úgy beszélni, hogy a' fordítás ki ne ríjon, tehetségem szerint teljesíteni, és minden hiányt őszinte iparral igyekeztem eltávolítani.

Sz. J.

C. JULIUS CAESAR'

EMLÉK - JEGYZÉKEI 1). A' GALLUS HÁBORURÓL. 2).

ELSŐ KÖNYV.

FOGLALAT.

Gallia' leírása. Ezt a' Helvetiusok megtámadni szándékoznak: de Caesartól két ütközetben megveretnek, kik fenmaradnak, elhagyott hazájokba visszamenni kényszerítettnek. 1—29. A' Gallosok Ariovistus, Germanusok' királya ellen, ki a' Sequanusok' földén megtelepedett, Caesar előtt panaszt tesznek: ez a' dolog' eligazítása végett Ariovistushoz követeket küld, de siker nélkül. 30—37. Ellene viszi tehát először remegő, utóbb beszéde által fölbátorított seregét. Beszédben erednek egymással a' két fél' vezérei, de foganat nélkül. Fegyverre kel a' dolog. A' Germanusok megverettétven Galliából elköltöznék. 38—54.

I. Gallia 3) általában három részre van osztva, mellyek' egyikét a' Belgák 4), másikat az Aquitanusok 5), harmadikát azok lakják, kik ön nyelvökön Celtáknak 6), a' mienken Gallusoknak neveztetnek.

Nyelvre, alkotmányra, és törvényre egymástól mindnyájan különböznek 7).

A' Gallusokat az Aquitanusoktól Garumna 8), a' Belgáktól Matrona 9), és Sequana' 10) vize választja.

Legvitézebbek köztök a' Belgák, minthogy a' mivelt, 's finom Provinciától 11) legtávolabb esnek. Kalmárok is ritkán vetődnek hozzájuk, 's nem hordják helyökbe az erkölcs puhító szereket 12). Azonfölül tős szomszédaik a' Rhenuson tul lakó Germanusoknak 13), kikkel folyvást háboruszkodnak.

Honnan a' Helvetiusok 14) is vitézebbek a' többi Gallusoknál; mert csaknem naponként küzdenek a' Germanusokkal, vagy határaiktól rezzentvén el őket, vagy hozzájuk berontván 15).

Azok' birtokának egyik része 16), mellyet, mint mondók, a' Gallusok, birnak, Rhodanus' 17) folyójánál kezdődik; a' Garumna' vizéig 18), a' tengerig, 's a' Belgák' határáig terjed, 's megérintvén a' Sequanusok' és Helvetiusoknál 19) a' Rhenust 20) is, éjszakra nyulik.

A' Belgák' birtoka Gallia' végszéleinél kezdődik 21), 's az alsó Rhenusig terjed éjszak-keletnek.

Az Aquitanusok' földé 22) Garumna folyótól a' pyrenaeusi hegyekre, és a' Hispania melletti tengerre dől, 's éjszak-nyugotra fekszik.

II. A' Helvetiusoknál tekintetre 's birtokra mindenkit megelőzőtt Orgetorix. Ez M. Messala, és M. Piso Consulok' idejében 23) uralkodásra vágyván az előkelőkkel összeesküdt, és nemzetét reá birta, hogy mostani lakhelyöket mindenestül elhagyják: mivel vitézebbek lévén mindnyájoknál igen könnyen meghódíthatják egész Galliát.

Ezt annyival könnyebben elhitette velök, mivel minden részről természeti védhatárok közé vannak zárva: egy részről az igen széles és mély Rhenus választja el őket a' Germanusoktól; más részről Jura' 24) magas hegye a' Sequanusoktól 25); harmadikról Lemanus' tava 26), és Rhodanus' folyója Provinciánktól. Innét történt, hogy sem szét nem csaponghatának, sem szomszédaikat olly könnyen meg nem támadhaták. Ezt a' harczkedvelő nemzet fölötte sajnosan türte; számához pedig, valamint hadi dicsőségéhez, és vitézségéhez képest magát szük földre szorítotttnak vélte, ugymint mellynek hossza kétszáz negyven, széle pedig száz nyolczvan ezer lépésre terjedt 27).

III. Ezekről indítva, 's Orgetorix' tekintetétől buzditva elhatározák azt mind megszerezni, mi a' költözködésre szükséges: minél több vonós marha' és társzeker' összevásárlását, sok gabona' vetését, hogy útközben elégséges eledelök legyen, és szomszédaikkal a' béke' 's barátság' megerősítését. Mind ezek' végre hajtására két esztendőt elégségesnek véltek, a' hamadikra indulást határoznak.

A' dolog' kivitelére Orgetorixot választák. Ez a' szomszédokhoz követül vállalkozott. Útjában rá vette Casticust, a' Sequanusoknál sok év óta fejedelemkedett, 's a' romai tanácstól 's néptől baráti névvel tisztelt 28) Catamantaledesnek fiját, hogy tegyen szert a' hajdan atyja' kezén volt kormányra 29); hasonlóan Dumnorixot is az Aeduusok' 30) igen kedvelt fejedelmének Divitiacusnak öccsét, hogy nemzeténél ugyan arra törekedjék, 's leányát neki nőül adá: könnyen czélt érhetnek, mondá, minthogy ő nyeri el népénél a' főhatalmat, 's egész Galliában kétség kívül a' Helvetiusok lévén legtehetősebbek, hatalmával 's hadával megszerzi nekik az országot.

Igy elcsábítva esküvel kötelezék egymásnak magokat, 's reménylék, hogy kezökre kerítvén övéjüknél a' fő hatalmat, e' három leghatalmasb 's legerősb nemzet 31) által egész Galliát meghódíthatják.

IV. Mihelyt erről a' Helvetiusok hirt vettek, kényszeríték Orgetorixot, szokásuk szerint vasra verve 32), magát védeni. Ha bűnben marasztaltatnék, megégettetése 33) elkerülhetlen vala.

Az ügyvédésre határozott napon Orgetorix minden hozzá tartozóját, mintegy tíz ezer emberét mindünnen összegyűjté, nem különben minden védettjét, 's nagy számu adósait. Ezek' segítségével magát az ügyvédés alól kihuzta.

Midőn e' miatt fölindulván a' kösztársaság erőhatalom által törekednék igazát kivíni, 's a' tisztviselők a' föld' népét gyűjtenék össze: Orgetorix meghalt. Az a' gyanu, mint a' Helvetiusok vélekednek, hogy ön-gyilkos lett.

V. Ennek halála után mindazáltal a' Helvetiusok koránt sem mondtak le azon szándékról, hogy hazájokat oda hagyják.

A' mint e' végre magokat eléggé elkészülteknek vélték: minden városukat, számszerint mintegy tizenkettőt, vagy negyven falujokat, 's egyéb külön épületeiket fölgyújták; minden gabonájokat, kivéven mellyet magokkal viendenének, megégeték: hogy elenyészvén a' haza térés' reménye, minden veszély' türéseire elszántabak legyenek 34). Meghagyák, hogy kiki három hónapra vigyen magával őrlött eleséget. Reá vették a' szomszéd Rauracus- 35) Tulingus- 36) és Latobrigusokat 37), hogy ők is városaikat és falvaikat hasonlókép fölgyújtván velök együtt költözzenek; így a' Bojusokat 38.) is, kik a' Rhenuson tul laktak, és Noricumba áltmenvén 39) Noreiát ostromolták, magokhoz csatolván frigyeseikké tevék.

VI. Csupán, két ut volt, mellyeken hazájokból elindulhattak: egyik a' Sequannusok' földén Jura' hegye és Rhodanus' folyója között szük és akadályos, mellyen egyes szekér alig mehetett, az igen magas hegy pedig egészen reá hajlott, úgy hogy az áltmenetelt igen kevesen is gátolhaták; másik a' mi Provinciánkon keresztül sokkal jártabb és téresebb, mivel a' nem rég lecsilapított Allobroxok' 40) és a' Helvetiusok' határai közt foly a' Rhodanus, melly némelly helyeken átgázolható. Az Allobroxoknak a' Helvetiusok' határaihoz legközelebb eső végvárosa Geneva 41). E' város' hídja a' Helvetiusok' földét érinti. Az Allobroxokat vagy jó szerével részökre hódíthatni, mivel a' romai néptől még idegenkedni látszattak, vagy erőszakkal kényszeríthetni reménylék, hogy őket határaikon szabadon áltmennni engedjék.

Minden készen lévén az indulásra, napot határoznak, mellyen a' Rhodanus' partján mindnyájan összegyűlenek. Ez volt Martius' 28-ka L. Piso, és A. Gabinius Consulok alatt 42).

VII. Midőn Caesarnak tudtára esett, hogy a' Helvetiusok Provinciánkon keresztül akarják venni utjokat: Romából hirtelen fölkerekedvén nyakra főre tulsó Galliába 43) siete 44), 's Genevához érkezék. Az egész Provinciából a' lehetőségig legnagyobb számú katonaságot szedet 45), — egész tulsó Galliában csupán egy legio 46) vala — 's a' genevai hídat lerontatja.

Mihelyt a' Helvetiusok megtudták érkezését, előkelőjüket Nameius, és Verudoctius által vezetve követségben küldék hozzá, kik jelentenék, hogy — más utjak nem lévén — a' Provincián minden kártétel nélkül szándékoznak keresztül költözni, 's azért kérik, hogy ezt engedelmével tehessék.

Caesar tudván, hogy a' Helvetiusok ölték meg Cassius Consult 47), ők szalasztották meg 's hajtották járom alá seregét 48): jónak vélte megtagadni az engedelmet; nem is tartá hihetőnek, hogy az ellenséges indulatu emberek, ha engedelmet nyernek a' Provincián keresztül utazni, magokat a' kártételtől, 's kicsapongástól tartóztassák. Mindazáltal, hogy időt nyerjen, míg a' katonák, kiket szedetni parancsolt, összejönnek, válaszola a' követeknek: hogy meggondolja a' dolgot; ha valamit kívánnak, Aprilis' 13-kára térjenek vissza.

VIII. Azon közben a' nála lévő legio, és a' Provinciából összegyűlt katonaság által Lemanus' tavától, melly a' Rhodanusba szakad, egész Jura' hegyéig, melly a' Sequanusok' határait a' Helvetiusoktól választja, tizenkilencz ezer öl hosszaságu, 's tizenhat láb magasságu falat és

árkot vonat. Ezt végezvén védőröket rendel, sánczfokokat erősít, hogy könnyebben gátolhassa őket, ha ellenére áltjönni törekednének.

A' kitüzött nap' eljöttével a' hozzá vissza tért követeknek azt felelé: hogy a' romai nép' szokása és példája szerint a' Provincián keresztül utazni senkinek sem engedheti meg; 's ha erőszakoskodnak, ellentáll nekik.

E' reményökben a' Helvetiusok csalatkozván hajókat fűzenek össze, és sok talpat készítenek; mások a' Rhodanus' zátonyain, hol a' folyam legsekélyebb volt, néha nappal, többször éjjel áltörni próbálgatának; de a' védgátok, az összerohant katonaság, és lőszerek által vissza veretve e' beli szándékukkal fölhagyanak.

IX. Egyedül a' Sequanusok' földén keresztül vivő ut maradt fenn, merre azonban a' Sequanusok' engedelme nélkül, a' tér' szűke miatt nem mehettek. Erre őket magok nem birhatván, az Aeduus Dumnorixhoz követeket küldének, hogy közbenjárása által nyerjen a' Sequanusoktól engedelmet.

Dumnorix, a' Sequanusoknál kedvezés, 's adakozás által igen sokat tehetett, 's a' Helvetiusoknak jóakarója volt, mivel azok' nemzetségéből vette nőül Orgetorix' leányát, a' fő hatalomra is vágyván az ország' fölforgatására törekedett, és jótéteményei által minél több nemzetet kívánt magának lekötelezni. Fölvállalá tehát az ügyet, 's a' Sequanusoktól kinyeré, hogy határaikon a' Helvetiusokat keresztül menni engedjék; véghez vivé azt is, hogy egymásnak tuszokat 49) adjanak: a' Sequanusok, hogy a' Helvetiusokat utjukban ne akadályozzák; a' Helvetiusok, hogy minden sérelem, és kártétel nélkül költözzenek keresztül.

X. Caesarnak hírül adák, hogy a' Helvetiusok a' Sequanusok' és Aeduusok' földén keresztül szándékoz-

nak berontani a' Santok' 50) telkére, mely a' Tolosatoknak 51) már a' Provinciában keblezett népnek, határához közel esik. Ezen esetben átlátta, hogy nagy vezélyre tétetnék ki a' Provincia, ha olly harczkodvelő 's a' romai népet gyűlölő emberek lennének illy sik 's igen termékeny tájékon szomszédaik. Ezért az erősséget, mellyet építtetett, T. Labienus Legatusra 52) bizván, maga sebes hajtással Italiának tartá; ott két legiót gyűjtván, 's más hármat, melyek Aquileia 53) körül teleltek, tanyájokból megindítván, ezen öt legióval legrövidebb uton, az Alpeseken keresztül, tulsó Galliába sietett. Ott a' Centrok 54), Graiocelusok, és Caturixok a' magasabb tájakat elfoglalván, a' seregnak útját állani igyekezének. Ezeket több csatában elvervén, Ocelumtól 55), mely az innenső Provinciában véghely, a' Vocontiusok' 56) határaitra, a' tulsó Provinciába hetedik nap megérkezék: onnét seregét az Allobroxok' földére, innét pedig a' Segusianusokéra 57) vivé. Ezek a' Provinciával a' Rhodomanuson tul határosok.

XI. Seregeiket a' Helvetiusok már a' szorulaton, 's a' Sequanusok' határain keresztül vezették, és az Aeduusok' földére érvén, ezek' telkeit pusztították. Az Aeduusok magokat 's vagyonukat védeni elégtelennek lévén, Caesarhoz segéd-kérés végett követeket küldének, — mondván —: ugy viseltették minden időben a' romai nép iránt, hogy nem kellene seregünknek csaknem szeme-láttára telkeinknek pusztittatniok, magzataiknak rablánczra fűzetniök, 's városaiknak földulatniok.

Az Aeduusokkal azon egy időben az ő frigyeseik és rokonaik az Ambarrusok 58) is tudósíták Caesart, hogy minekutána telkeik elpusztítottak, csak nagy nehezen menthetik városaikat az ellenség' dúlásaitól.

Nem különben az Allobroxok, kiknek a' Rhodanuson túl falvaik és birtokaik voltak, Caesarnál keresének menedéket, 's jelenték, hogy a' puszta földnél semmi egyebök nem maradt.

Ezen okoktól indítatva Caesar, eltökélé, hogy nem várja míg a' Helvetiusok megemésztvén a' szövetségesek' minden vagyonát a' Santokhoz érkezzenek.

XII. A' Helvetiusok azonban Arar' folyóján 59), melly az Aeduusok' és Sequanusok' határai közt olly szertelen lassúsággal omlik a' Rhodanusba, hogy melly részre folyjon szabad szemmel ki nem vehetni, összeguzsolt talpakon, és sajkákon 60) áltvergődtek.

Midőn Caesar kémek által megtudta, hogy a' Helvetiusok, már seregeik' három részét a' folyón áltvittek, a' negyedik pedig az Araron túl még hátra van: harmadik Őrváltáskor 61) három legióval a' táborból kiindulván, ama' részt lepte meg, melly a' folyón még nem mene keresztül. Ezeket zavartokban, midőn nem is álmodnák, megtámadván, nagy részint fölkonczolta; a' többiek futásnak eredtek, 's a' közel lévő erdőkbe rejtetek.

Ezek Tigurum megyebeliek voltak: mert Helvetia általában négy megyére van osztva 62).

Ezen megye maga ölte meg, midőn honából kívándorlott, őseleink' értére, L. Cassius Consult, és seregét járom alá kényszerítette. Így akár történetből, akár a' halhatatlan Istenek' rendelkezéséből, melly része a' Helvetiusoknak okozta a' romai népnek ama' nevezetes csapást, ugyan az lakolt meg érette először. Melly alkalommal Caesar nem csak a' köz sérvet boszulta meg, hanem önma-gát is, mivel ipának L. Pisonak 63) öreg atyját L. Piso Legatust, valamint Cassiust is ugyan azon egy csatában ölték meg a' Tigurumiak.

XIII. Ezen ütközet után, hogy a' Helvetiusok' többi seregeit utól érhesse, az Araron hídát verete, 's így seregét áltvivé. Hirtelen ott termésén a' Helvetiusok meghökkenvén, midőn látnák, hogy a' mit ők ügygyel bajjal husz nap alatt vittek végbe, Caesar ugyan azon folyón egyetlenegy nap ment keresztül: hozzá követeket küldének. E' követségnek Divico volt feje, ki a' casiusi háboruban a' Helvetiusokat vezérlé. Ez illy ajánlásokokat teve Caesarnak: Ha a' romai nép a' Helvetiusokkal békét köt: ők készek azon táj felé költözni, 's ott telepedni le, hová őket rendelni Caesarnak tetszenék: de ha őket haddal üldözni nem szűnik, emlékezzék mind a' romai népen esett régi csapásról, mind a' Helvetiusok' hajdani vitézségéről. Hogy véletlenül egy megyét akkor támadott meg, mikor azok, kik a' folyón már áltmentek, feleiknek segítségére nem lehettek: azért se magát igen el ne bizza, se őket meg ne vesse; ők atyáijuktól, 's őseiktől úgy tanulták, hogy inkább hős tettekkel, mint ravaszsággal küzdenek, vagy magokat cselvetésekre adják. Azért ne hagyja a' dolgot arra kelni, hogy azon hely, mellyen megállapodtak, a' romai nép' csapásáról 's a' sereg' vesztéről nyerjen nevet (64), vagy annak emlékét fön tartsa.

XIV. Ezeknek Caesar így válaszolt: épen azért eltökélettebb, mivel jól emlékezik azon balesetről, mellyet a' Helvetiusok' követei említettek, 's annál inkább fájlalja azt, minél kevesbé történt az a' romai nép' vétke miatt, mellynek, ha magát valami sértésről vádolhatta volna, könnyű vala magára vigyáznia: de épen azért szedetett reá, mivel tudta, hogy semmi ollvast nem követett el, a' miért óvakodnia kellene, ok nélkül pedig az óvakodást szükségtelennek tartotta. De ha a' régi méltatlanságokról feledkezni akarna is: valljon az újabb sérelmeket: hogy akarátja ellen erővel szándékoztak a'

Provincián keresztül törni; hogy az Aeduusokat, hogy az Ambarrusokat, hogy az Allobroxokat zaklatták, ezeket feledheti-e? ide járul, hogy győzedelmökkal olly fennyen dicsekesznek, 's csodálják', hogy bántalmaik olly soká boszultatlan maradtak. Ugyan is a' halhatatlan Istenek azon embereknek, kiken a' gonoszság' mértéke szerint akarnak boszút állani, hogy a' sors' változását annál sajnosabban érezzék, szoktak néha kedvezőbb állapotot, 's huzamosb bántatlanságot engedni 65). Mind ezek mellett, ha neki tuszokat állítanak, hogy bizonyos lehessen ígéreteik' teljesítéséről, és ha az Aeduusoknak azon sérelmekért, mellyekkel őket 's frigyeseiket illették, nem különben az Allobroxoknak kárpótlást adnak: kész velök békességre lépni.

Divico felelé: a' Helvetiusokat őseik ugy oktatták, hogy tuszokat vegyenek, ne adjanak; ennek tanuja a' romai nép 66). E' felelet után eltávozott.

XV. Más nap azon helyről táborukat elindíták, ugyan ezt tevé Caesar, 's az egész, mintegy négyezer főből álló lovasságot, mellyet az egész Provinciából, az Aeduusokból, 's azok' frigyeseiből szedett, előre küldé, hogy szemmel tartsák, merre veszi útját az ellenség. Ezek hevesebben nyomulván az utójáró sereg után, rosszul választott helyen a' Helvetiusok' lovasságával összecsapnak, hol is a' mieinkből néhányan elesnek.

E' csata miatt elbizván magokat a' Helvetiusok, minthogy ötszáz lovassal olly számos lovasságot vertek vissza: bátrabban meg megállapodtak, 's néha utócsapatukkal a' mieinket bolygatni kezdték.

Caesar tartóztatá övéjít az ütközettől, 's jelenleg elégségesnek tartá elleneit a' ragadozástól eleség-gyűjtéstől, és pusztításoktól gátolni. Illy módon mintegy tizenöt napig folytaták utjokat, ugy hogy az ő hátvéd's

a' mi előseregünk között nem volt több öt vagy hatezer lépésnyi térnél.

XVI. Azonban Caesar az Aeduusokat a' köz akaratlalt ajánlott gabonáért naponként sürgeté; mert a' hidegebb éghajlat miatt — Gallia, mint mondók, éjszakra fekszik — nem csak a' gabona nem érett meg a' mezőkön, hanem még takarmány is szűken volt: azon gabonát pedig, mellyet az Araron hajókon szállított, azért nem igen használhatta, mivel a' Helvetiusok e' folyótól félre tértek, kiktől pedig nem akart távol esni.

Az Aeduusok napról napra vonakodtak; mondogaták: már már egybe hordják, uton van, itt lesz.

Midőn Caesar magát hosszabban hitegettetni, 's a' napot, mellyen a' katonáknak gabona részöket 67) kimérni kellene, közeledni látá: összehíván azoknak fejeit, kik táborában nagy számmal valának, ezek' között Divítiaust, és Liscust ki legfőbb hivatallal volt fölruházva, (az illyet Vergobretusnak híják az Aeduusok, évenként választják, és akkor élet' 's halál' ura) kemény szemre hányásokkal illeté, hogy olly szoros körülményekben, az ellenségnek olly közel létén, holott gabonát sem venni, sem a' földéről takarítani nem lehet, tőlök nem segittetik, főkép, mivel leginkább az ő kérésökre kezdett háborut; még sokkal keservesebben is panaszkodék azon, hogy tőlök elhagyatott.

XVII. Akkor végre Liscus Caesar' beszédére megindulván, a' mit eddig elhallgatott, felfödözé: hogy vannak ollyannok, kik a' köznépnél igen nagy tekintettel bírnak, 's magán többet tehetnek, mint magok a' tisztviselők, ezek lázító, 's istentelen beszédökkel a' népet a' gabona' beállításától elijeszti; mivel ugy mondják: hogy ha már ők nem nyerhetik el Galliában a' felsőséget; jobb

a' Gallusok' mint Romaiak' urodalmát eltűrniök; 's ne is kételkedjenek, hogy a' Romaiak, ha a' Helyetiusokat meggyőzik, többi Galliával egyetemben az Aeduusokat is kiforgatják szabadságukból. Ugyan ezek elárulják az ellenségnek szándékainkat, 's mind azt, mi a' táborban történik; ezeket ő nem képes megzabolázni. Sőt mivel Caesar előtt a' dolgot kénytelenségből felfödözte, jól érzi, milly veszélyre tette ki magát, 's ez oka, hogy még csak lehete, hallgatott.

XVIII. Caesar vette észre, hogy Liscus e' beszéddel Dumnorixra, Divitiacus' öccsére céloz; de mivel nem akarta, hogy illy dolgok többek' jelenlétében bizgattassanak: a' gyülekezetet sietve eloszlatá. Liscust ott fogván, kérdezősködik négy szem közt azokról, miket a' gyűlésben említett. Ez szabadabban 's bátrabban nyilatkozik. Ugyan ezekről titkon másoknál is tudakozódik, 's mindent valósulva talál. Hogy maga Dumnorix föltette merész ember, bőkezűsége miatt az alnép' kedveltje, 's lázadásra vágyó; hogy több év óta a' vámoikat, 's az Aeduusok' minden egyéb adóját olcsó bérben birja; mert mihelyest az árkiáltásnál ő valamit ígér, senki fölebb ígérni nem merészel. Illy módon mind gazdaságát gyarapította, mind vesztegetésre nagy értéket gyűjtött; saját költségén mindenkor nagy számu lovasságot tart, 's maga körül tanyásztat; és nem csak honn, hanem a' szomszéd nemzeteknél is tetemes befolyásu; ezen hatalom' okáért adta anyját a' Biturixoknál (68) a' legjelesb, 's leghatalmasb embernek férjhez; magának a' Helvetiusok közül vett nőt; anyjáról hugát, és legközelebb leány rokonait külső nemzeteknél házassította ki. E' sógorság miatt jóakarója és pártolója a' Helvetiusoknak; önérdekeinél fogva is gyűlöli Caesart, és a' Romaiakat, mivel ezek' érkezével csökkent hatalma, bátyja

pedig Divitiacus vissza helyeztetett előbbi kedveltségébe, és tiszteletébe. Hami baleset éri a' Romaiaikat, majdnem bizonyos reménye, hogy a' Helvetiusok kormányra segítik; a' Romaiak' urodalma alatt pedig nem csak a' fő hatalomhoz, hanem mostani tekintetühöz is oda minden reménye.

Kérdés közben reá jött Caesar arra is, hogy a' lovasok' ama' vagdalkozásában, melly minap részünkről rosszul ütött ki, Dumnorix, 's az ő lovassága futamlott meg először; (mert Caesarnak az Aeduusok által segédül küldött lovasságot Dumnorix vezérlé) 's hogy ezek megfutamtával rémült el a' többi lovasság is.

XIX. Ezeket megtudván, midőn e' gyanukhoz eldönthetlen bizonyítványok is járulnának: hogy a' Helvetiusokat ő vezette keresztül a' Sequanusok' határain; hogy ő váltattott velök egymás közt tuszokat; hogy mind ez nem csak az ő, 's a' nemzet' megbizása, hanem tudta nélkül is cselekedte; hogy a' Vergobretustól vádoltatott: elég oknak vélte, mellyért azt vagy maga fenytse, vagy a' nemzet által fenyttesse meg.

Mind ezeket csak az az egy ellenzette, hogy ismerte bátyjának, Divitiacusnak, a' romai néphez vonzó igen nagy készségét, személyéhez fölötté nagy hajlandóságát, jeles hűségét, igazság-szeretetét, és maga mérséklését. Mert tartott, nehogy Dumnorix' büntetésével Divitiacus' szívet szomorítsa meg. Azért mielőtt valamihez fogna, Divitiacust magához hivatá, 's eltávoztatván a' szokott tolnácsokat, az ő meghittje C. Valerius Procillus által, ki a' galliai Provincia' egyik fő személye volt, 's kiben mindenkép teljesen megbizott, értekezék vele: egyszersmind emlékezteté azokra, mellyek jelenlétekor a' Gallusok' gyülekezetében Dumnorix felől mondattak, 's elterjeszté, miket mondott légyen nála külön mindegyik

felőle; kéré 's inté, hogy tulajdon bántódása nélkül annak ügyét megbírálván, vagy maga hozzon fölötte ítéletet, vagy e' végre a' nemzet elejbe idéztesse.

XX. Divitiacus sűrű könnyei közt megölelé Caesart, 's kéré: ne bánják keményen öcscsével; jól tudja ő, hogy azok mind igazak, senki sem is fájlalja ezt inkább nálánál: mivel hazájában 's máshol is Galliában ő nagy tekintettel bírván, öcsce pedig ifju kora miatt igen keveset tehetvén ő általa emelkedett, melly hatalommal 's tehetséggel azonban az nem csak bátyja' tekintetének kisebbitésére, hanem csaknem vesztére is visszaél: ő mindazáltal mind a' testvéri szeretetre, mind a' köz véleményre kénytelen hajtani. Mert ha azzal keményen bánik Caesar, azon nagy barátságánál fogva, mellyben előtte áll, mindenki azt az ő egyetértésével történnék fogja hinni; honnan az következik, hogy egész Galliában tőle mindnyájan elidegenednek.

Midőn ezért sok szóval Caesar előtt sírva könyörögne, ez megfogván jobbát vigasztalólag kéré: szünjék esedezni; bizonynyal őt annyira böcsüli, hogy kész kedveért, 's kérésire mind a' Republicán ejtett sérelmet, mind tulajdon neheztelését elengedni.

Magához hivatá azután Dumnorixot, s' vele bátyját; elejbe raká mik benne feddendők; elő terjeszté, miket vett ő maga észre, mikről panaszkodik a' nemzet; inté, hogy ennekutána minden gyanút kerüljön, 's hogy, most bátyjának Divitiacusnak kedveért a' multakat megbocsátja.

Dumnorixot (azután) szemmel tartatá, hogy tudhasa, mit mivel, 's kikkel tanácskozik.

XXI. Ugyan az nap kémek által megtudván, hogy az ellenség a' hegy alatt telepedett le táborától nyolcz ezer lépésnyire, embereket küldött megvizsgálni: millyen

a' hegy 's körületén a' följárás, A' válasz az volt, hogy nem meredek.

Harmadik őrváltáskor T. Labienus Legatust praetori hatalommal 69) két legioval, 's azon kalauzokkal, kik az utat kikémlelték, a' hegy' legmagasb ormárákuldé, mi légyen szándéka fölfedé. Maga azután negyedik őrváltáskor előre bocsátván egész lovasságát az ellenség' csapáján annak utána iramlék. P. Considiust, ki igen értelmes katonának tartatott, és L. Sulla' 70), utóbb pedig M. Crassus' 71) seregében szolgált, a' kémekkel előre küldé.

XXII. Hajnal' hasadtakor, mikor már T. Labienus a' hegy' tetején állott, 's ő az ellenség' táborától nem volt messzebb ezer öt száz lépésnyinél, megérkezte pedig, vagy Labienusé, mint utóbb a' foglyoktól érté, senkitől sem sejtetett: Considius sebes vágatva hozzányargal, 's jelenti, hogy a' hegy, mellynek elfoglalását Labienusra bízta, az ellenség' hatalmában van, ezt ő a' Gallusok' vértetei- 's díszjeleiről ismerte meg.

Caesar a' közel eső dombra vezeti seregeit, és csatarendbe állítja. Labienus, mint neki Caesartól hagyva volt, hogy ütközetbe ne bocsátkozzék, ha csak az ő (Caesarnak) seregeit közel az ellenség' táborához nem látná, hogy arra mindünnen egy időben lenne a' rohanás, elfoglalván a' hegyet, feleinkre várakozék, 's a' csatától tartózkodott.

Végre fényes nappal tudta meg kémek által Caesar mind azt: hogy a' hegyet emberei birják; mind, hogy a' Helvetiusok táborukkal fölkerekedtek és Considius rémületében való gyanánt jelentette a' mit nem látott.

Az nap szokott távolságban kíséré az ellenséget, és annak táborától három ezer lépésnyire táborba szállott.

XXIII. Más nap, (mivel épen csak két nap volt hátra, hogy a' katonáknak gabona részöket ki kelle mérni; 's mivel az Aeduusok' legnagyobb 's legnépesebb városától Bibractétől 72) nem volt távolabb tizennyolcz ezer lépésnyinél) az élelemről szorgoskodván utját a' Helvetiusoktól elfordította, 's Bibractébe menni igyekezett.

Ez L. Aemilius' a' gallus lovasok' Decuriójának szökevényei által tudtára adatek az ellenségnek. A' Helvetiusok, vagy mivel azt vélték, hogy a' Romaiak féltükben távoztak el tőlök, annál is inkább, mivel előtte való nap a' magasabb helyek' birtokában lévén harczba nem ereszkedtek; vagy mivel abban biztak, hogy őket eleségoéktól elvághatják: szándékukat változtatván, 's vissza csavarodván végcsapatainkat űzőbe venni, 's bolygatni kezdték.

XXIV. Caesar ezt észrevén, gyalogságát a' közelebbi dombra vezeti, 's a' rohanó ellenség' késletésére lovasságot küld. Maga azonban a' domb' középtáján az idült vitézekből álló négy legiót hármaz csatarendbe állítja, úgy, hogy az innenső Galliában nem rég szedett két legiót, 's a' segéd-seregeket mind maga fölé a' tetőre helyezé; az egész hegyet ellepette emberekkel; azonban a' butorokat egy helyre hordatta, és ezt azok által erősítette meg, kiket a' felső csatarendbe állított.

A' Helvetiusok kik minden társzekerökkel követék, butoraikat egy helyre hordák; magok igen tömött hadi rendben vissza nyomván lovasságunkat paizsfedél alatt 73) egész az első csatarendünkig nyomultak.

XXV. Caesar, hogy vezélyt egyenlítve, a' megfutamthatás' reményét elvágja, először önlovát, azután mindnyájokéit félre vezetettén neki bátorította vitézeit 74), 's megütközött.

Katonái magasabb állásukból fentöket 75) szórván az ellenség' négyszögét könnyen szétbontották. Ezután a' meggyérült sorokra kivont karddal rohantak.

A' Gallusoknak harcz közben nagy akadályt okozott az, hogy többeknek paizsai egy egy fentőhajítással keresztül veretvén, 's összekapcsoltatván 76), mivel hegyeik meggömbültek, azokat sem ki nem huzhatták, sem, akadályozva lévén baljok, elég könnyűséggel nem harczolhattak; tehát számosan karjaikkal soká vergődven készebbek voltak elbocsátani kezökből paizsaikat, 's a' nélkül harczolni. Végre sebektől elbágyadva hátrálni, 's egy, hozzájuk mintegy ezer lépésnyire fekvő hegy felé kezdenek vonulni.

Elfoglalván a' hegyet, 's embereinktől sarkaltatván a' Bojusok, és Tulingusok, kik mintegy tizenöt ezeren az ellenség' végcsapatját tették, és az utólsóknak védelmül szolgáltak, mentőkben nyílt oldalunkra rohanván körül szárnyaltak bennünket; ezt látván a' hegyre vonult Helvetiusok ismét előre nyomultak, 's a' harczot megújították. A' Rómaiak egyet kanyarodván kettős homlokrenddel vítak: úgy, hogy az első 's második hadi test a' megveretteknek és hátra nyomattaknak állana ellent, a' harmadik a' támadókkal szállana szembe.

XXVI. Ekkép kétes szerencsével soká 's keményen forrott a' harcz. Midőn elleneink rohantunkat tovább ki nem állhatták, némellyek, mint kezdettek, a' hegyre vonultak; mások butokraikhoz, és szekereikhez vevék magokat: mert ebben az egész ütközetben, holott a' harcz két órától 77) egész estéig forrott, ellenségét hátat fordítani senki sem látta. A' podgyász körül is késő éjszakaig tartott a' viaskodás, mivel a' Helvetiusok szekereiket harczgát gyanánt használták, 's előre nyomuló embereinkre magasb helyről löszereket szórtak, 's némely-

lyek a' szekerek és kerekék mellől vastag nyilakat, 's gelyeket 78) vetvén embereinket megsebesítették.

A' hosszan tartott harc után a' mieink elfoglalták a' butorokat, és táborn. Ott fogatott el Orgetorix' leánya 79) 's egyik fja.

E' csatából mintegy száz harmincz ezer ember maradt meg, kik egész éjjel szünet nélkül utaztak, 's a' menetelt egy pillantatig sem szakasztván félbe, negyed napra a' Lingok' határaiba 80) értek; a' mieink azonban mind a' sebesek miatt, mind az elestek' takarítása végett, három napot késvén, őket nem üzhették. Caesar a' Lingokhoz írást és hírnököket küldött, nehogy a' Helvetiusokat élelemmel vagy más akármivel segítsék; mert egyébként úgy fogna velők bánni, mint a' Helvetiusokkal. Harmad nap múlva minden seregével utánok indula.

XXVII. A' Helvetiusok mindennemű sükségtől kényszerítette, megadás végett hozzá követeke küldöttek, kik midőn az úton elejbe jöttek, 's lábaihoz borulván sirva könyörögtek békeért; Caesar parancsolá mostani helyökön bevárni érkezét, 's öök engedelmeskedtek.

Oda érvén a' tuzokat, fegyvereket, és szökevény szolgálakat 81) áltadatni kívánta. Míg ezek összekerestettek, 's szedettek, a' közbe jött éjjel a' Verbigenus megyebeliök 82) mintegy hat ezeren, vagy féltökbön, nehogy fegyveröket letéve, kivégeztessenek, vagy menekvést reménylvén, minthogy a' magokat megadottak' illy nagy száma mellett elillanásukat vagy elrejtethni, vagy észre sem vétefethni vélek, mihelyt besötétedett, a' Helvetiusok' táborát elhagyván, a' Rhenus' és Germania' határai felé siettek.

XXVIII. Megtudván ezt Caesar parancsolá azoknak, kiknek határai keresztül mentek, hogy ha előtte gyanuba nem akarnak esni, a' szökötteket fogdozzák össze

's vezessék vissza; a' vissza kísértekkel úgy bánt, mint ellenséggel 83); a' többieknek, tuszok', fegyverök', és szökevények' áltadása után, mindnyájoknak hódoltát elfogadta.

A' Helvetiusokat, Tulingusokat, és Latobrigusokat elhagyott hazájokba vissza utasította; 's mivel minden élelmök' elvesztése után, otthon nem volt mivel tengődniök; az Allabroxoknak megparancsolá, hogy őket gabonával ellássák, velök pedig önmagok által fölgyújtott városaikat, 's falvaikat újra fölépítteté. Ezt leginkább azon okból tette; mivel nem akarta ama' helyet pusztán hagyni, mellyről a' Helvetiusok elköltöztek, netalán a' föld' kövérsége miatt a' Rhenuson túl lakó Germanusok határaikból a' Helvetiusok' helyére költözvén, a' galliai Provincia' 's az Allobroxok' szomszédai lennének. Reá állott az Aedunsok' a' beli kérelmére, hogy tartományukban a' jeles vitézségökről ismeretes Bojusokat megtelepíthessék. Ezeknek ők földeket osztogattak, utóbb pedig a' magokéval egyenlő igazakat, és szabadságot engedtek.

XXIX. A' Helvetiusok' táborában görög betűkkel 84) irt táblákra akadak, és Caesarhoz vitték: ezekben név szerint föl volt jegyezve, milly számmal voltak hazájokból kiköltöztükkor a' fegyverfoghatók, és szinte külön a' gyermekek, öregek, és asszonyok. Ezeknek száma összesen: a' Helvetiusoké kétszáz nyolczvan-, a' Tulingusoké harminczhat-, a' Latobrigusoké tizennég-, a' Rauracusoké huszonhárom-, a' Bojusoké harminczkét ezer lélekre ment; ezek közül kilenczvenkét ezer volt fegyverfogható. Összevéve pedig mindnyájan mintegy háromszáz hatvannyolcz ezer főt tettek 85). Azok kik hazájokba vissza tértek, Caesar' parancsára történt föl számítás szerint száz és tiz ezerre mentek.

XXX. Elvégeződván a' helvetiusi háboru, csaknem egész Galliából 86) a' nemzetek' előkelői követségképen örvendezésök' kijelentésére Caesarhoz gyűltek. Jól tudják ők, mondák, hogy noha a' romai népen elkövetett régi méltatlanságokért állott légyen boszut a' Helvetiusokon: mindazáltal nem kevesbbé szolgál e' történet a' romai nép' mint Gallia' javára azért, mivel a' Helvetiusok legvirágzóbb állapotukban olly szándékkal hagyták el hazájokat, hogy egész Galliát megtámadják, meghódítsák, 's honul minden tájék közül azt válaszzák, mellyet egész Galliában legkellemesbnek találnának, a' többi nemzeteket pedig adózóikká tegyék. (Egyszersmind) kérték: hogy Caesar' engedelmevel hirdethessenek egész Galliára nézve közgyűlést, mert bizonyos dolgokat kívánnának tőle közegyetértéssel kérni.

Ez megengedtetvén, a' gyűlésre napot rendelének és egymást esküvel kötelezék, hogy abból, azokon kívül, kikre ez köz meghagyással bizattatnék, senki semmit föl ne fedezzen.

XXXI. E' gyűlés végződván a' nemzetek' ugyan azon előkelői, kik előbb Caesarnál voltak, a'hoz vissza térvén kérék, hogy tulajdon, 's köz ügyök iránt engedné meg vele titkon értekezniök. Ezt megnyervén mindnyájan sirva Caesar' lábaihoz borultak. Nem kevesbbé (így szólának) aggódnak, és szorgoskodnak ők azon, hogy kérésök föl ne fedeztessék, mint betöltessék; mert előre látják, hogy ha elárultatnak, a' legirtóztatóbb kínzásokat várhatják.

Ezek' nevében az Aeduus Divitiacus így szólott: Egész Gallia két pártra hasonlott: e' pártok' egyikének fejei az Aedusok, másiké az Arvernusok 87). Ezeknek a' fő hatalomért 88) egymás között sok évig tartott, 's kemény tusájok után az Arvernusok és Sequanusok Germanusokat fogadtak

zsoldba. Ezek közül először mintegy tizenöt ezer jött ált a' Rhenuson, minekutána pedig e' vad és durva emberek a' Gallusok' telkeibe, csinos életmódjába, és bőségébe bele izleltek: számosabban költözködének által; most márszámuk Galliában mintegy száz husz ezerre megy. Ezekkel az Aeduusok és ezek' pártfogott frigyesei több izben már csatába keveredtek, de megfutamtatva 's keményen megveretve egész nemességöket, egész tanácsukat, egész lovasságukat elvesztették. E' csaták és balesetek által elnyomorodván, holott ezelőtt mind saját vitézségök, mind a' romai népnek elfogadása 89), és barátsága miatt Galliában legtehetősbek voltak, kénytelenítették nemzetök legjelesebbjeit tuszul a' Sequanusoknak áltadni, 's magokat esküvel kötelezni, hogy sem a' tuszokat vissza nem kéri, sem segítségért a' romai néphez nem folyamodnak, sem az ő fő hatalmukat 's urodalmukat örökké megismerni nem vonakodnak. Minden Aeduus között egyedül ő az, kit reá nem vehettek, hogy megesküdjék, vagy magzatait tuszul adja. Ez oka, hogy hazájából elfutott, 's Romába segítség-folyamodás végett a' tanács elejbe ment, mivel egyedül ő nincs eskü, vagy tuszok által lekötve. De rosszabbul jártak a' diadalmas Sequanusok a' meggyőzött Aeduusoknál: mivel Ariovistus a' Germanusok' királya az ő országukban megtelepedett, 's egész Galliában legtermékenyebb tartományuknak harinad részét elfoglalta, 's most, mivel a' kevés hónap előtt hozzája érkezett haszonnégy ezer Harudnak 90) kell a' telepedésre helyet készíteni, a' másik harmad részről parancsolja el őket. Kevés esztendő múlva az lesz, hogy kiszoríttatnak Galliából, 's a' Germanusok mind átköltöznek a' Rhenuson 91); mert Gallia' földét a' Germanusokéval, 's azok' élésmódját emezekével össze sem lehet hasonlítani: Ariovistus pedig, mióta a' Gallusok' seregeit az Admagetobriánál 92) történt ütközetben megverte, dölő-

sen és kegyetlenül uralkodik; mindegyik előkelő' gyermekét tuszul kívánja, 's azokon mindennemű kinzást elkövet, ha valami kénye 's kedve szerint nem történik. Bárdatlan, fölpattanó, és vakmerő ember: kényuralkodását tovább már nem lehet tűrni. Ha csak Caesar 's a' romai nép nem nyújt segédelmet: a' Gallusoknak, mint a' Helvetiusok cselekedtek, hazájokat oda kell hagyni, távol a' Germanusoktól más lakást, más hont keresni, 's magokat a' szerencsére bízni. Ha ezeket megtudná Ariovistus, nincs kétség, hogy minden nála lévő tuszon iszonyu boszut állana. Caesar maga, és serege' tekintetével, vagy imént nyert győzelmével, vagy a' romai nép' nevével meggátolhatja, hogy több Germanus a' Rhenuson ált ne költözzék; valamint Ariovistus' méltatlanságai ellen Galliát is védelmezheti.

XXXII. Divitiacusnak eme' beszéde után a' jelenlévők mindnyájan Caesartól zokogva kértek segédelmet.

Szembe tűnő volt Caesar előtt, hogy közülök egyedül a' Sequanusok nem teszik azt, mit a' többiek; hanem szomoruan, csüggedt fővel földre meresztik szemeiket. Csudálva kérdé tőlök: mi volna ennek oka? a' Sequanusok semmit sem feleltek, hanem előbbi szomorúságukban szótlan maradtak. Midőn kérdéseinek több izbeli ismétlése után tőlök még is csak egy szót sem vehetett ki: ugyan Divitiacus az Aedus válaszola: Annál keservesb és nyomorultabb a' Sequanusok' sorsa a' többiekénél, mivel egyedül ők még titkon sem mernek panaszkodni, vagy segedelemért folyamodni; és a' távol lévő dühös Ariovistustól úgy rettegnek, mintha előttök állana: mert a' többiek legalább elfuthatnak, de a' Sequanusok, kiknek minden városa a' befogadott Ariovistus' hatalma alatt van, kénytelenek minden éktelenséget eltűrni.

XXXIII. Ezeket megértvén Caesar, a' Gallusokat fölbátorítá, 's ígéré, hogy e' dologra gondja lesz. Ő bizton reményli, hogy szivessége 's tekintete által indítva Ariovistus a' további sértegetéseknek véget fog vetni. Ezt mondván elbocsátá a' gyülekezetet.

Ezek mellett sok egyéb ok készteté, hogy ez ügyet megfontolja, 's abba bele avatkozzék: jelesül, mivel látta hogy a' Senatustól sok izben atyafiaknak és rokonoknak nevezett Aeduusok a' Germanusok' szolgasága és hatalma alatt nyögnek, és azok' tuszai Ariovistusnál, 's a' Sequanusoknál tartatnak, mit a' romai népnek illy kiterjedt hatalma mellett, mind magára, mind a' Republicára nézve fölötte gyalázatosnak tartott. Továbbá belátta a' romai népre háramlandó veszélyt, ha a' Germanusok lassanként megszoknak a' Rhenuson átkelni 's Galliába nagy számmal költözni 93); mert nem hitte, hogy e' vad és bárdolatlan emberek, ha egyszer egész Galliát elfoglalják, magokat megtartóztassák, hogy mint hajdan a' Cimberek és Teutonusok 94), Provinciánkba is be ne csapjanak, és onnét Italiára ne törjenek; annál inkább, mivel Provinciánkat a' Sequanusoktól csak a' Rhodanus választja. Ezen okok bírák arra, hogy a' dolognak minél előbb elejét vegye. Ariovistus pedig olly dölfös, olly fölfuvalkodott lón, hogy kiállhatlannak látszanék.

XXXIV. Annakokáért jónak vélte Ariovistushoz követeket küldeni azon kívánsággal: hogy kettőjük között leendő beszélgetés végett egy közép helyet jeleljen ki: ugyanis országos 's minkettőjökre nézve igen fontos dolgokról szándékoznék vele értekezni.

E' követségnek Ariovistus így felelt 95): Ha neki valami keresete volna Caesarnál, ő fogna hozzá menni: ha Caesarnak van valami kívánsága, neki kötelessége jönni. Továbbá ő Galliának azon részeibe, melyeket

Caesar foglalva tart; sem sereg nélkül nem bátorkodik jönni, sem ezt nagy eleség hurczolás, és vesződség nélkül egy helyre nem huzhatja össze: neki pedig furcsának tetszik, mi köze volna Caesarnak, vagy épen a' romai népnek az ő fegyverrel meghódított Galliájához.

XXXV. Ezen válaszra Caesar újra követeket küld hozzá e' meghagyással: Mivel tőle, 's a' romai néptől vett olly nagy kegyet — az ő consulsága alatt a' Senatustól nyert királyi 's jó baráti czímet — így hálálja meg, hogy híva sem méltoztatik szóbeli közösülésre megjelenni, 's szükségesnek sem tartja a' közügyről értekezni, és fölvilágosulni: imezek, miket tőle kíván. Először: semmiféle népet ezután a' Rhenuson Galliába ált ne hozzon 96). Másodszor: Az Aeduusoknak nála lévő tuszait adja vissza; a' Sequanusoknak pedig engedje meg, hogy kik ezeknél vannak, helyben hagyásával vissza adhassák; és hogy az Aeduusokat méltatlanul ne bántsa, se ezeket 's frigyes társaikat haddal meg ne támadja. Ha ezeket teljesítendi, az ő 's a' romai nép' örökös kedvében és barátságában fog lenni: ellenkező esetben (mivel M. Messala és M. Piso Consulok' idejében a' Senatus azt végezte, hogy akárki nyeri el a' galliai Provincia' kormányát, mennyire azt a' közjó' hasznával teheti, az Aeduusokat, 's a' romai nép' többi barátait védelmezze) ő az Aeduusok' bosszantását bosszuzatlanul nem hagyandja 97).

XXXVI. Ezekre Ariovistus így felelt: Hadi jog az, hogy a' győzők a' győzötteken kényők szerint uralkodjanak. A' romai nép sem szokott más' véleménye-, hanem öntetszése szerint a' győzötteknek törvényt szabni. Ha ő a' romai népnek nem szabja elejbe, mikép éljen jogával: a' romai népnek sem kell őt tulajdon igazaiban akadályozni. Az Aeduusok, mivel hadi szerencsét kísér-

tettek, és fegyverre kelvén meggyőzettek, adózókká lettek. Nagy méltatlanság Caesartól, hogy érkezésével jövedelmeit szűkíti 98). Ő az Aeduusoknak vissza nem adja tuszaiikat, sem őket vagy azok' frigyeseit igazságtalan háborúval meg nem támadja, ha a' régi szokás mellett maradnak, 's évenként adót fizetnek: különben koránt sem fog a' romai nép' barátsága rajtok segíteni. A' mennyiben Caesar neki azt üzeni, hogy az Aeduusok' bosszontásait boszulatlanul nem hagyja: tudja meg, hogy ön veszte nélkül még vele senki ujját nem huzott. Mikor tetszik álljon ki. Fogja tapasztalni, mit tehetnek vitézségökkel a' győzhetlen, 's fegyverben jól gyakorlott Germanusok 99), kik tizennégy év óta fedél alatt nem laktak.

XXXVII. E' választ ugyan azon időben vette Caesar, mikor az Aeduusok' és Trevirek' 100) követei megérkeztek: és ugyan az Aeduusok azon panasszal, hogy a' Harudok, kik nem rég szállíttattak ált Galliába, határait pusztítják, 's hogy tuszok' adásával sem nyerhettek békét Ariovistustól: a' Trevirek pedig, a' Sueuusoknak száz megyéje 101) a' Rhenus' partján letelepedett, 's a' folyón álthatni igyekszik: vezéreik Nasua és Cimberius testvérek.

Ezekre Caesar igen fölindulván, sietséggel fogott a' dologhoz, nehogy nehezebb legyen az ellentállás, ha a' Sueuusok' új serege magát Ariovistushoz kapcsolná olly frisen tehát, mint csak lehet, eleséget gyűjtván, nagy lépésekkel Ariovistus felé igyekezett.

XXXVIII. Három napi utat haladván jelentetett neki, hogy Ariovistus minden seregével Vesontionak, a' Sequanusok' legnagyobb városának elfoglalására törekszik; 's hogy önhatáraitól három napi utat haladott. Hogy

ez ne történjék, Caesar fölöttébb iparkodott akadályozni: mert azon városban mindennemű hadi szerek' nagy bősége vala, 's már a' természettől úgy meg volt erősítve, hogy a' hadnak huzamos viselésére jó módot szolgáltatna, mert Dubis' folyója 102) mintegy czirkalommal kiszabva keríti madjdnem az egész várost, a' többi téren, hol a' folyó megszűnik, 's melly nem nagyobb hat száz lábnyinál 103), igen magas hegy fekszik, úgy hogy a' folyó' partjai mind a' két oldalról annak tövét érintik. Ezen hegy a' bástya miatt, melly ezt körülövedzi, 's a' várossal összekapcsolja, várt képez.

Ide törekvék Caesar éjjel nappal erősen utazván, elfoglalá a' várost, 's abba őrsereget telepíte.

XXXIX. Míg Vesontionál gabona- és eleség-szállítás végett néhány napig késett, katonáink' kérdezősködése, 's a' Gallusok' és kereskedők' csacsogása által: hogy a' Germanusok szörnyű nagy testűek 104), a' harczban szerfölött vitézek és gyakorlottak; 's hogy ők már több izben velők megütköztén még csak tekinteteket, és szemeik' tüztét sem állhatták ki, olly nagy rettegés fogta el hirtelen az egész sereget, hogy mindnyájok' szíve lelke nem kis zavarba jött.

Ezen rémülés először a' Tribunusoknál, tisztelnél, 's olly egyebeknél kezdődött, kik Caesart Romából önkénytesen követték 105); 's most a' hadi dolgokban jártasok nem lévén, a' nagy veszélyen keseregtek? Ezek közül mindegyik szükséges utazás' más más ürügye alatt az eltávoztatásra szabadságot kért. Néhányan szégyen fejében, nehogy nyulszívűségöket elárulják, helyben maradtak ugyan, de ezek is magokat sem tettetni sem néha a' könnyektől megtartóztatni nem tudták. Sátoraikba vonulva vagy balsorsukon keseregtek, vagy meg-

hitteikkel a' közveszélyen sopánkodtak. Általában az egész táborban végrendeletek tétettek.

Ezek' panaszaíra 's rémültére lassanként a' tapasztalt katonák, és a' Centuriók, valamint a' lovasság' vezérei is megzavarodtak. Kik ezek közül bátrabbaknak akartak látszani azt mondák: nem az ellenségtől rettegnek ők, hanem a' szoros utaktól, és a' köztők 's Ariovistus között fekvő nagy erdőségektől; vagy az eleségnek utánok leendő bajos szállíthatása miatt tünődnek. Némellyek azt is hirül vitték Caesarnak, hogy ha a' tábort fölkerekedni, és megindulni parancsolná: a' katonák nem fognának engedelmeskedni, sem féltőkben megindulni 106).

XL. Ezeket Caesar megértvén, hadi tanácsot tartott, 's meghíván arra minden rendű Centuriokat 107), azokat keményen megdorgálta: mindenek előtt, hogy azt merik feszegetni, 's arról szorgoskodni, hová 's mi célból vezettetnek. Ariovistus az ő Consulsága alatt vágyva vágyott a' romai nép' barátságára; ki hígye, hogy ez viszonyos kötelességét olly vaktában szakaszsa félbe? Ő (Caesar) meg van győződve, hogy Ariovistus megértvén kívánságait, és átlátván föltételeinek egyenességét, nem fogja megvetni sem az ő sem a' romai nép' kegyét. De ha azt bőszerűlése 's esztelensége hadra késztené: ugyan mitől rettegnek? vagy mért bizatlankodnak akár saját vitézségök, akár az ő gondoskodása iránt? tapasztalták őseink ezen ellenség' tehetségét, midőn C. Mariusnak a' Cimberéken és Teutonuson nyert győzdelmein a' sereg 's fővezér egyenlő dicsőségre tarthatott számot 108); tapasztalták csak nem rég Italiában 109) a' rabszolgák' lázadásakor is, holott ezeket a' tölünk reájok ragadt némi tapasztalás és fenyíték annyira menayire segítette: kitetszik innét, milly nagy jót szül

az állhatatosság, mivel a' kiktől, míg fegyvertelenek voltak 110); ok nélkül féltek, azokat, miután fegyverezettek 's diadalmasok lettek, megalázták. Végre ezek azon Germanusok, kiket a' Helvetiusok, velők több ízben összezapván, nem csak magok', hanem azoknak saját határaiban többnyire meggyőztek, hollott ezek seregeinkkel nem mérkőzhettek. Kiket talán a' Gallusok' megveretése, és futamlása aggódttat: ezek, ha a' dolgot megvizsgálják, úgy fogják, találni, hogy Ariovistus a' hosszú háboruba belefáradt Gallusokat, minekutána több hónapig táborába, 's mocsárok közé vonulva semmi viadalba nem ereszkedett, mikor az ütközhetésre reményök elenyészett, 's már eloszlottak, hirtelen reájok csapván, inkább észszel és fortélylyal győzte meg, mint vitézséggel. E' fortélylyal élhetett durva, 's tudatlan emberek ellen, de hogy illyessel a' mi seregeinket is reá szedhesse, azt maga Ariovistus sem hiszi. Kik bátortalanságukat az eleség' hiányával 's az utak' szoros voltával palástolják, göggel avatkoznak a' dologba: mert vagy a' fővezérnek tisztí teljesítésében bizatlankodnak, vagy annak törvényt szabni látszanak. Ezekről ő gondoskodik. Gabonát a' Sequanusok, Leucusok 111), és Lingok szállítanak, 's már a' mezőkön is érett az. Az utakról rövid nap mulva magok ítélnének. Azon mende-mondát, hogy a' katonák neki nem fognának engedelmeskedni, 's parancsára megindulni, föl sem veszi; mert jól tudja, hogy mind azoknak, kik iránt seregök engedetlen volt, vagy fonákul fogván a' dologhoz a' szerencse nem szolgált, vagy valamelly csinjak kivilágosulván telhetetlenségök bizonyodott be: az ő fedhetetlenségét egész élete, szerencsáját a' Helvetiusok' háboruja nyilvánosítja 112). Ő tehát, a' mit különben hosszabbb időre halasztandott, siettetni 's a' jövő éj' negyedik őrvtásakor a' tábort meg indítani fogja, hogy minél előbb láthassa: valljon a' szé-

gyen 's kötelességérzés hat-e reájok inkább, vagy a' gyávaság. Azonban, ha senki más nem követi is, ő mind-azáltal a' tizedik legioval 113), mellyről semmit sem kétkedik, 's mellyet testőrző seregének választ 114), meg fog indulni.

E' legionak Caesar főkép kedvezett, és benne vitézségeért leginkább bizott.

XLI. Ezen bezédre mindnyájok' szive csudálatosan megváltozott, 's bennök a' legnagyobb készség, és harcvágy gerjedett: 's legelőször is a' tizedik legio Tribunusai által Caesarnak a' felőle tett igen kedvező ítéletért köszönetét jelenté, őt bizonyossá tévén hogy legnagyobb készséggel induland az ellenségre. Azután a' többi legiok is Tribunusaik 's első rendű Centuriójik által 115) azon voltak, hogy Caesart megkéreljék: ők (így szólának) soha sem haboztak, sem nem remegtek, sem azt nem gondolták, hogy a' hadi intézetek' kormányá reájok volna bizva, hanem hogy ez egyedül a' fővezér' tiszte.

Ezek' mentségét elfogadván, 's Divitiacus által — mert ebben mások fölött leginkább megbizott — olly utat kerestetvén, mellyen körül belül több, mint ötven ezer lépésnyi rónaságon vezetné seregét, mint előre mondá, negyedik őrváltáskor megindult szünet nélkül utazván, hetedik nap kémek által tudósíttatott, hogy Ariovistus' seregei a' mienktől huszonnégyszáz ezer lépésnyire 116) vannak.

XLII. Ariovistus Caesar' érkezését megtudván, a' hozköveteket küldé, hogy a' mit előbb kívánt Caesar a' beszélgetés végett, most, mivel közelebb jött, 's ő személyére nézve veszélyt nem lát, részéről megtörténhetik.

Caesar elfogadta az ajánlást, 's azt hitte, már észére tért, mivel önként kínálja azzal, a' mit előbb kéresére megtagadott; 's nagyon reménylé, hogy az ő 's a' a' romai nép' olly nagy jótéteményeire nézve, ha kívánságait megértendi makacsságával föl fog hagyni.

Az összejövetel innét számítva ötöd napra határozott. Azonban, midőn ide is oda is egymás közt gyakran követek küldetnének, Ariovistus azt kívánta, hogy Caesar a' beszélgetésre magával gyalog katonát ne hozzon; mert tart attól, ne hogy általa lesből megkerítettessék; mindeniknél lovasság legyen csak, máskép ő nem jön el.

Caesar, mivel sem az összejövetel' abba hagyására okot nem akart szolgáltatni, sem életét a' Gallusok' lovasságára nem merte bizni: legtanácsosabbnak vélte a' gallus lovasokat lovaikról leszállítani, 's a' tizedik legiobeli katonákat, kikben legjobban megbizott, azokra fölültetni, hogy ha szükség úgy hozná magával, minél biztosabb védőrei lennének. Ez alkalommal a' tizedik legioból egy valaki nem helytelenül azt mondá: ígérétnél többet tesz Caesar: azt ígérte, hogy a' tizedik legiót testőrző seregének választja, 's most őket lovagokká teszi.

XLIII. Nagy sikság volt, 's azon mindegyik tábor-tól, csaknem egyenlő távolságra, jókora földhalom emelkedék. Itt jövének, az egyezés szerint, beszélgetés végett össze. Caesar nyeregbe ültetett legióját kétszáz lépésnyire állította azon halomtól Ariovistus' lovasai is hasonló távolságra állapodának meg. Ariovistus azt kívánta, hogy lovon ülve beszélgessenek, 's mindegyik tiz katonát hozzon magával.

Oda érkeztek után Caesar beszédének kezdetén az ő, 's a' Senatuznak iránta (Ariovistus iránt) mutatott jótéteményeit hordta föl: hogy a' Senatustól királynak,

hogy jóbarátnak neveztetett, hogy attól neki igen jeles ajándékok küldettek 117), melyekről megmutatá, hogy illyesekhez keveseknek van szerencsájök, és hogy csak igen nagy személyes érdemekért szoktak adatni: ő azonban e' tiszteltetésekhez egyedül az ő, 's a' Senatus' kegyességéből 's jóvoltából jutott, holott azokhoz sem utja, sem igazságos keresete nem volt. Megmutatá azt is: milly régi, 's milly igazságos okaik volnának az Aeduusokkal szorosan összetartani; milly tanácsvégzések, hányszor, 's milly tisztesek hozattak irántok; mint birták az Aeduusok mindenkor egész Galliában a' fő hatalmat, még mielőtt magokat Roma' barátságához csatolták. A' romai nép frigyeseit és barátait nem csak jogaikban nem szokta csorbítani, hanem kegyben, méltóságban és tiszteletben azokat kívánja inkább gyarapulni. Azt pedig, mivel a' romai néppel kötött barátkozásukkor birtak, tőlök elraboltatni ki szívelhetné?

Kivánta ezután ugyan azokat, miket a' követekre bizott: hogy az Aeduusokat, vagy azok' frigyeseit hadal meg ne támadja; a' tuszokat vissza adja; ha a' Germanusok közül egy részt már nem küldhetne is vissza, legalább többeket a' Rhenuson áltjónni ne engedjen.

XLIV. Ariovistus Caesar' követeléseire keveset felelt, 's a' maga vitézségével sokat kérkedett: hogy a' Rhenuson nem önként, hanem a' Gallusok' kérésére és hívására jött ált 118); hogy nagy reményektől, nagy hasznoktól kecsegtetve hagyta el honját, 's rokonait; lakhelyet itt magok a' Gallusok engedtek neki; tuszaikat jó szántukból adták; adót hadi törvényszerint szed, mint azt a' győzők a' győzöttekre vetni szokták; nem ő támadta meg a' Gallusokat, hanem ezek őtet; ellene háboruszkodni, 's táborba szállani Galliának minden népessége egyesült; ő mind ezen seregeket egyetlenegy csatával meg-

futamtatta, és meggyőzte. Ha újra kedvök van őt kísérteni, újra kész a viadalra: ha békét ohajtanak, igazságtalanság azon adót megtagadni, mellyet eddig jó szántukból fizettek. A' romai nép' barátságának neki diszére 's oltalmára, és nem kárára kell válnia; mert csak ezen remény' fejében ohajtá azt. Ha a' romai nép az adót megsemmisíti, 's a' meghódítottakat fölszabadítja: annak barátságáról szint olly örömet lemond, mint azt ohajtá. Hogy nagy számmal hozza ált a' Germanusokat Galliába, azt öntalmáért, nem Gallia' háborgatása végett cselekszi: tanu erre az, hogy csak más' kérésére jött, 's hogy a' hadat nem támadólag, hanem védőleg viselte. Ő előbb jött Galliába, mint a' Romaiak (119); soha ennek előtte a' romai nép' serege nem lépte ált a' galliai Provincia' határait. Mi keresete van? miért jött az ő telkeire? ez a' Gallia szintugy az ő Provinciája, mint a' másik a' mienk (120). Valamint rosszul tenne ő, ha a' mi határainkra ütne, ugy hasonlóan bitorlók vagyunk mi, ha őt jogaiban háborgatjuk. Hogy állítása szerint, a' Senatus az Aeduusokat rokonoknak nevezte: nem olly buta, sem olly járatlan ő a' történetekben, mint ki nem tudná, hogy sem az utolsó allobroxi háboruban (121) az Aeduusok nem segítettek a' Romaiakat, sem ezen czivódásokban, mellyek közte 's a' Sequanusok és Aeduusok közt fennforogtak, ezek a' romai néptől nem gyámolítottak. Kénytelen azon gyanura fakadni, hogy Caesar, a' barátság' örve alatt, Galliában lévő seregével őt akarja elnyomni; kit, ha el nem takarodik, és seregét azon tájakról el nem viszi, nem barátjának, hanem ellenségének fog tekinteni, 's ha elemésztheti, sok jeles, és előkelő Romainak kedves szolgálatot teend (122). Erről őt azoknak saját hiradóji tevék bizonyossá: kiknek az ő elemésztesével mindnyájoknak kedvét és barátságát megnyerhetné. De ha eltávozik, 's őt Galliának szabad bir-

tokában hagyja; nagy ajándékokkal fog neki kedveskedni, 's akármiily háborut kíván, hogy viseljen, azt ő Caesarnak minden baja 's veszélye nélkül hajtandja végre.

XLV. Sokat beszélt Caesar az iránt, miért nem állhat ő el a' dologtól. Sem az ő, sem a' romai nép' szokása nem engedi, hogy érdemteli frigy társaikat elhagyja; 's ítélete szerint Ariovistusnak nincs több joga Galliához, mint a' romai népnek. Meggyőzettek Q. Fabius Maximus által az Arvernusok és Rutenusok (123), de megbocsátott nekik a' romai nép, sem országukat Provinciává nem változtatta, sem reájok adót nem vetett (124). Ha tehát a' legrégibb idő tekintetnek is, a' romai nép' hatalma Galliában nagyon igazságos; ha a' Senatus' végzésére szükség figyelni: szabadnak kell lenni Galliának (125); mert a' Senatus akará, hogy az, meghódítása után is, saját törvényei szerint igazgattassék.

XLVI. Így folyván a' beszélgetés, jelenték Caesarnak, hogy Ariovistus' lovasai a' halomhoz közelítnek, 's a' mi embereink felé lovagolnak, azokra köveket 's löszereket szórván. Caesar a' beszédnek véget vetett, 's az övéihez vonula, azoknak megparancsolván, hogy az ellenségeskedést teljességgel ne viszonozzák; mert noha látta, hogy választott legiojával veszély nélkül fogna a' lovasokkal mérkőzhetni, azt mindazáltal tenni nem akará, nehogy, ha elleneit megverte, az mondathassék, hogy őket szóbeli közösüléskor hitszegőleg kerítette meg.

Minekutána a' közkatonák között elhíresedett: milly daczosan tiltotta ki ez alkalommal Ariovistus egész Galliából a' Romaiakat; 's hogy annak lovasai a' mieinket megtámadták, 's e' miatt a' beszélgetés félbe szakasztott: sokkal nagyobb elevenség, 's harczvágy buzdult föl az egész seregben.

XLVII. Két nap múlva Ariovistus Caesarhoz követeket küldö azon üzenettel: hogy szeretne vele az elkezdett, de még be nem fejezett alkudozások felől értekezni. Azért vagy új összejövetelre rendeljen napot; vagy, ha ez nem teszenék, valakit Legatusai közül küldjön hozzá.

Caesar az összejövetelt nem látta szükségesnek, annál inkább, mivel előtte való nap a' Germanusok nem tartóztathatták magokat az ellenségeskedéstől: Legatusainak egyikét pedig hozzá küldeni, 's a' barbarusok' dühére kitenni igen veszélyesnek tartá. Legjobbnek látszott C. Valerius Procillust, C. Valerius Caburus' fiját, igen jeles vitézségű, és kimivelt ifjút, (kinek atyát C. Valerius Flaccus polgári joggal ajándékozta meg 126) hozzá küldeni, mind azért, mivel személyében megbízott 's a' gallus nyelvet, mellyen Ariovistus is hosszas gyakorlásból már folyvást elbeszél, jól tudta; mind azért, mivel a' Germanusoknak ezen valami rosszszat elkövetni semmi okuk nem volt, valamint M. Mettium, ki valaha Ariovistus' vendége vala 127). Ezekre bizá, hogy értsék meg Ariovistus' szándékát, 's arról őtet tudósítsák.

Midőn ezeket táborában Ariovistus megpillantá, serege' jelenlétében fölkiálta: miért jönnek? tán kémlelés végett? midőn szólni akarnának, letiltá őket, 's vasra vereté.

XLVIII. Még az nap előre nyomult táborával, és Caesartól hat ezer lépésnyire egy hegy' alján megtelepedett. Más nap seregeit Caesar' táborá mellett vezette el, és annak háta mögött két ezer lépésnyire ütötte föl táborát; olly szándékkal: hogy azon gabonától 's eleségtől, mellyet a' Sequanusok és Aeduusok szállítanak, Caesart elvágja.

E' naptól fogva öt nap egymás után Caesar a' táborból kivezeté seregeit és csatarendbe állítá, hogy Ariovistusnak, ha tetszenék, az ütközetre alkalmat nyújtson. Ariovistus ezen egész idő alatt gyalogságát a' táborban tartóztatá, lovasaival pedig naponként csatáztatott.

E' harc' nemében a' Germanusok gyakorlottak valának (128). Hat ezer volt a' lovas. Ezek az egész seregből fejenként ugyan annyi gyalog legényt a' legfrissebbek 's legerősebbek közül választának magok mellé védelmül. E' lovasok a' gyalogokkal a' csatákban összetartottak; ezekhez vonulának amazok vissza, vagy magoktól rohanának elő, ha hevesebb lett a' viadal; ha valaki súlyos sebet kapván lováról leesett, ezek vevék körül; ha messzebbre kelle menni, vagy sebesebben vissza vonulni, gyakorlás által olly nagy volt ezek gyorsasága, hogy a' lovak' sörényébe kapaszkodván azokkal a' futásban fölérték.

XLIX. Látván Caesar, hogy Ariovistus táborában vesztegel, nehogy a' közösüléstől még tovább elzárassék, tul azon helyen, mellyen a' Germanusok letelepedtek, tőlök mintegy hat száz lépésnyire, táborának alkalmas helyet választá, és hármass csatarenddel azon helyre méne. Az első 's második rendet fegyverben tartotta, a' harmadikkal táborát erősítetté. Ezen hely, mint mondók, az ellenségtől mintegy hat száz lépésnyire feküdt.

Ide küldé Ariovistus mintegy tizenhat ezer könnyű fegyverest az egész lovassággal együtt, hogy e' sereggel a' mieinket elijeszse, 's a' sánczolásban gátolja. Mind e' mellett is Caesar, mint előbb rendelé, csak a' két első renddel vereté vissza az ellenséget, a' harmadikkal a' munkát fejezteté be.

Megerősítettvén a' tábor, ott hagyta két legiot, 's a' segédseregek' egy részét, a' másik négyet a' fő táborba vissza vezetvén.

L. Következő nap Caesar, szokása szerint, mindegyik táborából kiindula, 's nem messze a' nagyobbtól csatarendbe állta, 's az ellenséget ütközettel megkinálá. Midőn látá, hogy ez még most sem mozdul, déltájban seregét a' táborba vissza vitte. Végre csakugyan Ariovistus seregeinek egy részét a' kis tábor' ostromára küldé. Mindegyik részről tüzesen folyt a' harc 129) estéig. Nap' nyugtakor sok sebet osztván 's kapván Ariovistus vissza vezeté táborába seregeit.

Caesar tudakolá a' foglyoktól: mi oka, hogy Ariovistus elválasztó ütközetbe nem bocsátkozik? 's e' választ nyere: A' Germanusoknál közönségesen a' házasszonyok határozzák el 130) sorsvetés és jóslatok által: tanácsos-e, vagy sem megütközni, 's ezek azt mondják: nem engedik az Istenek a' Germanusokat győzni, ha új hold előtt ütközetbe bocsátkoznak 131).

LI. Más nap Caesar mindegyik táborban annyi se-
reget hagyván, mennyit azok' oltalmára elégségesnek
vélt, minden segédseregesét 132) az ellenség' láttára a'
kisebb tábor elejbe állítá, hogy rendes katonáinak szá-
ma az ellenségéhez képest csekély lévén, szinleg ezeket
használja, 's hármass csatarendben egész az ellenség' tá-
borához nyomult. Akkor végre kényszerítették a' Ger-
manusok seregeiket a' táborból kihozni. Nemzetségeik
szerint egyenlő távolságra állának a' Harudok, Marco-
mannusok, Triboccusok Vangiok, Nemetek, Sedusiusok,
Sueusok 133) egész csatarendöket tártaligákkal, és
szekerekkel foglalván körül, hogy a' futhatásnak min-
den reménye elenyészszék. Ide helyezék asszonyaikat,

kik a' csatára induló katonáknak bontakozott hajjal siránkozva rimámkodtak: ne hagynák őket a' Rómaiak' rabságába jutni.

LII. Caesar mindegyik legiohoz egy Legatust és Quaestort 134) adott, hogy mindegyiknél meglegyen a' maga vitézségének tanuja, 's tulajdon személyében, a' jobb szárnyon kezdte el az ütközetet; mert itt gyengébbnek találta az ellenséget. Az adott jel után, embereink olly tüzesen rohantak az ellenségre, 's ez is olly hirtelen és sebesen tört reánk, hogy a' fentőket nem is lehetett használni. Ezek tehát elhánjatván kar- és kardra kelt a' dolog. De a' Germanusok, szokásuk szerint, hamarjában négy szöget képezvén a' kardok' csapásait fölfogták. Katonáink közül többen találkoztak, kik illyes négy szögekre 135) fölugrottak, a' paizsokat kezeikkel szétrángatták, és fölülről sebeket vágtak.

Az ellenség' balszárnya, meg volt verve, és szakasztva; ellenben a' jobb szárny számtöbbségével hadi rendünket hatalmasan nyomta. Ezt a' lovasság' vezére, az ifju P. Crassus 136) észrevevén, mert szabadabban állott a' harcz' hevében forgolódtnál, a' harmadik csatarendbelieket is megszorult küzdőinknek segédül küldötte.

LIII. Így helyre állott az ütközet, 's az ellenség' futása általános lőn. Csak a' Rhenusnál, ama helytől mintegy ötven ezer lépésnyire 137), szünt meg szaladni. Csak igen kevesen, kik vagy erejükben bizván a' folyón áltusztak, vagy csónakokra kaptak, menekedtek meg. Ezek között volt Ariovistus is, ki egy, a' parthoz kötött, kis sajkán illant el. A' többieket, lovasaink üzőbe vévén egy lábíg fölkonczolták.

Két nője volt Ariovistusnak (138), egyik Sueus eredetű, kit magával honjából hozott; a' másik noricumí

Vocio király' testvére, kit ez Galliába küldött 's (Ariovistus) ott vett el nőül. Ezek mindketten elvesztek ama' futásban; két leányai közül pedig egyik megöletett, másik elfogatott.

C. Valerius Procillusra, kit őrei három lánczczal megkötve hurczoltak, maga Caesar akadt; midőn az ellenséget lovasságával üzné. 'S ezen nem kevesbbé örvendett, mint magán a' győzödelwen, a' galliai Provinciának legjelesebb emberét, az ő meghittjét, 's vendéglőjét az ellenség' kezeiből menekedve, 's neki vissza adatva látván. Ekkép tehát a' sors Caesarnak illy nagy örömet, 's az idvohajtásokat e' férfiúnak hijánya által sem keserítette meg. Ez beszélé, hogy szeme' láttára háromszor vetettek sorsot fölötte 139); valljon tüstént megégetessék-e, vagy máskorra halasztassék? a' kedvező sorsnak köszöni életét.

Hasonlóan M. Mettiust is megtalálták, és Caesarhoz vezették.

LIV. A' Rhenuson túl hatván ezen ütközet' hire a' Sueusok, kik a' Rhenus' partjára jöttek, hazájokba kezdenék vissza takarodni. E' rémülteket a' Rhenushoz közel lakó Ubiusok 140) üzőbe vették, 's közülök sokat megöltek.

Caesar egy nyárban két igen nagy háborut végezvén valamivel korábban, mint az időszak kívánta, téli telepre 141) seregeit a' Sequanusok' földére vezette. A' téli tábort Labienusra bízta: ő pedig gyülekezetek' tartása végett 142) innenső Galliába költözött.

Jegyzetek az első könyvhöz.

- 1) Emlék-jegyzékeknek (Commentarii, vel Commentaria) olly irományok neveztetnek, mellyekben emlékezet' okáért a' leg-nevezetesebb történetek leiratnak a' nélkül, hogy az írásmódra különös gond fordíttatnék. Azonban ez utólsóra nézve Caesar' emlék-jegyzékeiben nincs fogyatkozás.
- 2) Ezen háborut Caesar mint Proconsul kezdte Roma' épít. 696. esztendejében, azaz Kr. születése előtt 59 évvel. Elvégzé azt kilencz esztendő' lefolyta alatt, mintegy harminczszor meg-ütközhén, egész Gallia' meghódításával. E' háboruba a' Helvetiusok, Germanusok és Britannusok is belé keveredtek.
- 3) Romaiaknál Gallia nem csak Franciaorságot foglalá magában, hanem felső Olaszországnak legnagyobb részét is. Amaz *Gallia ulterior* vagy *Transalpina*, vagy *Braccata* és *Comata* néven nevezteték Romához képesti fekvésétől, vagy a' lakosok' viseletétől (hosszu nadrágtól vagy üstöktől). Emez *Gallia citerior* vagy *Cisalpina*, vagy *Togata* névvel. Ennek lakosai t. i. a' szövetséges háboru után jogot nyertek a' romai Toga' hordozására. — Caesar itt Galliának csak azon részét érti, mellyet a' Romaiak még nem hódítottak meg; az Allobroxokat pedig, 's a' Provincia Narbonensis-t, és Gallia cisalpina-t elhagyja.
- 4) Ma Német-Alföldiek. Itt azok a' Gallusok, kik a' Rhenus körül laktak, 's a' Germanusokkal határosak voltak. A' Germanusok' és Celták' összekegyedéséből mondatnak származottaknak; minthogy az első a' Rhenuson áltjövén az utólsókat vagy elűzték, vagy velök meglaktak (II. 4.) Julius Caesar' idejében — mert Augustus alatt másként volt — Belgium' határai valának: éjszokról 's keletről a' Rhenus; nyugotról a' brittaniai tenger és Sequana (Seine) folyó; délről Matrona (Marne) folyó, 's a' Vogesus hegyek' egy része. Három fő nemzetségek laktak, u. m. a' Bellovacusok, Atrebaikai, és Ambianusok. Apróbb nemzetségeinek száma

tizennégyre megy. Ezen emlék-jegyzékek' második könyvében tétetik rólok említés.

- 5) Iberiai nép. A' föld hajdan Aremoricának neveztetett, melly szó Celta nyelven tenger melléki tartományt mondatik ten-ni, a' Romaiak azért Aquitaniának nevezék. Garumna folyótól a' pyrenaeusi hegyekig, és az atlanticumi tengertől közel Tolosa' (Toulouse) városáig terjedett. Tizenkét nemzetség lakta, mellyek alább (a' III. könyvben) előszámlál-tatnak. Ezek utóbb kilencz nemzetségre vonattak, 's akkor e' tartomány *Aquitania Novempopulania* nevet nyert. N. Ká-roly' fíja alatt *Vasconia* nevet nyert.
- 6) A' Celta név igen régi, 's annak értelme messze terjedő. Volt olly idő, mikor a' világ' lakosainak negyed részét Cel-táknak híták. *Celta* szó hihetőleg gallus nyelven is azt tett, a' mit a' görög *κέλης κελτος*. Így nevezi Strabo a' Celtá-kat; ezen szavak pedig Homerus- és Pindarusnál lovagot je-lentenek. Az bizonyos, hogy a' Celták jó lovaglók voltak. Kiket ért Caesar itt a' Celták' neve alatt elég világos; va-lamint t. i. Africa' egy része tulajdonkép Africának neveztetett, mélyben volt Carthago: ugy a' Celták, vagy Gallusok kö-zött, azon rész neveztetett tulajdonkép *Celtica Galliának*, mellyet Caesar említ és Belgium 's Aquitania között fekszik.
- 7) Nem mintha valami közös nyelvök, alkotmányuk, törvényök nem lett volna, hanem mivel minden nemzetségnek azon fő-lül voltak különös rendeletei. A' nyelvhajtogatásban is nagy kiterjedettségük, másokkal lett közösülésök, vagy szom-szedságuk miatt különböztek. A' Helvetáknál ma is minden Cantonnak külön törvényhatósága van.
- 8) Garumna (ma Garonne) a' pyrenaeusi hegyekből jön, 's To-losa (Toulouse) és Burdigala (Bordeaux) városai mellett el-folyván az atlanticumi tengerbe ömlik.
- 9) Matrona (ma Marne) folyó a' Sequanával egyesül nem messze Lutetiától.
- 10) Sequana (ma Seine) folyó Parison keresztül foly. Azonban ezen különözést nem kell olly szorosan venni, mintha e' fo-lyókon innen is, tul is ne terjedett volna vallamelly nemzet-ségnek egy részecskéje. — Továbbá a' Rhodanustól (Rhône)

egész Garumnaig a' Gallusok a' Provinciával voltak határosak. Ez már tudva volt a' Rómaiak előtt 's azért Caesar róla, itt nem tesz említést.

- 11) Értetik azon rész, melyet a' Rómaiak már meghódítottak, 's Provinciává változtattak (Provincia Galliae Narbonensis), melynek egy része ma is *Provence*-nak nevezetik. A' földközi tenger mellett feküdt közel Italia' határaihoz. Innen terjedett a' mivelttség 's a' finom életmód tovább Galliába.
- 12) Egyéb szereken 's árukon kívül itt Caesar kétség kívül a' bort érti; mellyről alább (IV. 2) írja, hogy a' Suevusok azt magokhoz bevitetni teljességgel nem engedik; mert azzal, véleményök szerint, a' munkára elpuhul 's kényesedik az ember. Nem termett pedig Caesar' idejében még Galliában bor, hanem azt a' kereskedők hordták helyükbe a' Gallusoknak, kik azt örömetst itták.
- 13) A' Rómaiak talán azért nevezték őket Germanusoknak, mivel egymást segítették, 's valamely közfrigy által egybe kapcsolva valának; mert *germanus* annyi mint: igaz, valóságos, atyátságos, barátságos. A' magok nyelvén a' Germanusok *Teut*-oknak (innét a' régiebb latin *Teuto*, vagy *Teutonus*) vagy *Deut*-oknak hívtak, (most *Teutſchen*, vagy *Deutſchen*) azaz: nem beszélőknek, csak integetőknek, némáknak. Innét e' nemzetnek igen régi magyar nevezete: Német. (Horváth István szerint).
- 14) Ezek is, ugymint (Galliára nézve) a' Rhenuson innen lakók, Gallusok voltak. Azt mondván, hogy a' Helvetiusok is vitézbbek a' többi Gallusoknál, értetnek a' tulajdonképi Gallusok, az az Celták; mert kevéssel előbb említettett, két ok, mellyekért a' Belgák általán egész Galliában legvitézbbek. Azonban e' szavak, mint mindjárt a' következő jegyzetben látni fogjuk, csak valamely írrok' foldozásai lehetnek.
- 15) „*Honnan a' Helvetiusok is — — berontván.* „Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod ferre quotidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt.“ E' szavak valamely írrok' toldalékai lehetnek,

- 33) A' máglyára jutás volt bizonyos, és közönséges büntetése a' haza' árulóinak, vagy ellenségeinek. Lásd alább I. 53. C. Valerius Proculus' kalandját.
- 34) A' szükség nagy ösztön; nagy elszánásra kényszerít, 's néha a' lehetetlennek látszót is lehetségessé teszi. A' nagy merények' fejei többször vetemedtek illy tettekre, hogy a' bátoralanabbakat vagy vonakodókat szükség által kényszerítsék. A' historia elég példát szolgáltat. Maga Caesar is (I. 25.) az ütközet előtt félre vitette lovát, hogy a' futásról ne is gondolkodhassék. Hasonlóképp tett Mundánál is, mint beszéli Frontinus.
- 35) A' Rauracusokat a' Sequanusoktól éjszakra Byrza folyó választá, melly Basileán fölül a' Rhenusba szakad.
- 36) Némelyek a' Tulingusok' lakhelyéül azon tért teszik, hol ma Lotharingia van, a' Vogesus hegy és Mosa folyó között.
- 37) Kik voltak ezek a' Latobrigusok bizonyosan nem tudhatni. Némelyek szerint a' genfi tó' éjszakai partjain laktak a' mai Lausanne' városa körül.
- 38) A' Bojusok gallus eredetűek voltak. Régi lakhelyök nincs tudva. Közülök egy rész a' Rhenuson ált Germaniába költözék; a' másik Tarquinius Priscus romai király' idejében az Alpeseiken keresztül Hetruriába jött, 's onnét a' lakosokat kiűzte. Hogy Porsenna alatt Roma' ostromakor a' Gallusok között Bojusok is voltak Siliusból következteti Velleius Rerum Boicarum Lib. I. Siliusnak imezek versei:

Boiorum ante alias, Chrixo duce mobilis ala
 Arietat primos, obliquitque immania membra,
 Ipse tumens, atai Brenni se stirpe ferebat
 Chrixus, et in titulos capitolia capta trahebat,
 Tarpeioque iugo demens, et vertice sacro
 Pensantes auro Celtas umbone ferebat.
 Colla viri fulvo radiabant lactea torque,
 Auro virgatae vestes, manicaeque rigeant
 Ex auro et simili vibrabat crista metallo.

Utóbb Furdus Consul őket tönkre tette. Innét azután egyenesen-e, vagy előbb Germaniába metek, 's onnét jöttek Noricumba, annak telkét elfoglalván, bizonytalan. Noricumból

azonban már Kr. szül. előtt 86-ik esztendőben a' Dacusoktól Vindelicia felé nyugotra nyomattak. Azon Bojusok, kik Caesar' engedelmeiből (I. 18:) az Aeduusoknál telepedhettek meg azon tájon laktak, melly Bourbonnois-nak neveztetett.

39) Noricum, régibb időben, tulajdon királyai által kormányoztatott ország volt, mellynek határait bizonyosan kitűzni nem lehet. Minekutána Noricum Augustus alatt Provinciává lett, magában foglalá mai felső 's alsó Austriát, Stájerországot, Carinthiát, Carniolia' egy részét Baviariát, Tyrolist, és Salzburgot. Fő városa volt: *Noreia*, hol Carbo Consul Kr. szül. előtt 113 esztendővel a' Cimberek által megveretett. Fekvése Aquilejától nem messze lehetett, de bizonyosan hol, nem tudatik.

40) Az Allobroxok a' mai Delphinatusnak (Dauphiné) és Sabaudiának (Savoyen) éjszaki részén laktak. Nevezetesebb városaik: *Vienna* (Vienne) és *Geneva* (Genf). Az mondatik itt: *a' nem rég lecsillapított Allobroxok*; mert csak két évvel azelőtt C. Pomtinus Praetor által hódíttattak meg.

41) Most Hevetiához tartozik.

42) Ezek voltak Caesarnak a' Consulatusban követői Roma' épít. 606-dik esztendejében.

43) Ez másképp Gallia Transalpina nevet viselt; mert Romához képest az Alpeseken túl volt.

44) Mert neki, mint Proconsulnak, Gallia Provincia jutott Illyricummal. Caesar, Svetonius szerint, néha hihetetlen sebességgel utazott, így ekkor is nyakra főre.

45) Caesar a' Respublicától csak négy legiot kapott, hatot Galliában maga szedetett; a' lovasság egészen Gallusokból állott. Tehát Galliát magok a' Gallusok hódíták meg a' Romaiaknak.

46) Többször előfordulván e' szó *legio*, legyen szabad róla itt e' következőket megjegyezni. A' mi most nálunk *ezred*, *regiment*, az a' Romaiaknál *legio*, A' legiok' nagysága különböző időkben különböző volt. Minden *legio*, melly magában egy kisded hadsereget képezett, négy-, sőt hat ezer

emberből is, Caesar' idejében pedig hihetőleg 4,200 emberből állott.

Egy legioban volt 10 cohors.

Egy cohorsban 3 manipulus.

Egy manipulusban 2 centuria.

Egy centuriában, ha a' legio hat ezer emberből állott, hetven, ha pedig 4,200-ból, negyvenkilencz katoná.

Egy legionak hat katonai Tribunusa volt; tehát egy Tribunus alá hat centuria esett. Roma' épít. 443-ik esztendejétől a' hat Tribunus közül négyet a' nép nevezett ki, kettőt pedig a' Consul vagy Dictator.

A' Centuriák' tiszteit, vagy is Centuriokat a' Tribunusok választák a' legidősb 's legvitézebb katonák közül. Minden Centurio alatt van két altiszt, kiknek neve: Optio.

A' katonák különféle rendűek: az első teszik a' legfiatalabbak (Hastati); a' másodikat a' már tapasztaltabbak (Principes); az utólsót a' hadakban megedzett, 's öregedett katonák (Triarii vel Pilani); 's ezek a' tartalékot képezék.

A' Pílanusok' első centuriájának tisztje Primipilus Centurionak nevezetett, 's rangra a' Tribunusok után első; ezután a' második centuria' tisztje: Primipilus posterior, 's így a' többi 29 manipulus' Centurióji, kik rangra nézve alább alább voltak.

Minden legio' lovassága (rendszerint) 300 lovas katonából állott. Ezen sereg, szárnynak (ala) nevezetett.

Egy- Alában volt 10 turma.

Egy turmában 3 decuria vagy 30 ember.

Minden decuriának volt egy Decurio nevű tisztje, 's ennek egy helytartója Optio név alatt. A' legio' lovasságának feje (Praefectus alae) a' legiót vezérlő Tribunus alatt állott.

47) Ez történt Roma' épít. 646-ik esztendejében.

48) Isméretes katonai gyalázat volt. T. i. két dárda a' földbe szurattott, a' harmadik fölül keresztbe kötöttett görög II formára, oly' magasságra, hogy az alatta elmenőknek meg kellett hajolniok. Ezen pelengér alatt kellett a' meggyőzötteknek félig meztelenül, 's fegyver nélkül győzőiknek gunyai között

áltmenni. A' türhetetlenkedett, vagy viszony-gunyokra fakadni merészelt: rögtön összekonzultatott.

- 49) *Tusz* az, ki személyével áll jól, vagy biztosít; *kezes*, ki tekintetével, pénzével, vagy egyéb értékével.
- 50) *Santok* (Saintonge) ezek' fő városa: *Mediolanum Santonum* (Saintes).
- 51) Garumna mellett fekvő Tolosa' (Toulouse) városától így nevezett népség.
- 52) Legatusnak neveztetett a' fővezér' helytartója. Közönségesen minden legionál volt egy Legatus.
- 53) Aquileia Gallia Cisalpinának Transpadana részében a' Carnutok' vagy Tauriscusok' városa az adriai tenger mellett. Itt örökösleg közönségesen néhány legio feküdt.
- 54) A' Centrok, Graiocelusok, és Caturixok Gallia Narbonensisnek apróbb nemzetségei közül havasi népek voltak a' mai Sabaudiában. Úgy tartják, hogy Tarantaise', Maurienne', és Embrun' táján laktak.
- 55) Ocelum, ma *Oux* vagy *Exilles*, az innenső vagy Togata Galliában véghely volt.
- 56) Az Isara és Druentias folyók közt.
- 57) A' mai Lyon körül laktak.
- 58) Az Aeduusok és Allobroxok között az Arartól jobbra.
- 59) Arar most *Saone*. Ammianus Marcellinusnál Kr. szül. után 380-ik esztendőben *Sacona* név alatt jön elő.
- 60) *Linter* olly kis sajkát vagy csónakot tesz, melly egy darab fából van kivájva. A' Balaton mellett lélekvesztőnek híják.
- 61) Azaz: éjfélkor; mert az éj négy őrvaltásra volt osztva, t. i. nap' nyugtától egész éjfélig kettőre; innét egész virradtáig ismét kettőre. Ezen időszakokat a' Primipilus fővény-órával szabta ki; mikor is mindig trombitával jel adatott.
- 62) Névszerint Caesar csak két megyét említ, t. i. a' *Pagus Tigurinust* hihetően Zürichet, és *Urbigenust* vagy *Verbigenust*, talán Solothurnt.
- 63) Piso' leánya, Calpurnia, Caesar' felesége volt.

- 64) A' Romaiak t. i. a' háborút a' meggyőzték' nevéről szokták nevezni p. o. bellum Jugurthinum. Igy kevéssel előbb a' *Cassiusi háboruban*, melyben t. i. Cassius Consul elesett.
- 65) Jeles mondás, 's megegyez Valerius Max. ama' mondásával: Lento gradu ad vindictam sui divina procedit ira, tarditatemque suplicii gravitate compensat.
- 66) Diodorus megjegyzé a' Gallusokról, hogy magokról dicsekedve, másokról gyalázva szeretnek beszélni; hogy fenyegetődzők, másokat kisebbitők, magokról pedig sokat tartók.
- 67) A' romai katonáknak nem sült kenyér adatott, hanem gabona, egyszerre fél hónapi rész, melyből azután magok készítenek kenyeret.
- 68) A' Biturixok a' *Loir*-től délre laktak egész a' *Cher* folyóig. Fő városuk: *Avaricum* (talán Bourges) VII. 13.
- 69) *Legatum pro Praetore*. Augustus' idejében neveztettek a' Provinciák' fő személyei Legati pro Praetore. Úgy látszott tehát némelyeknek, hogy ezen név Caesar' idejében még nem volt divatban, 's azért *pro Praetore* helyett *propere* olvassák, de a' régi kéziratok' ellenére. Azonban némely, Augustus' idejénél régebb pénzekből kitetszik, hogy akkor is voltak már Legati pro Praetore kikre a' Proconsulok, vagy fővezérek' rendeléséből (auspicio Imperatoris) praetori hatalommal a' sereg' vagy Provincia' egy része bízott.
- 70) L. Sulla igen sok kül-'s belháborút viselt, melyekről Plutarchust kell olvasni.
- 71) M. Crassus minden Romai között leggazdagabb volt. A' Parthusok ölték meg Mesopotamiának Charan nevű városában.

— — miserando fūnere Crassus

Assyrias Latio maculavit sanguine Carras.

Lucan.

- 72) Bibracte, most Beuray.

- 73) *Paizs-fedél alatt*. (Phalange facta) Orosius leírja a' Germanusok' phalanxát, mely a' Gallusokéra is reá illik. Azok t. i. egy tömegben állának, 's paizsukat úgy tarták fejeik fölött, hogy azok pikkeleként födelékesen egymásra feküdtek. A' *phalanx* tehát hasonlított a' Romaiak' testudojához.

- 74) Caesar soha sem ütközött meg a' nélkül, hogy előre katonáit ne buzdította volna.
- 75) A' *Fentō* (pilum) 5½ láb hosszú, 's egy ujnyi vastagságu hajító dárda volt, melly, ha azt valaki elég erővel 's ügyességgel tudta hajítani, a' paizson 's pánczélon is keresztül ment; de háromszögü hegye olly vékony volt, hogy mindjárt az első hajításra meggömbült, 's többé azt az ellenség nem használhatta.
- 76) Mert a' paizsok' a' Gallusok' fejei fölött (a' phalanxban) nem csak egymást érték, hanem egyik paizs a' másiknak fölületét csaknem félig fedte. L. a' 73-ik jegyzetet.
- 77) Azaz: mintegy dálutáni egy órától; mert a' Romaiak a' napot annak költétől, egész nyugtáig 12 egyenlő részre, azaz órára osztották: a' hatodik óra mindig a' mi 12-ik óránkkal egyezett; a' többit nem lehet olly bizonyosan meghatározni, mivel azok az évszakhoz képest hosszabbak, vagy rövidebbek voltak.
- 78) *Mataras et tragulas*. Mind a' kettő lőszer' neme volt: a' *matura* nyeles kézjából löketni szokott vastag nyíl; a' *tragula* valami kis láncsa szabásu eszköz. „Tragula (ugymond Festus) teli genus est, quod scuto infixā trahatur.“
- 79) Plutarchus szerint e' csatában a' Gallus nők is tüzesen harczolván halomra hulltak.
- 80) A' Lingok (Celtai nép) Vogesus hegyek mellett laktak a' *Matrona* és *Mosa* folyók' eredete körül. Fő városuk volt: *Andamatunum*, ma Langres.
- 81) A' szolgaságot természetesen nehezen tűri az ember, innét nem volt csoda, ha a' rabszolgák szabadságukat akarván eszközölni az ellenséghez átszökődtek ez alkalommal is, máskor is.
- 82) Úgy tartják, hogy a' Solothurn Cantonbeliek voltak: bizonyosan nem tudhatni, mert az egész nemzetség kiveszett.
- 83) Azaz: megölette, vagy rabszolgák gyanánt eladatta.
- 84) Némellyek e' jegyzékeket nem csak görög betűkkel, hanem görögül írottaknak is gondolják. Ezen betűkkel t. i. és nyelvvel a' Massiliabeliek által ismértkedtek meg, kik görög szár-

mozatruak voltak. Véleményük' erősítésére felhozzák, hogy alább (VI. 14) a' Druidákról szólván Caesar azokat a' nyelvános és külön tárgyakban görög betűkkel élőknek mondja, azaz: véleményük szerint, görög nyelvvél; mert, mint ugyan ott meg' van írva, nem akarják, hogy tudományuk a' nép közé (melly görögül nem tudott) terjedjen. De hihetőbb, hogy ezen jegyzékek görög betűkkel, de gallus nyelven voltak írva, mert a' Gallusok élhettek ugyan görög betűkkel (valamint a' Magyar is latin betűkkel él), de a' magok nyelvén, görögül pedig nem tudtak; mert Divitiacus, Cicero' bizonyítása szerint is a' Gallusok között ugyan csak tudós ember volt: mindazáltal sem romai, sem görög nyelven nem beszélt; egyébiránt Caesar, ki a' görög nyelvben olly jártas volt, mint a' honiban, nem kénytelenítettett volna azzal C. Valerius Procillus tolmács által beszélgetni (I. 19). A' mi illeti a' Druidákat, azok tudományukat sem görög, sem gallus nyelven nem jegyzék föl, 's így az a' köznép közé nem jöhet.

85) E' számra nézve más írók annyira különböznek, hogy e' felől semmi bizonyosat sem mondhatni. Az illy különbségek a' leírók' hibái által történtek.

86) T. i. Celtica Galliából; mert a' Belgák báboruhoz készültek.

87) Hatalmas nép Aquitaniában, a' mai Auvergne.

88) A' fő hatalomért (de potentatu). Ezen szóval él Livius is XXVI. 38. és Lactantius VI. 17.

89) Az elfogadás, befogadás, megvendéglés (Hospitium) kétféle volt: *privatum* et *publicum hospitium*; ki ez utóbbiban részesült, az ott, hová utazott, szállást és élelmet ingyen kapott. A' Rómaiak bírtak az Aedusoknál e' joggal.

90) A' Harudok germanus fajok, a' Marcomannusok' szomszédai, a' Rajna' 's Duna' forrásai között.

91) A' Germanusokat a' szükség is kényszeríté a' költözésre 's természetöknél fogva is szerettek kóborolni. Strabo így ír rólok: *Commune est omnibus, qui hunc tractum incolunt, ut alio facile migrent, et propter victus tenuitatem, et propter agrorum ignaviam colendorum, et propter pecuniarum inopiam.* Így Tacitus is: *Germanos saepius in Gallias transcen-*

disse: neque aliam transeundi causam eis fuisse, quam libidinem, avaritiam, et mutandae sedis amorem, ut relictis paludibus ac solitudinibus suis, foecundissimum Galliae solum unacum Gallis possiderent.

- 92) Hol volt legyen ezen város, nem tudatik. Némelyek a' mai Pontarbir város' tájára helyezik.
- 93) Milly bölcs előre látás Caesartól! Ím Valens császár megengedé utóbb a' Gothusoknak, hogy a' Dunán áltjöjjenek, 's Thraciának egy részén megtelepedjenek; de nem is volt az egész romai erő képes az özönlőket többé visszatorlani.
- 94) A' Cimberék és Teutonusok germanus nemzetségek. Ezek Itáliára, 's a' Galliai Provinciára ütöttek, de C. Marius által végkép megverettek.
- 95) Nem a' legfinomabb ember lehetett ez az Ariovistus. (a' Germanusok' nyelvén Ehrenvest) mint e' feleletből kitetszik. Florusnál így van e' felelet: Quis est autem Caesar? et si vult, veniat, inquit. Et quid ad illum, quid agat nostra Germania? num ego me interpono Romanis?
- 96) Caesarnak, mint a' következő jegyzékben látni fogjuk, vétkül tulajdonítják, hogy minden kis okot a' háboruba keveredezésre használta. Itt azonban Caesar bölcsen ált- 's előre látta, hogy az illy népköltözés Romára nézve ma holnap veszélyes lehet, mint a' következés is megmutatta; mert az éjszakai népektől jött Romára a' pusztulás. Akármikép kezdte pedig e' háborut Ariovistussal, de vitézül viselte.
- 97) Dio Cassius azt mondja, hogy Caesar csupa harczvágyból, Ariovistus' boszantása végett üzente legyen neki ezeket, készakarva a' háborura okot keresvén.
- 98) T. i. ha az Aeduusoknak nála levő tuzsaiakat visszaadja: a' reájok vetett adóról senki sem kezeskedik, s azt ők pontosan nem is fizetik meg.
- 99) Mert, a' mint máshol is mondatik felölők, a' földmivelés nem igen kedvelték, 's csak a' hadra készíték magokat, szégyennek 's alávalónak tartván verítékkel keresni azt, a' mit vérrel lehet szerezni. Tacit.

- 100) A' Trevírek, vagy Treverek belgica Galliában laktak Mosella mellett a' mai Metztől vagy még fölebb kezdvén egész a' Rhenusig. Fő városuk: Augusta Trevirorum (Trier).
- 101) A' Suevusok, mint alább a' IV-ik könyvben mondatik, száz megyére valának osztva, mellyek' mindegyikéből évenként ezer ember kele ki fegyverre. Illyen száz ember jött most a' Rhenus' partjára.
- 102) Dubis, ma *le Dour*.
- 103) A' számokra nézve nagy, majd csaknem mindenütt, a' bizonytalanság. Vannak, kik e' helyen nem hat száz, hanem ezer öt száz lábot számlálnak p. o. D' Anville. Ha csak Caesar a' lábot lépés helyett nem veszi.
- 104) Ugyan ezt mondja felölök alább a' VI-dik könyvben. Ugyan ezt Pomponius Mela, és Tacitus.
- 105) Hol a' nagy tisztségeket, mellyeknek érdemes viselésére lelki 's testi jeles tulajdonok kívántatnak, születésbeli jogoknál fogva osztogatják: ott a' szükség' idején illy osztogatások miatt meglakolnak a' hadvezérek. Mint valamely mulatságra jövének ki Romából némely uracsok Caesarral, hogy majd a' táborban pompázzanak, 's hazatértükkor vitézségükről csodákat beszéljenek: de megkeseredett anyjok' teje szájukban mikor izzóra került a' dolog. Rettetésük csak nem pártütést okozott. Illy vitézről emlékezik Caesar Cicerohoz írt egyik levelében; hol valami Trebatiusról tréfából mondja, hogy azt Gallia' királyává teendi.
- 106) Dio szerint közönségesen tudva volt, hogy e' háborut nem a' romai nép üzente, 's azért nem is volt igazságos. Ezt ama' fölebb említett uracsok természetesen mondva mondogaták, csak hogy gyávaságuk' fődözésére valami igaz színt találhassanak, 's a' Germanusok' szemének tüztől, 's vasától menekedhessenek.
- 107) E' hadi tanács rendkívüli volt, minthogy abba minden Centuriának Centurioji, számszerint hatvanon meghivattak. Közönségesen csak a' Triariusok' Primipilus centurioja volt jelen a' tanácsban.
- 108) Negyvennégy vagy negyvenöt év előtt; mert 650-ik esztendőben verte meg Marius a' Cimbereket és Teutonusokat.

- 109) A' Cimberék- és Teutonusok elleni háboru után 30 esztendővel a' szolgálai háboruban Spartacus alatt. Erről érdemes Florust hallani, ki Lib. III. cap. 20 így: *Bellum Spartaco duce concitatum, quo nomine appellem nescio, quippe cum serui militaverint, gladiatores imperauerint..... Spartacus, Crixus, Aenomaus effracto Lentuli ludo cum triginta aut amplius ejusdem fortunae viris eruperunt Capua: seruisque ad vexillum et ad auxilium vocatis, cum statim decem amplius millia coissent hominum, non modo effugisse contenti, iam vindicare volebant.... totam peruagantur Campaniam, .. terribili strage populantur. Affluentibus in diem copiis cum iam esset iustus exercitus, e viminibus pecudumque tegumentis inconditos sibi clypeos, e ferro ergastulorum recocto gladios ac tela fecerunt etc.... Ille (Spartacus) de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, deinde in honore virium gladiator.... Consulares quoque aggressus in Apennino Lentuli exercitum percecidi: apud Mutinam C. Cassii castra deleuit. Quibus elatus victoriis de inuadenda urbe Roma deliberauit. Tandem totis imperii viribus contra Mirmillonem consurgitur; pudoremque Romanum Licinius Crassus asseruit..... Spartacus in primo agmine fortissime dimicans, quasi Imperator occisus est. — Akkor tehát a' rabok és szolgák mind kiszabadítottak, 's fölfegyvereztettek; következésképen a' Marius által elfogott, és szolgákká tett Germanusok is. De ezek esztelen szakadás által Spartacus' többi seregeitől külön válván Gellius Consultól hirtelen reájok rohanás által elnyomattak; csak gőgjök, 's nem gyávaságuk miatt verettek tehát meg; de ezt bölcsen elhallgatja Caesar, csak azt akarván katonái előtt megmutatni, hogy a' Germanusok nem győzhetetlenek.*
- 110) Mert mint rabszolgáknak, vagy hadi foglyoknak nem volt fegyverök, de föllázadván, a' tömlöczük' vasaiból készítettek magoknak dárdákat, 's egyéb fegyvereket, mint a' fölebb idézett Florus' szavaiból kitetszik.
- 111) A' Leucusok Belgica Galliában laktak a' mai Lotharingiának déli felében a' Lingok' szomszédságában. Hozzájuk tartoztak a' Veroduniak is.
- 112) A' szerencse az, mi legtöbbet ér valamint minden egyébben, úgy a' háboruban is. Erről mondja igazan Cicero pro M.

Marcello: Maximam partem quasi suo iure fortuna sibi vindicat, et quidquid est prospere gestum, id pene omne dicit suum. És ismét: Rerum humanarum Domina Fortuna. Szerencse nélkül mit sem ér a' legnagyobb vitézség is. Ezt maga Caesar több helyen őszintén megisméri.

- 113) A' legiok fölállítatásuk' rende szerint nevezettek: legio prima, secunda 's a' t. Ezen legionak vagy azért kedvezett inkább Caesar, mivel talán Tribunusai 's Centurióji neki különös barátai voltak; vagy talán, mivel az a' helvetiusi, vagy más háboruban különösen kitüntette magát.
- 114) A' testőrző cohors (Praetoria cohors) legjelesebb volt minden cohors között, és csupa válogatott legényekből állott, 's azért becse is, zsoldja is nagyobb volt. A' táborban a' Consulok, Császárok 's a' t. körül testőri (Gárda) szolgálatot tett. Utóbbi időkben több illetén praetori cohors volt mellyek azután behozván a' katonai despotismust, a' birodalom' romlását sietteték.
- 115) Ezek voltak: a' Centurio primi pili, primus princeps, primus hastatus.
- 116) Körül-belül hat mértföldnyire.
- 117) Illyes ajándékokról van szó Tacitusnál Lib. IV. Annal. „Cognitis de hinc Ptolomaei per id bellum studiis, repetitus ex vetusto mos, missusque e senatoribus, qui scipionem eburneum, togam pictam, antiqua patrum munera daret, regemque et socium, atque amicum appellaret.“ Caesar' bőkezűsége nem elégedett meg illyesekkel, hanem, Suetonius szerint, ifjúságától fogva nagy terveket forgatván, sokkal nagyobb ajándékokkal édesgette maga részére a' királyokat 's uralkodókat. Itt azonban mint csupa jótéteményt rója föl, a' mit egyedül haszon-vágy miatt cselekvék.
- 118) Csak az Arvernusok' és Sequanusok' hívására. Általán 's nagyítva mondja, hogy a' Gallusok hiták ált; valamint mindjárt alább „hogy ellene háboruskodni, 's táborba szállani Galliának minden népessége egyesült“ holott egyedül az Aeduusok, 's ezek' frigyársai szállottak vele szembe.
- 119) Ez sem való; mert sokkal előbb legyőzte Domitius az Arvernusokat, mint Ariovistus Galliába jött.
- 120) Azaz: az Aeduusok' és Sequanusok' tartományát épen olly

joggal birja ő, mint a' Romaiak a' Gallia Narbonensis provinciát.

- 121) A' mit csodálni lehet; mert a' Romaiak az Aedusok' kérésére 's védelmére vállalták föl a' háborut. Talán erőtlenségek miatt nem segíthették őket, vagy talán más ellen is kelle ugyan azon időben határaikat oltalmazniok.
- 122) Sokan irígy szemekkel nézték Caesar' hadi dicsőségét; sokan tartottak, hogy magány-uralkodásra törekszik, 's idővel elnyomja a' szabadságot; ezek között Plutarchus különösen meg nevezi Catot, ki azt javalta: ut cum Caesar 30,000 Germanorum cecidisset, hostibus dederetur.
- 23) A' Rutenusok Aquitaniában laktak a' mai Noverque-ben.
- 24) Azaz: nem fosztotta meg őket hazai törvényeiktől, nem vetette őket romai törvényhatóság alá, nem pénzbeli bírságra. A' mi valóban csodálatos, és egészen a' Romaiak' szokásától elüt. Azonban e' menekvést nagy gyalázzal kelle ama' népeknek megváltaniok; mivel Domitius Aenobarbus és Q. Fabius Maximus ama' helyeken, hol az említett népeket meggyőzték, kőtornyokat állítanak, 's diadalmuk' jeléül az akkori szokás szerint azokra ellenségeik' fegyvereit fölaggatták. E' szokásról Latinus' királyi lakát leírván így emlékezik Virgilius Aen. Lib. VII. v. 183 et seqq.

Multaque praeterea sacris in postibus arma.

Captiui pendent currus, curvaeque secures,

Et cristae capitum, et portarum ingentia claustra,

Spiculaque, clypeique, ereptaue rostra carinis.

Igy Silius Lib. I. Punicorum:

In foribus sacris, primoque in limine templi

Captiui currus, belli decus, armaque rapta

Pugnantum ducibus, saeuaeque in Marte secures.

Perfossi clypei, et seruantia tela cruorem,

Claustaque portarum pendent. Hic punica bella

E galeis cernas, fusaue per aequora classe

Exactam ponto Libyen testantia rostra.

Igy Livius Lib. 10. a' Papyrius Consul fíja által fölszentelt Quirinus' templomáról szólván: Exornauit hostium spoliis, quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum, forumque his ornaretur, sed sociis etiam, coloniisque finiti-

mis ad templorum, locorumque publicorum ornatum diuiderentur.

- 125) Az Arvernusoknak t. i. és Rutenusoknak, kiket a' Romaiak már az előtt meggyőztek, 's kik utóbb magokat a' Sequanusokhoz kapcsolván a' Germanusokat a' Rhenuson álhítták, 's most azoknak nyűge alatt sinlődnek.
- 126) A' romai polgári jogot megnyerni, igen nagy disznek tartott. Szokásuk volt pedig az új romai polgároknak nemes jóltévőik' neveit fölvenni, azért neveztetik ez is itt C. Valeris Procillusnak, mivel atyját C. Valerius Flaccus, ajánlékozá meg e' joggal.
- 127) Lásd a' 89-dik jegyzetet. Itt *privatum hospitium*ról van szó. Nem lévén a' régieknél vendégfogadók a' jelesebb családok a' külföldieknél vendégi jogot szereztek, melly ma, radékaikra is áltment. E' jog szentnek tartott, 's a' harcz viharában sem bántották a' vendégek egymást; de Ariovistus a' barbarus, nem sokat törődött e' joggal; mert Mettius, ki mint követ is sérthetetlen vala, vasra vereté, sőt meg is öleté vala, ha neki a' sors nem kegyelmez. A' vendégi jog' szentségéről, és sérthetetlenségéről Tacitusnál jeles példa találtatik Pisoban, ki reá nem állott, hogy Nero, bár az emberi nem' szörnyetege, mint vendége, az ő majorjában megölessék. Tacitusnak imezek szavai: *Coniuratis metu proditionis placitum maturare caedem apud Baias in villa Pisonis: cujus amoenitate captus Caesar crebro eo ventitabat, balneasque et epulas inibat omissis excubiis, et fortunae suae mole. Sed abnuit Piso, inuidiam praetendens, si sacra mensae Diique hospitales coe- de qualiscunque Principis cruentarentur.*
- 128) A' Romaiak hasonlókép Caesar előtt, 's után is. Maga Caesar is könnyű élénk ifjakat válogata ki a' lovasok között harczolandókat. (Lib. III. de bello Civili).
- 129) Dio Cassius szerint kevésbe mult, hogy Ariovistus győztös nem lett; melly szerencséje miatt más nap nem vonakodott az asszonyok' jóslatainak ellenére is elválasztó ütközetbe bocsátkozni.
- 130) A' régi Germanusok azt tarták, hogy asszonyaik jósló tehetséggel vannak fölrüházva, 's hogy azokban valami szent

rejtezik; mire nézve azok' tanácsait megvetni káros volna. (Plutarch) — Tacitus pedig de situ, moribus et populis Germaniae cap. 8. így: Inesse quin etiam sanctum aliquid et prouidum putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus, sub diuo Vespasiano, *Veledam*, diu apud plerosque numinis loco habitam. Sed et olim *Auriniam*, et complures alias venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.

- 131) A' Germanusokról így ír Tacitus: Coeunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auspiciatissimum initium credunt. A' holdnak mindig nagy befolyás tulajdonított az emberi dolgokba nem csak a' Germanusoktól, hanem más babonás nemzetektől és emberektől is a' mai napig. Caesar, mint okos férfiú, hasznára fordította e' babonát, és sietett új hold előtt áltésni az elválasztó ütközetet, hogy azon hiedelemben lévő ellenségeit, mintha az istenek' akarátja ellen harcolnának, annál biztosabban tönkre tehesse. Vespasianus is Szombat napon verte még a' Zsidókat.
- 132) Ezeket a' Rómaiak Alariusoknak híták, mert rendszerint a' szárnyakon (alae) állottak.
- 133) Harudok, Marcomannusok 's a' t. A' Harudokról főlebb a' 31-dik jegyz. A' Marcomannusok a' Renus és Duna között laktak a' Harudok' szomszédságában, utóbb Marobod királyuk őket ama' Csehországba vezette, hol *Marobudum*' (Budweis) városát építék, 's a' Bojusokat, kiknek fő városa *Bojohemum* volt az országból elűzték. Triboccusok a' mai Alsatiában Strasburg' táján. Vangiók a' Rhenus mellett Vorsm' tájékán. Németek a' Rhenus mellett Steyer' tájékán. Sedusiusok. Ezek' hajdani lakhelye nincs tudva. Suevusok, L. a' 37-dik jegyzetet.
- 134) Quaestor kincstárnok. Rendszerint a' Consulnak vagy Proconsulnak volt egy Quaestorja.
- 135) A' Germanusok, mint főlebb (I. 51) mondatott, nemzetségeik szerint egymástól egyenlő távolságra — nem egy folyóban — harcolának. Tehát több illy négyyszög (phalanx) volt, melyekben a' fáradtság miatt már el nem futhatván

tömvé mozdulatlan állottak a' Germanusok, fejüket paizsfedéllel takarván.

- 136) A' Triumvirnek M. Crassusnak fija, jeles vitézségü ifju utóbb a' parthus háboruban esett el.
- 137) Nagyön bizonytalan e' szám, 's külön könyvekben különb-féleképen adatik elő. Legyen szabad itt megjegyezni, hogy egy stadium tett száz huszonöt lépést; nyolcz stadium pedig egy romai mértföldet, azaz: ezer lépést.
- 138) Csak a' Görögöknek 's Romaiaknak nem volt szabad több nőt egyszerre venni, a' mi majd minden egyéb nemzetenél szokásban vala. Azonban a' Germanusokról azt mondja Tacitus: Prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur.
- 139) A' sors-vetés' módját így írja le Tacitus: Auspicia, sortesque, ut qui maxime observant. Sortium consuetudo simplex: virgam frugiferae arbori decisam in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consulatur, sacerdos civitatis, si privatim, ipse paterfamilias precatus Deos coelumque suspiciens ter singulos tollit, sublato secundum impressam ante notam interpretatur. Si prohibuerant, nulla de eadem re in eundem diem consultatio.
- 140) Caesar' idejében még a' Rhenuson túl lakó nemzetségek valának az Ubiusok. Augustus' idejében álttétettek a' Rhenus' bal partjára. Utóbb városukba Agrippina Germanicus' leánya Nero' anyja gyarmatot szállított, 's azt nevéről *Colonia Agrippinának* nevezte (Cologne, Cöln).
- 141) A' téli telepek, vagy városok 's helységek voltak; vagy jól elkészített, 's idő' viszontagságához 's keménységéhez szabott táborok.
- 142) A' gyülekezetek (Conventus) különbfélék voltak. Itt olly gyülekezet értetik, mellyről Festus Pompejus írja: Conventus cum a magistratu populus iudicii causa congregatur. Mert Caesar innenső Galliának is Proconsula volt. Itt háboru nem lévén, télen az igazság' kiszolgáltatásával foglalatzkodott.
-

MÁSODIK KÖNYV ¹⁾.

FOGLALAT.

A' Belgák mindnyájan összeesküsznek a' Rómaiak ellen, kivévén a' Remusokat, kiknek Bibrax nevű városát Caesar föl-szabadítja, I—X. Az eltávozókat üzőbe veszi 's megveri, XI. Suessiok, Bellovacusok, 's Ambianusok meghódolnak: a' vitézül ellentálló Nerviusok meggyőzetnek, XII—XXVIII. Nem különben az Aduatucusok is. XXIX—XXXIII. Több másokat P. Crassus hódít meg, XXXIV—XXXV.

I. Midőn Caesar innenső Galliában telelne, a' mint főlebb említők, nem csak gyakor hírek, hanem Labienus' levele által is értesítették, hogy a' Belgák mindnyájan, kik, mint mondók 2), Galliának harmad részét tették, a' romai nép ellen összeesküdtek, 's egymás között tuszokat váltottak. Az összeesküvésnek ezek volnának okai: először, mivel tartának, nehogy, ha majd egész Gallia meghódol 3), seregünk ő ellenek fordítottassék: továbbá, mivel sürgettetének, részint némelly olly Gallusoktól, kik valamint azelőtt nem szenvedhették a' Germanusok' további tanyázását Galliában, úgy sajnosan türték, hogy a' romai nép' serege Galliában telet 's ott magát megfészkei; részint olyanoktól, kik változékonyak 's könnyelműek levén a' kormány-ujításokon kapkodtak; sőt olyanoktól is, kik Galliában hatalmasabbak 's másoknak zsoldjukba fogadására elég tehetősök levén, többnyire a' kormányt kezökre keríték 4), holott e'hez a' mi hatalmunk alatt nem olly könnyen juthattak.

II. Ezen hírekre 's levélre Caesar innenső Galliában két új legiot szede, 's a' nyár' kezdetén Q. Pedius 5) Legatus' vezérlése alatt tulsó Galliába küldé. Mihelyt elég eleség volt, maga is a' sereghez jött. A' Senokra 6), 's egyéb a' Belgákkal határos Gallusokra bízta, hogy tudják ki, mit mivelnek a' Belgák, 's őt arról tudósítsák. Ezek egyre hírül adák, hogy katonát szednek, és seregöket egy helyre gyűjtik. Ekkor már tétovázás nélkül szükségesnek vélte (tizenkettődik napra) 7) ellenek indulni. Rendelést tévén az eleségről megindítja táborát, 's mintegy tizenöt nap mulva a' Belgák' határához érkezik.

III. Midőn véletlenül, 's minden sejtésnél hamarább oda érkezett volna, a' Remusok 8), kik a' Belgák közt legközelebb szomszédai Galliának, a' nemzet' legjelesebb két férfiát Icciuszt és Antebrogiust hozzá követül küldék, jelentvén, hogy személyöket 's vagyonukat a' romai nép' nagylelkűségére és hatalma alá bizzák; ők a' többi Belgákkal sem egyet nem értettek, sem a' romai nép ellen semmikép össze nem esküdtek. Ők készek tuszokat adni, parancsait végre hajtani, őt városaikba befogadni, 's gabonával 's egyéb szerekkel segíteni. A' többi Belgák mind fegyverben állanak, 's velek a' Rhenuson innen lakó Germanusok is 9) egyesültek; ezek mindnyájan ugy neki bősültek, hogy ők (a' Remusok) rokonaikat 's atyjokfiait a' Suessiokat 10), kik velök ugyan azon szokások és törvények, ugyan azon kormány 's tisztviselők alatt élnek, sem beszélhették le, hogy azokkal ne tartsanak.

IV. Midőn ezektől tudakozná: mely nemzetek, 's milly nagyok fogtak fegyvert, 's millyen hadi tehetségek 11), értésére esett, hogy a' Belgák többnyire a' Germanusoktól származtak, kik hajdan a' föld' termékenysége miatt áltjövén a' Rhenuson, 's elűzvé az ott lakó Gallusokat megtelepedtek; 's egyedül ők azok, kik őseink' idejében, midőn a' Teutonusok- és Cimberektől egész Gallia pusztítottatnék, ezeket határaikba bemenni nem engedték. Innét van, hogy az akkori esetekről emlékezvén vitézségökben nagyon büszkélkednek, 's bizakodnak. Számuk felől, azt mondák a' Remusok, bizonyos tudomásuk van; mivel azokkal atyafiságban és sógorságban levén, kitudták: milly számú katonaságot ígért kiki a' Belgák' közgyűlésén ezen háborura. Vitézségre, tekintetre, és számra köztök legtöbbit nyomnak a' Bellovacusok 12); ezek kiállíthatnak száz ezer embert; ígértek e'

számból hatvan ezer válogatott katonát, és magoknak a' had' vezérlését kívánják. A' Suessiok, az ő tőszomszédaik, igen téres és termékeny telkeket bírnak; még emlékezetünkre is az ő királyuk Divitiacus, egész Galliában a' leghatalmasb fejedelem, e' tartományok' nagy részén, sőt Britannián uralkodott; Galbát 13), a' mostani királyukat szándékozzák igazsága, 's bölcsesége miatt egyes akarattal fő vezérökké tenni; városaik' száma tizenkettő; fegyveres embert ötven ezeret ígérnek: ugyan ennyit a' Nerviusok, kik köztők legszilajabbaknak tartanak, 's legtávolabb laknak; az Atrebaiak 14) tizenöt —, az Ambianusok 15) tíz —, a' Morinusok 16) huszonöt —, a' Menapiusok 17) kilencz —, a' Caletusok 18) tíz ezeret; ugyan annyit a' Velocassok 19), és a' Veromandusok 20); az Aduaticusok 21) tizenkilencz ezeret; a' Condrususokat, Eburokat, Caeraesusokat, és Paemanusokat, kik egy névvel Germanusoknak 22) neveztetnek, mintegy negyven ezerre böcsülik.

V. Caesar a' Remusokat fölbátorítá, 's velők nyájason beszélgetvén összehivatá magához az egész tanácsot, és a' fő emberek' gyermekeit tuszul magához hozatá. Mind ezek a' kirendelt napra általok pontosan teljesítették.

Ő maga az Aeduus Divitiacusnak igazán szívére beszélvén megmutatá, mennyire szükséges Respublicára és közboldogságra nézve az ellenség' erejét megoszlatni, hogy ne kényteleníttessenek illy nagy számmal egyszerre megválni. Ez pedig megtörténhetik, ha az Aeduusok a' Bellovacusok' határaitra törnek, 's azok' telkeit pusztítani kezdik. Ezeket reá bizván, magától elbocsátá.

Hallván Caesar, hogy a' Belgák' minden serege egy helyre gyűjtve ellene jön, 's az (e' végre) előre küldött száguldozóktól 's a' Remusoktól megértvén, hogy azok már közel vannak. Siete seregét Axonán 23) a' Remu-

sok' határ-folyóján általvinni, 's ugyan ott táborba szálla. Ez által táborá' egyik oldalát a' folyó' partjaival fedezé, 's azokat is, mik háta mögött valának az ellenség ellen biztosítá, 's egyszersmind eszközlé, hogy a' Remusok 's egyéb nemzetségek eleséget hozzá bátran szállíthatnának. E' folyón általi hidra őrsereget helyezé, 's Q. Titurius Sabinus Legatust hat cohortal a' túl parton hagyá. A' táborn tizenkét lábnyi magasságu gerébbel, 's tizennyolcz lábnyi mélységü árokkal erősítetté meg.

VI. Ezen tábornól a' Remusok' Bibrax nevü városa nyolcz ezer lépésnyire volt. E' várost utjukban a' Belgák heves rohanattal kezdék vni. Csak ügygyel bajjal tartotta magát az nap.

A' Gallusok' és Belgák egyenlő vivó módja ez 24): a' helyet egészen körül fogván, a' falakra minden felülről köveket szórnak. Ha már a' védőket a' bástyáról elűzték, vivó fedelet 25) képezvén a' kapukhoz nyomulnak, 's a' falakat lerontják.

Ez akkor könnyen megeshetett; mert a' falakon, a' reájok számosan szórt kövek és nyilak miatt, senki meg nem állhatott. Az ostromnak az éj véget vetvén, a' Remus Iccius, az övéinél igen nagy tekintetü 's kedvességü férfiu a' város' akkori kormányozója, egyike azoknak, kik Caesarhoz békesség végett követségül jöttek, üzené neki: ha hogy segítség nem érkezik, tovább magát nem tarthatja.

VII. Caesar éjféli tájban ugyan azok' kalauzolása alatt, kik Icciusból, mint hírnökök, küldettek, Numidákat 26), cretai iászsokat 27), és baleari parittyásokat 28) küldé a' városiaknak segédül; kiknek jöttével mind a' Remusokban a' védelmezhetés' reménye mellett újlag föléledt a' harczvágy; mind az ellenségnek ugyan azért

a' város' kivivására elenyészett reménye. Azért a' város körül még keveset késvén, minekutána a' Remusok' mezeit elpusztíták; minden falut és épületet, mellyekhez hozzá értek, felgyújtottak: egész hadi erejökkel Caesar' tábora felé tódultak, és attól nem egész két ezer lépésnyire tábort ütöttek, melly, mint a' füst- és tüzekből ki lehetne venni 29), szélteben több mint nyolcz ezer lépésnyire terjedt.

VIII. Caesar elejente az ellenségnek mind sokasága, mind vitézségéről föltötte nagy vélemény miatt, fő ütközetbe ereszkedni nem akart 30); mindazáltal naponként lovasi csatázásokban próbálgatta ellenei' vitézségét, valamint az övéi' bátorságát.

Midőn látta, hogy katonái megmérkőzhetnek: tábora előtt, azon dombnak, mellyen áll, mind a' két oldalán, mintegy négy száz lépésnyire rézsutos árkot vonata, az árkok' végein sánczfokokat hányata, 's azokra lögpelyeket 31) helyezte, nehogy őt az ellenség, nagy számánál fogva, ütközet közben oldalvást körül szárnyalhassa. A' hely már természettől fogva jó 's alkalmas volt a' csatarend' fölállítására; mert a' domb lassanként emelkedvén a' rónaságból az ellenség felé nem nyílt nagyobb szélességre, mint mekkorát egy hadi rendbe fölállított sereg betölthetett, két oldalról meredeken végződött, előre pedig gyenge lejtősséggel lassanként síkságba enyészett.

A' két új legiot Caesar szükség' esetére a' táborban hátra hagyá, a' többi hattal az előtt csatarendbe áll.

Hasonlókép az ellenség is kijöven táborából föláll.

IX. Egy nem igen nagy posvány feküdt seregünk 's az ellenségé között. Az ellenség várta: a' mieink álljon-e ezen; a' mieink pedig, ha azok jönnének áll

először, fegyverben készen állottak, hogy őket bonyolódtukban támadhassák meg. Azalatt a' két sereg' lovas-sága egymással csatázott.

Midőn az áltmenetelhez egyik rész sem fogna, a' lovas csatában a' mieink szerencsésebbek levén, Caesar az övéit táborba vissza vitte.

Az ellenség azon helyről rögtön Axona' folyamához tartott, melly, említésünk szerint, táborunk mögött folyt: ott zátonyokra fakadván, seregeinek egy részét álttenni törekvék, olly szándékkal, hogy a' Q. Titurius' parancsa alatt álló erősséget, ha lehetséges, ostrommal megvegye, 's a' hidat lerontsa: vagy ha ezt nem tehetné, legalább a' Remusoknak, kik a' hadviselésben igen kezünkre jártak, telkeit pusztítsa, 's feleinket az eleségtől elvágja.

X. Erről Caesar Titurius által értesítettvén egész lovasságát, 's a' könnyű fegyverzetű Numidákat 32), parittyásokat 's ijászokat a' hidon áltvezette, 's az ellenségen rajta hajtott. Heves volt ama' helyen a' csata. A' mieink a' folyóban bajmólódó ellenséget 33) megtámadván közüle sokat megöltek; a' többieket, kik a' legnagyobb elszántsággal a' megöltek' testein keresztül igyekeztek áltjönni, nyilaik' záporával visszaverék; az először áltkeltek pedig lovasságukkal körül fogván fölkonczolták.

Észrevévén az ellenség, hogy a' város' megvétele, vagy a' folyón keresztül juthatás iránti reményében csatlakozott, 's látván, hogy a' mieink reájok nézve alkalmatlan helyre csatázni ki nem indulnak, ők pedig az eleségből kifogyni kezdenek, gyűlést tartván elvégezék, hogy legtanácsosabb mindeniknek haza menni, 's kinek határaiba a' romai nép' serege először betörend, annak védletére minden felől összegyűlni, hogy inkább tulajdon határukon, mint másén harcoljanak, 's otthon, saját éléstáiraikhoz férhessenek.

Ezen határozatra őket a' többi okok között még ez is bírá, mivel megtudák, hogy Divitiacus Aeduusaival a' Bellovacusok' határai felé közelít. Ezeket lehetetlen volt reá venni, hogy tovább is maradjanak, 's feleiket segély nélkül hagyják.

XI. E'hez képest éjjel tájban nagy zajjal 's lármával a' táborból kiindulván, minden bizonyos rend 's vezér nélkül, kiki a' melly utra először akadt, azon sietett haza felé, úgy hogy menetelők valódi futáshoz hasonlított.

E' felől kémei által Caesar azonnal tudósíttatott, de hadi fortélyt gyanítván, minthogy még mi okból lett elköltözésöket nem tudá, seregét és lovasságát a' táborban tartóztatta.

Hajnalkor a' száguldók által bebizonyodván a' dolog, egész lovasságát Q. Pedius' és L. Aurunculeius Cotta' vezérlete alatt előre küldé, hogy a' végsereget késlesse. Ezeket kelle T. Labienus Legatusnak három legioval követnie.

Ezek a' leghátulsókat megtámadván, és sok ezer lépésnyire üzván, futás közben közülök igen sokat levágtak. Míg az utolsó táborrest, melyet a' mieink elértek, megállapodott, 's katonáink' rohantát vitézül kiállotta: az előbbre levők, mivel veszélyen kívül látszattak lenni, és sem szükség, sem parancs által megállásra nem kényszerítették, hallván a' zajt, rendbontakozva futásban keresének mindannyian oltalmat. Így katonáink minden magok' veszélyezhetése nélkül, míg a' világosság engedte, konzolták az ellenséget; alkonyatkor az üzéstől megszűntek, 's parancs szerint táborukba visszavonultak.

XII. Másnap, mielőtt az ellenség ijedéséből 's futásából magát összeszedhetné, a' Remusokkal határos Sues-

siook' földére vezeté seregét, 's nagy utat tevén, Noviodunum' 34) városához siete. Ezt mindjárt jöttékor roháással akará elfoglalni, mivel hallá, hogy abban őrsereg nem fekszik. De az árok szélesebb 's a' bástya magasabb volt, hogysen a' várost kevesek' védlete mellett is bevehette volna.

Tábora' megerősítése után vivó-fedelek' megindításához 35) 's az ostromhoz kívántató szerek' begyűjtéséhez kezde látni. Azonban a' Suessiook futtokból mindnyájan a' következő éjjel e' városban összegyűltek.

A' vivó-fedeleknek a' város alá tolatására, töltés' hányatásra 36), tornyok' emeltetésére nem sok idő kívántatott. E' roppant munkálatok, millyeneket a' gallusok az előtt sem nem láttak, sem nem hallottak, 's a' Romaiak' serénysége által megdöbbenve, Caesarhoz megadás végett követeket küldenek, és a' Remusok' kérelmére kegyelmet nyerne.

XIII. Caesar a' nemzet' első személyeit, 's ezek között Galba király' két fiját is tuszul nyervén, nem különben a' városból minden fegyvert áltvén, a' Suessiokat kegyelmébe fogadá, és seregét a' Bellovacusok ellen fordítá.

Ezek vagyonukkal együtt Bratuspantium' városába vonák magokat; de alig volt Caesar ettől mintegy öt ezer lépésnyire, az öregek mindnyájan kijöven a' városból Caesar felé terjesztett kezekkel nyelvükön jelenték, hogy magokat kegyelemre megadják, 's a' romai nép ellen nem harcolnak. Hasonlókép, midőn a' városához érkezék, 's ott táborát fölüté, a' gyermekek és asszonyok a' falakról, gallus szokásként, kitárt karokkal a' Romaiak előtt békeért esedezének.

XIV. Ezek helyett Caesarnál Divitiacus lőn szószó-

ló — mert a' Belgák' elköltözte után elbocsátván az Aeduusok' seregét e'hez visszatért — : a' Bellovacusok (ugy-mond) mindenkor frigyesei 's barátai valának az Aeduusok' nemzetének. Az ő nagyjaik' amaz állítása, hogy az Aeduusok Caesartól rabszolgákká tétetvén, mindennemű méltatlanságot és gyalázatot szenvednek, vevék arra őket, hogy tőlök elpártoljanak 's Roma ellen hadra kelljenek. E' tanács' koholói, mikor látták, milly inségbe döntöték az országot, Britanniába szöktek. Könnyörögnek azért nem csak a' Bellovacusok, hanem érettök az Aeduusok is, hogy szokott irgalma 's kegyelme szerint bánják velök. A' mit ha teend, az Aeduusok' tekintetét minden Belga előtt öregbítendi, kiknek segedelmével, és hatalmával szokták amazok elő forduló háboruikat viselni.

XV. Caesar Divitiacus 's az Aeduusok iránti tiszteletből ígéré, hogy őket oltalma alá fogadja, 's megtartja; de mivel e' nemzet a' Belgák előtt nagy tekintetben állott, és igen népes volt, hat száz tuszt kívánt.

Ezek áltadatván, 's minden fegyver a' városból öszszehordatván innen az Ambianusok' földére lépett, kik magokat mindenestől haladék nélkül megadák.

Ezeknek tős szomszédai valának a' Nerviusok, kiknek mineműségéről és szokásairól midőn kérdezősködnék Caesar, ezeket hallá: nincs azokkal a' kalmároknak semmi közösülésök; a' bor 37), 's a' kény-élethez tartozó egyéb árúk' bevitele meg van tiltva; mert, véleményök szerint, illyesek által bátorságuk ellankad, 's vitézségek hanyatlik; szilaj 's igen vitéz emberek; gyalázzák 's gúnyolják a' többi Belgákat, kik magokat a' romai népnek megadták, 's ősi erényöket megtagadták; 's kereken kimondják, hogy sem követeket küldeni, sem bármi békealkudozásba Caesarral nem fognak ereszkedni.

XVI. Azok' földén három napi utazta után, kitudá a' foglyoktól, hogy Sabis 38) folyón túl, melly táborától csak tíz ezer lépésnyire van, fekszik a' Nerviusok' egész hadi ereje; 's ott várja szomszédaival az Atrebaiaik- és Veromandusokkal a' Romaiak' jöttét; mert e' két nemzetséget reá vették, hogy velök együtt próbáljanak hadi szerencsét. Váratnak ide az Aduatucusok' seregei is, mellyek már úton is vannak. Az asszonyokat, 's kik koruk miatt nem fegyverfoghatók, olly helyre rejték el, mellyhez a' mocsárok miatt hadi sereggel nem férhetni.

XVII. Ezeket megértvén Caesar, kémeket és Centuriokat küldé előre, kik a' tábornak alkalmas helyet 39) néznének ki.

Minthogy pedig a' meghódolt Belgák, 's Caesart követő egyéb Gallusok közül többen velünk utaztak, néhányan közülök, mint utóbb a' foglyok által tudatott ki, szokott uti rendünket azon napokban kitanulván, éjjel a' Nerviusokhoz szöktek, 's azoknak elbeszélék, hogy egyik legiot a' másiktól sok bútor különözi, 's hogy könnyű volna az első legiot táborba jöttekor, míg a' többiek távol volnának, a' podgyász között 40) megtámadni. Ha ez megszalasztva 's a' bútorok elfoglalva lennének, akkor a' többiek ellentállani nem merészlendenének.

Ezen árulók' javallatát elősegélé ez is: a' Nerviusok régenten, minthogy lovasságuk semmit sem ért, — sőt még ez ideig sem ügyelnek annak jobbítására, hanem egész erejük gyalogságból áll — hogy a' szomszéd nemzetek' lovasságát annak hozzájuk zsákmányolás végetti becsapásaikor könnyebben gátolnák, bemetszék 's lehajták a' fiatal fákat; ezek oldalaslag sűrűen elágozván, közben túskebokrokat 's futó szederjét ültettek, 's ezzel azt vivék véghez, hogy ezen élő sövény bástya gyanánt véderősségül szolgálja, mellyen nem csak keresztül men-

ni, de csak átlátni sem lehetett. Minthogy seregünk' haladása ez által gátoltatnék, a' Nerviusok nem megvetendőnek találák e' javaslatot.

XVIII. A' mieink által tábornak választott hely illy alkatu vala: egy a' tetőről egyenlő ereszkedésű domb hajlott egész a' fenemlített Sabis folyóig. E' folyón túl általellenben amazzal egy más hasonló lejtésű domb emelkedett. Ennek töve mintegy két száz lépésnyire tisztás, föle pedig csalitos volt, úgy hogy nem egy könnyen lehetett rajta keresztül látni. Itt lappangott az ellenség: a' tisztáson a' folyó' mentében tábori őrképen itt ott lovasokat lehetett látni. A' folyam' mélysége mintegy három lábnyi volt.

XIX. Előre bocsátott lovasságát Caesar, egész hadi erejével követte: de a' sereg' szerkezete, és rende más-kép volt, mint azt a' Belgák a' Nerviusoknak megvitték. Mert mivel az ellenséghez közelített Caesar, szokása szerint hat legiot bútor nélkül léptetett föl; ezek után helyezé a' podgyászokat, végre a' két ujoncz legio zárá be a' butorok' védelméül az egész sereget.

Lovasaink, a' parittyásokkal, és ijászokkal a' folyón áltkelve, az ellenség' lovasságával megütközének. Míg ezek az erdőbe több ízben visszavonulának, 's onnét újra embereinkre ki-kirohanának, a' mieink pedig a' visszavonulókat a' tisztás 's nyílt téren túl 41) üldözni nem mernék: azalatt a' hat legio, melly elő jött, a' tájt fölmérvén táborerősítéshez fogott.

Mikor az erdőben lappangva rejtezett ellenség legelső butorainkat megpillantá, — ez volt az egyezés szerint a' megtámadás' jelenpontja — úgy a' mint az erdőben csatasorba 's osztályokba rendelkezett, egymást neki bátorítva hirtelen egész erejével kirohant, 's lovasainkra csa-

pott. Ezeket könnyen elűzvén 's megzavarván olly hihetelen sebességgel futa le a' folyóhoz, hogy őt majdnem ugyan azon pillanatban az erdőnél, a' folyóban 42) 's már csak nem kézhatásnyira leheté látni. Épen olly sebességgel törtetett pedig a' szemközti dombon fölfelé táborunk-'s munkásainkra.

XX. Caesarnak egyszerre kelle mindenhez fognia : a' zászlót — a' fegyverhez kapásnak jelét — kitűzni 43); a' hadi kürttel 44) jelt fuvatni ; katonáit a' munkától visszahíni ; azokat, kik a' védtöltéshez szükséges szerekért távolabb széledtek, összehuzni ; a' sereget esatarendbe állítani ; a' katonákat buzdítani, a' jelszót kiadni 45). De mindezeknek az idő' rövidsége 's az ellenség' sebes nyomulása miatt nagyrészt el kelle maradniok. E' bajban két dolog segíté bennünket : katonáink' hadi tudománya 's tapasztalása, kik már előbbi harcokban gyakoroltatván épen olly jól tudták, mit kelljen tenniök, mint a' hogy csak másoktól taníttathattak volna ; és hogy Caesar minden egyes Legatusnak tilalmazta a' tábor' tökéletes besánczolása előtt a' munkától 's a' legioktól eltávozni. Ezek az ellenségnek közelléte és sebes előnyomulása miatt már nem vártak Caesar' parancsára, hanem a' mit célirányosnak vélték, azt önként véghez vitték.

XXI. Megtéven Caesar a' szükséges rendelkezéseket sieté katonáit, mint őket történetből éré, serkenteni. Elére a' tizedik legiohoz. Egész buzdító beszéde ebből állott: emlékezzenek régi vitézségökre, ne zavarodjék meg lelkök ; 's az ellenség' rohantát állják ki bátran ; 's mivel az ellenség egy dárda-hajításnyinál távolabb nem vala, jelt adott az ütközetre.

Midőn a' másik részre hasonlólag buzdítás véget ment, már őket viaskodva találta. Az idő olly rövid, az

ellenség olly harczágyó volt, hogy nem csak a' díszjeleket fölrakni 46), hanem még a' sisakot föltenni, 's a' paizsok borítékát 47) sem lehetett levonni. Hová kiki munkájától történetből vetődött, melly táborjelt először meglátott a' mellé állott, nehogy az övéit kerestében a' harczból kimaradjon.

XXII. A' csatarend inkább a' hely' mivolta, a' domb' lejtőssége, 's az idő' szüke mint a' hadi mesterség' alapjai 's szabályai szerint volt elrendelve; mivel külön helyeken egyik legio itt, másik amott szállott szembe az ellenséggel, 's a' kilátást az előbb említett sűrű sövény eltakarta. Nem lehetett azért sem bizonyos segédcsapatokat rendelni, sem mindenhol a' szükséges rendeléseket megtenni; sem egynek mindenféle parancsokat osztogatni. Illy mostoha körülményekben tehát a' szerencse' folyamatja sem volt egyenlő.

XXIII. A' kilenczedik és tizedik legiobeliek a' csatarend' balszárnyán levén, mihelyest fentőiket kihajigálták, a' futás, lankadtság, 's a' vett sebek miatt alig pihető Atrebaiakat — mert ezek jutottak a' bal szárnyra — csak hamar felsőbb álláspontjokból a' folyóig kergették, 's kivont karddal utánok eredvén, midőn a' folyón keresztül menni akarnának, közülök a' zavarban sokat fölkonczoltak. A' vízen túl is bajnokul utánok nyomultak, 's veszedelmes helyre érven a' megfordult, 's újra szembe szállt ellenséget újított csatával ismét megszalaszták.

Hasonlólag egy más részen két különböző legio — a' tizenegyedik és nyolczadik — a' Veromanduusokat, kikkel szembe szállott, a' dombról leverte, 's velök a' folyó' partján viaskodott. De mivel ekkor majdnem az egész tábor' eleje 's bal oldala fedetlen maradt; a' jobb-án pedig csak a' tizenkettődik, 's e'hez nem messze a'

hetedik legio állott: a' Nerviusok Boduognatus fővezérök' személyes vezérlete alatt, egész erejükkel tömött csapatban oda nyomulának, 's a' kinyílt oldalon résztint a' legiokat kezdék körülszárnyalni, résztint a' tábor' felső része felé indulni.

XXIV. Ugyan ekkor bukkantak lovasaink, 's velök levő könnyű gyalogaink, kiket, mint mondám, első rohantában az ellenség megfutamtott, táborukba visszatértekkor az ellenségre, 's futásukat újra más felé vették. A' tábori szolgák is 48), kik a' hátulsó kapuból 49), 's a' domb' csucsáról a' mieinket győzedelmesen a' folyón ált-menni látták, és zsákmányolás végett a' táborból kijöttek, midőn visszatekintének, 's az ellenséget táborukban forogni láták, hanyatt homlok szaladásnak eredtek. Egyszersemind a' butorokkal jövők is veszékelve és sikóltva rémültökben, ki ide, ki oda futkoznak.

Ezek így lévén, a' Trevirek' lovasai, kiknek vitézségéről a' Gallusok sokat tartanak, 's kik nemzetöktől segédül küldetvén, Caesarhoz jöttek, midőn láták, hogy táborunkban az ellenség pezseg; a' legiok szorongattatnak, 's csaknem körül kerítve vannak; a' tábori szolgák, lovasok, paríttások, Numidák külön szakadozva 's elszórva szerteszét szaladnak, elvesztvén minden reményöket haza siettek. Az övéiknek azt vivék hírül, hogy a' romaiak szélllyel verettek, 's meggyőzettek, és hogy táborukat, 's butoraiakat az ellenség elfoglalta.

XXV. Caesar a' tizedik legio' fölbátorítása után a' jobb szárnyra menvén, midőn látá, hogy az övéi nagy szorultságban vannak; a' hadi jelek 50) egy helyre vitettek; a' tizenkettődik legiobeliek összeszorítva a' csatában egymást akadályozzák; a' negyedik cohors' minden Centurioja 51) a' sashordóval egyetemben lesett; a' tábor jel elveszett; a' többi cohors' Centurioi csaknem mind-

nyáján vagy megsebesítettettek, vagy megölettek; ezek között az első pilusnak vitéz Centurioja 52) P. Sextius Baculus a' sok és terhes seb miatt lábán nem állhat, a' többiek haboznak némellyek elvesztvén vezetőiket 53), a' csatasíktól eltávoznak, 's a' fegyver élet kerülik; az ellenség szakadatlanul föl a' dombnak homlokrendünkre nyomul, 's mind a' két szárnyunkat szorítja; szóval, hogy a' dolog rossz karban áll, 's tartalék sereg sincs, melyet segédül lehetne küldeni: elvévén a' hátulsó sorban egy katonájának paizsát — minthogy a' nélkül jött — az első sorba ment; 's a' Centuriokat nevenként szólogatván, 's a' többieket buzdítván rohanást parancsola, 's a' manipulussokat tágíttatá 54), hogy gátolatlan forgathatnák kardjaikat.

Caesar' jöttével a' katonákban ismét föléledt a' remény, bátorságuk megújult; 's minthogy mindenki a' végső veszélyben is vezére' szemeláttára magáért ki akart tenni, az ellenség' rohanta egy kissé meggyengült.

XXVI. Midőn Caesar a' közelálló hetedik legiot is az ellenségtől nyomatni látná, mondá a' Tribunusoknak: vonuljanak lassudon egymáshoz a' legiok, és nyomuljanak kanyarodva az ellenségre. Így egyik a' másiknak segítségére lévén, 's nem tartván, hogy hátulról az ellenségtől bekerítettessenek, vérszemet kaptak, 's vitézebbül kezdenék harcolni.

Azonban ama' két legiobeliek, kik az utóseregben a' butorokat fedezték, tudósíttatván a' viadalról, siettettek utjokat, és a' dombtetőn az ellenség előtt termettek. T. Labienus is elfoglalván az ellenség' táborát, 's a' magasról látván, mik történnek táborunkban, a' tizedik legiot segítségünkre küldé. Ezek a' lovasok' 's tábori szolgák' futásából észrevévén hányadán van a' dolog, 's milly nagy veszélyben forog a' tábor, a' legiok, és a' fővezér, kitelhetőleg siettek.

XXVII. Ezek jöttével olly fordulat történt a' dologon, hogy részünkről magok a' sebeiktől elgyengültek is paizsaikra támaszkodván az ütközetet megújítanak; sőt a' tábori szolgák is látván az ellenség' rémültét azzal fegyvertelen is szembe szállottak; a' lovasok pedig, hogy a' megfutamlás' szennyét vitézséggel mossák le, a' csatában mindenütt kitettek a' legiobelieken.

De végveszélyökben is olly vitézséget fejtenek ki elleneink, hogy mikor az első rendbeliek elhulltak, a' következők az elestekre állottak, 's azok' testeiről harczoltak, 's mikor ezek is lekonzoltattak, és a' holt testek halomra gyűltek; a' még fenmaradtak mintegy dombról szórták mieinkre a' nyilakat, és fölfogott dárdáinkat visszahajigálták: úgy hogy megkellett vallani, hogy illy nagy vitézségű férfiak méltán bátorkodtak áltkelni a' nagy széles folyón, megmászni az igen magas partokat, 's előnyomulni a' legalkalmatlanabb helyen; melly iszonyu nehézségeket hős lelkök könnyűedké tette.

XXVIII. Ezen ütközet után a' Nerviusok majdnem nevőkkel együtt eltörültetvén, a' vének, kik, mint mondok 55), az asszonyokkal és gyermekekkel apály-hagytá posvány és mocsáros vidékek közé vonulának, e' csatáról hírt nyervén, azt véltökben, hogy a' győztöst gátolni, a' győzöttet menteni semmi sem képes, a' fenmaradtak' egyes akaratjával Caesarhoz követeket küldének, 's magokat megadák. Ezek nemzetök' nagy csapásának említésénél kimondák, hogy hat száz tanácsosból háromra 's hatvan ezer emberből alig öt száz fegyverfoghatóra olvadtak.

Ezek' megtartására, hogy a' nyomorultak 's esdeklők iránt irgalmát mutassa, Caesar gondosan ügyelt 56), megghyá nekik, hogy határaikban 's városaikban maradjanak, a'

szomszéd népeknek pedig, hogy hozzá tartozóikkal együtt minden sérelem vagy erőszakvételtől tartózkodjanak.

XXIX. Az Aduatucusok, kikről főlebb 57) emlékezünk, egész hadi erejökkel a' Nerviusok' segítségére jöttek; de hirt vevén ezen ütközetről, utjokból vissza tértek, és minden városukat 's várukat elhagyván, mindenestül egy a' természettől jól megerősített városba költöztek.

Ezen város köröskörül iszonyu kősziklákkal és meredekségekkel volt bekerítve. Csak egy részén volt egy könnyű lejtéssel fölvezető két száz lépésnyinél nem szélesebb ut, mellyet igen magas kettős fallal erősítének meg, reá pedig nehéz szikla darabokat, 's hegyes palánkokat helyezének.

Ők a' Cimberektől és Teutonusoktól vették eredetüket, kik Provinciánkba, és Italiába költöztekkor azon butorokat, mellyeket magokhoz venni, 's tovább vinni nem tudtak, hat ezer ember' őrizete 's védelme alatt, a' Rhenuson innen hátra hagyták. Amazoknak enyészte után, ezek a' szomszéd nemzetektől majd támadólag, majd védőleg sok évig háborgattattak, míglen békére lépven köz egyetértéssel e' tájat választák honul.

XXX. Mindjárt seregünk' érkeztével a' városból gyakran ki-kiütöttek, 's apróbb csatákban a' mieinkkel küzdöttek; de minekutána egy magasságában tizenkét, 's hosszában tizenöt ezer lábnyi 58) sánczgerébbel, 's nagy számú sánczvárokkal körülvétettek, a' városban maradtak.

Mikor a' vivó-fedelek elkészültek, a' töltés fölhányatott, 's látták, hogy távolról torony készül, először a' bástyáról nevetni kezdenek bennünket, 's lekiáltva gunyolni: mi végre épül illy gépelyezet olly távol a' várostól! Ugyan milly kezek, milly erő által vélik, kivált

e' parányi emberek (mert általában a' Gallusok testeik' nagyságához képest a' mi alacsonságunkat megvetik) illy iszonyu terbű tornyot falaikhoz helyezhetni?

XXXI. De mikor e' gépelyt mozdulni, 's falaikhoz közelíteni látták, ezen új 's szokatlan tünemény által megrettenvén, Caesarhoz a' béke iránt követeket küldének. kik illy formán szólottak: Minthogy véleményök szerint a' Romaiak nem istenek' segítsége nélkül hadakoznak, mint kik illy szörnyű magasságu gépelyeket képesek olly sebesen előmozdítani, 's velők közeletről harczolni: magokat mindenestől kegyelemre megadják. Csak egyért könyörögnek 's esedeznek: ha talán kegyelme 's szelidsége szerint, mellyet mások' magasztalásából hallottak, az Aduatucusokat megtartani szándékoznék, fegyvereiktől ne foszsa meg őket. Csak nem minden szomszéd népek ellenségeik, 's reájok vitézségökért agyarkodnak, kik ellen, ha lefegyverkeztetnének, magokat nem védelmezhetnék. Minekelőtte ezen esetre jutnának, jobb volna nekik a' romai néptől akár milly sorsot szenvedni, mintsem azoktól halálra kínzatni, kik között eddig uralkodni szoktak vala.

XXXII. Ezekre Caesar így felelt: ő minden esetre inkább önszokása, mint azok' érdeme szerint őket megfogta volna tartani, ha magokat előbb, mint a' faltörő bástyáikat érinté, megadták volna 59): de a' hódolás csak azon föltétel alatt eshetik meg, hogy fegyvereiket kiadják. Mit a' Nerviusokkal tett, azt velők is kész tenni, 's a' szomszéd népeknek meghagyni, hogy a' romai népnek hódoltait sértegetni ne merészeljék.

E' választ az övéiknek megvivén, ezek jelenték, hogy készek a' parancsnak engedni. Ennél fogva a' falról temérdek fegyvert hányának le a' város előtti árokba,

ugy hogy az összehalmozott fegyver csaknem a' város' bástyáit, 's a' mi ellensánczunk' magasságát fölérné: 's még is, mint utóbb kitetszett, annak mintegy harmad része elrejtetett, 's a' városban megtartatott. A' kapuk ki-nyittatván az nap megszűnt az ellenségeskedés.

XXXIII. Este felé Caesar a' kapukat becsukató, 's katonáit a' városból kiküldé, nehogy ezektől a' lakosok éjjel vallami sérelmet szenvedjenek. De ők eleve egyetértve — mint utóbb kisült — azt gondolták, hogy mi a' meghódolás után, vagy egészen vissza vonjuk őrünket, vagy legalább azokra kevesbbé szorgosan ügyelünk; tehát részint megtartott 's elrejtett fegyverekkel, részint kéregből készült, vagy venyegéből font, 's hamarjában az idő' rövidségéhez képest bürrel bevont paizsokkal harmadik örváltáskor merre sánczolatainkat legkönnyebben megmászhatóknak vélték, egész erejükkel hirtelen a' városból kirohantak.

Caesar' rendelése szerint azonnal tüzi jel adatott, 's a' legközelebb sánczvárakból ott termett a' katonaság. Az ellenség olly vitézül harczolt, a' mint csak hős férfiaknak szabadulásuk' végső reményében, alkalmatlan helyen, olyanok ellen, kik töltésről 's tornyokból szórák löszereiket, harczolniok kellett, minthogy csupán vitézségöktől függött szabadulásuk' minden reménye. Mindazáltal mintegy négy ezer embert vesztvén a' városba vissza verettek.

Más nap Caesar a' kapukat, mellyeket már senki nem védelmeze, betöretvén, 's katonáit bebocsátván, a' várost lakosaival egyetemben eladá 60). Ezek' számát a' verők ötvenhárom ezer főre tevék.

XXXIV. Ugyan azon időben jöve P. Crassustól, kit a' Venetusok 61), Osismiusok, Curiosoliták, Sesuuiusok,

Aulercusok, 's Rhedok ellen (kik mindannyian a' világ-tenger' partja-melléki nemzetségek) egy legioval elküldé, azon tudósítás, hogy mind ezen nemzetségek a' romai nép' uradalma alá hódítottak.

XXXV. Ezen tettek által lecsillapítva lévén egész Gallia, olly nagy vélekedés támadott az idegeneknél ezen háboru felől, hogy a' Rhenuson tul lakó népektől Caesar-hoz követek küldetnének, azon ígérettel, hogy tuszokat adandnak 's parancsait teljesítendik. Caesar, mivel Italiába, 's Illyricumba 62) sieté, e' követséget a' jövő nyárra rendelé magához. Ezek után legioit a' Carnutok' 63) Andok' 64), 's Turok' 65) telkeire, melly nemzetségek közel estek azon helyekhez, hol a' háboru viseltetett, téli szállásra vezetvén, Italiába utazott.

Caesar' tudósítására, ama' szerencsés történetekért, tizenöt napi hálaünnep 66) rendeltetett, melly megkülönböztetés ez ideig még senkinek sem juta.

Jegyzetek a' második könyvhöz.

- 1) Ezen könyv Caesarnak a' Belgák, Nerviusok, Aduatucusok, és az Aremoricai városok ellen viselt háboruit foglalja magában. Ez utólsókat P. Crassus Legatus által hódítja meg. Történtek ezek Roma' épitt. 697-ik évében P. Cornelius Lentulus Spinther, és Q. Caecilius Metellus Nepos Consulok alatt.
- 2) Az I-ső könyv' első számában.
- 3) Gallia itt ellentétben vétetik Aquitaniával és Belgiummal.
- 4) Példák erre Orgetorix, és Dumnorix az első könyvben.
- 5) Ez Caesar' hugának Juliának unokája volt. Ezt tévé Caesar negyed részben javainak örökösévé. Utóbb Octavianussal Consul volt; ennek indítványára íteltettek el Caesar' gyilkolójai.
- 6) A' Senok Celtica Galliában lakó népek voltak a' mai Champagne-ban. Augustus' idejében a' Provincia Lugdunensis alá kerültek. Nevezetesebb városaik: *Agendicum* (Sens); *Melodunum* (Melun); *Vellaunodunum*; *Antesiodorum* (Auxerre).
- 7) E' szavak zár között vannak a' zweybrückeni kiadásban is; mert hihető valamelly irnok' toldalékai. Oudendorpnál *duodecimo die* helyett *primo quoque* áll; a' görög Metaphrasis szerint *ὡς ταχιστα: quam celerrime*.
- 8) A' Rhenusok Belgica Galliában laktak Marne folyó mellett, vagy inkább Rheims körül. Fő városuk volt: *Durocortorum* (Rheims.) Ezen kívül még *Bibrax* (Bievre) is nevezetes város volt II. 6.
- 9) Rzek alább (II. 4.) Condrususok- Eburok- Caeraesusok- 's Pacmanusoknak neveztetnek. A' görög Metaphrasis a' *cis Rhenum* helyett *ρίπας Rheni* teszi.
- 10) A' mai Soissons' városa körül, mellynek régi neve: Augusta Suessionum, vagy Noviodunum.

- 11) Vegetius azt mondja: Praecipua enim res, et utilitas ducis est, ut adhibitis ex universo exercitu scientibus belli, et sapientibus viris, de suis et hostium copiis saepius tractet, utrum maiorem numerum pugnatorum ipse, an hostes habeant; difficile, enim vincitur, qui vere potest de suis et adversarii copiis judicare.
- 12) A' Bellovacusok a' mai Beauvais körül. Nevezetesebb városaik: *Bratuspantium* (Breteuil?); és *Caesaromagus* (Beauvais).
- 13) Dio Cassius e' királyt *Αδρα*-nak nevezi. Melyik legyen a' hibás név, nem tudhatni; mert egy részről igaz, hogy a' görög írók elcsavarják az idegen neveket, de más részről *Galba* igen romaiasan hangzik.
- 14) Az Atrebaiaiak 's a' Nerviusok a' mai Artois' vidékén laktak. Az Atrebaiaiak' fő városa volt: *Nemetacum* (Arras). — A' Nerviusok' hatalma alatt valának (l. alább V. 39) a' Grudiusok, Centrok, Levacusok, Pleumóxiusok, és Geidunusok.
- 15) Az Ambianusok *Sumena* (Somme) folyó körül. Fő városuk: *Samarobrita* (Amiens).
- 16) A' Morinusok a' tenger partoknál a' mai Boulenoisben. Nevezetesebb városaik: *Tarvanna* (Terouenne), és *Castellum* (St. Cassel Flandriában).
- 17) A' Menapiusok a' mai Jülich körül, utóbb a' Mosa' bal partján. Nevezetesebb városuk: *Castellum* (Kessel) a' Mosa mellett.
- 18) A' Caletusok a' mai Calais körül.
- 19) A' Velocassok keleti Normandiában. Fő városuk: *Rotomagus* (Rouen).
- 20) Veromanduusok Picardiában. Fő városuk: *Augusta Veromanduorum* (St. Quentin).
- 21) Az Aduaticusok a' keleti Schelde' torkolatjától egész Matrichton alól laktak. Később ezen név alatt jönnek elő: *Tungri*. Fő városuk: *Aduatuca* (St. Tongern) Lüttich' tájékán.
- 22) Ezek' lakhelye bizonytalan; talán a' Mosa folyó körül laktak. Germanusoknak nevezetnek, mivel hajdan Germaniából költöztek e' tájakra, valamint mások is. péld. a' Tre-

vírek, Menapiusok, 's egyebek, de ezeken nem, hanem csak amazokon maradt rajt' a' Germanus név. Az Eburokra, a' tőlök vett csapás miatt utóbb annyira megharagudtak a' Rómaiak, hogy őket nevökkel együtt kiirtották (VI. 34.)

- 23) Axona (Aisne) Augusta Suessionum (Soissons) mellett elfolyván, 's Compendiumnál (Compiègne) Esiával (Oise) egyesülvén a' Sequanába szakad.
- 24) Az itt leirt módon vítak néha a' Rómaiak is, a' mit ők *ex corona oppugnare* neveztek; többnyire pedig gépelyekkel ostromi munkálatokkal vítak (*operibus oppugnarunt*). A' Gallusok és Belgák, ugymint kiknek gépelyeik nem voltak, az ostromoknál csak az itt leirt módot követték.
- 25) *Testudo* vívó-fedél, paizs-fedél. L. az I-ső könyvnél a' 73-dik jegyzetet, 's az 5-dik könyvhöz a' 14-ket.
- 26) Sulla által meghódított Numidia provinciabeli katonák voltak Africából.
- 27) Ma Candia szigetbelieket.
- 28) A' baleari szigetbeliek különös ügyességgel birtak a' parittyahajításban, ebben gyakoroltatván már gyermekségüktől fogva. Ezeket nem sokkal előbb Metellus hódította a' római nép' hatalma alá.
- 29) A' táborban élesztett tüzekből volt szokás az ellenség' számát megítélni. Azért Caesar is (VI. 29) megtűltá táborában a' tüzelést „*nequa ejus adventus procul significatio fiat.*“
- 30) Caesar nem akára kisebb számu seregeivel ütközetbe bocsátkozás által szerencsáját kockáztatni; hanem addig tartózkodott a' csatától, míg embereinek száma az ellenséget meg nem egyenlité. Így tett Vercingetorixxal, így Pompeiussal.
- 31) *Tormenta* Lő- vagy lökö műszerek, erőművek, gépelyek, millyenek a' Rómaiaknál a' Catapulta, Balista, Onager, Scorpio. Ezekkel köveket 's dárdákat löktek az ellenség közé.
- 32) Ezek csak hajító dárdával valának fegyverkezve. Lásd Lips. de milit. rom. I. III. dial. 8.
- 33) Illy fortélyllyal élt Caesar a' Helvetiusok ellen is, mikor az *Araron* áltjöttek.
- 34) L. a' 10-dik jegyzetet.

35) *Vineas agere*. Vivó-fedelet megindítani. *Vinea* mentő-fedél az ostromló katonák' számára. A' faltörő rendszerint illy mentő fedéllel el volt látva. Fából készíték, fölül 's oldalaslág vesszővel, nyers bőrökkel, 's lasnak darabokkal befedék, 's körülaggaták, hogy az alatta levők a' reá bocsátott kövektől mentek legyenek. Kerekeken mozgott 's egészen a' fal alá szokott tolatni, hogy az a' kos által sukkoltassék, vagy alá-ásással ledöntessék. Illy rácsból készült fedett utakról (*contextae viminibus vineae*) többször is van Caesárnál szó. A' *vineáknak* jó leírását találni Vegetiusnál *de re milit.* IV. c. 14.

36) *Agger*. A' Romaiaknál töltést, föld-gátot, vagy halmot tett, mellyel vagy táborukat keríték; (Virgil. *Aen.* VII. v. 159) vagy reája tornyot építének, 's megrakván katonákkal gépelyek által kereken az ostromlott város' falai mellé tolának 's arról a' bástyára — mert ennek magasságát fölére — áltmenének. Az illy töltés' készítéséhez nem csak föld 's kő kívántatott, hanem fa is (I. a' polgári háborúról II. 15); 's azért azt meg is leheté gyújtani (VII. 24) Építetése' módját lásd Veget. L. IV. c. XVII-- Lucanus így ír e' felől L. III. v. 394 :

— — — tunc omnia late
Procumbunt nemora, et spoliatur robore silvae
Ut cum terra levis mediam virgultaque molem
Suspendant, structa laterum compage ligatam
Artet humum, pressus ne cedat turribus agger.

37) Főlebb is (I. 1) azt mondá: *minimeque ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important; hol bizonyosan a' bort is érté, mellyet itt nyilván megnevez.*

38) *Sabis ma la Sambre.*

39) Ezen hely alább (II. 18) leiratik: *collis ab summo* etc. Milly hely legyen a' táborhoz alkalmas, leirja Vegetius Lib. I. *de re militari* cap. 24.

40) A' romai katonák' podgyásza (*impedimenta*) négy féle volt: *cibus, utensilia, vallum, arma*. Ezekkel megterhelve mondatk: *sarcinis impediti*; ha pedig fegyvernél egyebet nem vittek: *expediti*. Jeles és ide tartozik Ciceronak ama' helye

Quaest. Tusc. II. Ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre, si quid in usum velint, ferre vallum: nam scutum, gladium, galeam nostri milites in onere non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma nam membra esse militis dicunt, quae quidem ita geruntur apte, ut, si usus ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris pugnare possint. — Ide Vegetiusé Lib. I. Cap. 19. Pondus quoque baiulare usque ad sexaginta libras, et iter facere gradu militari frequentissime cogendi sunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus necessitas imminet annonam pariter et arma portandi. Nec hoc credatur difficile, si usus accesserit: nihil enim est, quod non assidua meditatio facillimum reddat. Quam rem antiquos milites factitauisse, Virgilio ipso teste cognoscitur, qui ait:

Non secus ac patriis acer Romanus in armis

Iniusto sub fasce (60 font. teher) viam cum carpit, et hosti.

Ante expectatum positus stat in agmine castris.

Ennyi féle butor, terh, 's podgyász alatt harczolni valóban igen bajos lehetett.

- 41) *Porrecta ac loca aperta*. Némelyek szerint e' szócskát: *ac* ki kell hagyni, úgy hogy az értelem így lesz: *quem ad finem* a' meddig *loca aperta* a' fáktól kopasz helyek *porrecta pertinebant*, kiterjedének.
- 42) Caesarnak a' folyón innen levő seregét meg akarván támadni a' Nerviusok a' folyón áltjűttek. A' legnagyobb sebességgel rohanván le a' dombról, egyszerre az erdőben, a' folyóban, a' folyón innen is, úgy szólván a' Romaiak' kezeiben voltak; előttük, táboruk mellett termettek.
- 43) *Vexillum* által itt, mint Caesar maga magyarázza, azon lobo-gót kell érteni, melyet a' fő vezér magával hodozott 's a' megindulás' vagy az ütközet' jeléül, sátorára kitűzött. Lásd alább az 50-ik jegyzetet is.
- 44) A' hadi kürt érczből volt, egyenesen kiterjedő alakzatban, szélesen elterült végzettel. Főkép a' háboruban használák. T. i. a' fő vezér' közeletében lévő trombitás adott amannak parancsra először jelt vagy a' csata' elkezdésére, vagy a' vissza

vonulásra, vagy akármely más katonai mozdulásra, ő utána adának azután jelt a' többiek.

- 45) A' jelszó (signum dandum) minden táborban mindennap más szokott lenni, hogy ennél fogva a' katonák valamint egymást úgy a' nem hozzájuk tartozót minden időben megismérjék. Illy jel-szó (*tassera*, mert *signum* általánosan van mondva) volt péld. Marius' hadában: *Lar Deus*; Sullaéban: *Apollo Delphicus*; Julius Caesaréban: *Venus Genitrix*.
- 46) Nem leheté péld. a' fővezérnek formaruháját felölteni; nem másoknak sisakaikat -- szokás szerint -- medve vagy farkas bőrrel kiékesíteni, sőt azt még föl sem tenni 's t. 'e' féle.
- 47) A' Rómaiak nagyon ügyeltek paizsaik' csínosságára, 's azért szokásuk volt azokat, valamint fegyvereiket is útközben 's fegyver-szünetkor a' por, nedv, szeny, 's rozsdá ellen eltakarni 's tokokba elrakni.
- 48) A' tábori szolgák (Calones) a' római táborban különféle alsó szolgálatokra használtattak. Elejénte csak a' Tribunosok- 's Centurioknak engedtetett meg magokkal illyes szolgákat a' táborba vinni. Utóbb megszáporodtak, 's az útközetben is használák őket. Festus szerint Lib. III. Calones serui militum sunt, qui ligneas clavas ferebant, et illis armabantur ad tutelam dominorum. Servius szerint *Classis* hajóhad e' görög szótól jön: *καλον* fa: innét *Calones*, fát-botot-hórdók, vagy *clauatores* buzogányosok *καλονόδιον* faláb.
- 49) A' római tábornak négy kapuja volt: 1) *Porta praetoria*, a' fő kapu, elől az ellenséggel szemközt, ezen indultak ki a' legiok. 2) *Decumana* a' hátulsó „per quam delinquentes milites ad poenam educebantur.“ Vegetius. 3) *Porta principalis dextra* és 4) *principalis sinistra* a' tábor' fő utcáján a' két mel-lék oldalon.
- 50) A' zászlók (signa). A' Rómaiaknál minden manipulusnak volt zászlója, mely a' legrégebb időkben egy marok összekötött szénából (ex manipulo foeni) állott. Innét e' szó *manipulus*. Utóbb a' manipulus' zászlótartója dárdát hordozott, melynek tetején keresztül álló fa volt, 's azon fölül érezből egy kéz, alatta pedig különféle apró, kerekded, vagy monyorus paizsok ezüstből, 's néha aranyból is, 's ezeken az istenségek'

képei, péld. Marsé, Minerváé, vagy a' fő vezéreké, A' lovaság' zászlója vexillumnak hivatták, melly dárdán lobogó négyszögü ruha darab volt (Vexillum még más lobogót is tett l. a' 43-ik jegyzetet). Az egész legio' fő jele a' *Sas* (aquila) egy pózna' tetején kiterjesztett szárnyakkal ezüsből, vagy aranyból körmei közt villámot tartván. E' szóból. *Signa* még illyes szólásmódok találtak a' régieknél: *infer Signa* elő a' zászlóval (a' megtámadás' parancs-szava); *signa convertere* fordulatot tenni, kanyarodni; *a signis discedere* elszökni: *signa conferre* megütközni; *signis infestis ire* az ellenség ellen indulni; *legiones sub signa ducere* csatarendbe állítani 's t. e' féle.

- 51) Tehát e' cohorsnak mind a' két Centurioja elesett; sőt Plutarchus szerint az egész tizedik legionak valamennyi Centurioja elhullott, a' lovasság pedig szétveretett. Appianus szerint, Caesar maga is egy dombra szorult, honnan a' segítségére hátulról érkezett tizedik legio vágta ki.
- 52) Lásd az első könyvben a' 46-ik jegyzetet.
- 53) Elvesztvén vezetőiket, (ab novissimis desertos) t. i. ezekről volt utólján szó: omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis" tehát *novissimi* itt annyi, mint vezérek, kiknek elestével, a' katonák senkitől sem tartattak féken, 's azért rendeikből elugrándoztak.
- 54) Azaz: távolabb álltatá egymástól, minthogy — mint előbb mondatott — igen összeszorultak, 's egymást a' harczban akadályozák.
- 55) A' 13-dik szám alatt.
- 56) Az okosság azt kívánja, hogy a' meggyőzöttekkel szeliden bánjunk, 's azokat a' kétségbeesésig ne ingereljük, ne keserítsük. A' nemzetek' törvénye is tilt minden szükségtelen vérontást, 's czél nélküli kegyetlenkedést. Bölcsen mondja Tacitus Lib. 12. Annal. „et certe naturae injuriam facit et humanitatis legem violat, qui ultra victoriam, et superatis hostibus iracundiae indulget.
- 57) Főlebb a' 4-dik szám alatt.
- 58) Ha meggondoljuk hogy illy kiterjedésü ellensánczolatok kevés nap alatt készültek el: nem fogjuk Liviust csodálni, mi-

kor mondja: Jam in opere, quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior?

- 59) A' fölszólításra magokat megadó városokkal legkegyelmesebben szokás bánni, valamint a' nyakasokkal, mások' rettentő példájára, keményebben. Cicero mindazáltal azt mondja: Qui armis positis ad Imperatoris fidem confugiunt, quamvis aries murum percusserit, recipiendi sunt. Lib. I. de off.
- 60) *Sectionem ejus oppidi universam Caesar vendidit.* Sectio a' Romaiaknál valamely számüzött' javainak, vagy valamely bevett városban nyert zsákmánynak eladatását, vagy végre magát a' zákmányt 's az elosztandó javakat jelenté. Kik illyes valamely jószágot, vagy zsákmányt általában, egyetemben, összevéve megvettek, *Sectores* néven neveztek; ezek azután apródonként, 's részenként adogaták el azt, a' mit egyetemben vettek. — E' helyen, mivel a' zsákmány (sectio) az elfoglalt városból 's annak lakosaiból állott: ezeket együtt véve adatá el Caesar.

- 61) A' *Venetusok* 'stb. Ezek a' nemzetségek mindnyájan az atlanticumi tenger' partján laktak Bretagne- 's Normandiában.

A' *Venetusok* a' mai Vannes' táján. Nevezetesebb városaik: *Dariorigon* vagy *Dartoritum* (Vannes) fő hely; és *Vinduna* (l' Orient), révparti város.

Az *Unellusok*at nem tudni, ha csak nem ugyan azok a' *Venetusokkal* Normandiában a' mai *Contentin*-ben.

Az *Osismiusok* Leon, Quimpercorintin és Treguier körül. Nevezetesebb városaik: *Gesobrivata* (hihető Brest), *Vorganium* (Kärhais), *Stoliokanus* révparti város.

A' *Curiosoliták*' lakhelye felől nem lehet többé bizonytalanság, mióta 1801-ben *Dinant*' városa mellett *Corseult* faluban valamely régi nagy város' omladékaira akadtak.

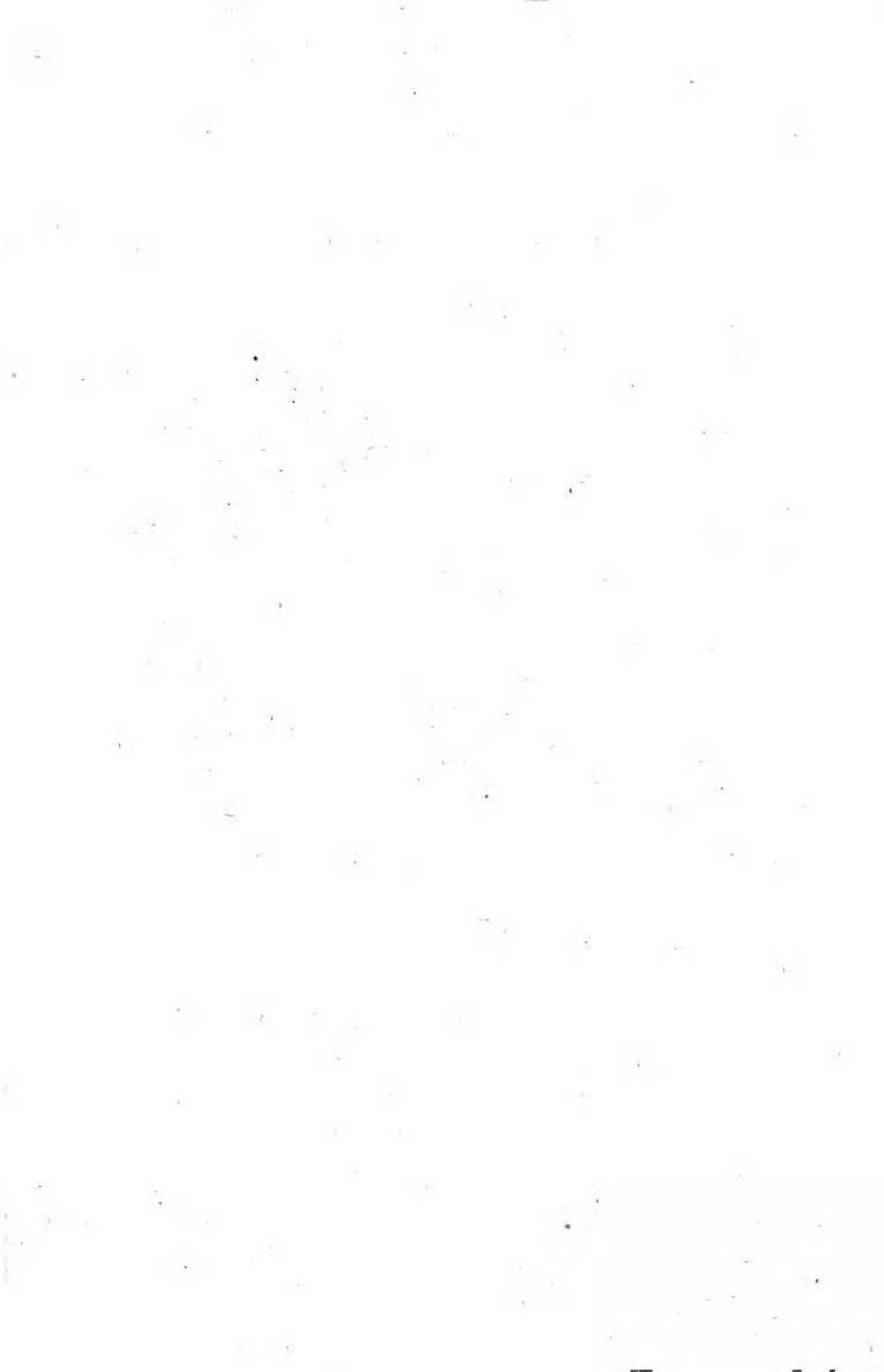
Sesuuiusok semmi más iróban nem jönnek elő. Vannak, kik itt *Lexubiusok*at, vagy *Lexoviusok*at gyanítanak, kik a' mai *Vire* folyótól egész a' *Sequanáig* terjedtek, 's fő városuk: *Nocomagus* volt (*Caen* körül).

Az *Aulercusok*, kik 1) *Diablintek*- 2) *Cenomanusok*- 3) *Eburovixok*- és 4) *Brannovixokra* voltak osztva, a' mai *Maine*-ben, *Perche*-ben, és a' hajdani *Isle de France*-nak egy részében.

Ezeknél a' nevezetesebb városok e' következendők: *Novodunum* (Jubleins, Mayennetől keletre), *Vindinum* (le Mans): *Mediolanum* (Evreux), *Durocassis* (Dreux).

A' Rhedok Rennes' tájékán.

- 62) Illyricum Caesar' helytartóságának egy része volt.
- 63) A' Carnutok a' *Loir*-nak mind a' két partján laktak Celtica, vagy utóbb Lugdonensis Galliában. Nevezetesebb városaik: *Anticum* (Chartres) és *Gennabum* vagy *Cenabum* (Orleans).
- 64) Az Andok, *Andes*, Pliniusnál *Andecavi* vel *Andegavi* a' mai *Anjou*-ban. Nevezetesebb városuk: *Juliomagus* (Angers).
- 65) A' Turok, *Turones* vel Turonii, a' mai *Touraine*-ben. Fő városuk: *Caesarodunum* (Tours).
- 66) Hála-ünnep, supplicatio. Ez Plutarchus szerint történt per sacrificia, indictasque solennitates et ferias. Az illy hála ünnep' meddig tartósságának rendelkezésekor, a' győzelem' nagysága's a' fővezér' méltósága szokott tekintetbe vétetni. Mikor Hannibal Italiából elköltözött, öt napi *supplicatio* rendeltetett; így Pompeius' diadalmaiért az előtt egy tiz napi, máskor pedig egy tizenkét napi. Caesarnak a' Gallusokon vett diadalmaiért tizenöt napig tartó hálaünnep rendeltetett, melyet a' triumphus pompa' mintegy előzálogának lehetne tekinteni.

HARMADIK KÖNYV ').

FOGLALAT.

Ser. Galba Caesar' Legatusa némelly az Allobroxok felé fekvő havasi népeket meghódít: ezeket, miután pártot ütnek, 's a' legio' táborát ostromolják, kirohanván megveri. I—VI. Azon időben az Armoricusok, az az Venetusok szomszédaikkal együtt tartóztatván Caesar' küldötteit pártot ütnek; ezeket Caesar tengeri csatában teszi tönkre VII—XVI. Azalatt Titurius Sabinus meggyőzi az Unellusokat, XVII—XIX. Crassus az Aquitanusokat, XX—XXVII. Caesar, míg az évszak engedi, a' Morinusokat 's Menapiusokat szorítja: azután seregét téli telepre vezeti XXVIII.

I. Italiába utaztakor Caesar Servius Galbát 2) a' tizenkettődik legioval, 's a' lovasság' egy részével a' Nantuatok 3), Veragerek 4), és Sedunusok ellen küldé, kiknek birtoka az Allobroxok' határaitól, Lemannus' tavától, 's Rhodanus' folyójától egész a' legmagasabb havasokig terjed. Azért küldé pedig, hogy 'e' havasokon átvívó utat, melly a' kalmárookra nézve veszélyteli, 's a' nagy vámok miatt költséges volt, szabaddá tegye 5). Hatalmat ada neki, ha szükségesnek vélne, legióját ezen tartományokban teletetni.

Galba néhány szerencsés csaták után, azoknak több várait ostronniál bevévén, minekutána hozzá minden részről követségek járultak, és tuszok adattak, békére lépven elhatározá, hogy legiójának két cohorsát a' Nantuatok' földére helyezi, maga pedig a' Veragerek' Octodurus 6) nevű helységében töltendi a' telet.

Ezen helység völgyben fekszik, mellette egy kis rónaság van, egyébként körösleg igen magas hegyektől kerítettetik: folyó különözi azt két részre, mellyek' egyikét a' Gallusoknak engedé ált, a' tőlök üresen hagyott másikat cohorsainak téli tanyául adá. E' körül sáncz-gerébet, és árkot húzatott.

II. A' télnek egy része már elmúlt, 's Galba megparancsolá, hogy ezen helységbe gabona hordassék össze; egyszerre kémei által tudósíttaték, hogy a' Gallusok, a' helységnek ama' nekik engedett részéről, éjjel mindnyájan fölkerekedtek, 's hogy az oda dülő bércek

töméntelen sokaságu Sedunusoktól 's Veragerektől el volnának lepve.

Több okok jöttek össze, mellyek a' Gallusokat azon szándékra bírák hogy a' háborut hirtelen megújítsák, 's a' legiot elnyomják: először megvetették ők csekély volta miatt a' nem teljes számu legiot, mellyből két cohors hibázott, 's többen egyenként élelemkeresés végett szétküldöztettek. Továbbá azt hitték, hogy ha ők minket a' hegyről támadnának meg, 's lőszereiket reánk a' völgybe szórják, mi ezen alkalmatlan helyzetben első rohantukat sem leszünk képesek kiállani. E'hez járult hogy sajnosan látták magzataikat kebleiktől tuszokként elszakasztatni; 's azon meggyőződés, mellyel hitték, hogy a' Romaiak nem csak az utak végett akarják a' havasok' csucsait elfoglalni, hanem azokat örökösen is birni, 's a' szomszéd Provinciához kapcsolni.

III. Ezen tudósításra Galba azonnal hadi tanácsot tartott 's kinek kinek véleményét kikérte, mivel sem a' téli szállás, 's annak sánczolatai tökéletes állapotban nem voltak, sem gabonával 's egyéb eleséggel nem vala elégé ellátva: minthogy a' meghódolás, és tuszok' állítása után szükségesnek sem vélte a' háborutól tartani.

E' hadi tanácsban, mivel őket illy hirtelen veszély lepte meg, 's már csaknem az egész hegységet fegyveres emberekkel rakva láták, az utak' elzárása miatt pedig sem segítséget hozni, sem eleséget szállítani nem lehet, valának némelleyek, kik elvesztvén a' menekvésnek minden reményét, ugy vélekedtek, hogy elhagyván minden butorukat kirohanjanak, 's azon uton, mellyen jöttek, iparkodjanak menekedni. A' nagyobb rész mindazáltal e' javallatot a' vég szükségre hagyván azt kívánta: várják el a' dolog' folyamatát, 's azonban védelmezzék a' tábort.

IV. Nem sokára, olly hamar, hogy a' rendelések elintézésére, 's végrehajtásra alig lehetett időt nyerni, bizonyos jelre az ellenség minden részről lerohana, 's gerébünkre köveket 's hajító dárdákat 7) szóra.

A' mieink, elején friss erőben lévén vitézül ellentállottak, 's egy lőszer sem röpült le sikertelen magasb helyzetökről. Ha a' tábornak egy része védőitől megfosztatva szorultságban lenni látszott, katonáink oda siettek; és segítséget vittek. De abban rosszabul volt dolgunk (mint az ellenségnek), hogy kik közüle a' harcban elfáradtak, magokat visszavonták, és helyökbe ép erővel mások állottak, a' mi kevés számunk miatt részükről nem történhetett; sőt nem csak az elfáradtak nem léphettek ki a' viadalból, hanem még a' sebhettek sem hagyhatták el helyeiket, sem hátra nem vonulhattak.

V. Már a' harc hat óráig szakadatlanul folyt, 's mi nem csak erőben, de lőszerekben is fogyatkozáink. Az ellenség annál jobban sarkala bennünket, 's lankadtságunknál fogva föld-bástyáinkon rést kezdé vágni, és az árkot betölteni. Végső veszélyre jutván a' dolog P. Sextius Baculus az első pilusnak Centuriója, kiről említők, hogy a' Nerviusok' háborujában több sebeket vett, nem különben a' nagy belátásu 's vitéz katonai Tribunus C. Volusenus Galbához szaladának, 's erősíték, hogy szabadsulásra reményt már csak az nyujthat, ha kirohanván ez utolsó segéd-eszközhöz folyamodnának.

Összehivatának tehát a' Centuriók, 's általok haladék nélkül a' katonáknak tudtára adaték: szünnének meg egy kevéssé a' viadaltól, csak az ellenség' lőszereit fognák föl, és magokat a' munkától pihennék ki: később az adott jelre rohannának ki a' táborból, 's a' meneketésnek minden reményét vitézségökben helyheznek.

VI. Engedének a' parancsnak, 's hirtelen minden ka-

pun kirohanván, az ellenségnek, sem mi történik látni, sem magát összeszedni időt nem engedének. Fordult tehát a' szerencse, 's azok, kik a' tábor' elfoglalásának reményével jöttek, minden részről körülvétettek, és föl-kaszaboltattak. Több mint harmincz ezer ember közül — hiteles tudósítások szerint ekkora volt számuk a' táborhoz jöttökkor — harmad résznél több maradt a' vérmezőn; a' többiek rémültökben futásnak eredtek, 's még a' magasabb helyeken sem tarthatták magokat. Ekkép szétverve 's lefegyverkeztetve levén az ellenség' minden dandára, katonáink táborukba, és sáncaik közé vonulának.

Ezen ütközet után Galba nem akará tovább a' szerencsét kísértetni, 's meggondolá, hogy e' mostani körülmények nem felelnek meg a' célnak, mellyel itt vevé teli szállását; 's leginkább a' gabona 's eleség-szállítás' hiánya vette arra, hogy másnap folygyujtván az egész helységet, vissza a' Provincia felé indulna; 's útját semmi ellenség nem gátolván, se' nem késletvén épségben vezeté el legióját a' Nantuatok' 's onnét az Allobroxok' földére, 's ott meg is telele.

VII. Ezen esetek után, minden okra nézve, azt hívé Caesar, hogy Gallia le van csendesítve: a' Belgák meghódítottak, a' Germanusok elűzettek, a' Sedunusok a' havasokon megverettek; 's így a' tél' kezdetén Illyricumba utazott volna, mert ezen népeket is látni, 's tartományukkal megismerkedni vágyott; de Galliában ismét hirtelen háboru ütött ki; oka ez volt: Az ifju P. Crassus a' hetedik legióval az Andoknál közel a' nagy tengerhez telelt; 's mivel ott a' gabonának szűke volt, annak, 's az eleségnek szállítása végett a' szomszéd nemzetekhez több Praefectusokat, 's katonai Tribunusokat küldé. A' többi között T. Terrasidiust az Esubiusokhoz, M. Trebius Gallust a' Curiosolitákhoz, Q. Velaniust T. Siliussal a' Vetusokhoz küldé.

VIII. Ezen nemzetnek e' tenger melléki minden tartomány között legnagyobb tekintete van; mert a' Venetusok legtöbb hajóval birnak, mellyekkel Britanniába szoktak átszállani, legtudósb, 's legtapasztaltabb hajósok, és az igen háborgós és nyílt tengeren ama' kevés kikötőknél fogva, mellyek mind hozzájuk tartoznak, majdnem mindnyájan e' tengeren hajózók adófizetőik.

Ezek azon hiedelemben, hogy Crassusnak adott tuzszaikat visszanyerendik, Silius' és Velanius' letartóztatásával kezdék a' dolgot. Ezek' tekintetétől ösztönöztetvén szomszédaik is 8) — mint a' Gallusok tökéleteikben rendszerint hevesek, és hirtelenek 9) — ugyan azon célból letartóztaták Trebiust, és Terrasidiust, és szétküldvén azonnal követeket előkelők által összeesküvének: hogy mindeneket közakarattal művelni, 's a' jobb 's balsorsban egyiránt fognának osztozni. A' többi nemzetségeket is nógatták, hogy inkább őseiktől nyert szabadságukban kívánjanak maradni, mint a' Romaiak' igáját viselni.

Az egész tenger melléki tájék csak hamar reá állván szándékukra, köz követséget bocsátának P. Crassushoz: küldené vissza tuzszaikat, ha embereit visszakivánná.

IX. Ezekről Crassus által tudósíttatván Caesar, mivel oda távol vala, addig is a' tengerbe szakadó Liger' 10) folyóján hadi hajókat építtetett, a' Provinciából evézóket szereztetett, hajósokat 's kormányosokat fogadtatott. Mindezek rövid idő alatt végre hajtattván, mihelyt az évszak engedé, a' sereghez indult.

Caesar' érkezének hírére a' Venetusok, 's a' többi nemzetségek átlátván egyszersmind, milly vétségbe keveredtek a' már nevőknél fogva minden nemzet előtt mindenkor szent, és sérthetlen követek' 11) letartóztatása, 's bilincselése által, a' veszély' nagyságához képest hadi

készületekhez, 's kiváltkép a' tengeriekhez láttak; 's pedig annál nagyobb biztossággal, mivel honuk' helyzetetésére sokat építének; mert tudák, hogy az utak, apály-hagyta mocsárok által meg vannak szaggatva; a' tenger felüli kiszállást pedig a' tájék' isméretlensége, 's a' révpartok' kevés száma nehezíti. Arra is számoltak, hogy seregeink élelem' szüke miatt nálok sokáig már úgy sem maradhatnak: sőt habár a' dolog minden várakozásukkal ellenkezőleg ütne is ki, mindazáltal vízen ők legerősebbek; a' Romaiaknak nincs hajóseregök, nincs azon tájoknak, mellyeken a' hadat viselendenék, zátonyairól, kiszálló helyeiről, szigeteiről isméretök; 's végre egészen más a' hajókázás a' partoktól zárt tengeren 12), mint itt a' végtelenen 's nyilton.

Ezen határozásaiknál fogva megerősíték városaikat; behordák ezekbe földeikről a' gabonát; összegyűjték a' Venetusok' partjai körül — tudva volt, hogy itt nyitja meg Caesar a' háborut — a' lehető legnagyobb számmal hajóikat; fölvevék e' háborura frigyökbe az Osismiusokat, Lexoviusokat 13), Nanneteket 14), Ambiliatusokat 15), Morinusokat 16), Diablinteket 17) 's Menapiusokat 18); és az általellenben fekvő Britanniából segédsereget vonának magokhoz.

X. Ezen előszámlált nehézségek fordulának elő e' jelen háborura nézve, mindazáltal több okok sürgették Caesart e' háborura: a' romai lovagok' törvénytelen tartóztatása; a' meghódolás utáni fölkelés; a' tuszok' adása után elpártolás; annyi nemzetségek' összeesküvése; legfőképp pedig az, nehogy, ha ezt elnézi, más nemzetek is hasonló merényekre vetemedjenek 19). Tudván tehát, hogy a' Gallusok majd minden kivétel nélkül az újításoknak barátai, és a' hadra könnyen és hamar lobbanók; minden ember pedig természet szerint szereti a' szabad-

ságot, és gyűlöli a' rabszolgai sorsot: jónak vélte minekelőtte még több nemzetségek szövetkeznének össze, seregét elosztani, 's szélesebben kiterjeszteni.

XI. Elküldé tehát a' lovassággal T. Labienus Legatust a' Trevirekhez, kik a' Rhenus' folyójához legközelebb laknak, azon parancscsal, hogy menjen a' Remusok' 's egyéb Belgák' földére, és tartsa őket engedelmességen, nem különben tartóztassa a' Germanusokat, kiket, mint hírlik, a' Belgák segédül hítak, ha erőszakkal akarnának a' folyón átkelni. P. Crassusnak különféle legiobeli tizenkét cohorssal, 's nagy számu lovassággal Aquitaniába kelle indulnia, nehogy ezen nemzetektől Galliába segédseregek küldessenek, és olly hatalmas nemzetek egyesüljenek. Q. Titurius Sabinus Legatust három legióval az Unellusok- Curiosoliták- és Lexoviusokhoz küldé, hogy azon népecskéket foglalatoskodtassa. Az ifju D. Brutust a' hajóhadnak, 's a' többi gallus hajónak, mellyeket a' Santoktól, Pictoktól 20), 's egyéb meghódított tenger melléki tartományokból hozatott, parancsnokává tévé, azon meghagyással, hogy mihelyt lehet, a' Venetusok ellen kiinduljon. Ő maga a' gyalogsággal indula ellenők.

XII. A' városok' helyezetei körül-belül illyenek voltak: a' tengerbe nyuló földnek végső csucsaira és fokaira valának építve; nem lehete tehát a' tenger' árjának idején, melly minden huszonnégy órában kétszer szokott történni, szárazon hozzájuk férni; de hajókkal sem, merbeállván az apály, a' hajók az iszapban megfeneklettek. Igy a' városok' mindkét nemü ostromoltatásának voltak akadályai; 's ha talán iszonyu ostrom-művek' készülté vel a' városok' falait csaknem fölérő töltések és gátok által elzárattatván a' tenger, reményök enyészni kezdett

is: számos hajóval, mellyeknek bőségében voltak, oda evezvén, azokra minden vagyonukat föl rakák, 's a' legközelebbi városokba vonulának, hol a' helynek ugyan azon védőtalmái által újra menedéket találtak.

Ezt a' nyárnak nagy részén annál könnyebben tevék, mivel hajóink ellenszelek által gátoltatának, 's azoknak megindítása a' tágas és nyílt tengeren a' nagy árok 's apályoknál, a' kevés 's csaknem semmi kikötőknél fogva fölötté nehéz volt.

XIII. Ugyanis az ellenség' hajói illy módon valának alkotva, 's fölkészítve: fenekök valamivel laposabb volt, mint a' mieinké, hogy a' zátonyokat, 's dagályapadásokat könnyebben kiállhassák: orraik igen magasak, valamint faraik is a' habok' és szélvészek' nagyságához idomítva. A' hajók egészen tölgyfából készültek, hogy minden torlat- és szélvész-ostromot kiálljanak; az evező padok lábnyi szélességű deszkákból hüvelk vastagságú vasszegekkel valának összeszegezve; a' horgonyok kötélt helyett lánczokról függtek; a' vitorlák részint készíttetlen, részint vékonyra kikészített bőrből állottak, vagy a' len' hiánya, vagy az azzali bánásmód' tudatlansága miatt, vagy, a' mi hihetőbb, mivel nem vélték a' tengernek annyi vészeit, a' szelek' illy iszonyu dühét len-vitorlakkal kiállhatni, 's illy terhes hajókat azokkal elég ügyesen kormányozhatni.

Hajóink azokéihoz képest olly irányban voltak, hogy egyedül gyorsasággal, és serényebb evezéssel haladák fölül azokéit, egyébként a' hely' természetére, a' szélvészek' dühére nézve a' Venetusok' hajóin mindenek jobban 's helyesebben valának alkotva; mert hajóink' orraival nem lehet nekik ártani — olly erősen valának épülve — sem magasságuk miatt löszerekkel könnyen hozzájuk férni; 's ugyan ez okból a' sziklák között bátrab-

ban tartózkodhatának 21). Azon fölül mikor zajlott a' tenger, 's ők magokat a' szélvész' kényére hagyák, könnyebben kiállták a' vihart, bizvástabb megállának a' zátonyok között, és a' dagály' lefolyta után a' kőszálaktól, és szirtektől mitsem tartának; holott a' mi hajóinknak mind ezen esetektől rettegniök kelle.

XIV. Több városokat vévén be Caesar, midőn látá, hogy ez a' nagy fáradság mind hijában van, 's hogy a' városok' elfoglalása után sem gátolhatja meg ellenségeinek elillanását, sem azoknak nem árthat: eltökélé bevárni a' hajóhadat. Ez elérkezék; 's mihelyest azt az ellenség megpillantá, azonnal mintegy kétszáz husz igen jól fölkészült, 's mindennemű hadi szerrel bőven ellátott hajóval a' kikötőből megindulván a' mieinkkel szemközt megállott. Sem Brutus 22) a' hajóhad' kormányozója, sem a' katonai Tribunusok és Centuriok, kikre egyes hajók' kormányja bízva volt nem tudák, mi tévők legyenek, vagy minő harczmódhoz fogjanak. Mert átlátták, hogy hajóik' orraival nekik nem árthatni; de habár toronyokat emelnének, akkor is az ellenséges hajók' farai még olly magasok valának, hogy az alsóbb álláspontból oda könnyűden löszereket nem leheté szórni, a' Gallusoktól hányottak pedig annál keményebben sujtának 23).

Egy készítmény tevé nekünk jó szolgálatot, t. i. a' hosszú póznákra tűzött, 's azokra reászegzett a' bástya-sarlókhoz 24) hasonló igen éles sarlók. Ezekkel megragadák a' köteleket, melyeken a' vitorla-rudak az árboczfáról függtek, azokat megvonák, és meglódítatván evezőkkel a' hajók, elszaggaták. A' kötelek' elvagdálása után a' vitorla-rudak természetesen lehullanak; 's mint-hogy a' Gallusok' minden reménye a' vitorláknak, 's hajószerszámokban állá, ezek elrontatván egyszerre oda lövő hajóinknak minden hatása. Az ütközetet már most

a' vitézség határozta el, mellyel katonáink elleneiket könnyen fölülhaladták, annál is inkább, mivel az ütközet Caesarnak és az egész seregnek szemei előtt ment véghez, úgy hogy semmi vitézebb merény észrevétlen nem maradhatott; mert minden dombot, 's magasabb helyet, mellyekről a' közel levő tengerre kilátás volt, seregeink foglalták el.

XV. Lehullván, mint mondók, a' vitorlafák, hajóink közül ketten hárman vettek közbe egy ellenségest, 's katonáink a' legnagyobb erőködéssel törekvének azokéira följutni. Látták ezt elleneink, 's több hajók' elvesztése után nem lévén más mód, futás által akarának menekedni: és már szélnek fordíták hajóikat, midőn egyszerre olly szélszűnet 's tengercsend 25) állott be, hogy helyökből sem mozdulhatnak. Ezen eset szándékunk' valószínűsítésére ingen kedvező vala; mert egyik hajót a' másik után utól érők, 's elfoglalók. Az egész hajósereg-
ből csak igen kevesen jutottak éj' közbenjötte által a' partokhoz, minekutána az ütközet négy órától nap nyugtáig tartott 26).

XVI. Ezen ütközettel vége szakadt a' venetus 's az egész tengerparti háborúnak, mert itt együtt volt minden fegyverfogható ifju, minden élemedett koru, 's némi tanácsos vagy tekintettel bíró férfiú; együtt volt az egész tengeri erő. Mind ezek' elvesztése után a' fenmaradtak, hová vonuljanak, vagy városaikat mikép védjék, nem tudták. Megadák tehát Caesarnak mindenestől magokat: ki őket csak azért is keményebben megfenyíteni eltökélé magában, hogy jövőendőben e' szilaj népek a' követek iránti nemzeti jogot szentebbül tartsák meg. Megölete tehát minden tanácsost, a' többieket rabszolgákként eladta 27).

XVII. Míg ezek a Venetusoknál történtek Q. Titurius Sabinus Caesartól nyert seregeivel az Unellusok' földére ért. Itt Viridovix vala az első személy, ez tartá egyszersmind minden azon tájbeli elpártolt nemzetnél a' fő hadi kormányt, kikből nagy sereget, és sok népet gyűjtött össze.

E' rövid idő alatt az eburovixi Aulercusok és Lexoviusok 28) tanácsukat, mivel a' háborura reá nem állott, megölték, kapuikat bezárták, 's magokat Viridovixhoz kapcsolták. Ezen fölül mindenhonnan egész Galliából sok sepredék nép és latrok jövének össze, kiket a' zsákmányolás' reménye, vagy a' harcz iránti hajlandóság a' mezei munkától, 's mindennapi foglalatosságaiktól elvont.

Sabinus minden tekintetben alkalmas táborban vesztegett, Viridovix ellenben, ki tőle két ezer lépésnyire telepedett, napról napra kivezette seregeit, 's ütközzetel kínálkozott, annyira: hogy Sabinus nem csak az ellenségtől vettetnék meg; hanem katonáinktól is már egy kevésse gunyoltatnék. Félénksége felőli vélemény már annyira ment, hogy az ellenség táborunk' sánczolatáig merészelt közelíteni. Sabinus ezt azon okon tette, mert ugy tartá, hogy a' fővezér' távollétében soha sem kell a' Legatusnak az ellenséggel szembe szállni, ha csak a' csatatér, vagy más körülmények reá nézve kedvezők nem volnának.

XVIII. Elhatalmazván eme' félénksége felüli vélemény, a' nála levő segédseregből egy jártas és agyafurt Gallust választta ki. Ezt nagy ajándékokkal és ígéretekkel reá vevé, hogy menjen ált az ellenséghez, szándékaról pedig értesíté.

Ez tehát mint szökevény a'hoz áltmenvén előadá a' Romaiak' rémültét; azután elbeszélé, milly rossz karban áll a' Venetusoknál Caesar' dolga; bizonyos már, hogy

Sabinus a' jövő éjszaka seregestől a' táborból titkon fölke-rekedik, és Caesarhoz segédvitel végett megindul.

Ezeket hallván mindnyájan fölkiáltának: nem kell e' kedvező alkalmat elszalasztani 29); a' táborra kell törni.

Ezen tökéletre több okok indíták a' Gallusokat: Sa-binusnak a' mult napokban késlekedése; a' szökevénynek bizonyítása, az eleségnek, mellyről nem eléggé szorgos-kodtak, hiánya 30); a' venetus háboru' reménye 31); és az embereknek az iránt, a' mit ohajtanak általányos hie-dékenysége. Nem ereszték tehát Viridovixot, és a' töb-bi vezéreket előbb a' gyűlésből ki, míg ezek is meg nem egyezének, hogy fegyvert ragadjanak, és a' táborra nyo-muljanak.

Ezek' megegyezése után, a' Romaiak' árkainak be-temetésére galjakat, és rőzséket hordván össze, mintegy bizonyos győzelem' reményétől lelkesítve vigan indultak a' tábor ellen.

XIX) A' tábor dombon állott, melly aljától kezd-vén, mintegy ezer lépésnyire lassudan emelkedett. Nagy léptekkel törtetett erre az ellenség, hogy a' Romaiaknak magok' összeszedésére, fegyverkezésére csak igen csekély idejük maradjon, 's lélek szakadva oda el is ért.

Sabinus a' szokott buzdítás után harcz-kiváncsi embereinek a' csatára jelt ada, 's hirtelen két kapuból tétete a' magokkal hozott terhek miatt nem egészen sza-bad elleneire rohanást. Helyezetünk' jó volta, ellensé-geink' tudatlansága 's lankadtsága 32), katonáink' vitéz-sége, 's előbbi csatákban szerzett ügyessége tevé, hogy a' Gallusok első rohanatunkat sem állák ki, hanem azon-nal hátat fordítanak. Vitézeink nyugodt erővel levén el-érék a' zavarttakat, 's közülök sokat elejtének; a' töb-bit lovasaink vevék üzőbe, 's csak kevés, futással me-nekedetteket hagyának életben.

'S így Sabinus és Caesar egyszerre hallák meg amaz a' tengeri ütközetet, emez Sabinus' győzelmét, 's minden nemzetség haladék nélkül adá meg magát Tituriusnak. Mert a' milly gyors és kész a' Gallus harczra, olly lágy és csüggedt nyomorúságok' tűrésére.

XX. Azon idő tájban érkezett meg Crassus Aquitaniában, mellyet nagyságára és népességére nézve, mint főlebb mondatott, Gallia' harmad részének kell tekinteni 33). Ez meggondolván, hogy azon tartományban viselend háborut, hol csak nem rég L. Valerius Praeconius 34) Legatus serege' szétveretése után fölkonczoltatott; 's honnan L. Manilius Proconsul butorait elvesztvén kifutamlott: átlátta, hogy nem kis vigyázatra legyen szüksége. Gondoskodott tehát gabonáról; segédseregeket és lovasságot szerzett, 's azon kívül Tolosa, Carcaso 35), és Narbo' 36) városaiból, mellyek a' galliai Provinciában fekszenek, 's ezen tartományokkal határosok nevenként sok bátor férfiat szólítván föl a' Sotiatok' földére 37) vezeté seregét.

Erkeztét megtudván a' Sotiatok nagy sereget vontak össze, 's fő erejökkel a' lovassággal útunkban támadtak meg benünket. Először tehát csak a' lovassággal csatáztánk, de mikor ezt megfutamtottuk, és utánna eredtünk, hirtelen kifejlett a' mellék völgyben rejtekezett gyalogság, és bontakozott rendünket megtámadván a' csatát megnyitotta.

XXI. Hosszan 's tüzesen folyt a' harcz; mert az előbbi győzelmeikben megbízott Sotiatok azt hitték, hogy egész Aquitaniának boldogsága vitézségöktől függ: a' mieink pedig ki akarák tüntetni, mit képesek a' fő vezér' 's a' többi legiok' távollétében egy ifjoncz' vezérlete alatt véghez vinni 38). Végre nagy veszteséggel csak ugyan

az ellenség futamlott meg. Nagy vérontás után Crassus a' Sotiatok' városát hevenyében ostrom alá fogta, de vitéz ellentállásra találván, vivő-fedeleket és tornyokat állíta. Az Aquitanusok majd kiűtöttek, majd töltésünk és vivő-fedeleink alá fenék-üreget ástak (ilyes munkákban nagyon jártasok ők, számosan levén nálok az érczbányák); de látván, hogy figyelmünk mellett ezen módok által mitsem boldogulnak, követeket küldének Crassushoz, kérvén, fogadná el hódolásukat. Ezt megnyervén a' parancs szerint fegyvereiket kiadák.

XXII. Ide levén mindnyájunk' figyelme függesztve, a' város' más oldaláról Adcantuannus a' fő vezér hat száz esküdt bajtárssal, kiket ők Solduriusoknak neveznek. E' féle embereknek ezek viszonyaik: egyiránt élők azokkal 39), kiknek barátságára szentelik magokat, az élet' minden javát. Ha azokat erőszak által valami baj érné, azt tartoznak velők megosztani, vagy magokat kivégezni. 'S valóban ember' emlékezetétől fogva nincs példa, hogy valaki annak halála után, kinek barátságára szentelé magát, meghalni vonakodott volna) kirohanni szándékozzék. A' lármára, melly az erősségnek azon részén támadá, katonáink fegyverhez kapának, és heves csatázás után Adcantuannust a' városba visszaverték. Megnyeré mindazáltal Crassustól, hogy a' többiekkel egyenlő föltételek alatt hódolhasson.

XXIII. A' fegyvereiket és tuszokat áltvévén Crassus, a' Vocatok' és Tarusatok' 40) határaiba nyomult.

Azon hír, hogy egy a' természettől és mesterségtől megerősített város a' Romaiaktól oda jöttök után kevés nap alatt ostrommal bevétetett, reá vevé a' Gallusokat, hogy minden felé követeket küldjenek, összeszövetkezzenek, egymásnak tuszokat adjanak, és sereget gyűjtse nek. Az innenső hispaniai 41), és Aquitaniával határos

nemzetségekhez 42) is küldének követeket, 's onnét segéd-seregeket, és vezéreket hozatának. Ezek' jöttével a' háborut nagy nyomóssággal, és erővel készültek viselni. Vezéreknak pedig azokat választák, kik Q. Sertoriussal 43) minden táborozásban együtt valának, 's kiknek hadi tudományában igen megbízának. Ezek a' Rómaiak' módja szerint 44) kezdék a' helyeket megrakni, a' táborot megerősíteni, 's mieinket az eleségtől elzárni.

Mikor Crassus látta, hogy seregeit kiterjeszteni csekély száma miatt tanácstalan volna; hogy az ellenség száguldoz; hogy az utakat elállja, 's még is a' tábor' bátorságára elegendő őrsereget hágy hátra; 's hogy e' miatt ő hozzá gabonát és eleséget baj nélkül szállítani nem lehet, 's az ellenség napról napra szaporodik: jónak találta haladék nélkül ütközetbe bocsátkozni. E' szándékát hadi tanács elejbe terjesztvén, midőn mindnyájokat magával egy értelemben lenni látá, következő napra határozá az ütközetet.

XXIV. Hajnal' hasadtával Crassus minden seregével kiindulván, kettős csatarendet állíta, a' segéd-seregeket középre 45) helyezé, és várá, mire határozónak el magokat ellenei.

Ezek ugyan azt hitték, hogy erejökhöz, régi harcdicsőségekhez, 's mieink' gyengeségéhez képest bizvást megütközhetnek velünk: mindazáltal biztosabbnak vélték az utakat elállani, az eleséget elvágni, 's a' győzelemhez minden veszteség nélkül 46) jutni; 's e' végre, ha a' Rómaiak az eleség' szüke miatt hátrálni kezdenének, az indulás' zavarja között akarák a' butoraikkal terhelt, 's csüggedt lelkű sereget megtámadni. E' terv a' vezérek által helybenhagyatván a' római seregek' kiindulta után is táborukban maradának. Midőn Crassus észre vette, hogy emberei azon hiedelemben, hogy az ellenség félénkségből késedelmeskedik, neki bátorodának,

's mindnyájan azt kiáltozák: nem kell tovább várakozni; rajta kell az ellenség' táborára menni; serkentését előre bocsátván mindenek' kívánatára, az ellenség' táborára ellen indult.

XXV. Itt, midőn némellyek az árkokat töltögeték, mások az ellenséget löszereik' záporával a' töltésről és sánczokról elűzék, a' segéd-katonák pedig, kikben a' csatában Crassus nem sokat bizott, köveket és löszereket szolgáltatának, 's a' töltéshez gyeptantókat hordának, 's így azon színt és véleményt gerjeszték, mintha ők is harcolnának; míg hasonlólag az ellenség is elszántan 's rettenhetlenül harcolna, és löszerei a' magasb helyezetről nem fogamatlan hullanának: megtudá Crassus a' lovasoktól, kik az ellenség' táborát megkerülték, hogy a' hátsó kapunál nincs annyira megerősítve a' tábor, 's ott a' hozzáférkezés könnyű.

XXVI. Crassus a' lovasság' tisztjeit, kikkel szándékát közlé, intette, hogy legényeiket jutalmak 's ígéretek által buzdítsák. Ezek a' parancs szerint kivezetvén a' tábor' őrizetére hagyott, 's még friss erőben levő négy cohort, 's hogy az ellenség' táborából észre ne vétethessenek, nagyot kerülvén, míg mindnyájok' szemei és figyelmé a' csatára valának függesztve, sebesen az említett sánczokhoz értek; ezeken áltörvén, előbb mintsem látni, vagy észrevenni lehetett volna, mi történik, az ellenség' táborában állottak.

Hallván azon részről a' lármát katonáink új erővel, mint ez rendszerint a' győzelem' reményénél történni szokott, tüzesebben kezdenék harcolni. Az ellenség minden felül körülvéve kétségbeesetten ugrála le a' sánczok' falairól, és futásban kerese menedéket. De lovasságunk őt a' tágas mezőn üzőbe vévén, ötven ezer emberből — tudva volt, hogy az Aquitanusok és Cantaberek közül 47)

47) ennyien jöttek össze — alig hagyta meg egy negyed részt, és késő éjjel jöve vissza a' táborba.

XXVII. E' csata' hírére Aquitania' nagy része megadta magát Crassusnak, 's önként tuszokat állíta. Ezek között voltak a' Tarbellusok 48), Bigerriok, Precianusok, Vocatok, Tarusatok, Elusatok, Garitek, Auscusok, Garumnusok, Sibuzatok, Cocosatok 49). Csak kevés, a' legvésőbb széleken lakó nemzetségek, bizván a' késő időben — a' tél már közeledett — mulaszták el szint ezt cselekedni.

XXVIII. Azon idő tájban Caesar, noha már a' nyár hanyatlott, mindazáltal, mivel egész Gallia' meghódítása után csak a' Morinusok, és Menapiusok voltak fegyverben, és soha még hozzá a' béke inránt követeket nem küldöttek, azok' földére vezeté seregét, úgy vélekedvén, hogy ezen háborun hamar áltesendik. De ezen népek a' hadakozásban egészen más módot követtek, mint a' többi Gallusok. Mert midőn láták, hogy a' legnagyobb nemzetségek, mellyek választó ütközetekbe bocsátkoztak, szétverettek és meggyőzettek: minden ingó javukkal egymást érő erdőségeikbe, és mocsáraik közé vonulának.

Ezen erdőségek' bemeneteléhez érvén Caesar ott táborot veretett; — még eddig az ellenség nem mutatta magát — de elszéledvén embereink a' munkára, hirtelen az erdőnek minden részéről ki-, 's reánk rohantak. A' mieink azonnal fegyvert ragadtak, 's őket az erdőbe visszaverték. Az ellenség sok embert vesztett, de részünkről is néhányan mélyebben nyomulván be e' járhatlan tájékba, oda maradtak.

XXIX. Következő napokban elkezdé Caesar az erdőket vágatni, 's mindazon levágott fát, nehogy az el-

lenség oldalaslag fegyvertelen 's készületlen kaónáira-
csaphasson, kétfelül bástya gyanánt egymásra halmozta-
ta. Kevés napok alatt hihetlen sebességgel messzire be-
haladtunk; már a' barmok 's végső butorok kezeinkben
voltak; az ellenség sűrűbb erdőkbe kezde vonulni: de olly
zivataros idő állott be, hogy a' munkával szükségkép föl
kelle hagyni, 's a' szakadatlan esőzések miatt lehetetlen
volt katonáinknak tovább sátoraik alatt maradniok. El-
pusztítván tehát Cesar egész országukat, fölégetvén fal-
vaikat, épületeiket, seregét visszavezette, 's azt az Auler-
cusok', Lexoviusok', 's egyéb csak imént fegyvert fo-
gott nemzetségek' földén téli szállásrra telepítette.

Jegyzetek a' harmadik könyvhöz.

- 1) Ezen könyvben öt rendbeli Gallia' különbféle nemzetei ellen viselt háboru adatik elő: 1. Galba Legatus alatt a' Veragerek és Sedunusok ellen. 2. Caesar' vezérlete alatt a' venetus háboru. 3. Titurius Sabinus Legatus alatt az Unellusok, Aulercusok, Eburovixok, és Lexoviusok, 4. P. Crassus alatt a' Sotiatok, és egyéb Aquitanusok; 's 5. a' Morinusok és Menapiusok ellen. Ezek a' gallus háboru' harmadik évében történtek Cn. Ientulus Marcellinus, és L. Marcellus Philippus Consulok alatt; Roma' épitt. 698-dik évében.
- 2) Ez utóbb Brutus- és Cassiussal Julius Caesar ellen összeesküdött 's azért Pedius' törvénye szerint el is ítéltetett.
- 3) A' Nantuatok' lakhelyét nem tudni. Gyanítják, hogy *Fossigny* és *Chablais*' környékében laktak.
- 4) A' Veragerek Gallia Narbonensis kisebb fontosságu nemzetségei közüliek voltak. Ugy szinte a' Sedunusok is. Ezek a' *fenn*, amazok az *al* Vallis tartományban. (le haut, et le bas Valais).
- 5) Caesarra nézve nagyon káros volt, hogy a' Gallia Cisalpinából hozott portékák seregénél csak azért is igen drágák voltak, mivel a' havasokon lakó nemzetségek a' szállítást nagy vámmal terhelék, 's az utat ragadozósaik által veszélyezteték.
- 6) Octodurus most *Martigny* (Martinaß) Rhodanus folyónál Valis tartományban.
- 7) Gaesa (iratik így is: Gesa, Gessa, Gaessa, Geza) Virgilius Aen. VIII. v. 659 et seqq. azon alkalommal, mikor a' Capitoliumnak Manlius által lett megmentéséről szól, e' löszerről is emlékezik, így irván le a' Gallusokat:

Aurea caesaries, ollis, atque aurea vestis,
 Virgatis lucent sagulis: tum lactea colla
 Auro innectuntur: duo quisque Alpina coruscant
Gesa manu, scutis protecti corpora longis.

Ha mindent össze-veszünk, a' miezen eszköz felül a' régi iróknál taláztatik, kiviláglik, hogy az valamely hajító darda' nem volt, melyet a' könnyű fegyverzetű katonák használtak, főképp a' míveletlen nemzeteknél.

- 8) Jól mondja Livius: Causa atque origo omnis furoris penes auctores est, reliqui contagione insaniunt. — Tacitus pedig: nihil ausuram plebem principibus amotis.
- 9) Mint akkkor, úgy most is. A' Gallus tüzről pattant, 's hamar eltökéli magát.
- 10) *Liger* (Loire) Cebenna hegyekben ered, 's a' Bojusok Aeduusok', Vedicassok', Turok', és Nannetek' földén keresztül folyván az aquitaniai tengerbe szakad.
- 11) Legati nomen, ugymond Cicero in Verrem, ejusmodi esse debet, quod non modo inter sociorum iura, sed etiam inter hostium tela incolume versatur.
- 12) T. i. a' földközsin; mert a' Rómaiak akkor egyedül még csak ezen tengert ismérték.
- 13) Lásd a' II. könyvhöz a' 61-dik jegyzetet.
- 14) A' *Samnitok* Caesarnál; Pliniusnál pedig *Nannetek* a' mai *Nantes* körül laktak. Nevezetesebb városaik: *Brivates* (D' Anville szerint *Brest*; igen kétséges) és *Portunamentum* (Nantes).
- 15) Isméretlen tengeri nép. Mások írják: *Ambiliates*, *Ambibariti*.
- 16) Lásd a' II. könyvhöz a' 16-dik jegyzetet.
- 17) Lásd a' II. könyvhöz a' 61-dik jegyzetet.
- 18) Lásd a' II. könyvhöz a' 17-dik jegyzetet.
- 19) Jól mondja Velleius Lib. 2. historiarum: Non enim ibi consistunt exempla, unde coeperunt, sed quamlibet in tenuem recepta tramitem latissime euagandi sibi viam faciunt. — Cicero pedig Philipp. 5: Omne malum nascens facile opprimitur; inveteratum, fit plerumque robustius.

- 20) A' Pictok a' Liger' déli részén laktak. Városaik: *Ratiatum* (Mechecon), *Corbulo* híres tengerparti város; *Limonium* (Poi-tiers). — A' Santokról lásd az I. könyvhöz az 50-dik jegyzetet.
- 21) *Minus incommode scopulis continebantur*. Így van a' zwey-brücken kiadásban. Mások így adák: *minus commode copulis continebantur*, azaz: nem könnyen lehete őket horgokkal lefogni.
- 22) Dec. Jun. Brutus egyik volt Caesar' legkedveltebbi közül, 's még is M. Brutus- és Cassiussal az ellen összeesküdött. Mikor az összeesküvés' kitörésének napján Caesar Calpurnia' álmai miatt tartóztatva, a' Senatusban nem jelent meg: hozzá méne Brutus, 's megértvén az aggodalom' okát, az egész dolgot neveltségessé tette, és Caesart kezénél fogva csaknem erőszakkal magával vonta. Utóbb több szerencsétlen esetek után Galliában bizonyos Camillus' kezeibe esett, kit Brutus valaha sok jótéteménnyel halmazott; de ettől M. Antonius' parancsára kivégeztetett.
- 23) Vessük össze Liviust is: *Romanae naves altitudine aliquantum superant Punicas; ex rostratis Poeni vana pleraque, utpote supino jactu tela in superiorem locum mittebant; gravior ac pondere ipso libratior superne e Romanis ictus erat. Most a' Romaiak voltak olly helyzetben, mint akkor a' Poenusok.*
- 24) A' bástya-sarlók erős póznákon megerősített vaskampók, és csáklák voltak, mellyekkel ostrom' alkalmával az akadályokat elszókták hárítani, a' falból a' köveket kirántani, arról embereket levonni.
- 25) Mily különös kedvezése a' szerencsének! E' nagy csend nélkül a' gallus hajók elillannak, 's a' háboru még soká tarthat.
- 26) Azaz: délelőtti tíz órától estéig. Lásd az I. könyvhöz a' 77-dik jegyzetet.
- 27) *Sub corona vendidit*. Mit téssen *sub corona vendere* nem tudni bizonyosan. Némelyek szerint a' hadi foglyok körbe (*corona*) állítva, mások szerint fülkóronázva (*sub corona*) adattak el.
- 28) Lásd a' II. könyvhöz a' 61-dik jegyzetet.
- 29) Polyb. Lib. 9.: *Valet in omnibus rebus et pollet occasio, sed maxime in bellicis.* — És Veget. *Occasio in bello amplius solet juvare, quam virtus.*

- 30) Si barbarorum est in diem vivere, nostra consilia sempiternum tempus spectare debent. Így szól Cicero. Már kétszer megjárták a' Gallusok — a' belgiumi háborúkor és most — az ele-ség felüli gondatlanságuk miatt. Ellenben Caesar mindig előre szorgoskodott élelelről.
- 31) Ugyan is nem tudták, hogy Caesar azt már elvégezte.
- 32) Így győződelmeskedett Sabinus a' folyón áltjött, 's már lan-kadt Nerviusokon is.
- 33) A' mi nem való. Caesar, midőn ezen emlék-jegyzékeket irta, nem volt még Aquitaniában; utóbb volt. (VIII. 46) Oda Cras-sust küldé, ki hogy nagy dolgokat látszassék végbe vittnek: Caesart azon rész' nagyságáról nem valókép tudósítá. Hihető, hogy utóbb, ott létekor, a' hibát belátta, de emlék-jegyzé-keit kijobbítgatni soha reá nem ért. Augustus alatt jóval kü-lebb vitettek Aquitania' határai.
- 34) C. Valerius Praeconius 'stb. Mivel Caesar azt mondja: *nem rég*, úgy látszik, hogy ezen fölkonczolás Sertorius' idejében történt. Ez azonban csak gyanítás; bizonyosat nem lehet mon-dani, 's mit is szükséges?
- 35) *Tolosa* (ma *Toulouse*), akkor a' tectosagi Volcák' városa, a' Rhodanustól nyugotra. — Ugy szinte *Carcaso* is (Carcasso-ne) Atax (Aude) folyó mellett.
- 36) Narba a' Romaiak' első gyarmatja Galliában. Ettől vette nevét az egész Provincia; ma *Narbonne*, Atax folyó mellett, igen jeles város.
- 37) A' Sotiatok aquitaniai nép a' Pyrenaeusok' éjszaki oldalán a' Garonne' forrásainál.
- 38) Curtius' szavai: *Militaris sine duce turba, corpus est sine spiritu*. Quintilianus pedig így szól: *ut remiges sine gubernatore, ita milites sine imperatore nihil valent*.
- 39) *Deuoti* magokat elszánt, halálra szánt emberek voltak, kik életökkel nem törődven egyedül az ellenség' eleméztésére ügyeltek. A' *Soldurius* szó' értelmét nem érdemes nyomozni, isméretes dolog levén hogy a' romai 's görög írók a' más nemzeteknél divatozott neveket, igen hibásan írják le. Némely-lyek úgy vélekednek, hogy a' Solduriusok semmit sem kü-lönböztek az Ambactusoktól, kikről Caesar alább (VI. 15) szól.

- 40) A' Vocatok, és Tarusatok aquitaniai népek Garumna' bal partján a' Sotiatokhoz éjszakra.
- 41) A' Romaiak Hispaniát két részre osztották: *innnesóre* Hispania citerior vel Tarraconensis (keleti Spanyolország), és *tulsóra*, Hispania ulterior, mely ismét Baetica és Lusitaniára volt fölosztva.
- 42) Aquitaniával határosak voltak a' Cantaberek.
- 43) Sertorius, kiről Livius így: *vir impiger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Florus pedig: vir summae quidem, sed calamitosae virtutis.* Hispaniában 14 évig dühöngő polgári háborút viselt. Hozzá szítottak az Aquitanusok. Csak nehezen vethettek e' háborúnak Cn. Pompeius, és Metellus véget.
- 44) A' Romaiak nagy mesterek a' hadban, jó helyet keresének tábornak, azt megerősíték, abban őrizetet hagyván lovasságukkal a' tájt zaklatták, az ellenség' szállítványait elfogták, 's több e' félét cselekedtek. Ellenben a' barbarusok nyers erejükben bizván, illyes előre látással nem bírtak, vagy illyes aprósággal nem akartak vesződni, 's épen azért többnyire vesztesek lettek.
- 45) A' segédseregeket szárnyakra volt szokás állítani. Itt Crassus a' szokástól eltávozott; mert mint alább mondja, *bennök a' csatában nem bízott*, vitézségük vagy hűségük felül nem le vén eléggé meggyőződve.
- 46) *Ingens victoriae decus sine sanguine bellare*, úgy mond Tacitus.
- 47) A' Cantaberek Hispania Tarraconensis lakói. Ezek a' Romaiak ellen is tudták védeni szabadságukat, úgy hogy Hispaniának régen lett elfoglaltatása után csak Augustus alatt hódíthatattak meg. Később századokban is, mikor a' Saracenusok egész Spanyolországban szabadon koboroltak 's uralkodtak, a' Cantaberek pyrenaeusi szikláik közé vonulva a' szolgaságtól mentek maradtak.
- 48) A' Tarbellusok laktak a' Garumna folyó' déli részén egész a' Pyrenaeusokig. Nevezetesebb városaik: *Aquae Augustae* és *Tarbelliae* (d' Ags, vagy gasconiasan Dax) híres fürdőkkel.
- 49) Bigerriok — Cocosatok. Ezek a' nemzetségek a' Garumna, atlanticumi tenger, és a' Pyrenaeusok között laktak.

THE
LIBRARY OF THE
MUSEUM OF MODERN ART
1000 MUSEUM AVENUE
NEW YORK, N. Y. 10028

NEGYEDIK KÖNYV 1).

FOGLALAT.

Az Usipetek és Tenchtherek, germanus faj, a' Sueusoktól, kik röviden leiratnak, elűzetvén, a' Menapiusokat megtámadják; innét pedig az Eburokhoz menvén Caesartól rettenetesen megveretnek. Kik megmenekednek a' Rhenuson túl a' Sigamberekhez vonják magokat I—XVI: Caesar hídat veretvén áltmegy a' Rhenuson, 's a' Sigambereken boszut állván, 's az Ubiusokat megsza-
badítván, visszatér. XVII—XIX. Innét visszamegy Galliába, 's a' Morinusoktól elindul Britanniába, mellynek egy részét nagy nehezen meghódítván Galliába visszatér XX—XXXVI, és a' Morinusokat meghódítja, XXXVII—XXXVIII.

I. **A'** következett télen Cn. Pompeius, és M. Crassus' consulságuk' évében 2) a' germanus Usipetek, nem különben Tenchtherek 3) igen nagy számmal jövének ált a' Rhenuson, nem messze annak torkolatjától. Áltkelésök' okai valának a' Sueusok 4), kik őket több évek óta nyugtalaníták, haddal zaklaták, és földművelésökben akadályozák.

A' Sueusok leghatalmasabbak, 's legvitézebbek a' Germanusok között. Ugy mondják, száz megyéjük van, melyekből évenként ezer 's ezer fegyverest visznek ki harczolás végett. Az otthon maradottak a' magok' 's azok' élelméről is gondoskodnak. Esztendő mulva ismét ezek váltják föl a' fegyverben levőket, amazok pedig otthon maradnak. Így sem a' földművelés, sem a' katonáskodás, 's harczgyakorlás nem szakad félbe. Tulajdon és különböző földje nálok egynek sincs 5), 's nem is szabad esztendőnél tovább annak műveléseért egy helyben maradni. Veteménynyel nem igen, hanem nagyobb részén téjjel, és marhahússal élnek, 's egyik fő foglalatosságuk a' vadászat. E' szokás, az eledel' minősége, a' mindennapi gyakorlás, a' szabad élet (mert kisdéd koruktól fogva, semmi kötelesség- vagy fenyítékhez nem levén szokva, önkényök ellen épen semmit sem tesznek) erejüket gyarapítja, 's testöket óriási nagyságra neveli. Szokás által úgy neki törődtek, hogy ámbár éghajlatuk igen hideg, állatok' bőrein kívül, melyek' rövidsége miatt testök' nagyobb része kiáll, semmi más ruhájok nincs, és folyókban fürdenek.

II. Országuk a' kereskedőnek inkább azért áll nyit-

va, hogy legyen, kinek eladhassák hadban nyert zsákmányaikat, minthogy azoktól valamit vásároljanak. Sőt még a' Gallusok előtt olly kedves 's nagy áron vétetni szokott külföldi lovakat sem használják a' Germanusok, hanem csak a' honiakat, melyeket noha silányok és idomtalanok, a' mindennapi gyakorlás által szerfölkött tartósakká edzenek.

A' lovas csatában gyakran leszöknek lovaikról, és gyalog harczolnak; a' lovak reá vannak szoktatva, hogy addig nyomból se mozduljanak; 's ha a' szükség úgy hozza magával, azokhoz sebesen visszavonulnak. Semmit nagyobb szégyennek és puhaságnak nem tartanak, mint nyeregben ülni. Bár milly csekély számu csapat tehát elég vekmerő akár milly számu lovagló sereggel összekapni.

Bort teljességgel nem engednek magokhoz vitetni 6); mert általa, véleményök szerint, elpuhul, 's elkényesedik az ember.

III. Legnagyobb nemzeti dicsőségnek tartják, ha határaikon túl minél téresebb föld fekszik pusztán. — Ez arra mutatna, hogy sok nemzetség nem állhatja ki hatalmukat. — Tehát a' Sueusok' tartományától, mint mondják, egy felül hatszáz ezer lépésnyi sivatag föld fekszik 7). Más felül az Ubiusok érintik azt, kiknek nemzetsége — mint azt a' Germanusok veszik — nagy és virágzó volt. Ezek saját honosaiknál, 's egyebeknél valamivel pallérozottabbak azért, mivel a' Rhenus mellett fekszenek, kereskedőktől gyakran látogattatnak, 's magok is a' szomszédság miatt a' Gallusok' erkölcsiéhez simultak.

Ezeket a' Sueusok sok hadi próba után, ámbár, mivel nagy 's hatalmas nemzetet tettek, lakhelyeikből ki nem verhették, mindazáltal adózóikká tették, 's jóval megalázták és gyengítették.

IV. Hasonló állapotban voltak az Usipetek és Tentherek, kiket főlebb említünk. Ezek a Sueusok' hatalmának több esztendeig ellentállván, végre telkeikből kiűzetek, 's Germaniában három évig ide 's tova bolyongván a' Rhenushoz a' folyónak mind két partján lakozó 's ott földeket, tanyákat, és falvakat bíró Menapiusokhoz értenek, kik illy sokaság' jöttére megrettenvén elhagyák a' folyón tuli lakhelyeiket, 's védőreikkel a' Rhenus' bal partját megrakván a' Germanusokat azon áltjönni nem engedék.

Ezek minden kitelhetőt elkövettek, de a' hajók' szűke miatt sem erőszakkal nem élhetvén, sem a' Menapiusok' őrszemei mellett titkon ált nem kelhetvén, tetteték magokat, mintha előbbi honukba és tartományukba visszaköltöznének; de három napi utjuk után ismét megfordultak, 's ezen egész utat egy éjjel meghaladott lovaságukkal a' Germanusok' elmentéről kémeik által tudósított, 's minden aggodalom nélkül a' Rhenuson előbbi falvaikba visszaköltözött gondatlan 's gyanutlan Menapiusokat elnyomák, és fölkonczolván őket, 's hajóikat elfoglalván mielőtt azoknak a' Rhenuson innen lakhelyeiben csendesen megmaradt része a' történetekről tudósíthaték, a' folyón átkeltek, 's megszálván azoknak minden épületét, a' télnek hátra levő részén azok' javain eldegelének.

Ezekről tudósíttatván Caesar a' Gallusok' csélesapsága miatt tünődött; mert ez a' nép szándékaiban ingatag 8), 's általában újításokon kapkod, 's azért yalomit reá bizni nem tartá tanácsosnak.

Az pedig a' Gallusok' szokása, hogy az utazókat akaratlan is megállítják, és tőlök a' hallottakról, vagy tapasztaltakról kérdezősködnék. A' városokban a' kereskedőket a' nép körülveszi, 's erőtetí, mondják meg:

milly tartományokból jönnek, 's onnét mi újságokat hoznak. Illyes mendemondákra és hallomásokra gyakran a' legfontosabb tárgyak iránt olyakat végeznek, mellyeket legott kénytelenek megbánni, mivel bizonytalan híreken kapkodván a' feleletek többnyire innyök szerint vannak koholva.

VI. Caesar ismervén ezen sajátságukat, hogy nagyobb háborunak elejét vegye, szokásánál korábban jöve a' sereghez.

Oda érkezvén valósulva találta, a' miket gyanított: néhány nemzetségek követeket küldének a' Germanusokhoz, 's azokat meghívák: jöjjenek el Rhenus' tájáról; mindenekről, miket kívánnak, rendelések fognának tétetni.

E' remény' fejében már távolabbról kezdének kóborlani a' Germanusok, és az Eburok, 's a' Trevirek' védettjeiknek a' Condrususoknak földére jöttek. Caesar magához hivatá a' Gallusok' főbbjeit, de tett felfödözései felül nem akart valamit észrevétetni, hanem nyájaskodott velök, és szándékaikban megerősíté őket: azután lovasságot kívána tőlök, és eltökélé a' Germanusokat megtámadni.

VII. Mihelyt az eleség beszerezve, 's a' lovasok kiállítva valának, azon helyek felé kezde indulni, hol halomása szerint a' Germanusok tanyáztak.

Midőn csak néhány napi távolságra volna tőlök, követek érkezének hozzá, kik illy módon szólának: A' Germanusok a' romai nép ellen hadat nem kezdenek ugyan, de nem is vonakodnak attól, ha ingereltetnének; mert a' Germanusok őseik' szokása szerint a' nélkül, hogy könyörgésre fakadnának, szembeszállanak mindenkivel, ki ellenök harczra kel; azt még is tudtára adják, hogy lak.

helyeikből elűzetvén, kényteleniségből költöztek ide. Ha szivességökkel a' Romaiak élni akarnak: bennök haszonvehető barátokra találhatnak. Azonban vagy telkeket adjanak nekik, vagy az elfoglaltakat engedjék birniok' Ők csak az egy Sueuusoknak engedtek, kikkel a' halhatatlan istenek sem mérkőzhetnek. E' földön ugyan senki sincs, kit ők meg nem törhetnének.

VIII. Caesar ezekre, mint jónak tartá, válaszolt; de beszédét ezzel végzé: Semmi barátságot nem köthet velök, míg Galliában maradnak: 's nem is igazságos dolog más birtokát elfoglalni, ha sajátukat nem tudták védeni: nincs is Galliában annyi pusztá föld, hogy azt, kivált illy temérdek embernek, mások' sérelme nélkül lehessen adni. Mindazáltal, ha kedvök volna, az Ubiusok' határaiban letelepedhetnek, kiknek követei nála vannak a' Sueuusoktól vett sérelmek' tapasztalása végett, 's hozzá segítségért folyamodnak. Ez iránt az Ubiusokra reá fogna parancsolni.

IX. A' követek azt válaszolák, hogy ezen ajánlatot az övéiknek megvizsik, 's a' dolog' megfontolása után harmadnapra Caesarhoz visszatérnek; azonban, hogy táborával feljök ne közelítsen, kérek. De Caesar azt felelé, hogy erre sem állhat. Mert értésére esék, hogy néhány nap előtt lovasságuknak egy erős osztályát zsákmányolás, és eleségszerzés végett az Ambivaritusokhoz 9) a' Mosellán 10) túl küldötték. Azt vélte t.i. hogy ezen lovasokra várakoznak, 's csak ezért kívánnák az időt hasznotani.

X. A' Mosa a' Lingok' földén Vosegus' hegyéből ered, és a' Rhenusnak Vahalis 11) nevű ágával egyesülvén a' Batavusok' szigetét 12) képezi, 's innét nyolczvan ezer lépésnyire a' tengerbe szakad.

A' Rhenus pedig a' havasokon lakó Lepontiusok' 13) határán veszi eredetét, 's minekutána a' Nantuatok', Helvetiusok', Sequanusok', Mediomatricosok' 14) Tribocusok' és Trevirek' hosszu téreit sebesen keresztül futja, hol a' tengerhez közelít, több ágra oszlik, és sok iszonyu nagy szigeteket képez, mellyeken nagy részint vad és szilaj népek laknak (közülök némellyekről azt mondják, hogy csupa hallal, és madarak' tojásaival élnek) 15). Végre sok torkolattal ömlik a' tengerbe.

XI. Midőn Caesar az ellenségtől már csak tizenkét ezer lépésnyire volna, egyezés szerint, a' követek hozzá visszatérének, 's vele az útban összetalálkozván, hogy tovább ne haladjon esengve kérék. Ezt meg nem nyerve, könnyörögtek: küldene valakit a' már előre ment lovasokhoz, 's tiltaná meg azoknak az ellenségeskedést; nekik pedig engedné meg, hogy az Ubiusokhoz követeket küldhessenek. Ha ezek' fejei, és tanácsa őket esküvel biztosítanak: készek a' Caesar által tett ajánlást elfogadni. Ezek' létesítésére engedjen nekik három napot.

Caesar ezeket mind arra valóknak vélte, hogy három napi halogatás közben távol levő lovas seregök visszatérhessen. Mindazáltal megígéré nekik, hogy az nap, 's azt is itatás végett, négy ezer lépésnyinél tovább nem fog előre nyomulni; ide jöjjenek másnap a' legnagyobb számmal, hogy kívánataikat megérthesse. Azonban az egész lovassággal előre ment Praefectusokhoz azon parancsot küldé: hogy semmi ellenségeskedést ne kezdjenek; ha pedig ők támadtatnának meg, tartsák magokat, míg ő a' gyalogsággal oda ér.

XII. De az ellenség lovasságunkat, mellynek száma öt ezer volt, megpillantván, holott az ő lovassága nem ment többre nyolcz száznál (mivel azok, kik eleséért a' Mosellán túl mentek, még nem tértek vissza) a'

mieinkre, kik semmitől sem tartottak, mivel a' Germanusok' követei csak kevéssel előbb hagyták el Caesart, 's azon napra fegyverszünetet kértek, reájok rohanván azokat hevenyében megzavarta. Midőn a' mieink újonan összeszedék magokat, a' Germanusok, szokásuk szerint, lovaikról leszökvén katonáink alatt a' lovakat agyon döfték, és azokról sokakat leütöttek; a' többieket megfutamították; 's a' rémülteket annyira üzték, hogy ezek előbb meg sem állapodának, míg seregeinket meg nem pillanták.

Ezen csatában hetvennégy lovasunkat vesztek el, ezek között amaz igen vitéz aquitaniai Pisót, igen jeles nemzetség' ivadékát, kinek nagyatyja fő hatalommal bírt nemzeténél, és tanácsunktól baráti névvel tiszteltetett. Ez midőn az ellenségtől elzárt testvérének segítségére menne, azt a' veszélyből kiszabadítá: de sebhedt lováról levettetvén, míg lehete, férfiasan ellent állt; de körülvétetvén, sok sebe alatt elesett. Ezt testvére, ki a' csataterrről már eltávozott, messziről észrevevén az ellenség közé rugatott, 's hasonlóképp oda vészett.

XIII. E' csata után Caesar nem vélte már magát kötelesnek akár követeket, akár alkukat elfogadni olly emberektől, kik békefolyamodásuk után álnokul és cseltvetve önként kezdék el az ellenségeskedést: bevárni pedig, míg az ellenség' serege megszaporodik, és lovassága visszatér, igen nagy esztelenségnek tartá. Továbbá a' Gallusok' ismeretes változékonyságánál fogva vette észre, milly nagy tekintetet szerzett szemeik előtt ez' egy csatázás által is magának az ellenség, 's jónak tartá nekik a' magok' meggondolására időt sem engedni.

Ezeket magában föltévén, és szándékát a' Legatusokkal és Quaestorral közölvén, nehogy a' csatára egy nap is elveszszzen, a' legszebb alkalom kínálkozott; mint-hogy másnap reggel a' Germanusok ugyan azon hűtelen-

séggel és tettetéssel számosan minden előkelőjökkel és öregükkel hozzá a' táborba jöttek 16), részint, a' mint mondák, magok' mentése végett, hogy tegnap az egyezés, 's önkérelmök' ellenére csata történt; részint, hogy ha lehetséges volna, tőle csalárdul fegyvernyugvást nyerhetnének.

Caesar, hogy helyébe mentek örülvén, letartóztatá őket: maga pedig minden seregével a' táborból fölkerekedett. A' lovasságnak, mellyet az előbbi csatától még rémültnek tartott, a' végcsapatot kelle képeznie.

XIV. Hármás csatarenddel sebes nyolcz mértföldnyi utat haladván előbb elért az ellenség' táborához, mintsem jöttét a' Germanusok sejtették volna. Ezeket hirtelen rémülésben hozá minden: a' mi sebes megérkezésünk, az övéiknek távolléte, az időnek szűke akár a' tanácskozáásra, akár a' fegyverfogásra: zavartukba nem tudták, mi volna jobb, az ellenség ellen kiindulni-e, vagy a' táborot védelmezni 17), vagy futás által menekedni. Midőn réttegésök sikoltás, 's ide 's tova futkozás által elárúztatnék, katonáink az előbbi napnak hitszegése által elkeseredve levén betörtek a' táborba. Kik hamarjában fegyvert ragadhattak, egy kissé ellentállottak, és társzekerek 's butorok között harcra keltek: de a' gyermekek és asszonyok többi csoportjai — mert családaiikkal együtt költöztek ki hazájokból 's jöttek ált a' Rhenuson — szerteszét futásnak eredett 18). Ezeket Caesar a' lovassággal véteté üzőbe.

XV. Mikor a' Germanusok hátuk mögött a' lármát hallván feleiket öldöstetni látták; elveték fegyvereiket; 's hadjeleiket elhagyván a' táborból kisurrantak. A' Mossellának a' Rhenusba szakadtához érvén, 's további futtatás' reményét elvesztvén, nagy részint fölkonzoltattak.

A' fennmaradtak vízbe ugrándoztak, 's a' rémülés és lankadság miatt a' folyam' árjától borítva oda veszték. A' mieink egy ember' vesztesége nélkül, igen kevesen sebesítettén meg illy rettenetes harcz' ijedelme után — az ellenség' száma négy száz harmincz ezer főre ment 19) — visszatértek a' táborba.

Caesar azoknak, kiket táborában letartóztatott, szabadságot adott az elmehetésre; de ezek tartván, nehogy a' Gallusok mezeik' pusztításaért rajtok boszút álljanak, azt mondák: nála akarnak maradni. Caesar ezt tetszésökre hagyta.

XVI. A' germanus háboru' végeztével, hogy a' Rhenuson keresztül megy, Caesar sok oknál fogva föltevén magában, mellyek közül a' legmagosabb ez volt: t. i. látván, hogy a' Germanusok olly igen hajlandók Galliába bebecsapni, azokat saját bátorságuk felől is akarta aggódtni, megmutatván nekik: hogy a' romai nép' serege képes is, bátor is a' Rhenuson átkelni. Ide járult még, hogy az Usipetek' és Tenchtherek' lovasságának amaz osztálya, melly főlebbi említés szerint 20) zsákmányolás, és élelemkeresés végett a' Mosellán áltment, 's az ütközetben részt nem vett, feleik' megfutamlása után a' Rhenuson tul a' Sigamberek' 21) határaitra vonult, 's azokkal egyesült. Kiket Caesar, midőn küldöttei által kiadatni kívánta, mint kik ellene 's Gallia ellen fegyvert fogtak, válaszul ezt kapta: A' romai nép' uradalmát a' Rhenus határozza. Ha vétkesnek tartja, hogy a' Germanusok Galliába akarattja ellen költöztek ált: mikép követel magának a' Rhenuson tul akárminő uradalmat vagy hatalmat? De az Ubiusok, kik a' Rhenuson tuli népek közül egyedül küldöttek Caesarhoz követeket, azzal barátságot kötven, és tuszokat állítván, igen könyörögtek: hogy segítse őket, minthogy a' Sueusoktól igen nyomatnak; vagy ha ezt

a' Respublica ügyebeli foglalatosságai miatt nem tehetné, legalább seregét vinné ált a' Rhenuson. Jövendőre nézve nekik már ez is elég segedelmet és reményt nyujtana: mert Ariovistuson vett diadalma, 's ez utolsó ütközete után a' Germanusok' legvégsőbb nemzeteinél is olly nagy hírben és tekintetben állanak a' romai seregek: hogy e' magas véleménynél, a' Romaiak' barátságánál fogva magokat biztosaknak tarthatják. A' sereg' áltszállítására bőséges hajókat ígérének.

XVII. Az említett okokból eltökélé Caesar a' Rhenuson áltmenni. De ezt hajókon eszközteni sem eléggé bátorságosnak, sem a' maga 's a' romai nép' méltóságához illőnek nem tartotta. Ámbár tehát a' hídverés a' 'folyam' szélessége, sebessége, és mélysége miatt igen nehéznek állították; mindazáltal úgy vélekedett; hogy vagy ezt kell végrehajtani, vagy az áltmenéssel fölthagyni.

A' híd' szerkezete imez volt: összefoglalt két két másfél lábnyi vastagságu 22) alól jól kihegyezett, 's a' 'folyam' mélységéhez szabott gerendát egymástól két lábnyira. Ezeket minekutánna műszerek által a' folyóba bocsátotta, lefeszítette, és sulykokkal leverte, de nem karók módjára függőleges irányzatban, hanem előre hajolva és rézsut, hogy a' víz' folyása szerint fekünnének; általellenben alább ugyan azon módon összekapcsolt két két gerendát negyven lábnyi távolságra helyezve a' 'folyam' ereje 's árja ellen fordítva. Ezek a' két rendű hídlábok (ászokul) közikbe szorított két láb vastagságu gerendákkal, mert ennyi tér volt az összefoglalás között, azoknak legvégsőbb részeiben mindenik felén két két kapocs' segítségével feszítették széllyel. Ezek' szétfeszítése, 's az ellenkező részen lett lekötöttése által a' mű olly erőt 's tulajdonságot nyert, hogy minél nagyobb volt a' 'folyam' rohanta, annál erősebb lett a' gerendák'

kapcsolata. Ezekre már most hosszában szálfák rakattak, melyek padlókkal és ráccsal betérítették. Azon kívül a' híd' bal lábaihoz hárántékosan még gyámkarók is verettek le, melyek fal gyanánt az egész munkával egybefüggőleg megtörnék a' víz' erejét; nem különben a' hídnak jobbján, attól nem messze, ismét mások, hogy ezek oltalma által, ha talán az ellenség a' híd' lerontása végett fatuskókat vagy hajókat bocsátgatna, azoknak ereje gyengítettessék, 's a' hídban kár ne történjék.

XVIII. A' szükséges fának összehordásával együtt tíz nap mulva az egész munka elkészült 23), és a' sereg áltment. Caesar a' hídnak mind két részén hatalmas őrsereget hagyván a' Sigamberek' határainak tartott.

Azonban hozzá több nemzetségektől békeért, 's barátságért esedező követek érkezének, kiknek nyájasan felele, 's tőlök tuszokat kívána. De a' Sigamberek a' híd' építtetésének kezdetétől fogva a' futáshoz készülvén a' nálok tartózkodó Tenchtherek' és Usipetek' nógatására határaikból kiköltöztek, és mindenöket magokkal vivén vadonokba 's erdőkbe rejtezkedtek.

XIX. Caesar néhány napi ott tartózkodása után hamuvá tévén azalatt azoknak minden faluját és tanyáját, 's lekaszálván gabonájokat az Ubiusok' földére ment, 's ezeknek, ha a' Sueusoktól nyomatnának, segítséget ígért. Itt érté: hogy a' Sueusok' kémeik által a' híd' építtetése felől tudósíttatván, szokásuk szerint gyűlést tartottak, és minden felé megüzenték; hogy lakhelyeiket elhagyván, gyermekeiket, feleségeiket és minden vagyonukat az erdőkben tegyék le; a' fegyverfoghatók pedig mindnyájan egy helyen gyűljenek össze. Ezen helynek a' sueus birtokok' mintegy középtája jeleltetett ki. Elhatározák a' Romaiakat ott bevárni, 's velök megütközni.

Ezeket értvén Caesar, minthogy a' czél, mellyért a' Rhenuson áltjönni szándékozott, t. i. Germanusok' retentése, a' Sigamberek' megfenyítése, az Übiusok' nyakáról az ellenség' eltérítése, tökéletesen el volt érve, úgy gondolkodván, hogy a' Rhenuson túl tizenhatsz napi léte után elég dicsőséget, és hasznat aratott, visszavonult Galliába, 's a' hídát lerontatá 24).

XX. Hanyatlott ugyan a' nyár, 's általában Galliának éjszaki fekvése miatt e' tájékban korán beáll a' tél, mindazonáltal Caesar még Britanniába is szándékozék áltmenni; mert tudta, hogy a' Gallusokkal viselt majd nem minden háborujában onnét nyert segítséget az ellenség 25); 's ha már a' hadviselésre alkalmas időből kifogyna is, mindazáltal úgy vélé: nem kis hasznára szolgálánd, ha a' szigetre csak kiszáll is; a' nemzetségeket közelebből megtekinti; 's a' tájékkal, kikötőkkel, révpartokkal megismerkedik. Mind ezekről a' Gallusok majd semmit sem tudtak; mert a' kereskedőket kivéven, nem egy könnyen megy oda valaki; sőt ezek is csak a' tengerparti, 's a' Galliával ellenben fekvő tartományokat ismerik. Caesar tehát a' mindenhonnan összehítt kereskedőktől sem tudhatta meg: sem mekkorra a' sziget; sem milly 's mennyi nemzetségek lakják azt; sem milly harczmódot követnek, vagy millyek alkotmányaik; sem mellyek a' számos nagyobb hajók' befogadására alkalmas révpartok.

XXI. Mielőtt próbát tenne, tanácsosnak vélte ezek' kifürkészésére C. Volusenust egy hadi hajóval előre bocsátani. Ennek meghagyá, hogy mindenekről tudósítá sokat gyűjtven, azonnal hozzá visszatérjen.

Caesar azonban minden seregével a' Morinusok' földére méne; mert innét az áltevezés Britanniába legrövidebb; ide rendelé összejönni minden tenger melléki tar-

tományból a' hajókat, még a' múlt nyáron a' venetus háborúra készülteket is.

Azonbarr szándéka kitudatván, 's kereskedők által a Britannusoknak hírül vitetvén, onnét több nemzetségek követei jövének hozzá igérvén, hogy tuszokat adnak, 's a' romai nép' hatalmának magokat alája vetik.

Megértvén ajánlataikat, barátságos ígéretek tőn 's azon intéssel, hogy föltételökben állandók legyenek, hazájokba visszabocsátá őket; velök méne Commius is 26), kit Caesar az Atrebaiak' meghódítása után ott királylyá tett, kinek vitézségét, és belátását ismerte, kinek hűségébe megbízott, 's ki azon tartományokban nagy tekintettel birt.

Ennek meghagyá, hogy minden nemzetséghez, melyekhez mehet, elmenjen; 's azon buzdítás mellett, hogy a' romai nép' védelmére bízzák magokat, hirdesse, hogy Caesar rövid nap alatt megjelenendik.

Volusenus a' tájakat megvizsgálván, a' mennyire t. i. az tőle kitellett, minthogy a' hajóból kiszállni, 's az idegenek között magát veszélyeztetni nem merte; ötödik nap Caesarhoz visszatért, 's azzal fölfedezéseit közölte.

XXII. Midőn Caesar a' hajók' készítése végett e' tájon tartózkodnék, hozzá a' Morinusok' nagy részétől követek jövének: hogy magokat előbbi elhatározásuk miatt, melly szerint olly idegen, 's a' mi szokásainkkal egészen ismeretlen létökre a' romai néppel harczoltak, mentegessék, igérvén, hogy Caesar' parancsait teljesítik.

Caesarra nézve ez épen jókor történt; mert sem háta mögött nem akart ellenséget hagyni, sem az évszak miatt nem háboruszkodhatott, sem illy apró foglалásokért nem akará britanniai útját abban hagyni. Nagy számmal kívána tehát tőlök tuszokat, kiknek beállítása után őket oltalma alá fogadá.

Összegyűjtvén azután mintegy nyolczvan szállító

hajót 27); 's ezek közül annyit kiválasztván, mennyi véleménye szerint elegendő volna két legio' átszállítására; a' többi hadi hajókat mind fölosztá a' Quaestor, Legatusok, és a' frigyesek' vezérei között.

Ide tartozott még tizennyolcz szállító hajó, melyek azon helytől nyolcz ezer lépésnyire szelektől gátoltatva ugyan azon kikötőbe nem juthattak. Ezeket a' lovasságnak szánta. A' sereg' hátra levő részét Q. Titurius Sabinus, és L. Aurunculeius Cotta Legatusok alatt a' Menapiusokhoz, 's a' Morinusok' azon falvaiba helyezteté, melyekből még hozzá követek nem jöttek 28). P. Sulpitius Rufus által elégségesnek vélt védsereggel a' kikötőt fedeztette.

XXIII. Megtéven e' rendelkezéseket, jó széllel mintegy harmadik őrváltáskor Caesar megindult. A' Lovasok tőle azon parancsot vevék, hogy a' főlebb fekvő kikötőhöz 29) menvén hajókra üljenek, 's őt kövessék. Míg ezt azok nem igen serényen teljesíték, azalatt maga mintegy négy óra tájban 30) első hajóival Britannia' partjaihoz ért, 's minden dombot fegyveres ellenséggel rakva látott.

A' tájéknak ez vala alkatja: a' tenger' öble olly módon szorult hegyek közé, hogy azokról lőszereket leheté a' partra hajigálni. E' helyet tehát a' kiszállásra teljességgel alkalmatlannak tartván Caesar, horgonyait kihányá, 's mintegy kilencz óráig 31) a' többi hajók' érkeztere vára.

Addig is a' Legatusokat 's katonai Tribunosokat összehívatván közlé velök, a' miket Volusenustól hallott, 's miket kívánna végrehajtani; és inté őket, hogy a' hadi fenytéknek, 's kivált a' tengeri szolgálatnak, hol a' mozdulatok olly sebesek, és változók, szabályai szerint mindent a' legkisebb jelre 's kiszabott időre teljesítsenek.

Ezek' elbocsátása után kedvezvén a' szél is tengerdagály is, jelt adott az indulásra; 's fölszedvén a' horgonyokat, azon helytől mintegy két ezer lépésnyire evezett, hol is egy nyílt 's egyenes part mellett hajóit megállapítá 32).

XXIV. De az ellenség megsejté a' Romaiak' szándékát, 's előre küldvén lovasságát és kocsi-harczosait 33), kiket többnyire a' csatában használni szokott, többi seregeivel utána indula 's embereinket a' hajóból kiszállani gátlá.

Igen nagy bajt okozott nekünk az, hogy nagyságuk miatt hajóink csak a' mélyen állapodhattak meg; katonáinknak pedig ismeretlen tájékon, kezeik akadályozva levén, vértezetőknek nagy 's nehéz terhe alatt kelle egyszerre a' hajóról leugrándozni, a' habok között állani, az ellenséggel harcolni, míg az vagy a' szárazról, vagy egy kevéssé a' vízbe nyomulva, egészen szabadon, jól ismért vidéken, bátran szórná fegyvereit, 's neki hajtáná beleszokott lovait.

Mind ezek megrémíték embereinket, kik illyes harczenben teljességgel járatlanok levén nem' fejték ki egészen azon serénységet, és szellemet, melly a' száraz földi csatákban annyira tulajdonuk.

XXV. Midőn Caesar ezt látta, a' hadi hajókat, mellyeknek alakja is szokatlanabb volt az ellenség előtt, könnyebben is lehete a' szükséghez képest mozdítani, egy kevéssé a' terh-hordóktól eltávoztatá; 's evezőkkel előre hajtattván az ellenség' nyílt oldala felé állíttatá azon parancscsal, hogy azt paríttákkal, nyilakkal és lőgépekkel helyéből nyomják 's verjék el.

Ez nekünk nagy hasznunkra szolgált; mert az ellenség, hajóink' alakján, az evező lapátok' mozdulatain, 's a' még nem látott hadi gépelyeken elbámulva megállapo-

dott, 's egy kevésbé hátrább állott. De katonáink, leginkább a' tenger' mélysége miatt, most is késlelkedvén, a' tizedik legio' sastartója fölfohászkodván az istenekhez, hogy merénye a' legio' szerencséjére sikerüljön: utánam, ugymond, bajtársaim, ha a' sast ellenségtőknek elárulni nem akarjátok: én ugyan a' haza 's fő vezér i:ánti tisztemet teljesítendem. Ezt hagos szóval kiáltván a' hajóról le ugrott, 's a' sassal egyenesen az ellenség felé tartott 34).

Akkor a' mieink egymást neki bátorítván, hogy illy gyalázat ne szálljon fejökre, mindnyájan utána ugrottak: ezeket midőn a' legközelebbi hajókról látnák, mások is követvén az ellenséghez közelítének.

XXVI. Tüzesen folyt mind két részről a' harcz. De mivel a' mieink sem rendet nem tarthattak, sem erősen meg nem állapodhattak, hanem egyik ez, másik más hajóbeli lévén magát az első hadjelhez, mellyhez vetődött, csatolá, igen nagy zavarba jöttek. Elleneink pedig, mikor a' partról látták, hogy egyesek hajóikból kiszállának, jól ismervén az ottani zátonyokat, nekik rugtattak, és fölös számmal a' vergődőket körülvették, 's megtámadták; mások a' nyílt oldalról szórták az egész seregbe löszereiket.

Ezt Caesar látván, a' hadi hajók' sajkáit 's a' kémhajókat 35) katonákkal megrakatta, 's a' szorongatottaknak segítségére küldötte.

Mihelyt a' mieink a' szárazra kikaptak, 's minden katonánk utánok nyomult: megtámadták 's megfutamtották az ellenséget; de távolabbra nem űzhették, mert a' lovasság velünk nem kelhetett ált, a' szigetre nem juthatott 36). Csak ez egy' hijával vala még Caesarnak eddigi szerencséje.

XXVII. A' megvert ellenség, mihelyest a' szaladásból magát összeszedte, azonnal követeket küldve békesség iránt Caesarhoz, igérvén, hogy tuszokat állít, 's parancsait teljesíti.

Ezen követekkel jöve az atrebai Commius is, kiről főlebb említém, hogy Caesartól Britanniába előre küldett. Ezt, midőn a' hajóból kiszálla, 's a' fő vezér' parancsait előadá, megfogák, és békóba veték. De az ütközet után visszaküldék őt, és békekéréskor azon vétet a' sokaságra tolák, 's botlásuk miatt bocsánatért esdeklenék.

Caesar neheztelését jelenté, hogy ok nélkül ellenségeskedtek; holott az előtt jó szántukból küldöttek hozzá a' száraz földre béke követeket; mindazáltal azt mondá, hogy oktalanságuknak megenged, és tuszokat kívána. Ezeknek egy részét azonnal beállították, másikat, mivel távolabb vidékekről kelle hozniok, rövid nap alatt beállítani igérték.

Azon közben a' föld'népét honjába visszaküldék; az előkelők pedig mindenholnan összejövén magokat 's nemzetségeiket Caesarnek ajánlák

XXVIII. Így biztosítva levén a' béke Britanniába érkezünk után negyed napra ama' tizenhatsz főlebb említett hajó a' rajtok levő lovasokkal a' felső kikötőből csekély szelecskével kiindult. Midőn ezek Britanniához közeledtek, 's már táborunkból is láttattak: hirtelen olly szörnyű vihar támadott; hogy közülök egyik sem folytathatná útját, hanem részint azon kikötőkbe, mellyekből kiindultak, vettetének vissza; részint a' sziget' alsó részére, jobban nyugotra, nagy magok' veszélyével hajtathatnak le. De mivel a' horgonyok' kihányása után a' hajókat hullámok borították, kényszerítették e' viharos éjszakán a' mély tengerre ereszkedni, és Gallia felé tartani.

XXIX. Ugyan ezen éjszakán hold' tölte volt, mikor rendszerint a' tenger' árja legnagyobb szokott lenni; de ezt a' mieink nem tudták. Az ár tehát ugyan azon időben megtölté a' hadi hajókat, mellyeket Caesar a' sereg' átszállítására használt, 's a' szárazra kivonatott; és a' terh-hordókat, mellyek horgonyokon állottak, a' szélvész rongálta. Embereink nem tudták, mihez fogjanak, vagy mint segítsenek.

Nagy része hajóinknak összezuzatott; a' többiek elvesztvén köteleiket, horgonyaikat, 's egyéb készületeiket, használatra alkalmatlanok lettek. Ez szükségkép az egész sereget nagy zavarba hozta: mert nem voltak más hajók, mellyeken vissza vitethetnének; ezeknek kijobbitására pedig minden hibázott; és mivel mindnyájan meggyeztek abban, hogy telelni Galliában kell, ezen tájékon a' gabonára nézve semmi rendelés sem tétetett.

XXX: Észre vévén ezt Britanniának fő emberei, kik az ütközet után Caesar' parancsainak teljesítésére jövének egybe, összebeszéltek, 's látván, hogy sem lovaságunk, sem gabonánk nincs; 's kis táborunkon, mellynek annál keskenyebb határai voltak, mivel Caesar a' legiokat butorok nélkül hozta ált, embereink' csekély számát megismervén, legjobbnak találták pártot ütni, bennünket a' gabonától 's eleségtől elzárni, és a' háborut télig huzni; mert ha ezen sereg le volna győzve, vagy a' visszaköltözéstől elvágva: úgy hitték, hogy háboruskodás végett senki nem fogna ennekutána Britanniába áltjönni.

Összeesküvén tehát újra lassanként a' táborból elenyésztek, 's a' föld'népét alattomban mezei munkájától elvonták.

XXXI. Caesar nem tudta ugyan e'beli szándékukat;

mindazáltal hajóinak balesetéből, 's a' tuszok' kimaradásából gyanítá a' mi történt. Készüle tehát minden esetre: ugyan is naponként a' földekről gabonát takarított a' táborba; a' leginkább megrongált hajóknak fáját és érczét a' többiek' kiigazítására használta, 's az e'hez megkívánató szereket Galliából hordatta.

Tehát a' katonák' szorgalma mellett annyira vitte a' dolgot Caesar, hogy tizenkét hajó' hiányával, a' többiekkel bátran lehetne a' tengerre bocsátkozni.

XXXII. Míg ezek történtek, szokás szerint egy legio, 's ekkor a' hetedik, gabonáért küldetett. Ekkoráig a' háborúról semmit sem lehetett gyanítani: mert a' lakosok' egy része mezei munkájánál maradt, más része táborunkon is ki- 's bejárt; 's ím' a' tábor' kapui előtt álló örök jelenték Caesarnak, hogy ama' részen, merre a' legio ment, szokatlan nagyságu porfelleg látszik.

Caesar a' történetet azonnal gyanítván, hogy t. i. az ellenség valami új tervet koholt, a' kapu' őrizetén levő cohorsokkal e' tájek felé megindult, 's parancsolá, hogy más kettő váltsa föl a' költözőket, a' többiek fegyverkezzenek, 's őt tüstént kövessék.

A' tábortól jó távolságra haladván látá, hogy emberei az ellenségtől nyomatnak, 's magokat alig tarthatják; és hogy az összeszorított legio minden részről hajító fegyverekkel támadtatik meg. Mert hogy mindenütt máshol a' gabona le volt aratva; 's csak azon egy tájon állott még: gyanította az ellenség, hogy a' mieink oda elfognának jönni, 's éjjel a' csalitba rejtezkedett, 's midőn embereink elszélyedve, 's fegyvereiket lerakva az aratással foglalatostokdtak, hirtelen reájok rohant, 's néhányat fölkonczolván a' többit sort-vesztve megzavarta: egyszersmind lovasságával 's harczzszekereivel bekerítette.

XXXIII. A' harczszekerekről ez a' viadal módja: először keresztül kasul nyargalnak, 's lőszereket hajigálván, és többnyire már a' lovak iránti félelemmel, 's a' kerekék' csörtetésével zavart okoznak. Ha pedig a' lovasok' csapatai közé furták magokat, szekereikről leszöknek 's gyalog harczolnak. A' kocsisok azonban a' csatából lassanként kihuzódnak, és szekereiket úgy helyezik, hogy a' harczolók, ha az ellenségnek nagyobb számától nyomatnának, akadály nélkül azokhoz visszavonulhasanak. E'ként harcz közben egyesítik a' lovasság' serénységét a' gyalogság' állandóságával, és naponkénti megszokás, és gyakorlás által annyira viszik, hogy lejtős, és meredek helyeken sebes vágatás hőzben lovaikat megállítják, azokat igen hamar kormányozzák, 's térítik, a' rudon hosszat futnak, 's az igára állanak, onnét pedig magokat a' legnagyobb sebességgel szekereikbe vetik.

XXXIV. Ezen körülményekben az új harczolás' nemétől megzavart katonáinak épen jókor jött Caesar segítőkre; mert jöttével az ellenség megjuhászkodott, a' mieink pedig rettegésökből magokhoz tértek.

Caesar e' jelen időt a' megtámadásra 's az ütközésre nem tartván alkalmasnak helyben maradt, 's kis várattatva legioit a' táborba visszavezette.

Míg ezek közben a' mieink mindnyájan el volnának foglaltva, a' többi földművesek is a' mezőről szétozlottak.

Több napig tartó szakadatlan zivataros idő állott be, melly miatt sem mi a' táborból ki nem meheténk, sem az ellenség bennünket meg nem támadhata. Azonban mindenfelé hírnököt küldött, és katonáink' csekély számát az övéinél híresztelte, elejökbe terjesztvén: milly jó alkalom volna ez zsákmányt szerezni, és szabadságukat örök időre biztosítani; ha a' Romaiakat táborukból

kivernék. Ez által hamarjában nagy sereg gyalogságot és lovasságot gyűjtven össze táborunkhoz jöttek.

XXXV. Caesar látta ugyan, hogy az ellenség a' megveretés' esetében épen úgy, mint a' mult napokban sebességével el fogja kerülni veszélyét; mindazáltal mintegy harmincz lovaszt kapván, kiket a' fennemlített atrebai Commius hozott ált magával, ligioit a' tábor ellött csatarendbe állítá. A' következett ütközetben az ellenség nem soká állhatá ki rohantunkat, és megfutamlék. Üzték őt míg csak futással 's erővel győzték, és közüle többeket megöltek; azután szélthosszat tüzzel vassal mindent elpusztítván, a' táborba visszatértek.

XXXVI. Ugyan az nap az ellenségtől Caesarhoz béke iránt követek jövének. Ezekről Caesar az előbb kért tuszok' számát kettőztetve kívánta; azon parancscsal: hogy azokat utána Galliába vigyék; mert közeledvén a' nap-éj' egyenlősége 37) nem vélte tanácsosnak töredékeny hajóit a' téli vészeknek kitenni; hanem alkalmas időt nyervén éjféltájban hajóival megindult, és minden veszteség nélkül hajóseregével a' szárazra megérkezett. Csak két terhordó nem juthatott a' többivel ugyan azon révpartba, hanem egy kevéssé alább vettetett.

XXXVII. Mikor katonáink e' hajókból mintegy három százan kiszállottak, 's a' tábor felé tartottak, a' Morinusok, kiket Caesar Britanniába költöztek csillapítva hagyott el, zsákmányolás' reményétől indítva, elejénte nem igen nagy számmal a' mieinket bekeríték, és azt kívánták: ha élteket szeretik, rakják le fegyvereiket. Midőn ezek körbe állva 38) védenék magokat, hirtelen a' zajra, mintegy hat ezer ember futott össze.

Erről tudósíttatván Caesar az övéinek segítségére egész lovasságát kiküldé a' táborból. Azonban a' mieink kiál-

lották az ellenség' rohantát, és négy óránál tovább igen bajnokul harczoltak, 's magok kevés sebeket vévén elle-neik közül sokat megöltek. Mikor azután lovasságunk is szem elejbe jött, az ellenség elvetvén fegyverét futásnak eredt. Közüle sokan fölkonczoltattak.

XXXVIII. Caesar másnap T. Labienus Legatust azon legiokkal, mellyeket Britanniából visszahozott a' pártos Morinusok ellen küldé, 's mivel ezeknek, mocsá-raik' kiszáradta miatt, menedékek nem volt, (ezek közé vonák a' mult évben magokat) csaknem mindnyájan Labienus' hatalmába kerültek.

Q. Titurius, és L. Cotta Legatusok, kik a' Menapiusok' földére vezették legioikat, elpusztítván ezek' föl-deit, lekaszálván gabonájokat, 's fölgyujtván lakhelyei-
ket, minthogy a' Menapiusok legsűrűbb erdőkbe rejte-
keztek, Caesarhoz visszatértek.

Caesar téli szállásul valamennyi legio' számára a' Belgák' földét rendelé.

Britanniából csupán két nemzetség küldé oda tuszo-
kat, a' többiek azt elmulaszták 39).

Caesar' tudósítására a' tanács e' tettek miatt husz
napi hála-ünnepet rendelt.

Jegyzetek a' negyedik könyvhöz.

- 1) E' könyvben Caesarnak az Usipetek és Tenchtherek elleni háboruja adatik elő. Röviden és általán leiratnak a' Sueuusok' és Germanusok' szokásai. Továbbá a' Rhenuson történt átkelés. Ugy szinte az áltevezés Britanniába.
- 2) Ez volt Roma' épitt. 699-dik éve. Mind a' ketten most második ízben voltak Consulok.
- 3) Két germanus nemzetség a' Rhenus és Albis között. Az *Usipetek* (ha csakugyan azok, kiket Tacitus Usipiusoknak nevez) majd a' *Lupia'* (Lippe) partjain jönnek elő a' Tenchtherek' és Sigamberek' szomszédságában, majd a' *Sigus* (Sieg) folyó mellett; majd a' Rhenusnál. A' *Tenchtherek* a' mai *Bergen* herczegségben Lupia és *Sigus* folyók között.
- 4) A' Romai íróknál mind azon nemzetségek jönnek *Sueuus* név alatt elő, mellyek a' régi Germaniának az Albis és Vistula között fekvő részét lakták, különösen pedig tizenhárom neveik imezek: Fosi, Angli, Cimbri, Teutones, Varini, Semnones (a' Sueuusok között leghatalmasabbak), Longobardi, Rugii, Lemovii, Ligii (Longones), Sidini, Gothones vagy Guttones, és Vandali, de ez utólsó inkább köznévv, mellyet északi Germaniának különbféle népei vándorlásaikban nyertek; sőt Julius Caesar a' Cattusokat, vagy Chattusokat is, kik egész a' Rhenusig terjedtek, néha Sueuusoknak híja.
- 5) Tacitus is így szól: Arua per annos mutant, et superestager. És ismét: Agri pro numero cultorum ab universis per vices occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur: facilitatem partiendi, camporum spatia praestant.
- 6) Azonban Tacitus' idejében már árpából készült valamelly részegítő itallal, 's a' hol szerét tehették, borral éltek. Az ételben nem voltak akkor is finnyások, de — Tacitus szavai —

eis adversus sitim non eadem est temperantia. Utóbb pedig, mintegy jósló így szól: „Si indulseris ebrietati suggerendo quantum concupiscant, haud minus facile vitiis, quam armis capientur.“

- 7) Sokan kétségbe hozták már e' rettenetes nagy pusztaságot, 's ki ez, ki amaz kisebb számát gyanítja. De ki lesz itt bíró?
- 8) Trebellius Pollio így szól: „Gallis insitum est, esse leves.“ Vopiscus pedig: „gens est inquietissima.“
- 9) Kik voltak az Ambivaritusok, 's hol laktak, nem tudatik. Minden esetre különböztek az *Ambivaretusoktól* az Aedunusok védenzeitől, kikről alább VII. 75.
- 10) *A' Mosellán tul.* E' hellett minden eredeti kiadásban így van: *trans Mosam* (a' Mosán tul). Némelyek ugyan az oda függesztett jegyzéssel: „talán a' Mosellán tul“ kétségessé teszik az olvasást, de csak félve és talánnal. De mikor a' dolog mutatja, hogy szükségkép így van: minek akkor a' kétkedés? ha világosan belátjuk az igazságot: miért vonakodunk a' hibát megjobbítani *Mosa* helyett *Mosellát* írván? Csak a' Sopherok írják lelkiismeretesen le az elismért hibákat is. Lássuk tehát:

Mosa és *Mosella* nevek között könnyen történhetett a' régi leírásokban elcserélés a' nélkül, hogy ez Caesar' hibája lett volna; de ha maga Caesar írta volna is tévedésből így, a' hiba hiba maradna, 's akkor is meg kellene jobbítani, ellenkezvén a' történeti elbeszéléssel a' föld' helyzetetése. Ugyan is:

A' Germanusok az Ambivaritusokhoz küldének egy osztály lovasságot. Innét, mivel nem tudjuk, hol laktak légyen az Ambivaritusok (l. a' 9-dik jegyzetet), még semmit sem következtethetünk. De az egész következő 10-dik szám: *Mosa profuit ex monte Vosego* etc. a' jobb criticusok szerint, valamely glossatornak toldalékja, és mivel ennek úgy tetszett a' *Mosa*' eredetét, és futását leírni, az előbbi (9-dik) számban előforduló *Mosa* és *Mosella* helyett megörökölt.

A' Rómaiak — a' Görögök is — a' külföldi neveket, 's nevezeteket igen könnyen elváltoztatták, mint ezt a' 10-dik számban előforduló *Vahalis* név is bizonyítja, melly Vallis-Valis-Valus- Vacalus- és Vaculusnak is íratik. Mi könnyű volt tehát *Mosella* helyett *Mosa*-t írni.

Dio Cassius azt írja, hogy a' Germanusok áltjövén a' Rhénuson a' Trevírek' határaiba jöttek (Caesar is a' 6-dik számban: „*latius jam vagabantur, et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevirorum clientes peruenerant*“⁴⁾ és Caesartól ott verettek meg. Ha ezt összevetjük azzal, a' mi alább a' 15-dik szám alatt következik a' latin szerint: *ad confluentem Mosae et Rheni*: ki tetszik, hogy csak az elkezdett hiba (Mosella helyett Mosa) folytattatik; mert a' Condrususok' határa, annál inkább, ha a' Trevírek' földét vesszük, oda, hol a' Mosa és Rhénus összeshakad 125 ezer lépésnyire van: annyira pedig csak nem szalad egy csoport asszony és gyermek egy folytában.

Még alább (a' 16-dik szám alatt). *Frumentandi causa Mosam transisse* ismét *Mosellam* helyett van; mert ezen lovasok, (feleik Caesar által tönkre tétetvén), a' Sigamberek' földre vonák magokat. Ha Caesar a' Mosa' és Rhénus' összeshakadásánál verte volna meg az Usipeteket, és Tenchthereket, nem egy könnyen juthatott volna ezeknek lovas osztálya a' Sigamberekhez, oda ismét messze lévén; és Caesar sem vert volna az Ubiosok' határánál a' Rhénuson hidat, (ezek a' Mosellának összefolyásánál laktak, túl a' Rhénuson) hogy a' Sigambereken bosszút álljon, kiket minekutána megfenyített, 's az Ubiosokhoz is eltért (mind e' mellett csak 18 nap mulatott a' folyón túl) a' vert hidon visszatére Galliába. Azért a' nevezett helyeken Mosa helyett Mosellát irtam.

- 11) Tacitus még világosabban szól: *Rhenus apud principium agr Batavi velut in duos amnes dividit, seruatque nomen, et violentiam cursus, qua Germaniam praetervehitur: donec Oceano miscetur: ad gallicam ripam latior, et placidior adfluens verso cognomento Vahalem accolae dicunt: mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine, eiusque immenso ore eundem in Oceanum effunditur.*
- 12) A' Mosa és Rhénus között, ma Hollandiának egy része. A' Batavusokról így szól Tacitus: *Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Cattorum, seditione domestica pulsí, extrema gallicae orae vacua cultoribus, simulque insulam inter vada sitam occupauere; quam mare oceanum a fronte, Rhénus amnis tergum, ac latera circumluit.*

13) A' mai Schweitzban.

14) Lakó földük Belgica Galliában a' Mosellától délre, kelet felül egész a' Rhenusig. Nevezetesebb városaik: *Divodurum* (Metz), *Decem Pagi* (Dieuse).

15) Ennek szemtanuja Plinius is Lib. 16. Cap. 1. „Illic, (ugymond) misera gens tumulos obtinent altos, aut tribunalia structa manibus ad experimenta altissimi aestus, casis ita impositis: nauigantibus similes, cum integant aquae circumdata, naufragis vero, cum recesserint, fugientesque cum mari pisces circa tuguria venantur. Non pecudem his habere, non lacte ali, ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contingit, omni procul abacto frutice. Ulva et palustri iunco funes nectunt ad praetexenda piscibus retia.“ Ha iszonyu gátok által a' tenger el nem szoríttatott volna, ma is így élnének a' Bataunusok. Észbeli kifejlésük, egyesült erejük, és szorgalmuk boldogítja őket.

16) Ebből lehet gyanítani, hogy Caesar itt a' dolgot nem voltaképp adja elő, 's csak magát, 's tetteit fedezi; mert ha a' Germanusok magokat bűnösöknek érezték, nem adták volna önként magokat haragos ellenségük' kezeibe. Kivált ha Dio Cassiust is egybevetjük, ki a' 12-dik szám alatt leírt csatát a' fiatalok' csintalanságának tulajdonítja (annál inkább, mivel magok csekély számmal lévén olly nagy romai erőt mérészeltek megtámadni), a' miért öregeik úgy megnehezelték, hogy Caesar' megkérlelése végett mindnyájan hozzá a' táborba járultak. Ezen kövétséget tehát Caesar letartóztatva, 's az alatt meggyőzte azokat, kikért jövének esedezni. A' fedhetlen és szigorú Cato, Caesarnak e' tettét annyira rosszszallotta, hogy midőn annak győzödelmeiért tartandó hálaünnepről volna a' szó, azt ítélte, hogy engesztelő áldozatul inkább Caesart kell az ellenségnek kiadni.

17) Innét kitetszik, hogy a' Germanusok megerősíték táborukat; de mivel a' Rómaiak abba olly könnyen berontottak, ezen megerősítés nem volt olyan, mint a' Rómaiaké, péld. Cicero' táboráé, mellyben sokáig ellent lehetett állani az ellenségnek. Volt még is valamelyes erősítmény, nem úgy mint a' Gallosoknál. L. a' III. könyvhöz a' 44-dik jegyzetet.

18) In fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est; semper in proc-

lio iis maximum est periculum, qui maxime timent; audacia pro muro habetur. Sallust.

- 19) Orosius és Plutarchus e' számot kisebbre teszik.
- 20) A' 9-dik, 11-dik, és 12-dik szám alatt. 'S ezek azok, kiknek ivadékai e' rajtok tett csapásról megemlékezvén Augustus ellen oly nagy háborút indítottak.
- 21) Sigambri vel Sicambri Germaniának Rhenus és Albis közti részében laktak Sigus (Siege) és Lupia (Lippe) folyók körül az Usipiusokkal és Tenchtherekkel. Sok ízben hadakozván a' Romaiakkal végre tőlök meggyőzettek, 's résznyire Galliába áltvitettek egyik rész Germaniában maradván. Az ő tartományukban feküdtek e' következő városok: *Aliso* (Lisborn), 's egy más *Aliso* (Wesel a' Rhenus mellett; *Luppia* (Luppstadt), és *Teutoburgum* (Teutoburg).
- 22) Minden oldalról emnyit kell érteni, úgy hogy az illy gerenda körösleg hat lábnyi vastagságu volt.
- 23) Ez szerfölött frisen ment véghez. De sok is volt a' munkás 's a' nyári idő kedvezett. Illyenkor a' folyam is legcsekélyebb szokott lenni.
- 24) Nem hihető, hogy Caesar illy roppant hidat csak azért építtetett volna, hogy 18 nap mulva azt ismét lerontassa; de nem akarta szerencsáját kockáztatni, tartván a' Sueusoktól, kiknek fegyverükön 's puszta földeiken kívül semmiyek sem volt: Lucanus is Lib. 2. v. 570. Pompeiussal azt mondatja, hogy Caesar megfutamlott:
— — Rheni gelidis quod fugit ab undis.
- 25) Suetonius szerint Caesart a' prédavágy készítette ezen vállalatra. Ott t. i. sok gyöngyöt reménye nyerhetni, de reményében csalatkozott; Dio Cassius szerint, sem reá, sem a' Respublicára ezen utból haszon nem háromlott, azon dicsőséget talán kivéve, hogy a' Romaiak közül ő szált legelőször fegyveres erővel Britannia' partjaira, 's utat nyitott annak elfoglalhatására.
- 26) Ezt más okokon kívül azért is küldötte főkép, mivel a' Britannusok a' Gallusok' nyelvén beszéltek.
- 27) A' szállító és hadi hajók között az a' különbség, hogy ez utólsók hosszúak, 's két, három sor evezőkkel ellátvák, amazok gömbölyüebbek, 's evezők nélküliek. — Nem tartom helytelennek a' latinban elő forduló hajó nevezeteket itt rö-

viden megmagyarázni. *Navis* rendszerint nagy hajóról mondatik péld. hadi hajóról. — *Navis annotina*. Caes. Bel. Gall. V. 8. olly hajó, mely csak egy év előtt készült; nem pedig, mint Páriz Pápaiban *éléshajó* mert *annus* és nem *annoná*-tól jön. — *Navis oneraria* rak- vagy szállító hajó. — *Naves longae* hadi hajók Caesarnál 's Liviusnál sok helyen elő jönnek. *Ratis* talp vagy tutaj; összeillesztett szálfák; a' költészek sokszor elcserélik e' két szót: *ratis* és *navis*. — *Scapha* sajka, csónak, mely nagyobb hajók mellé adatván, szükségben veszélyből menekvésre használtatott. — *Lenunculus* halász-sajka. Caes. Bel. Civ. II. 43. — *Linter* kis sajka, kisebb a' *scapha*-nál Caes. Bel. Gal. I. 12. és több más helyen. — *Pontones* (pons-tól) olly naszádok, melyek vizeken átszállításra hidak gyanánt használtattak. Caes. Bel. Civ. III. 29. — *Catascopium* kémhajó. Caes. Bel. Afric. XXVI. Lásd ugyan e' könyvhöz a' 35-dik jegyzetet. — *Myoparo* (e' szavaktól: *μυο*; *scelus*; és *ταρῶν* *navigium*) könnyű vitorlákkal 's evezőkkel ellátott martalóc hajó. Caes. Bel. Alex. XLVI. — *Liburnus* vel *Liburna* a' Liburniaiaktól föltalált könnyű, és sebes haladásra különösen alkalmas hajó-nem. Caes. Bel. Civ. III. 5. 9. — E' következő nevek nem ugyan Caesarnál, de más latin íróknál jönnek elő: *Lembus* kis, alacsony evezős naszád Liv. 34, 35. — *Cercurus* a' Cyprusiaktól föltalált 's használt kis hajó. Liv. 33, 19. — *Celox* sebes hajó. Liv. 21, 17. — *Prosumia* kicsiny, könnyű kémhajó. Plaut. — *Oria* kis halász-bárka. Plaut. — *Hyppagogus* lószállító dereglye. Liv. 44, 28. — *Cymba* halász-bárka. Cic. de Off. 3, 14. Virgiliusnál Charon' hajója Aen. VI. v. 413. — *Phaselus* hosszú hajó a' Campania-beliéknél nevét Phaselis' városától vette. Liv. 37, 23. — *Aphractum*, a' Rhódusiaktól használt hosszú hajó-nem. Cic. Att. 6, 8. — *Dicrotum* Mytilenebeliektől használt két evező-paddal ellátott hajó-nem. Cic. Att. 5, 11. *Actuariolum* apró, könnyű hajócska. Cic. Att. 5, 9. — *Corbita* terhhordó lassu hajó Plaut. Poen. 3, 1, 40.

- 28) A' Gallusok nem csak nagyjában hasonlottak meg, hanem a' nemzetségek külön magok között is. Ezen egyenetlenség vont nyakukra szolgálai jármot.
- 29) Azon helyen nem lévén sok hajó' befogadhatására elég tágas kikötő, szükség volt azokat többekre fölosztani.

- 30) Mintegy délelőtti 10 órakor.
- 31) Mintegy délutáni 3 óráig.
- 32) D' Anville megmutatja, hogy ezen hely *Lemanis'* révpartja volt, ma *Hyth*.
- 33) Harczkocsi, viadal-szekér. *Essedum*; az illyesekről harczolók *Essedarii*. Ezeket alább (a' 33-dik szám alatt) bővebben leírja.
- 34) Liviusnál is van illyes' eset: Consul signum in castra hostium iniicit, quo acrius subeant milites. Nagy gyalázat volt a' sást (ugy mint most az ezred' zászlóját) elfogatni hagyni. Soha sem is koczkáztaták azt, illy kétes harczokat kivéve. — Ez alkalommal szerfölött vitézül viselte magát M. Caesius Scaeva, kit azért Valerius Maximus érdemileg magasztal. Lib. III. cap. 2, 23. Tuum vero Scaeva inexasuperabilem spiritum in utraque parte rerum naturae, qua admiratione prosequar nescio: quoniam excellenti virtute dubium reliquisti, inter undasne pugnam fortiozem edideris, an in terra vocem emiseric. — — Ingenti multitudine barbarorum affluente — — quinque militum diurno proelio suffectura pila, una dextra hostium corporibus adegisti. — — Postquam deinde tragula femur traiectus, saxique pondere ora contusus, galea iam ictibus discussa, et scuto crebris foraminibus absumto, profundo te credidisti, ac duabus loricis onustus, inter undas quas hostili cruore infecerat, enatasti, visoque imperatore armis non amissis, sed bene impensis, cum laudem mereretur, veniam petisti.
- 35) Veget. Lib. IV. c. 37. a' kémhajókról (naues speculatoriae vel exploratoriae) ezt írja: Quod ne candore prodantur, colore veneto tinguntur, et funes cera etiam (qua inungi solent naues) inficiuntur. Nautae quoque vel milites, venetam vestem induunt, ut non solum per noctem, sed etiam per diem facilius lateant explorantes.
- 36) Caesar (Cap. 23) a' lovasságnak megparancsolá: in ulteriorem portum progredi, et naues conscendere, et se sequi, de ez (Cap. 28) a' vihartól elvettetett, 's Caesar' parancsát nem teljesítheté.
- 37) Midőn fölebb (C. 20) azt mondja: exigua aestatis parte relicta, az őszi éj-nap' egyenlőségét érti, mely Septemberben esik.
- 38) Védőleg volt szokás körbe állani, támadólag soha sem.
- 39) Ezen okot, vagy ürügyöt vevé föl utóbb Caesar, hogy újra átkeljen Britanniába.

ÖTÖDIK KÖNYV 1).

FOGLALAT.

Caesar Galliában hajóhadat készített; Illyricumban a' Pirustákat megzabolázza I. Innét visszatérván a' Trevirek' versenyzését lecsillapítja, Dumnorixot megfenyíti, 's ismét áltmegy Britanniába. II—XI, ennek leírása XII—XIV; itt szerencsésen visel háborut XV—XXII. Visszatérte után elpártolnak a' Gallusok; 's az Eburok Sabinus és Cotta Legatusokat a' legioval együtt eleméztik XXVII—XXXVIII; a' Nerviusok Q. Cicero' táborát keményen ostromolják, XXXIX—XLV, Caesartól megveretnek, XLVI—LII. A' Senok és Trevirek nyugtalankodnak: Induciomarus' megöletése után Gallia csendesebb lesz. LIII—LVIII.

1. **L.** Domitius, és Appius Cladius Consulok' idejében
2) Caesar évenkénti szokása szerint a' téli szállásról Italiába menvén a' legiokhoz kinevezett Legatusoknak meghagyá, hogy a' télen ált minél több új hajót építtessenek, a' korhadtakat pedig jobbítottassák ki. Építtetésök' módját és alakját is meghatározá.

Serényebb rakodhatás, és partra vonathatás végett laposabbakká építtette, mint millyenekkel a' mi tengerünkön 3) szokás élni; annál is inkább, mivel látta, hogy azon tájékon a' gyakor dagályok 's apályok miatt a' tenger nem vet olly magas hullámokat; a' terhek, 's a' sok ló' átszállítására pedig valamivel szélesebbeket más tengeren szokásban levőknél. Ezeket mind evező hajókká 4) téteté, mellyeken az alacsony párkány igen jó szolgáltatot tesz. A' hajók' fölkészítésére szükséges szereket Hispaniából hozatta.

Innenső Gallia' gyűléseit, végezvén Caesar, Illyricumba utazott, mert hallá, hogy a' Provincia' határ széleit a' Pirusták 5) becsapásaik által pusztítják. Oda érkezvén a' nemzetségektől katonákat kívána, 's a' beállítás' helyét kijegyzé.

Ezt megtudván a' Pirusták követeket küldének hozzá, őt értesítvén, hogy mind azok nem közegyezésből történtek, 's a' kárért minden módon eleget tenni ajánlkoznak. Mentségüket elfogadván Caesar tuszokat kívána tőlök, 's azok' beállítására napot rendele. Ha ezt tenni elmulasztaná, háboruval fenyegeté őket.

A' tuszok Caesar' parancsa szerint a' kijelelt napra beállítatván a' nemzetségek között válaszbírákat rendelt, kik a' kárt megböcsüljék, 's annak pótlását kiszabják.

II. Ezezen 's a' gyűlés tartásokon áltesvén innenső Galliába visszatére, 's onnét a' sereghez költözék.

Oda érkezte után megjárt minden téli szállást, 's a' katonák' jeles iparkodása által mindennemű szerek' legnagyobb szűkében mintegy hatszáz főlebb leirt alkatásu, nem különben huszonnyolcz hadi hajót talált elkészülve 6), 's olly karban, hogy néhány nap mulva vizre bocsátathatnának.

Katonáit, 's azokat, kik a' munkára fölügyeltek, megdicsérvén Caesar, tudtokra adá szándékát, 's mindnyájukat Itius 7) kikötőbe, honnan Britanniába az átszállást, oda mintegy harmincz ezer lépésnyi távolságot, legalkalmasbnak találta, összeseregleni parancsolá. Erre elégségesnek vélt katonaságot hagyván hátra, négy könnyű legioval, 's nyolcz száz lovassal a' Trevirek' földére indult; mivel ezek sem a' nemzeti gyűlésekre nem jöttek, sem magokat a' parancsokhoz nem tartották, 's a' hír szerint a' Rhenuson túli Germanusokat bujtogatták.

III. Ezen nemzetségnek egész Galliában legjobb lovassága, és sok gyalogsága vagyon, 's a' mint említők, a' Rhenust érinti.

Itt a' fő hatalomért ketten vetélkedtek: Induciomar, és Cingetorix. Caesar 's a' legiok' jöttének hírére egyik közülök azonnal hozzá jöve, állítván, hogy ő minden hozzá tartozóival együtt köteleességében megmarad, 's a' romai nép' barátságát meg nem szegi; egyszersmind azokról is értesíté, mik a' Trevireknél történnek. Ellenben Induciomar, lovas és gyalog seregeket gyűjte, és harczhoz készüle; kik koruknál fogva fegyvert nem fog-

hattak, az ardennai erdőbe 8) rejté, mely roppant kiterjedésben a' Rhenustól a' Trevirek' határain keresztül egész a' Remusok' birtokáig terjed. De minekutána e' nemzetnek némelly főbbel, részint Cingetorix iránti barátságból, részint seregeink' érkezésétől megrettenvén Caesarhoz jöttek, 's mivel a' közjón nem segíthettek, külön ügyeik iránt folyamodtak hozzá: Induciomarus tartván, nehogy tőle mindnyájan elpártoljanak, Caesarnak követek által azt üzené: ő azért nem akart országából eltávozni, és hozzá jönni, hogy a' nemzetet annál könnyebben féken tartsa, nehogy minden előbbkelő' eltávoztával az alnép oktalanságból eltántorodjék. A' nemzet tehát hatalmában van, 's ha Caesar megengedi, hozzá a' táborba jövend, 's mind saját, mind nemzete' sorsát kegyelmére bízandja.

IV. Caesar ámbár jól tudta, miért beszél imigy, 's mi rettentí el őt föltett szándékától: mindazáltal nehogy, minden készen levén a' britanniai háborura; a' Trevirek' földén kényteleníttessék az egész nyarat tölteni, őt kétszáz tusszal maga elejbe idézé.

Ezek, közöttök Induciomarus' fija 's egész rokonsága, kiket Caesar név szerint kívána, beállíttatván, vigasztalólag szóla hozzá, 's inté, hogy kötelességében maradjon. Mindazáltal a' Trevirek' előkelőit magához hivatván, azokat különkülön Cingetorix' részére édesgeté; ezt Caesar nem csak e' férfiú' érdemeire nézve cselekvé, hanem személye iránti különös hajlandóságáról meg levén győződve igen szükségesnek is tartá, hogy annak tekintete nemzetebeliénél minél inkább növekedjék.

A' nép előtt tekintetének e' csökkenését igen sajnosan tűrte Induciomarus, 's mivel már előbb is ellenséges indulattal viseltetett irántunk, most annál epésebb bosszura gyuladott.

V. Ezeket végezvén Caesar, legioival Itius' kikötőjéhez érkezék. Itt hallá, hogy a' Meldáknál 9) készült negyven hajó szélvésztlől szétszórva útját nem folytathatta, 's oda, honnan elindult, visszatért; a' többiek az indulásra készen és mindennel ellátva találá.

Itt jöve össze egész Galliának lovassága is, szám szerint négy ezeren, és minden nemzetség' fő emberei, Caesar, tartván attól, nohogy távollétében Gallia föllázadjon, eltökélé, hogy csak azon keveseket hagyja hátra Galliában, kiknek hívségéről meg vala győződve, a' többiek pedig tuszul viszi magával.

VI. Ezek között volt az aeduus Dumnorix is, kiről főlebb emlékeznék 10). Erről főkép eltökélé Caesar, hogy maga mellől nem hagyja eltávozni; mert tudta felőle, hogy újításokra törekszik, fő hatalomra vágy, elszánt lelkű, 's önnöni közt nagy tekintetű. Ide járult, hogy Dumnorix már az Aeduusok' országgyűlésén szót ejte arról, hogy Caesar a' nemzet' kormányát reá fogja bízni, a' mit az Aeduusok igen fájlaltak ugyan, de ezíránt kifogás vagy ellenterjesztés végett Caesarhoz követeket küldeni nem merészeltek.

Caesar ezt házi vendégeitől 11) tudá meg.

Dumnorix először mindenkép könyörgött, hogy Galliában maradhasson; részint mivel a' hajózáshoz nem lévén szokva irtózik a' tengertől; részint, mint mondá, vallási tekintetek 12) által hátráltatik.

Mikor látta, hogy kérése makacsul megtagadtatik, 's annak sikeréhez semmi reménye nem lehet: Gallia' főbbjeit bujtogatni, egyenként félre szólítgatni, és inteni kezdé, hogy a' száraz földet el ne hagyják, azzal ijesztgeté őket, hogy nem ok nélkül fosztatik meg minden nemességétől egész Gallia; Caesar abban mesterkedik, hogy kiket Gallia' szeme láttára nem mert megölni, azokat

mindnyájokat Britanniába vigye, 's ott végeztesse ki. A' többieknek szavát adá, 's azoktól viszont esküt kívána, hogy mindent, a' mit Gallia' javára szolgálónak vélnek, köz egyetértéssel eszközlendenek.

VII. Ezeket Caesarnak többen megvívék; ki mivel az Aeduusok' nemzetét annyira megkülönböztette, e' tudósításra elhatározá, hogy Dumnorixot minden módon megzabolázza, 's elrezzenti; 's mivel őrzöngését tovább tovább terjedni látá, magát 's a' Respublicát ennek ártalmas befolyásaitól biztosítja. Mintegy huszonöt napot töltvén tehát itt, mivel az e' tájan majd nem szüntelen uralkodó éjnyugoti szél 13) az elindulást akadályozá, azon volt, hogy Dumnorixot minden félre lépéstől megtartóztassa, 's még is minden szándékát kitudja.

Végre jó szele támadván, gyalog 's lovas katonáit hajókra szállítá. Azonban Dumnorix míg mindnyájok' figyelme ez ügygyel bajmolódnék, az Aeduusok' lovassáival Caesar' tudta nélkül a' tábortól haza felé kezde vonulni. Erről tudósíttatván Caesar elhalasztá az utazást, félre teve mindent, 's egy erős osztály lovasságot küldé utána, parancsolván: hozzák vissza, vagy ha ellenszegül, 's nem engedelmeskedik, konczolják föl; mert úgy gondolkodott, hogy nem fogja az magát az ő távollétében józanul viselni, ki jelenlétében sem ügyelt parancsára. És csak ugyan fölszólíttatván a' visszatérésre, ellentállott Dumnorix, maga körül vagdalkozott, 's lovasait segítségre híta, több ízben kiáltozván, hogy ő szabad ember, és szabad nemzetbeli. Lovasaink körülvévék az embert, 's parancsuk szerint fölkonczolák. Az Aeduus lovasok mindnyáján visszatértek Caesarhoz.

VIII. Ezek után Labienust három legioval, és két ezer lovassal a' szárazon hagyván, hogy a' kikötőket fe-

dezze, az eleségről gondoskodják, mindenre, mi Galliában történik, figyeljen, 's magát az idő- 's körülményekhez szabja: maga öt legioval, 's ugyan annyi lovassággal, mennyit a' szárazon hagyta, nap' nyugtakor a' tengerre bocsátkozték.

Azon gyenge délnyugoti szél, mellytől vitetett, éjféltájban lecsillapodván út-irányát elveszté, 's a' habok által messzebb vettetvén nap' költével Britannniát balra maradván látta. Azonban újra a' megváltozott tenger' árját követvén, evezés által igyekezett a' szigetnek azon részére jutni, hol mult nyári tapasztalása szerint a' kiszállás legalkalmasabb volt.

Katonáink' viselete ez úttal a' legnagyobb dicséretet érdemlé; minthogy a' vontató 's terhes hajókkal szakadatlan fáradságos evezésök által a' hadi hajókkal versenyt haladtak.

Az egész hajóhad, mintegy déltájban közeledett Britannniához a' nélkül, hogy ellenséget látott volna; mert mint utóbb a' foglyoktól Caesar megtudta, az itt összegyűlt nagy (ellenséges) erő hajóink' sokaságától megrettenvén (a' mult évben készült hajókkal 's azokkal, mellyeket egyesek tulajdon szükségökre készítették, egyszerre nyolcz szánál több tűnt szembe), a' partról eltávozá, 's magát a' magasabb helyek között elrejté.

IX. Caesar kiszállítá seregét 's a' tábornak alkalmas helyet tüze ki.

Megértvén a' hadi foglyoktól, milly tájon telepedtek le az ellenség' seregei, tíz cohort, és három száz lovas a' hajóhad' védelmére a' tengernél hagyván; harmadik órváltáskor az ellenség felé indult; hajóhadát annál kevesebbé féltvén: mivel azt lágy és nyílt parton horgonyokon állva hagyta hátra, 's annak fölvyázójává Q. Atrius tévé.

Mintegy tizenkét ezer lépésnyi éjjeli előnyomulás után megpillantá az ellenség' seregeit. Ezek lovasságukkal és harczszekereikkel valamely folyóhoz előnyomulván magasabb állásukról a' mieinket föltartóztatni, 's azokkal megütközni kezdének; de visszaveretvén a' lovasságtól erdőbe rejtekeztek, hol a' természet- és mesterségtől jelesen megerősített helyen, mellyet, mint látszott, már az előtt belháboruik miatt készítenék, megálapodtak; mert minden nyílás eldöntött fák által vala elzárva.

Ők magok az erdőből egyenként ki-kicsapának, 's a' mieinket sánczolataikba nyomulni gátlák. De a' hetedik legiobeli katonák ostromfedelet 14) készítvén, és sánczolataiknál ellentöltést állítván a' helyet elfoglalák, 's őket kevés veszteséggel az erdőből kiverék. Caesar mind azért, mivel a' táj előtte ismeretlen volt; mind azért, mivel a' jól elhaladott napnak hátra levő részét táborá' erősítésére akará használni, a' szaladók' további üzetését megtiltá.

X. Másnap Caesar három csapatra osztván gyalog 's lovas katonáit, azokat külön küldé, hogy a' megfutamtakat üldözzék.

Ezek nem messze haladván, midőn már az utójáró sereget lehete látni, lovasok jövének Q. Atriustól Caesarhoz azon tudósítással, hogy a' mult éjjel iszonyu vihar által majd minden hajó megrongáltatott, 's a' partra vetetett; mivel a' horgonyok 's kötelek helyt nem állottak, és a' hajósok 's kormányozók sem tűrhették a' vihar' dühét; a' hajók' összeütődéséből tehát nagy kárt szenvedtek.

XI. Ezen tudósításra Caesar a' legiokat, 's a' lovaságot visszahívatta, és újakban megállíttatta. Ő maga

visszatére a' hajósereghez, 's itt szemeivel látá majd nem mindazokat, miket szóból és írásból értett; úgy irányzá, hogy mintegy negyven hajót kivévén, a' többieket még is nagy nehezen helyre lehetné állítani. Kiválogatá tehát legioiból az ácsokat 15), és Galliából még másokat is hozata; Labienusnak azt írá, hogy a' nála lévő legiokkal hajót, mennyit csak lehet építtessen.

Caesar, noha igen nagy munkába és vesződségbe tellett, legjobbnak találta még is valamennyi hajót a' szárazra huzatni, 's azokat a' táborral egy sánczolás közé foglalni. A' katonák' éjjeli 's nappali szakadatlan munkálódása által mintegy tíz nap alatt ezzel elkészült.

A' hajók a' szárazon, 's a' tábor jelesen megerősítve levén, a' hajóhad' őrizetére előbb rendelt seregeket meghagyá, maga pedig oda, honnét eljőve visszaköltözék. Itt találá immár a' Britannusok' nagyobb seregét mindünnen összegyűlve, a' fő hatalmat pedig 's a' had' kormányát köz akarattal Cassivellaunusnak kezeiben, kinek birtokát a' tengeri városoktól Tamesis 16) folyó választja, mintegy nyolczvan ezer lépésnyire a' tengertől. Ez annakelőtte a' többi nemzetségekkel örökös háboruba volt ugyan keveredve, de jöttünk által indítva az egész hadi kormányt reá bízák a' Britannusok.

XII. Britannia' belsejét azok lakják, kik hagyomány szerint a' sziget' eredeti lakosai; tengerparti részét pedig azok, kik zsákmány- vagy harczvágyból Belgiumból jövének ált, kik csaknem mindnyájan azon nemzetségek' neveit viselik, mellyekből eredvén Britanniába jöttek, 's háboru után ott megtelepedvén a' föld' míveléséhez fogtak. A' lakosok' száma végtelen; igen számos épületeik csaknem a' Gallusokéihoz hasonlítanak; marhatenyésztésök nagy. Vagy rézpénzzel élnek, vagy a' helytt bizonyos mértékre szabott vas lemezekkel 17). Déli tájéka

czín 18) terem, a' tengerpartiakon vas, de nem nagy mennyiségben 19). Érczet úgy visznek be 20). Fa-nemei azok, mellyek Galliában; csak bükk, és jegenye-fenyő 21) nincs. Nyulat, tyukot, és ludat véleményök szerint megenni nem szabad, de nevelik azokat kedvtöltés- 's gyönyörűségéből. Az égalj enyhébb levén, a' hideg szeli-debb, mint Galliában 22).

XIII. Formájára nézve a' sziget háromszögű 23), 's egyik oldal általellenben fekszik Galliával. Ezen oldálnak egyik szöge, melly Cantium 24) körül van, 's hol rendszerint a' Galliából jövő hajók kikötnek, keletre, a' másika alább nyugotra néz. Ezen oldal tesz mintegy ötszáz ezer lépést.

A' másik Hispania 's nyugot felé hajlik. Arra van Hibernia, melly fél akkorának tartatik, mint Britannia, 's olly távolságra fekszik Britanniától, mint ez Galliától. Fele útján van egy sziget, melly Monának 25) hivatik. Ezen kívül úgy tartják, több apróbb szigetek is találtnak, mellyeken némelly írók szerint télen harmincz nap folyvást éjszaka van 26). Kérdésködésünk után sem tudhattunk meg e' felől valami bizonyosat; egyedül az éjeket tapasztalók, vízi órákkal tett pontos észrevételeinknél fogva, rövidebbeknek, mint a' száraz földön 27). Ezen oldal' hossza a' Britannusok' böcsüje szerint hétszáz ezer lépés.

A' harmadik éjszakra fekszik, 's nics ellenében semmi száraz föld; csak egy szöge terjed főkép Germania felé: ennek hosszát nyolcz ezer lépésnyinek tartják.

Így az egész sziget' környéke két millio lépést tesz.

XIV. Lakosai között legpallérozotabbak, kik Cantiumot lakják, melly tájék' általában a' tenger' partján fekszik; nem is sokat különböznek életmódjokra nézve a' Gallusoktól. Kik belebb laknak, nem igen vetnek ga-

bonát, hanem téjjel 's hússal élnek, és állatok' bőreivel ruházkodnak. Mindnyájan pedig a' Britannusok csülleng-gel 28) kékre festik magokat, 's ez által a' csatában ret-tentőbb tekintetűek. Hajokat hosszúra növesztik, egyéb-iránt egész testöket leborotválják, fejöket 's bajuszokat kivévén. Tízen tizenketten, kivált testvérek, azután szü-lők és magzatok közös feleségeket birnak, de az illy há-zasságból született gyermekek azokéinak tartatnak, kik valamelly szüzzel először keltek össze.

XV. Az ellenség' lovasai és szekérharczosai ütkö-zetben a' mieinkkel tüzes csatázásba keveredtek; mindaz-által minden részen a' mieink győzének, 's amazokat az erdőkbe 's dombokra veték. Nagy volt ezek' vesztesége; de mivel katonáink az üzésben heveskedtek, közülök is veszték el néhányan.

Kevés idő múlva, midőn embereink gondatlanul a' tábor' erősítésével foglalkozának, az ellenség véletlenül az erdőből kicsapott, 's tábor-szemeinket tüzesen megro-hanta. Caesar két cohortst 's pedig két legioból az elsőt 29) küldé segítségökre. De a' rémülés miatt, mellybe a' mieinket ez' új harcznem ejtette, a' két osztály közötti csekély hézagon az ellenség rettenetlenül keresztül tört, 's veszteség nélkül vonult vissza. E' napon elesett Q. La-berius Durus katonai Tribunus. Több reájok bocsátott cohorsok által (végre a' Britannusok) visszaverettek.

XVI. Ezen egész harcz' neméből, mivel az mindnyá-jok' szeme láttára, 's a' tábor előtt történt, kitetszett; hogy gyalogságunk nehéz vértézete miatt nem mérközhe-tik voltakép illy nemű ellenséggel; minthogy sem a' sza-ladókat nem veheti üzőbe, sem a' hadjelektől eltávozni nem mer; lovasainkra nézve pedig minden ütközet igen veszélyes volt; mivel elleneink többnyire szántszándékkal

hátrálának, 's ha lovasainkat a' legioktól valamennyire elcsalták, harczszekereikről leszökének, 's egyenetlen harczczal küzdének. A' lovas csatázások 30) pedig mind az üzőkre, mind a' visszavonulókra nézve egy iránt veszélyesek voltak. Ide járult, hogy soha tömött csapatokban nem, hanem gyéren 's nagy közvetve ütközének meg, és elrendelt embereik valának készen, hogy egymást soronként fölváltsák, 's az elfáradtak' helyébe épek 's teljes erejük álljanak elő.

XVII. Másnap az ellenség messze táborunktól a' dombokon állott, 's csak itt ott mutatkozott, és lovasainkat kezdé, de nem olly tüzesen, mint tegnap, bolygatni. Hanem dél tájban, mikor Caesar C. Trebonius 31) Legatust három legioval, 's az egész lovassággal eleség-gyűjtés végett kiküldé, hirtelen minden részről az eleség-gyűjtőkre rohant, úgy hogy a' hadi jeleket 's a' legiokat sem hagyná bántatlan. A' mieink tüzesen neki rohantak, azt vissza verték, 's meg sem szüntek az üldözéstől előbb, míg lovasaink, bizván a' legioknak, melyeket magok után indulni látának, segítségében az ellenséget egészen meg nem futamtották. Sokat összekonczolának közüle, 's időt sem engedének neki, hogy magát vagy rendbe szedhesse, vagy megállapodhasson, vagy szekereiről leugrálhasson.

E' futásban a' mindünnen összegyűlt segédseregek hirtelen elszéledtek; 's ez időtől fogva óvakodott az ellenség velünk egész erejével megütközni.

XVIII. Caesar átlátván az ellenség' tervét, seregét a' Tamesis' folyója mellé Cassivellaunus' telkeire vezeté. Ezen folyón gyalog csak egy helyen, 's ott is nehezen lehet áltmanni.

Ide érkezvén, a' folyó' túl partján számos ellensé-

ges sereget láta fölállítva; a' part pedig letüzdelt hegyes palánkokkal 32) volt megerősítve, millyenek a' víz alatt is leszurdalva a' folyó által rejtettek. Ezt Caesar a' foglyoktól és szökevényektől megtudván előre küldött lovasságát a' legiokkal nyomban követtette.

Emberek nyakig vízben olly sebességgel és tüzzel mentek keresztül, hogy a' legiok' 's a' lovasság' rohanatát az elsenség ki nem állhatá, hanem a' partot elhagyván, futásnak eredett 33).

XIX. Cassivellaunus, mint főlebb említém, elválasztó harcz iránt minden jó reményét elvesztvén, és seregének nagyobb részét elbocsátván, a' még megmaradt mintegy négy ezer szekérharczosával mentünket szemmel tartá, és csak kevéssé távozek el az útból; hozzá nem férhető, 's erdős helyeken rejtekezék, 's mind azon vidékekről, mellyekről tudá, hogy feljök útunkat veendenők, a' marhákat és embereket mezőkről az erdőkbe hajtata: és ha lovasaink zsákmányolás 's pusztításvégett a' környékben bátrabban szállonganának, minden utat és ösvényt jól ismervén, szekérharczosait az erdők-ből kiküldé, 's támadásával a' mieinket nagy veszélybe hozá, 's e' miatt a' távolabbi kiesapásoktól elijeszté. Nem volt egyéb hátra, minthogy Caesar a' lovasságot legioihoz kapcsolja, és pusztítás 's gyujtogatás által az ellenségnek annyit ártson, mennyi a' fáradság, 's utazás után a' legiobeliektől kitelhetnek.

XX. Azonban a' Trinobantok 34), ezen országban majdnem a' leghatalmasabb nemzet, mellyből származott az ifju Mandubratius, ki Caesar' pártfogása alá adta magát, 's hozzá a' száraz földre Galliába jött, (az atyja, Imanuentius azon nemzetség' királya, Cassivellaunustól öletett meg; ő maga futással kerülé el halálát) követe-

ket küldének Caesarhoz, igérvén, hogy magokat megadják, 's parancsait teljesítik. Kérék (továbbá) védje Mandubradiust Cassivellaunus' erőszakoskodásai ellen, 's küldje honába vissza, hogy rajtok uralkodjék, 's a' kormányt áltvegye.

Ezeokról Caesar negyven tuszon kívül serege' számára gabonát is kívána, és Mandubradiust hozzájuk bocsátá. Parancsai hamar teljesítették, 's a' tuszok kívánt számmal, gabonával együtt beállítottak.

XXI. Miután Caesar a' Trinobantokat oltalma alá vette, 's a' katonák' mindennemű zaklatásától megmentette; a' Cenimagnusok, Segontiacusok, Ancaliták, Bibrosusok, és Cassusok '35) is hozzá követségeket küldöttek, 's magokat megadták.

Ezeiktől érté Caesar, hogy közel e' helyhez fekszik Cassivellaunusnak erdők 's posványok által védett városa, nagy számu összefutott emberekkel és barmokkal. Városnak nevezik t. i. a' Britannusok a' járatlan, és geréb 's árok által megerősített erdőségeket, hová az ellenség' becsapásai elől szoktak összevonulni 36).

Ide indula Caesar legioival, 's a' helyet természet és mesterség által igen jelesen megerősítve találá; mindazáltal azt két részről ostrom alá venni törekvék. Az ellenség vövid ideig tartá magát, 's katonáink' rohantát ki nem állhatván, a' város' másik részén kiiramlott. Sok barmot találtunk e' helyen. A' szaladók közül embereink sokat elértek, 's összekonczoltak.

XXII. Míg ezek imitt történnek, Cassivellaunus Cantiumba, melly, mint főlebb említők, tengerparti vidék, az ottani négy királyhoz Cingetorix- Carvilius-Taximagulus- és Segonaxhoz hírnököket küldött azon parancscsal 37), hogy egész egyesült erejökkel a' hajós

tábort hirtelen támadják meg, és ostrom alá vegyék. Ezeknek a' táborhoz érkezével a' mieink kirohantak, sokat közülök megöltek, 's elfogván Lugotorix jeles vezéroket is, minden veszteség nélkül táborukba visszatértek.

Ezen csata' hírére Cassivellaunus annyi veszteség, birtokainak pusztítása, főkép pedig a' nemzetségek' elpártolása által indítva az atrebai Commius' 38) közbenjárása mellett Caesarhoz hódolás végett követeket küld.

Caesar, mivel föltevé magában, hogy a' telet Galliának hirtelen zavargásai miatt a' száraz földön töltendi; 's megfontolván, hogy a' nyárból sincs sok hátra, 's ebből is könnyen kifogyhat; tuszokat kívána, 's meghatározá az adót 39), mellyet Britannia Romának évenként fizessen. Megtilta egyszersmind, 's meghagyá Cassivellaunusnak, hogy Mandubratium, 's a' Trinobantokat hadal ne zaklassa.

XXIII. A' tuszok' áltvétele után Caesar visszavezette seregét a' tengerhez, 's a' hajókat helyreállítva találá. Ezeket vízbe bocsátván, mivel hadi foglya sok volt, és néhány hajója szélvész által elveszett: rendeléseket tett, hogy a' sereg két fordulóra szállíttassék vissza.

'S ez olly jól ütött ki, hogy illy sok hajó közül annyi hajókázás után, sem ebben, sem a' múlt évben ormán katonát hordozó hajó egyetlen-egy sem veszett el. De az első fordulatú hajók közül, mellyek a' katonák' kiszállítása után a' száraz földről üresen küldettek vissza, továbbá azon hatvan hajóból, mellyeket utóbb Labienus készítettett, csak igen kevesen jutottak el rendelésök' helyére; a' többiek majdnem mindnyájan másfelé verettek.

Ezekre minekutána Caesar egy ideig hijába várokozott volna, nehogy, közel levén az éj-nap' egyelősége, az évszak által gátoltassék a' hajókázásban, kénytelenítettett katonáit összébb szorítani. Második őrváltáskor tehát a' legnagyobb szélszünetnél megindulván, hajnalkor hajóinak minden vesztesége nélkül szárazra ére 40).

XXIV. Kivonatván a' hajókat, 's a' Gallusokkal Samarobrivában gyűlést tartván, mivel ezen esztendőben a' szárazság miatt Galliában rosz termés volt, Caesar máskép kénytelenítették, mint az elmúlt években, seregét téli szállásra helyezni, 's legioit több nemzetségek között fölosztani; egyikét C. Fabius 41) Legatus alatt a' Morinusokhoz küldé; a' másikat Q. Cicero 42) alatt a' Nerviusokhoz; a' harmadikát L. Roscius 43) alatt az Esuusokhoz 44); a' negyediket T. Labienussal 45) a' Remusoknál a' Trevirek' határain teletteté; hármat M. Crasus 46) Quaestor és L. Munatius Plancus 47), és C. Trebonius 48) Legatusok alatt Belgiumba 49) helyezte. Egy legiot, melyet nem rég a' Paduson 50) túl gyűjte össze, és öt cohortst az Eburokhoz küldött, kik nagyobb részén a' Mosa, és Rhenus között telepesznek, 's Ambiorix' és Cativolcus' hatalma alatt állanak. Ezen katonákat Q. Titurius Sabinus, és L. Aurunculeius Cotta Legatusokra bízá.

A' legiok' ekkénti fölosztása által úgy vélte Caesar: az eleség' szükségén legkönnyebben segíthet, 's még is mind ezen legiok' téli szállásai (azt ide nem tudván, melyet L. Roscius alatt a' legcsendesebb, 's legbékesebb részre küldött) száz ezer lépésnyi 51) téren feküdtek.

Caesar eltökélé addig Galliában maradni, míg bizonyos nem leend, hogy a' legiok téli helyeiken, 's védálapotban vannak.

XXV. E' közben a' Carnutoknál a' fő vérből eredett Tasgetiust, kinek ősei azon tartomány' kormányát viselték, 's kit Caesar vitézsége és személye iránti hajlandósága miatt, mivel minden háborujában különösen kezére járt, ükeinek méltóságába visszahelyezett, országlásának harmadik esztendejében ellenségei több nemzetbeliek' részvételével nyilván megölték. Caesar értesítették e' felől, 's tartván, nehogy a' számos belebonyolultak' buzdítására az egész nemzet elpártoljon L. Plancust Belgiumból egy legioval sietve a' Carnutokhoz küldé, 's télre oda telepíté, meghagyván, hogy Tasgetius' gyilkosait fürkésze ki, 's fogva hozzá küldje.

Azalatt minden Legatus és Quaestor 52) kikre a' legiokat bizta, jelentését tevé, hogy a' téli szállásra érkeztek, és azt védő állapotba helyezték.

XXVI. Téli szállásra érkeztek után, mintegy tizenöt nap mulva Ambiorix, és Cativolcus 53) által hirtelen zenebona 's pártütés támadott. Ezek ugyan Sabinus- és Cottának országuk' határain elejökbe jöttek, a' téli szállásra gabonát is szállítottak; de a' Trevir Induciomarus' küldöttei által buzdíttatva, az övéikét fölbujtották, 's véletlen meglepven a' fát gyűjtőket, nagy számmal a' tábor' ostromlására jöttek.

A' mieink rögtön fegyvert ragadtak, 's a' sáncz-gébre szállottak. Egy részről a' hispaniai lovasok csapának ki, 's az ellen-lovassággal szerencsésen vívának. Elvesztvén tehát reményöket, az ostrommal fölhagytak és szokásuk szerint kiáltoztak: jöjjenek ki közülünk szólalkozás végett némellyek, közérdekű dolgokról kívánnak velők értekezni, mellyeknél fogva, úgy hiszik, a' vizálgodások megszüntethetnek.

XXVII. Elküldeték értekezés végett hozzájuk Q. Ti-

turius' meghitt barátja C. Arpineius romai lovag 's bizonyos Q. Junius Hispaniából, ki már az előtt Caesartól küldve többször megfordult Ambiorixnál. Ezek előtt Ambiorix illy módon nyilatkozék: Ő megvallja, hogy Caesarnak a' vett jótéteményekért igen sokkal tartozik; mert ő általa menekedett meg a' szomszéd Aduatucusoknak fizetni szokott adótól; ő általa nyerte vissza az Aduatucusokhoz tuszul küldött, 's azoktól szolgaságban és békákban tartott tulajdon, 's testvérének fiját. Táborunkat sem támadta meg maga feje 's akaratja szerint, hanem a' nemzettől kényszerítve; mert alkotmányuk szerint a' népnek szint olly hatalma van rajta, mint neki amazon 54). Egyébiránt az ellenségeskedésnek oka ez volt: nemzete a' föllobbant gallus összeesküvésnek nem állhatott ellent; erre csak az ő csekély volta is elegendő tanu lehet. Nem olly tapasztalatlan ő, hogy maga erejével bizzék a' romai népet meggyőzhetni. Ez Galliának közszándéka, 's ezen nap határozottatott arra, hogy egyszerre támadtassék meg Caesarnak minden téli tábora, nehogy egyik legio a' másíknak segítségére jöhessen. Nem könnyen tagadhatta meg ezt Gallus Gallusnak, annál is inkább, mivel itt a' közszabadság' visszaállítása látszaték czélul kitűzve lenni. Hazájához tartozó tisztének eleget tévén, most már a' vett jókért Caesar iránti háláláját veszi szívére: inti tehát és kéri mint vendéglő barátja Tituriust: gondoskodjék maga' 's katonái' megmentéséről. Egy, zsoldjokban levő, nagy germanus had jött ált a' Rhenuson, ez két nap mulva itt lesz. Ők (a' vezérek) lássák most, akarják-e katonáikat, mielőtt a' szomszéd népek valamit észrevesgyenek, téli szállásaikból, vagy Cicerohoz, vagy Labienushoz vezetni, kik közül egyik e' helytől mintegy ötven ezer lévésnyire, a' másik valamivel távolabb fekszik. Azt igéri 's hitével is leköti, hogy biztos áltmenetelt enged határain. E' tettel nemzetének is használ,

megszabadítván azt a' téli szállás' terhetől, és Caesar' érdemeit is hálálja.

E' beszéd után Ambiorix eltávozik.

XXVIII. Arpineius és Junius megvívék a' Legatusoknak miket hallottak.

Illy véletlen eset őket zavarba hozta, 's noha ezek csak az ellenségtől mondatnak, előttök még is fontosoknak látszanak: leginkább az tőn nálok benyomást, hogy alig vala képzelhető, hogy az Eburoknak illy tekintet nélküli 's gyenge nemzetsége maga szántából merészelt volna a' romai néppel háboruba bocsátkozni. Hadi tanácsot tartának 55) tehát, mellyben nagy volt köztök a' meghasonlás. L. Aurunculeius és több katonai Tribunus, és első rendű Centurio úgy vélekedett, hogy nem kell hirtelenkedni, 's Caesar' parancsa nélkül a' téli szállást elhagyni: megmutaták, hogy lehetséges a' megerősített téli táborban a' Germanusok' bármi nagy serge ellen is magokat tartani: tanu erre az, hogy az ellenség' első rohanatát igen vitézül, azon fölül annak nagy veszteségével verték vissza. Eleségből nincs szükség. Azonban mind a' legközelebbi táborból, mind Caesartól fog segítség érkezni. Végre mi volna könnyelműebb, 's becstelebb, mint illy fontos tárgyban az ellenség' javallata szerint valamit határozni?

XXIX. Ellenben Titurius: ez mind későn lesz, ugymond, ha majd az ellenség összekapcsolván magát a' Germanusokkal nagyobb erőre kap, vagy ha egyszer a' szomszéd téli tábor valami csapást vesz. Tanácskozáásra rövid az idő. Véleménye szerint Caesarnak már el kellett Italiába utaznia: különben a' Carnutok nem mertek volna Tasgetius' fejére összeesküdni, sem annak itt létében az Eburok illy nagy megvetésünkkel táborunkra jönni. Ő

csak a' dolog' mivoltát, nem a' javallatnak ellenségtől származtat tekintti. Közel a' Rhenus; a' Germanusok nagyon sajnosan tűrik Ariovistus' halálát 56), 's előbbi győzelmeinket. Gallia annyi megaláztatása után a' romai nép' hatalma alá hódítva, 's régi katonai dicsőségét elvesztve bosszút forral. Végre, ki higye azt, hogy Ambiorix bizonyos tudomás nélkül vetemedett volna illy tanácsra? az ő (Tituriusnak) javallata minden esetben bátorságos: ha semmi vész nem lappang, minden nehézség nélkül juthatnak el a' legközelebbi legiohoz; ha pedig egész Gallia a' Germanusokkal egyet ért, akkor úgy is csak sérénységben lelhetik menedéköket. 'De mi lenne Cotta' 's egyéb azzal tartók' tanácsának vége? mellynél fogva, ha jelenleg semmi veszélytől nem is, de bizonynyára hosszabb ostrom' esetében az éhségtől kellene tartanick.

XXX. E' mind két részről folyt vitatás után Cottának, 's a' főbb tiszteknek heves ellenszegülésénél fölkiálta végre Sabinus, 's pedig úgy, hogy a' katonák' nagyobb részétől hallatnék: teljék tehát kívánságtok. Nem vagyok az, ki közületek a' haláltól leginkább rettegek: majd ezek meg fogják érezni, 's ha bennünket sanyarubb sors ér, tőled kérendenek számot, kinek ellentállása nélkül már holnap után a' legközelebb táborbeli bajtársaikkal kezét fogván velők a' hadi szerencsében osztoznának, nem pedig a' többiektől elvettette, és különözve fegyver vagy éhség által vesznének.

XXXI. Fölkelének a' tanácsból, körülvevék mindkettőjököt, és kérék: ne döntsenek viszálkodásuk, 's macacsságuk által mindent vég veszélybe. Könnyű nekik akár maradni, akár költözni, csak mindnyájan egyet értsenek, 's akarjanak; ellenben az egyenetlenségben semmi üdvöt nem látnak.

A' vita egész éjjelig tartott. Végre megadja magát Cotta. Sabinus' véleménye győz. Kihirdeték, hogy nap költekor indulni fognak.

Az éj' hátra levő része virrasztva telik el; mivel mindegyik katona meghányá podgyászait, mit vihetne el magával, vagy mit kényteleníttetnék a' téli tábor' butoráiból hátra hagyni. Mindent elkövetének, hogy veszély nélkül se helyben ne maradhassanak, se a' veszély a' katonák' lankadtsága, 's virrasztása által ne növeltessék 57).

Nap' költekor olly bátran költöznének ki táborukból, mintha e' tanács nem az ellenségtől, hanem Ambiorixtől, mint legjobb baráttól, eredt volna, 's pedig igen hosszú seregben 's nagyon sok butorral.

XXXII. Mikor az ellenség az éjjeli zajból, 's nyugtalanságból költöző szándékukat észrevette, mintegy két ezer lépésnyire az erdőben alkalmas és rejtett helyen kettős cselt vetvén, a' Romaiak' érkezéére várt. Midőn a' seregnek már nagyobb része egy hosszú völgybe ereszkedett, hirtelen e' völgy' mindkét végén előbukkant, a' végcapatot szorongatá, az előjárót pedig a' fölnyomulástól gátlá, 's reánk nézve legalkalmatlanabb helyen kezd csatázni.

XXXIII. Akkor végre Titurius, ugymint, ki ezt előre nem látta, remegett, futkozott, a' cohorsokat rendezé; de ezt is olly félénken, mintha minden eszméletét elvesztette volna; a' mi rendszerint olyanokon szokott megtörténni, kik, már a' baj' közepén kénytelenek magokat valamire elhatározni. De Cotta, ki előre meggondolta, hogy illyen valami az úton előfordulhat, 's ezért ellenzette a' költözést is, a' köz-védelemre semmit el nem mulasztott: ő szólítá föl a' katonákat; ő serkente mint hadvezér, 's harczola, mint közvitéz.

Minthogy pedig a' seregnek hossza miatt, mindent önmagok nem könnyen hajthattak végre, 's utána sem nézhettek, mit kellene mindenhol teljesíteni, tehát kihirdették, hogy a' butorokat elhagyván körbe álljanak 58).

E' határozat, ámbár ilyen esetben nem vala gáncsolható, még is rosszul ütött ki: mert ez által katonáink' reménye is csökkent, az ellenség is a' harcra még bátrabb lett, mivel e' tettet a' végső félelem- 's kétségbeesésből eredettnek tekinté. Ide járult szükségkép, hogy a' katonák közönségesen elhagyák jeleiket 's a' butorokhoz sietének legkedvesebb portékájokat onnan elhozandók. Az egész környéket lárma 's jaggatás tölté el.

XXXIV. De az ellenség tudta, mitévő legyen: mert vezérei az egész seregben kihirdették, hogy senki a' sorból ki ne lépjen. A' zsákmány az övék; 's minden a' győzelemtől függ.

A' mieink el voltak vezérüktől 's a' szerencsétől hagyatva, mindazáltal, noha vitézségre és számra megmérkőzhettek volna az ellenséggel, még is minden reményöket csak vitézségökben helyhezék 59); 's valahányszor egy cohors előre tört, hullott ama' részen az ellenség.

Észrevevén ezt Ambiorix, parancsot ada, hogy csak távulról használják lőszereiket, 's közelre ne járuljanak; a' Romaiak' minden előnyomulásánál vonuljanak vissza — könnyű vértetetőknél 's naponkénti gyakorlásuknál fogva nem veszélyeztetik magokat — 's ismét, ha jeleikhez visszatérnek, azokat üldözzék.

XXXV. E' parancsot legpotosabban szem előtt tartván, valahányszor egy cohors a' körből kilépett, 's előre tört, az ellenség azonnal igen sebesen visszavonult. Azonban illy csapatnak szükségkép fedezetlen maradnia, 's oldalát az ellenség' lőszereinek nyíltan kelle kitennie.

Ha azután előbbi soraikba, melyekből kiléptek, visszavonulni kezdenék, mind a' hátra nyomottak- mind a' legközelebb állóktól körülfogattak. Ha pedig állásukat akarák megtartani, sem vitézségüket nem használhaták, sem zárt soraikban a' hajított fegyverek' olly nagy száma ellen magokat nem oltalmazhaták.

'S még is ennyi bajok' ellenére, sok vett seb után is ellentállottak, 's a' napnak nagy részén (mert korán reggeltől egész nyolcz óráig 60) folyt a' csata) semmi ollyast el nem követtek, mi hozzájuk méltatlan lett volna. Ekkor lövetett T. Balventius, ki mult évben az első pilust vezette, vitéz és nagy tekintetű férfiú mind a' két czombján gerelylyel keresztül. Ugyan azon rangu tiszt Q. Lucanius, midőn körülvelt fijának legnagyobb vitézséggel segédül menne, elejtetett: L. Cotta a' Legatus a' cohorsok 's csapatok' buzdítása közben egy parittyástól arczsint találtatott.

XXXVI. Ezen esetek arra indíták Q. Tituriust, hogy Ambiorixhoz, kit' távulról katonáit buzdítani láta, elküldje tolmácsát Cn. Pompeiust, kérvén, hogy őt 's katonáit kémélje.

Ambiorix a' kérésre ezt felelé: Sabinus, ha kívánja, vele beszélhet. Ő reményli, hogy népétől, mi a' katonák' mentésére szolgál, megnyerhető; neki pedig, bőcsületét köti le, semmi bántása nem leend.

Sabinus a' sebhedt Cottával közlé a' dolgot, ha tanácsos volna-e csatából kimenniök, 's együtt Ambiorixsal alkudozniök. Ő reményli, hogy attól magoknak 's a' katonáknak kegyelmet nyerend. Cotta azt felelé: ő fegyveres ellenséghez nem megy 's ebben meg is maradott.

XXXVII. Sabinus a' katonai Tribunusoknak 's első rendű Centurioknak, kik épen körülötte valának paran-

csolá, hogy őt kövessék. Ambiorixhoz közeledvén, annak fölszólítására, hogy fegyverét tegye le, engedelmeskedék, övéinek is parancsolván: példáját kövessék.

Azonban míg egymással a' föltételek iránt alkudoznak, 's Ambiorix készakarva nyújtja a' beszédet, Sabi-nust lassanként bekerítik, 's kivégzik 61). Akkor szokásuk szerint diadalmat kiáltanak, 's nagy ordítással 62) a' mieinkre rohanván rendeinket megzavarják, L. Cotta a' sereg' legnagyobb részével harczolva esik el; a' fenmaradtak elhagyott táborukba vonulnak vissza. Ezek közül L. Petrosidius sastartó fölös számu ellenségtől nyomatva sasát a' sánczon áltvetette, maga pedig a' tábor előtt igen vitézül harczolván megöletett. Nagy ügygyel bajjal védheték éjjelig a' tábort; éjszaka pedig kétségbeesésből egytől egyig megölelék magokat.

Kevesen menekedhetének meg az ütközetből, 's az erdőn ide 's tova tétovázva járatlan úton érének T. Labienus Legatus' téli táborába, 's azt a' történetekről tudósíták.

XXXVIII. E' győzelem által fölfuvalkodva Ambiorix, azonnal lovasságával éjjel nappal utazván az országával határos Aduatucusokhoz siet, a' gyalogságnak hogy őt kövesse parancsolván.

A' történetek' elbeszélése, 's az Aduatucusok' föllázítása után másnap a' Nerviusokhoz jöve, 's inté őket hogy az örökös szabadulásukra, 's Romaiakon a' vett sérvekért töltendő boszúra ajánkozó alkalmat kezeikből ki ne ereszszerék. Ime két Legatus oda van, a' seregnek nagy része nincs többé. Nem sokba kerülne a' Ciceroval telelő legiot véletlenül meglepni, és semmivé tenni: erre segédül ajánlkozerék. E' beszéddel csak hamar reá vette a' Nerviusokat.

XXXIX. Azonnal elküldének tehát alattvalóikhoz a' Centrok- Gradiusok- Levacusok- Pleumoxiusok- és Geidunusokhoz, 's minden erejüket összeszedvén véletlenül Cicero' téli tábora előtt teremnek, még mielőtt Titurius' halálának híre oda eljutott.

Itt is az történt, a' mi másképp nem történhetett. Néhány katonáink, kik fáért, 's építő szerekért az erdőbe költöztek, a' lovasok' hirtelen érkezével elfogattak. Ezek' elfogatása után nagy erővel kezdék az Eburok, Nerviusok, Aduatucusok, 's mindezek' frigyesei és védenczei a' legiot ostromolni. A' mieink gyorsan fegyverben állának, 's a' sánczgerébre szállának. Csak nehezen tarthatták magokat az nap, mivel az ellenség minden reményét sebességében helyezé, 's hitten hivé, hogy e' győzelemmel jövődre is minden nyerve lesz.

XL. Cicero azonnal levelet küldé Caesarhoz, a' vívőknek nagy jutalmakat ígervén, ha kézhöz szolgáltatják. Minden út meg volt szálva, 's azért e' vívők elfogattak.

Éjjel azonban ama' szerekből, melyek a' tábor' erősítése végett hordattak össze, hihetlen gyorsasággal mintegy száz husz tornyot építének, 's a' mi hiány volt a' sánczon befejezék.

Másnap az ellenség sokkal nagyobb erővel támadá meg a' tábort, 's betömé az árkot. A' mieink úgy mint előtti napon ellentállának, 's ez így ment azután a' következő napokon. A' munka egész éjjel szakadatlanul folyt; a' betegeknek, a' sebhedteknek sem engedtetett nyugalom. Minden, mi a' jövő napi ostromra szükséges volt, éjjel rendeltetett el: sok perzselt karó, és bátyadárda készítettett; a' tornyok kipadlóztattak, 's gerinczekkel, 's vesszőkerítésekkel párkányoztattak 63). Maga Cicero, ámbár gyenge egészségu volt, még éjjel sem nyu-

godott; elannyira, hogy a' hozzá tódult és zajongó katonák által kényszerítették maga' kimelésére.

XLI. Végre a' Nerviusok' vezérei és főbbjei, kik némi ismeretségben 's barátságban voltak Ciceroval, jelenték, hogy vele szólni kívánnak.

Ez megengedtetvén, azokat adák elejbe, a' miket Ambiorix Tituriusnak; hogy t. i. egész Gallia fegyverben áll, a' Germanusok áltjöttek a' Rhenuson, Caesar' 's a' többiek' téli táborai ostromoltatnak. Hozzá tevék Sabinus' halálát is, 's hogy állításukat elhigye, Ambiorixot mutogatók. Csalatkoznak azok, így szólának, kik azoktól várnak segedelmet, kik önügyök iránt is bizatlankodnak. Azonban ők olly indulattal viseltetnek Cicero- 's a' romai néphez, hogy csak az egy téli szállást nem szivelhetik, 's e' szokást megörökölni nem engedhetik. Miattok sértetlenül költözhetnek téli táborukból valamerre tetszik; semmitől sem kell tartaniok.

Ezekre Cicero csak ezt felelé: nem szokott a' romai nép fegyveres ellenségtől semminemű föltételt elfogadni. Ha fegyveröket lerakják, az ő közbenjárásával éljenek, 's Caesarhoz követeket küldjenek. Caesar' igazságszereténél fogva reményli, hogy kérésök teljesülend.

XLII. A' Nerviusok e' reményökben csalatkozván téli táborunkat tizenegy lábnyi gerébbel, és tizenöt lábnyi árokkal vevék körül. Ezt a' mult években velünk társalkodván tőlünk tanulták, vagy némelly seregünkbeli hádi foglyoktól vették; de az illyes munkához kívántató vasszerszámok' hijával levén, a' gyepet karddal kelle fölszegdelniök, 's a' földet markaikkal, és köntöseikkel 64) kihordaniok.

Ebből lehetett az emberek' számát megítélni; mert

nem telt bele három óra, 's körben tíz ezer lépésnyi erősítményökkel már készen voltak.

Következő napokon a' sánczgeréb' magasságához szabott tornyokat, falsarlókat, 's ostromfedeleket ismét a' foglyok' utmutatása szerint kezdének építeni, 's készíteni.

XLIII. Az ostrom' hetedik napján iszonyu szél támadván az ellenség parittyákkal puha agyagból készült tűzes golyókat 65) 's tüzesített dárdákat szórt a' Gallusok' módjára szalmával fedett tábori kunyhóinkra. Ezek hamar tüzet fogtak, melly is a' szél' ereje által egész táborunkon elterjedett. Az ellenség azonnal irtóztató lármával, mintha a' győzelem kezében volna, fölkerekedvén a' tornyokat 's ostrom-fedeleket megindítá, 's lábtókon kezdé a' sánczgerébre hágni.

De katonáink olly bajnokul, 's eszmélve viselék magokat, hogy ámbár minden részről a' lángoktól perzselve, a' löszerek' záporától elborítva, minden butorukat, minden kincsoket a' tűz által emésztetni látnák, nem csak nem távozott senki el a' sánczgerébről, hanem majd vissza sem tekintett; sőt akkor harczolt mindegyik legtüzesebben, és vitézebben.

Reánk nézvé ez volt a' legizzasztóbb nap: de azon foganata volt még is, hogy az ellenség közül, mint az épen a' sánczgeréb alatt összetódult, és a' hátulsók az elsőbbséket visszavonulni nem hagyták, temérdeken megsebesítettek és megölték.

Midőn a' lángok kevéssé szünének, 's egy helyen a' neki indított torony a' sánczgerébet érinté, a' harmadik cohors' Centurioi állásukból visszavonulván, 's az övéket is onnét mind eltávoztatván jelekkel és szóval híták az ellenséget, hogy ha tetszenék, lépne be. Erre közülök egynek sem volt bátorsága. Azután onnét minden részről hajított kövekkel elverettek, 's a' torony fölgyújtatott.

XLIV. E' legioban két igen bajnok Centurio vala, kik már az első rendüekhez közelítének 66), T. Pulfio 67), és L. Varenus. Ezek örökké vetélkedtek egymás között az iránt, mellyik érdemel elsőséget; 's azért minden esztendőben az elsőbb hely miatt sokat tusakodtak. Midőn a' sánczolatoknál legtüzesebben folyt a' harcz, egyik közülök, Pulfio, így szóla: Mít késlelkezel Varenus! vagy mi alkalomra vársz még vitézséged' kitüntetésére? ez a' nap, ez fogja versenyünket elválasztani.

E' fölszólítás után kilépe a' sánczolatok közül, 's merre az ellenség legtömöttebb volt; arra rohant. De Varenus sem maradt tovább a' sánczgeréb megett, hanem tartván a' közvéleménytől, utána indula.

Nem messze haladván Pulfio fentőjét az ellenség közé hajítá, 's áltvere egyet, ki a' sokaságból előszökék. E' lelketlenül lerogyottat elfödék paizsaikkal a' Gallusok, 's valamennyien Pulfio ellen szórák löszereiket. Az övétől el vala vágva, paizsa keresztül luggatva, 's egy gyilok övében akada meg 68). Ezen baleset elfordítá hüvelyét, 's kardot rántani szándékozó jobbát akadályozá, az így tépelődőt körülfogá az ellenség.

Ekkor oda ugrik vetélkedője Varenus, 's a' szorulat segíti. Azonnal Pulfiótól, kit a' gyiloktól keresztül veretve vétek, amaz ellen fordulnak mindnyájan, Varenus karddal rohan ellenök, 's a' dolog karra kél. Leterít egyet, 's a' többit kevésbé hátrább nyomja: azonban hevesebben sarkalván az ellenséget gödrös helyen megbotlott 's elesett. E' szorultságában ismét Pulfio jöve segédül, 's mind a' ketten többet leterítvén épen tértek a' legnagyobb dicsőséggel sánczolataikba vissza.

Igy mindkettőjüket a' sors mind vetélkedésben, mind viadalban úgy forgatá, hogy mint egymás' ellenei egymást segítenék, és megszabadítanak, 's hogy meg sem lehetne itélni, mellyiket illeti a' bajnoki elsőség.

XLV. Minél sulyosabb és keservesebb lett napról napra a' vívás, kivált mivel a' megsebesedtek' sokasága mellett a' védők' száma igen összeolvadt, annál több levél 's hírnök küldetett Caesarhoz, kik közül némellyek elfogatván, katonáink' szeme' láttára kíztatva ölettek meg.

Volt táborunkban bizonyos Vertico nevezetű, és jó származatú Nervius, ki mindjárt az első ostromkor Cicerohoz áltjött, 's annak hűségéhez szegődött. Ez szabadság' 's nagy jutalmak' kecsegtetésével reá birta rabszolgáját, hogy Caesarhoz levelet vigyen. Ez dárdára tekeretvén a' levelet, megindula, 's mint Gallus a' Gallusok között gyanu nélkül forgolódván Caesarhoz jutta. Ettől tudák meg Cicero' 's legiojának veszélyét.

XLVI. Caesar a' levelet nappali tizenegy óra tájban 69) vévé, 's azonnal a' Bellovacusok' földére M. Crassus Quaestorhoz, kinek téli tábora onnan huszonöt ezer lépésnyire volt, hírnök által parancsot küldte, hogy éjféltkor a' legioval 70) kerekedjék föl, 's haladék nélkül siessen hozzája. Crassus a' hírnökkel indula meg.

Egy másikat C. Fabius Legatushoz küldte, hogy a' legioval az Atrebaiak' határaiba nyomuljon, a' merre tudta Caesar, hogy neki utaznia kell.

Labienusnak írta, hogy a' legioval, ha azt a' Republica' javával teheti, jőjön a' Nerviusok' földére.

A' sereg' többi részeire, azoknak nagy távolsága miatt, nem akart várakozni. A' lovasokból mintegy négy százat gyűjte a' legközelebbi téli tanyákból össze.

XLVII. Mintegy három óra tájban 71) az előszálguldóktól Crassus' érkezte felől tudósíttatván, azon nap husz ezer lépésnyire nyomult elő.

Crassust, egy legiot adván alája, Samarobrivában fő parancsnokká tévé, mivel ott hagyá hátra a' sereg' podgyászait, a' nemzetek' tuszait, a' hadi levéltárt, 's a' telelésre szükséges oda gyűjtött gabonát.

Fabius is vévén a' parancsot nem sokat késék, 's az úton csatlá magát Caesarhoz.

Elterjedvén Sabinus' megöletésének 's cohorsai' megveretésének híre a' Trevirek' egész hadi ereje Labienus ellen fordult; ez tehát tartván attól, nehogy, ha futáshoz hasonlítólag a' téli tanyából elköltöznék, azok' rohantát ki ne állhassa, annál inkább, mivel az új győzelem miatti fölfuvalkodásukat ismerte, megírá Caesarnak, milly veszélyeztetéssel fogná téli tanyájából kivezetni a' legiot; tudósítást teve az Eburoknál történetekről 72); 's jelenté, hogy a' Trevirek' egész gyalogsága 's lovassága három ezer lépésnyire telepedett le táborától 73).

XLVIII. Caesar helybenhagyta szándékát, 's noha három legiora tartván számot reménye kettőre szállította, mindazáltal az egésznek megmentését egyedül a' gyorsaságba helyezé. Sebes léptekkel jöve tehát a' Nerviusok' földére.

Itt érté a' hadi foglyoktól, mik történnek Cicero körül, 's milly rossz lábon áll a' dolog. Reá vett azután nagy ajándékokkal egy Gallus lovast, hogy Cicerohoz levelet vigyen. Ezt görög betűkkel írá, nehogy terveink, ha a' levél elfogattatnék, az ellenség előtt elárultassanak. A' Gallus azon utasítást vevé, hogy ha a' levelet helyre nem viheti, azt egy gerelynek szíjára kötven ezzel együtt a' sánczolon keresztül a' táborba vesse.

E' levélben azt írá, hogy a' legiokkal jöttön jó, 's egyszeriben ott terem 74); addig is tartsák fön előbbi vitézségöket.

A' Gallus tartván a' veszélytől Caesar' utasítása szerint gerelyét használta. Ez történetből egy tornyón akadott fön a' nélkül, hogy azt a' mieink két napig ész-revennék; harmadik nap meglátá azt egy katona, levoná onnan, és Cicerohoz vivé. Cicero olvasván foglalatját, azt a' katonák' gyűlésében újra fölolvassa, 's mindnyájo-kat igen élénk örömmel tölté el. Annakutána távolról füst-oszlopokat látának emelkedni 75), 's a' legiok' érke-zéséről egészen meggyőződtek.

XLIX. Kémeik által tudósíttatván e' felől a' Gallu-sok abban hagyák az ostromot, és egész erejökkel — mintegy hatvan ezer fegyveres ember — Caesar ellen for-dulának.

Ez alkalommal Cicero a' főlebb említett Verticótól újra kikéré Gallusát, hogy Caesarnak levelet vigyen; ezt inté, hogy az úton szemes és vizsga legyen. E' le-vélben megírá, hogy az ellenség tőle eltávozott, 's egész erejével ő (Caesar) ellene fordult.

Caesar e' levelet mintegy éjfél tájban vévén, tartal-mát azonnal közlé katonáival, 's őket a' harczra buzdí-tá. Másnap korán reggel megindítá táborát, 's mintegy négy ezer lépésnyire haladván egy téres völgyön és pa-takon túl megpillantá az ellenség' seregeit.

Koczkára tette szerencsését, ha ennyi sereggel al-kalmatlan helyen ütközék meg; mindazáltal tudván; hogy Cicero az ostrom alól föl van oldva, úgy vélte, hogy csak ugyan nem szükség többé olly igen sietni; megállapo-dék (tehát), 's a' lehető legalkalmasabb helyen tábort üte, melly alig állván két ezer emberből, kivált minden butor nélkül, noha már magában csekély volt, még is a' közök' összeszorítása által azt, a' mennyire lehetett, még szűkebbre huzta azon célból, hogy az ellenségtől egé-szen megvettessék 76). Azonban a' völgyön keresztül

legjobb út' kifürkészésére mindenfelé kémeket küldözgete.

L. Az nap a' pataknál néhány apróbb lovasi csatázás történt. Mind a' két rész állásban marada; a' Galusok, mivel még úton levő nagyobb seregeikre várakozának; Caesar pedig, hogy szinlettt félelme által az ellenséget a' maga pártjára áltcsalhassa, 's azzal a' völgyön innen táborra előtt ütközhessék meg; vagy ha ezt nem eszközölhetné, kikémlelvén az utakat kisebb veszélylyel nyomulhasson a' völgyön, 's patakon keresztül.

Virradtakor az ellenség' lovassága táborunkhoz nyomula, 's lovasainkkal megütközék. Caesar szántsándékkal parancsolá lovasainak, hogy hátra 's a' táborba vonuljanak; egyszersmind a' tábor minden részről magasabb sánczgerébbel erősítetté, 's a' kapukat berakatá; 's ezeket ide 's tova futkozással és szinlett félelemmel vitété véghez.

LI. Mind ezek által ingereltetvén az ellenség, ált-hozá seregeit 77), 's alkalmatlan helyen csatarendbe állítá. 'S mivel részünkről még az örök is leszállítottak a' sánczgerébről, közelebb vonula, 's minden részről löszereket szóra sánczunkon keresztül. Kiáltók által a' tábor körül kihirdeté; ha valaki akár Gallus, akár Romai áltjönni akarna, azt három óra előtt veszély nélkül teheti; tovább nem lesz engedelem. Bennünket már annyira megvetettek, hogy mivel véleményök szerint a' kapukon, mellyek szinleg egyes sor pázsithantokkal valának berakva, nem törhettek be; némelylek a' sánczgerébet kézzel szagatni, mások az árkokat kezdék betöltögetni.

Akkor Caesar minden kapun kirohant 78); a' kibocsátott lovasság által azonnal megfutamtotta az ellenséget, úgy, hogy harczolás végett csak egyetlen egy sem álla-

na ellen; fölkonczola közüle sokat, 's mindnyájoknak elszedte fegyverét.

LII. Az e' tájon fekvő erdők 's posványok miatt nem tartá Caesar tanácsosnak az ellenséget tovább üzni: különben is látta, hogy az nem kis veszteséggel hagyja el e' helyet, 's még azon nap minden hadi népével ép állapotban érkezék Cicerohoz. Bámulá az ellenségtől fölállított tornyokat, ostrom-fedeleteket, és sánczokat. Szemlét tartván a' legion, látá, hogy annak tizedik embere sincs seb nélkül. Mindezekből ítélé, milly veszélyben forgott 's milly vitézül tartá magát a' katonaság. Cicerot 's a' legiot érdemök szerint megdicséré. A' Centuriokat, és katonai Tribunosokat, kiknek jeles magokviseletéről Cicero bizonyosságot teve, egyenként fölszólítá. Sabinus' és Cotta' balesetéről a' hadi foglyoktól veve bővebb tudósítást.

Másnap az egybegyült sereg előtt beszélé el Caesar e' történetet. Vigasztalá 's bátorítá a' katonákat, elejökbe adván, hogy e' csapást, melly a' Legatusnak hibája 's vakmerősége által háromlott reájok, annál nyugottabb lélekkel kell tűrni, mivel a' halhatatlan Istenek' kegyelme 's az ő vitézségök által e' mocsok le van törölve; és sem az ellenségnek tartósabb öröme, sem nekik további gyászra okuk nincsen 79).

LIII. Azonban Caesar' győzelmének híre a' Remusok által hihetlen sebességgel megviteték Labienushoz. Noha ez mintegy hatvan ezer lépésnyire feküdt Cicero' táborától; 's Caesar a' napnak kilenczedik órája után ért ide: még is már éjfél előtt a' tábor' kapuinál lármát ütének a' Remusok, mellyel Labienusnak a' diadalmat, 's a' miatti örömeiket jelenték.

A' Trevirekhez jöven e' hír, Induciomarus; ki más-

nap Labienus' táborát megtámadni szándékozék, éjjel elosontott, 's egész hadi erejét a' Trevirekhez visszavivé.

Fabiust Caesar a' legioval téli táborába visszaküldé; maga pedig eltökélé három legioval Samarobriwa körül 80) hármassal téli táborba szállani, 's Galliának illy nagy mozgásai miatt egész télen a' seregnél maradni. Mert elterjedvén Sabinus' halálával történt kárvallásunk' híre, Galliának majdnem minden nemzetsége a' háboru felől tanakodék: minden részre hirnököket 's követeket küldözgete; 's kikémlelé: mi szándékkal volnának a' többiek, 's hol kellene kiütni az ellenségeskedésnek; és sivatag helyeken éjjeli gyülekezeteket tartának. Egész télen majd egy nap sem mult el, melly a' Gallusoknak valamelly gyülekezete vagy mozgása miatt Caesarnak aggodalmat ne okozott volna. A' többi között L. Roscius Legatustól a' tizenharmadik legio' vezérétől azon tudósítást vevé, hogy a' Gallusoknak armoricai 81) nemzetségeiből erős ellenséges hadi test gyülekezék össze, 's táborától nem vala messzebb nyolcz ezer lépésnyinél; de Caesar' győzelmének hírére úgy elköltözék, hogy költözése, futáshoz hasonlítani látszatnék.

LIV. Caesar mindegyik nemzetség' előljáróit magához hivatván, 's némellyeket azzal, hogy tudja, mik történnek, ijesztgetvén, másokat szép szóval reá beszélvén, Gallia' nagy részét féken tartotta.

Mindazáltal a' Senok, különösen erős, 's a' Gallusoknál nagy tekintetű nemzet, közakarattal ki akarák végezni Cavarinust, kit Caesar királyukká teve (ennek testvére Moritasgus ült Caesarnak Galliába jöttekor a' kormányon, valamint annak előtte ennek ükei is). Mídon ez szándékukat sejtve megszökött volna, őt egész a' határokig üzték, 's országából 's házából kiverték. Magok' mentegetése végett küldének ugyan Caesarhoz köve-

teket, de mikor ez az egész tanácsot magához kívánta, nem engedelmeskedtek.

A' bárdolatlan emberek annyira kaptak azon, hogy ismét találkoztak háboru kezdők; 's mindnyájok' érzésében olly nagy változás támadott: hogy az Aeduusokat, 's Remusokat kivévén, kiket Caesar mindenkor kitünő tiszteletben tartott, az elsőket ugyan is a' romai nép iránti régi 's huzamos hívségökért, ez utóbbiakat a' nem rég viselt gallus (belga) háboruban tett szolgálataikért, csaknem minden egyéb nemzetség előtté gyanus vala. De voltakép nem is tudom, kell-e ezen csodálkozni mind több más okra, mind jelesen arra nézve, mivel ezen előbb vitézségökért minden nemzetnél többre böcsült népeknek mód nélkül fájt e' hírök' annyira alászállása, hogy a' romai nép' hatalmának kénytelenítették hódolni.

LV. A' Trevirek pedig és Induciomarus 82) egész télen szünet nélkül küldözgeték a' Rhenuson túl követeket; bujtogatók a' nemzetségeket, pénzt ígérének; azt állították, hogy seregünk' nagy részének elveszte után erőnk igen nagyot csökkent. Mindazáltal egy germanus nép sem hagyta magát reá venni, hogy a' Rhenuson átkeljen, azt válaszolván: kétszer tettek eziránt próbát. Ariovistus' háborujában, 's a' Tenchtherek' átszállásánál; nem kell a' szerencsét többször kísérteni.

Noha e' reményben megcsalattatott Induciomarus, még is seregeket gyűjte, azokat gyakorlá, a' szomszédoktól lovakat vásárla, 's egész Galliából a' számüzötteteket, és gonosztévőket nagy jutalmakkal magához voná. 'S ezek által már olly nagy tekintetet szerze magának Galliában, hogy minden részről hozzá követek tódulnának, és nemzeteik' nevében is, kegyelmét és barátságát kérnék.

LVI. Midőn látá, hogy önként jönnek hozzá, 's egy részről a' Senokat és Carnutokat elkövetett csinyjok' 83) emlékezete kényszeríti; más részről a' Nerviusok 's Aduatucusok készülnek a' Romaiak ellen háboruval; 's hogy a' szabadon vállalkozottakból, mihelyt határaikból kiindul, épen nem lesz hiány: fegyveres nép gyűlést tartott 84). — Ez a' Gallusoknál a' háboru-kezdésnek módja. — Erre köztörvény szerint minden fölserdült fegyveresen tartozik megjelenni; ki legutólján jön, az mindnyájok' szemei előtt mindennemű kínzás között végeztetik ki.

E' gyűlésben Induciomarus tulajdon vejét Cingetorixot, az ellenpártnak fejét, ki, mint főlebb említettett, magát Caesarhoz csatlá, 's a'hoz hív maradott, a' haza' ellenségének nyilatkoztatá, 's birtokait annak javára elfoglalá. Ezen áltesvén, a' gyűlésben kihirdeté, hogy ő a' Senok- és Carnutoktól meglevén híva ezekhez fogja útját a' Remusok' földén keresztül venni, 's ezek' telkeit pusztítani. De mielőtt ezt tenné, szándéka Labienus' táborát ostromolni, 's e'hez képest kiadá parancsait.

LVII. Labienus, mivel táborá mind a' természet, mind a' mesterség által fölöttébb meg volt erősítve, magát 's a' legiot nem féltette; 's csak azon gondolkodott, hogy valami jó alkalmat el ne szalaszszon. Megértvén tehát Cingetorixtól, 's ennek rokonaitól Induciomarusnak a' közgyűlésben mondott beszédét, hírnökök által a' szomszéd nemzeteknél mindenhol lovasokat szólíta föl napot határozván nekik, mellyen hozzá gyűljenek.

Azon közben Induciomarus csaknem naponként egész lovasságával Labienus' táborá előtt száguldozott: részint, hogy annak fekvését kivegye; részint hogy velünk szólhasson, vagy bennünket ijeszgessen is. Lovasai közönségesen lőszereiket a' sánczgerében keresztül szórák. Labienus az övéit a' sánczolatok között tartóztatá, 's a' rettegése iránti véleményt minden módon nevelé.

LVIII. Minekutána Induciomarus napról napra bizakodóbb megvetéssel járult volna táborunkhoz, egy éjjel Labienus minden szomszéd nemzet' lovasait, kiket összeideézett fölszólítá, magához bebocsátá, 's örök által minden katonáját olly szorgosan együtt tartá a' tárboban, hogy ezt semmikép sem elárulni, sem a' Trevirekhez megvinni nem lehetett.

Azonközben Induciomarus naponkénti szokása szerint, megjelent a' tábor előtt, 's a' mieinket szitkos mocskos szavakkal harcra hívák. Részünkről egy szó sem viszonoztatott.

Este felé, mikor nekik tetszett, eloszolva és szélyedve eltávoznak. Akkor Labienus hirtelen két kapun egész lovasságát kibocsátá, azon meghatározott parancscsal; hogy mihelyt az ellenség rémülésbe jön, 's futásnak ered (a' mit úgy előre látott, valamint történt) mindnyájan egyedül Induciomarusra törjenek, és senkit addig meg ne sebesítsenek, míg Induciomarust megölve nem látják; mivel nem akarta, hogy azalatt míg másokkal vesződnének, az elillanni időt nyerjen. Fejére nagy díjt tevé. A' lovasok' segítségére küldé a' gyalog cohorsokat.

A' szerencse sikerité a' férfiú' tervét, és mindnyájan egy ellen nyomulván Induciomarust épen a' folyam zátonyán 85) érék el, 's megölvén, fejét a' táborba visszahozák. Visszajöttökben lovasaink mindent, kit elérhettek, fölkonczoltak.

E' hírre az összegyűlt Eburok' és Nerviusok' seregei szétoszlanak. Ezen eset után valamivel több nyugta volt Caesarnak Galliában.

Jegyzetek az ötödik könyvhöz.

- 1) E' könyv a' Pirusták' némelly mozgásait; továbbá a' Trevi-
reknek a' fő hatalom miatt magok közti meghasonlását; az
áltkelést Britanniába; az ambiorixi háborút; és Inducioma-
rus' halálát adja elő. Mind ez a' gallus háború' ötödik évé-
ben történt.
- 2) Ez volt Roma épitt. 700-dik évében. L. Domitiusról, annak
viszontagságairól, és haláláról többször tétetetik említés a'
polgári háborúról irt emlék-jegyzetben. — A' másik Consul
Appius Claudius Pulcher, Milotól megöletett P. Clodius' öcs-
cse volt, a' pharsaliai ütközet előtt halt meg Görögországban
természetes nyavalyában.
- 3) Értetik a' Földközítenger. „Ea parte, qua Europam ab Africa
mare distingit, nostrum dicitur. Igy Pomponius Mela. Lib.
I. cap. 1.
- 4) Az evező hajók (naves actuariæ) a' teherhordók- szállítók-
vagy rakhajóktól (onerariæ) abban különbözének, hogy ez'
utólsók csak vitorlások, 's evezők nélkül yalának, a' hadi
hajók pedig (naves longæ), hogy ezeknél alacsonyabbak, 's
nem annyi sor evezőkkel voltak ellátva.
- 5) Dalmatiai nemzet. Ptolemaeus azt Macedonia' szélére, Strabo
alsó Pannoniába teszi.
- 6) A' romai katonának soha sem volt szabad henyélni, hanem
kemény és hasznos munkákat kellett végre hajtania, hogy el
ne puhuljon, vagy más rosra ne vetemedjék. Jobban féltet-
ték a' vezérek katonáikat a' munkátlanságtól, mint az ellen-
ségtől. Frontinus szerint Lib. IV. P. Nasica in hibernis quam-
vis classis usus non erat necessarius, ne tamen desidïa miles
corrumperetur, aut per otii licentiam sociis iniuriam infer-
ret, naves ædificare iussit. — Idézzük elő Senecát és Taci-

tust is. Az első Epist. 18. így: Miles in media pace decurrit sine ullo hoste, vallum iacit, et supervacuo labore lassatur, ut sufficere necessario possit. — Tacitus pedig 11. Annal. Ne tamen miles otium exerceat inter Mosam, Rhenumque, trium et viginti Millium spatio fossam perduxit.

- 7) Ott lehetett, hol ma a' *Calais*-i van. (Pas'de Calais) Itius a' közép kikötőhely lehetett azok közül, mellyeket Caesar említ. T. i. VI. 23. említ főlebb fekvő kikötőt (ulterior portus), mellyet utóbb IV. 28. felsőnek (superior) nevez. Ez Itiustól jobbra, azaz: keletre feküdt. Ezzel ellenben Itiustól balra azaz nyugotra az alsó (inferior) IV. 36.
- 8) Az ardennai erdő régenten, mint itt is említetik, iszonyu kiterjedesű volt. Utóbb az emberi kéz azt kiirtá. Most csak a' Mosa körül vagynak annak maradványai.
- 9) A' Meldák a' Sequana és Matrona folyók között laktak. Az itt építettett hajók, ugy látszik, a' Sequana folyón eresztettek a' tengerbe. Azok, kik ezt nem akarják hinni *Belgis*-t olvasnak *Meldis* helyett.
- 10) T. i. Lib. I. c. 3.
- 11) Lásd az első könyvhöz a' 89-dik és 127-dik jegyzetet.
- 12) *Religiones*. Itt: valamely szerencsétlen sejtések, előérzések, jóslatok, vagy valamely fogadás' beteljesítése, vagy más e' féle vallási ürügy.
- 13) *Corus* vel *Caurus ventus*. Aulus Gellius Lib. II. cap. 22. így: Tres sunt venti orientales: *Aquilo*, *Vulturnus*, *Eurus*, quorum medius *Eurus* est. His oppositi et contrarii sunt alii tres occidui: *Caurus*, quem solent graeci *Αγρεσην* vocare: is adversus Aquilonem flat. Item alter *Fauonius*, qui graece vocatur *Ζεφυρος*: is adversus Eurus flat. Tertius *Africus*, qui graece vocatur *Αυψ*: is adversus Vulturnum flat.
- 14) *Testudo*. Ezt leírja Dio Lib. XLIII, kinek latin nyelvre fordított szavai emezek: Testudo talis est, et hoc modo fit: Impedimentis ex levi armatura et equitibus in medium acceptis, gravis armaturae pedites, qui oblongis et cavis, et dimidiati tubi similibus clypeis utuntur, in extremis partibus tamquam in lateritio opere circumponuntur, et alios ipsi

extra spectantes ambiunt. Caeteri, qui planos habent clypeos, in medio densi collocantur, illosque tum super se, tum super alios attollunt, ita, ut 'per universam phalangem nihil praeter clypeos cernatur, et a telorum iactu tutos densitate instructionis efficiant. Sic enim firman, ut et super eam homines aliquot ingredi possint, et praeterea equi et currus, si quando in cavo et angusto loco versantur. Hoc est eius instructionis forma, et nomen a testudine coepit, et ob firmitatem, et quia tegit optime. Usus autem est duplex: nam et in oppugnanda munitione aliqua subeunt, et saepe in ipsum murum quosdam attollunt, etc.

- 15) Livius' bizonyítása szerint Servius két centuriát állított, melyeknek egyedül az volt foglalatossága, hogy a' hadra új gépeket készítsen, 's a' romlottakat kijobbítgassa. Tisztségük *Praefectus fabrum* nevet viselt.
- 16) *Tamesis* Themse.
- 17) E' mondást különféle kiadások különféleképp adják: péld. utuntur aut nummo aeneo, aut taleis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. — Máshol: utuntur aut aereo, aut taleis etc. — Ismét: utuntur aut aere, aut annulis ferreis etc. Azon arany és ezüst pénz, melyet a' Rómaiak Tolosában találtak, minden kép vagy nyomás nélküli ércz-darabokból állott. Strabo.
- 18) Ma is egész Európában Anglia ad legtöbb czint. E' sziget már a' Phoeniciabeliek előtt isméretes volt ezen érczről; sőt innét vette *Britannia* nevét is t. i. *Brit* sziget, és *Tain* czin.
- 19) Most pedig valamint reze is a' legnagyobb mennyiségben adja egész Európában.
- 20) Így tehát, ha a' kincsvágy vitte Caesart Britanniába, nem sokat nyert. „Etiam illud iam cognitum est, neque argenti scrupulum esse ullum in illa insula, neque ullam spem praedae, nisi ex Mancipiis.“ Cic. ad Atticum.
- 21) *Fagus silvatica* Linn. erdei bikkfa, Diósz. és *Pinus Abies* L. Jegenye fenyőfa, Diósz. hegyeket szeretik.
- 22) Noha Galliától éjszakra fekszik; mert a' tengeri levegő télen soha sem olly hideg, 's nyáron soha sem olly meleg, mint a' szárazföldi.

- 23) Britannia nem három szögű sziget, mint Sicilia. De ha Plinius a' maga hazáját repkényhez (*Hedera*) hasonlítja : könnyen meglehet Caesarnak engedni, ha illy nagy ismertetlen szigetet három szögűnek nevez.
- 24) A' mai *Kent'* városa, közel a' hason nevű fokhoz.
- 25) Ma *Man'* szigete. A' földleiróktól *Mona Caesaris*-nak neveztetik, hogy megkülönböztessék egy másik e' hez délre eső *Mona* szigettől, melynek neve : *Mona Taciti* a' mai Anglesey.
- 26) Plinius Lib. II. cap. 77. valamely Pythias nevű massiliai utazónak tudósítását közli, ki Britanniából éjszak felé hat napig hajózáván *Thule*-be érkezett, hol a' nap hat hónapig, és az éj is ugyan annyi ideig tartott.
- 27) Nyárban t. i. mert Britannia éjszakra fekszik Galliától; nyárban pedig, minél közelebb fekszik valamely tartomány a' föld-sarkhoz, annál hosszabb napjai 's rövidebb éjelei vannak, ugy szinte télen megfordítva.
- 28) *Omnes vero Britanni se vitro inficiunt.* E' szavak : *vitrum*, *glastum*, *isatis*, ugyan azon egy növény' nevei, mely Linnenél *Isatis tinctoria*, a' magyar fűvészkönyvben pedig *festő csülleng* nevet visel. Leveleiből kék festék készül, 's e' végre máshol termesztik. Nálunk a' szántó földeken 's kaszálókon vadon terem. Németül : *Färber Waid*; francziául : *Pastel des teinturiers*. A' Britannusoknál e' szó : *glas* zöldet jelent, a' Celtáknál, Armoricaiaknál, és Hiberniabelieknél pedig kéket. Innét e' latin szó : *glastum* Pliniusnál Lib. XXII. c. 1.: simile plantagini *glastum* in Gallia vocatur, quo Britannorum coniuges, nurusque toto corpore oblitae, quibusdam in sacris et nudaee incedunt, Aethiopum colorem imitantes. Mivel pedig *Glas* a' németeknél üveget jelent, a' *vitrum* szót, mely véleményök szerint csak *üveget* tesz, itt sokan a' leirók közül összezeavarták, 's a' *vitro inficiunt* helyett, *nitro*, *luteo*, *glauco*, *ultra*, *glasto inficiunt* szavakat írták, de helytelenül.
- 29) Modestus szerint a' legiok' első cohorsai számra a' többiek-nél erősebbek voltak.
- 30) Mikor t. i. lovas lovassal csatázott, ellentétben van az egyenetlen harczzal, mikor gyalog katona csatáz lovassal. — *Proelium equestre*; *proelium dispar*.

- 31) Ekkor Caesar' Legatusa; utóbb Roma' építt. 708-dik esztendejében Caesartól *Consul suffectus*-nak neveztetett ki. Cicero' barátja volt. Részt vett a' Caesar elleni összeesküvésben. Míg a' többiek Caesar' megöletésére intézeteket tettek, Trebonius kihívá a' Senatusból M. Antonium amannak hű emberét, és szántsándékkal nyújtott beszéddel addig tartóztatta, míg a' csiny végre hajtatott. Ezután Asiában Proconsul volt, 's Dolabellától az akkori Consulától Smyrnában hálóbá kerítettett, és sok kínzás közt kivégeztetett.
- 32) E' palánkolás' maradványait még Beda is látta Kr. szül. után 700-dik esztendőben. Mindegyik palánk czomb-vastagsága, 's ólommal körül öntve volt.
- 33) Caesar a' fortélyt, mellyel az áltmenetkor élt, elhallgatja. T. i. valamint a' Spanyolok az Americanusok' több ezerét megfuttatták néhány lovas' segítségével, isméretlen 's még soha nem látott vagy hallott állat lévén ott a' ló: úgy Caesar a' Britannusoktól soha nem látott állatot, egy vas pikkelyekkel fedett, hátán tornyot, íjászokat, és parittyásokat hordott elefántot indított a' viz' medrének, mellynek látására a' Britannusok irtózva szekerestül lovastul a' partról elfutván a' Romaiakat szabadon áltmenni engedék.
- 34) A' Tamesis körül laktak. Fő városuk: *Londinium* (London) a' Tamesis' bal partján feküdt, 's következőleg nem tartozott a' Cantiusok' birtokához.
- 35) E' régi nemzetségek' lakhelyei bizonytalanok.
- 36) Megegyez Caesarrel Strabo, kinek ime' szavai — a' fordítás szerint — : *Urbium loco sunt ipsis nemora. Arboribus enim deiectis ubi magnum circulum sepserunt, sibi casas ibidem ponunt, et pecori stabula condunt ad usum quidem non longi temporis.*
- 37) Mert a' Britannusok, mint főlebb (a' 11-dik szám alatt) említettett, a' fő hatalmat, 's a' had' kormányát közakarattal Cassivellaunusnak adák.
- 38) Ki tehát visszament Britanniába akár Caesartól küldve, akár a' Britannusoktól híva.
- 39) Ezen adót Britannia Romának még 476 esztendeig fizette.

- 40) Itt várta a' levél, mellyben jelentették neki leányának Juliának halála. Ez Pompeius' felsége volt. Elhunytával elszakadt a' kapocs, melly Caesart és Pompeiust egymáshoz csatlá. Lucanus így szól Lib. I. v. 119:

Morte tua (Julia) discussa fides bellumque movere
Permissum est Ducibus.

- 41) Ez a' ki a' polgári háborukor Caesartól három legioval előre küldetvén Afraniust a' pyrenaeusi szorulatokból elverte, 's ez által Caesarnak Hispaniába utat nyitott. Roma' építtetése 708-dik esztendejében Caesartól Consullá neveztet, és épen e' hivatalának utolsó napján halt meg.
- 42) Q. Tullius Ciero a' nagy szónoknak Marcusnak öcsese Roma' építt. 691-dik esztendejében Praetor volt. Most pedig, mint látjuk, Caesar' Legatusa. E' tisztet elhagyta, mikor bátyja Ciliciában Proconsul lett, és ez alatt volt Legatus a' Parthusok ellen. A' polgári háboru' kiütésekor Pompeiust követte; mások' kérésére mindazáltal Caesar megkegyelmezett neki. A' Triumviratus alatt bátyjával és fíjával együtt lefejeztetett.
- 43) Hihető az, ki Roma' építt. 687-dik évében Néptribunus, 's utóbb a' polgári háboru' kiütésekor Praetor volt, 's mint ilyen Caesarhoz menni vállalkozott, azokat, mik Romában történtek neki megviendő.
- 44) Mivel soha senki az Essuosokról említést nem tett: Vossius és Valesius úgy vélekednek, hogy *Essuos* helyett *Aeduos* kell olvasni.
- 45) J. Labienus először Néptribunus volt, utóbb Caesar' Legatusa! Galliában, hol neki vitézségével jeles szolgálatokat tett. A' polgári háboru' kiütése után Labienus, noha Caesartól minden az Alpeseiken túl fekvő katonák' fő parancsnokává tétetett, Pompeius' pártjára állott. T. i. mint Dio mondja, gazdagsága 's viselt dolgai miatt fölfuvalkodván Caesarhoz akart hasonlítani, ki azért őt nem tűrhetvén hidegsége által addig ingerlette, míg ellenel' pártjára állott, melly mellett hiven meg is maradt. Africában nem messze Leptistől összecsapott Caesarral, 's a' véres ütközetet csak azért nyerte meg a' hatalmas Dictator, mivel Labienus alatt a' ló meg-

öletett, 's katonái őt elesettnek gondolták. A' Thapsus melletti ütközet után Pompeius' pártjának fejei közül egyedül ő talált módot Hispaniába menekedni, hol a' mundai ütközetben, melyben el is esett, igen megnehezíté Caesarnek a' győzödelmet.

- 46) Ama' gazdag M. Crassus' fíja, kit a' Parthusok öltek meg. L. az első könyvhöz a' 71-dik jegyzetet.
- 47) Caesar' hű embere, kitől ez Roma' építt. 711-dik évében Consullá neveztetett. Ő telepített Lugdunumban (Lyon) a' Senatus' parancsából gyarmatot. Caesar' halála után Antonius' részére állott, utóbb pedig Octaviuséra. Ciceronak jó barátja volt, kinek több levelét birjuk, melyek ezen Plancus-hoz irattak.
- 48) Lásd ezen könyvhöz a' 31-dik jegyzetet.
- 49) Nem egész Belgica Galliába, hanem annak csak' egy részébe, t. i. a' Bellovacusok- Atrebaiak- és Ambianusokhoz.
- 50) Padus folyó (Po), a' Görögöknél Eridanos, Virgiliusnál fluviatorum rex. Pomp. Mela szerint II. 4. Vesulus hegy' tővénel a' cottiai havasokon (alpes cottiae vel Coctianae) eredett, 's a' Cisalpina Galliát *Trans-* és *Cispadana* részekre osztván, és sok más folyót magába vévén hét torkolattal ömlött az adriai tengerbe.
- 51) Hiba van e' számban; mert az itt említett tér száz nyolczvan ezer lépést tesz. De a' számokban könnyen történik hiba.
- 52) Quaestor csak egy volt t. i. M. Crassus, mint a' 24-dik számból kitetszik; de Caesar általán szól a' vezérekről: Legati et Quaestores, hol is a' számra nézve nem kell körmönfont beszédet keresni.
- 53) Mindketten az Eburok' fejedelmei voltak (V. 24).
- 54) Ily hatalmat Curtiusmáltán *imperium precarium*-nak nevez.
- 55) Liv. Lib. 22. Temeritas Ducum praeterquam quod stulta est, etiam infelix.
- 56) Ugy látszik, hogy a' Germanusok' megverettetése után (I. 53) Ariovistus vagy vett sebeiben, vagy bújában meghalt.
- 57) A' mint a' zavarban 's egyenletlenségben történni szokott, mindegyik katona különös okokat gondola ki magának, mi-

ért hogy ezt vagy amazt, így vagy amugy tegye. Egyik tehát az ut' siettetését javallja, 's egész éjjel a' butorok összeszedésével szeretne foglalatoskodni, mert a' késedelem veszélyt hoz fejökre: a' másik nem tartja a' dolgot olly sürgetősnek; véleménye szerint a' katonát éjjel pihenni kell engedni, hogy az utra erőt gyűjtsön, netalán utküzben launkadtsága miatt dőljön veszélybe.

58) Ezen állás a' magokat védőkéi. Virgilius:

— — — cuneis se quisque coactis

Agglomerant.

59) A' győzelem négyfélétől függ: a' vezértől, a' katonák' számától 's vitézségétől, és a' szerencsétől. A' vezértől és szerencsétől el voltak ez esetben a' Rómaiak hagyatva, de száma 's vitézségre még megmérkőzhettek a' Gallusokkal; azonban számukat ide nem tudván, egyedül a' vitézségben helyezék minden reményöket.

60) Dél után két óráig.

61) Dio szerint Ambiorix ekkor így szólt: Quomodo tales cum sitis, nobis talibus imperare postulatis?

62) Szokásuk szerint irtóztató ordítással rohantak elleneikre. Livius is egy helyen így szól: Galli truci cantu, clamoribusque variis, horrendo cuncta compleuerant sono.

63) A' bástyák' és tornyok' tetőinek szélein vagy folytoni karzat állott kőből vagy fából (Lorica), melly megett állottak a' katonák védve az ellenség' lőszerei ellen; vagy ezen karzat meg volt szaggatva, az az lyukak, lőrések hagyatva, mellyeken a' katona, maga a' négy szögű karzat, vagy gerincz (pinna) megett állván nyilait, és fentőit az ellenségre szórta.

64) *Sagulis*. E' szóból *sagum* hadi köntös, kissebbítve *sagulum*. Mások *tragulis*, *sarculis* vagy *fureulis* olvassák.

65) *Glandes*. Minden a' mi parittyából vettetett *glans*-nak hivatott. — Rendszerint ólom darabokat szoktak parittyából vetni. Propertius Lib. IV. Eleg. 13. így:

Plumbea cum tortae sparguntur pondera fundae.

Lucretius Lib. VI. így:

— — — plumbea vero

Glans etiam longo cursu volvenda liquescit.

Ovidius pedig:

Non secus exarsit, quam cum Balearica plumbum

Funda iacit, volat illud, et incandescit eundo,

Et quos non habuit sub nubibus inuenit ignes.

Seneca is Lib. 2. Natur. quaestion. c. 56: liquescit excussa glans funda (Ez egyik a' régieknek hibás tanú-tételei közül; a' parittyából vetett ólom csak nem röpült sebesebben, mint most a' puskából lőtt, holott ez nem olvad el). — De néha kövek is hajítottak. Diodorus a' Baleari parittyásokról így: jaciunt lapides multo maiores, quam alii. — Sőt Isidorus e' szót: *funda* meghatározván így szól: Funda quod ex ea fundantur lapides. — Statius Lib. 8 Theb:

— — — stridentia funda

Saxa pluunt.

- 66) Azaz: fokonként mindig elsőb' s' elsőb' pilusnak lettek Centurioi, most már a' második pilust vezetvén az első rendüekhez közelítének.
- 67) Erről tartják némellyek, hogy a' polgári háboruban Caesar nak C. Antonius' parancsnoksága alatti seregét Pompeius' pártjának elárulta (Bel. Civ. III. 87). De ott T. Pulcio van, nem Pulfio.
- 68) Vegetius szerint Lib. II. cap. 15. spiculum minus, ferro triangulo, unciarum quinque, hastili trium pedum, et semis, quod olim *verriculum* nunc *verrutum* dicitur.
- 69) Mintegy öt óra tájban délután.
- 70) Crassussal három legio volt ugyan, de csak egyet szólíta el onnan, kettőt pedig a' Bellovacusok' féken tartására ott hagyta.
- 71) Mintegy reggeli nyolcz órakor.
- 72) Azt gondolá t. i. Labienus, hogy Caesar még nem tudja, hogy Sabinus és Cotta megölettek; mert Caesar, szokása szerint, Labienusnak igen-rövid levelet, 's csak azt írá; jöj-jön a' Nerviusokhoz.
- 73) A' Trevirek bojtogatók föl az Eburokat is.
- 74) Polyaeus szerint e' levél csak négy szóból állott: *Καίσαρ Κικέρωνι ἑρωςδεχῆ. βοήθειαν*. Caesar Cicerónak. Várj segédet.

- 75) Caesar t. i. jeltüzeket élesztett, meggyújtván a' Gallusok épületeit. E' szokás alább is (VIII. 3) érintetik, vagy talán a' tábori őrtüzek' füstjei láttattak.
- 76) Virtus, an dolus, quis in hoste requirat. így szól a' Poeta.
- 77) T. i. a' völgyön és patakon.
- 78) Elszóratván hirtelen azon egy sor pázsit-hantokat, mellyekkel, mintha félt volt, színleg azelőtt a' kapukat berakatta.
- 79) Suetonius szerint Caesar meghallván Titurius' balesetét, haját és szakállát meghagyta, 's addig le sem vetette, míg a' csinyt meg nem boszulta, mi által katonáinak hajlandóságát maga iránt igen lekötötte.
- 80) Galliának épen középtáján.
- 81) Plinius szerint Lib. IV. cap. 17. egész Aquitania Aremoricának neveztetett. *Ar mor* gallus nyelven annyit tett, mint *tenger mellett*. Caesar VII. 75. és VIII, 31. csak a' nagy tengerre dülő széleket nevezi így.
- 82) Dio szerint azért fészkelődtek annyira a' Gallusok, 's azért követtek el mindent, hogy háborut gerjeszthessenek, mivel Caesar kénye szerint a' Gallusokat innét is, onnét is egyenként magához idézte, 's megbüntette.
- 83) T. i. a' Senok! kiverték Cavarinust, 'a' Carnutok megölték Tasgetiust, a' mint ez a' 25-dik és 54-dik szám alatt meg van írva.
- 84) Az illy gyűlés egészen elütött a' Romaiak' szokásaitól: mert abban minden háborgásra 's háborura mutatott. Már a' kezdet vadságot árult el; mivel az, ki legutólán jelent meg, irtóztatókép végeztették ki.
- 85) T. i. Mosa folyóén, melly határ volt a' Remusok, és Trevirek között.
-

HATODIK KÖNYV ').

FOGLALAT.

Caesar nagyobb mozgásoktól tartván seregét szaporítja, I; a' Nerviusok' Senok' és Carnutok' hódolását elfogadván, a' Menapiusokat meggyőzi, III—VIII, a' Trevireket pedig Labienus. Caesar újra átkel a' Rhenuson, IX, melly alkalommal a' Germanusokat 's Gallusokat összehasonlítván, mindegyik nemzet' erkölceit, amannak pedig erdeit is a' máshol nem látott vadakkal együtt leírja, XI—XXVIII. A' Sueuusok' sikertelen kísértése után az Eburok ellen visszatér {XXIX—XXXII; kiket midőn pusztít, a' Sigamberek Cicero' táborát ostromolják; a' visszatérő Caesartól tartván elköltöznek, XXXV—XLI. Az Eburok' földulása után gyűlések' tartása végett Caesar Italiába költözik. XLIII. XLIV.

I. Caesar több oknál fogva Galliában nagyobb mozgásoktól tartván M. Silanus, C. Antistius Reginus, és T. Sextius Legatusai által ujonczokat szedetett. Egyszersmind kérére Cn. Pompeiust 2), mivel tisztí hatalommal fölruházva a' közjó miatt Roma körül marad, szólítsa jeleik alá az innenső Galliában tőle már összeírt, 's mint Consultól föl is esküdtetett katonákat, 's indítsa hozzá azokat. Mert Caesar' véleménye szerint igen sok függött jövődre nézve is Gallia' azon hiedelmétől: mintha Italiának annyi segéd forrásai volnának, hogy nem csak hamar kipótolhatja, hami csapást szenvedett a' háboruban, hanem előbbi hadait szaporíthatja is.

Ezt miután Pompeius a' közjó 's barátság' tekintetéből megtette, 's az ujoncz-szedés Caesar' tisztei által gyorsan véghez ment, úgy hogy három legio még a' tél' vége előtt össze's beállott, 's a' Q. Tituriussal elveszett cohorsok' száma kettőzve lett: mind gyorsaságával mind seregeivel megmutatta, mit tehet a' romai nép' ereje és rendtartása 3).

II. Induciomarus' meggyilkoltatása után, mint mondok, a' hatalmat rokonainak adák a' Trevirek. Ezek szüntelen bujtogaták a' szomszéd Germanusokat, 's nekik pénzt ígérének; ezektől semmit sem nyerhetvén a' távolabb fekvőket kísértették.

Találkozván némelly (erre kész) nemzetségek, egymást esküvel leköték, 's azokat a' zsold iránt tuszok' állításával biztosíták, 's Ambiorixot társaságukba 's frigyökbe fölvevék.

Ezekről értesítettén Caesar mivel látá, hogy minden részről a' háboruhoz készülnek; a' Nerviusok, Aduatucusok, Menapiusok magokhoz vonván minden Rhenus inneni Germanust fegyverben állanak; a' Senok parancsára nem jelennek meg 4), 's a' Carnutokkal és szomszéd nemzetségekkel egyet értenek; a' Trevirek gyakori követség által a' Germanusokat lázítják: jónak tartá a' háborúról korábban gondoskodni.

III. Tehát még a' tél' vége előtt négy legközelebb legiot magához vonván Caesar véletlenül a' Nerviusoknál termett, 's előbb, mintsem azok magokat összeszedhették, vagy megszaladhattak volna, sok barmot 's embert fogott el. E' zsákmányt katonáinak engedvén, 's telkeiket elpusztítván őket meghódolni, 's tuszokat állítani kényszeríté.

Ezen hamar áltesvén, legioit újra visszavezeté téli táboraikba. Tavasz' nyiltán szokása szerint Galliának gyűlést hirdete. Ebben a' Senokat, Carnutokat és Trevireket kivéve, mindnyájan megjelentek. Ezt Caesar ellenségeskedés' és elpártolás' első lépésének tekintvén, annak bizonyítására, hogy e' dolgot a' legnyomosabbnak tartja, a' gyűlést a' Parisiusok' Lutetiájába 5) tevé ált.

A' Parisiusok határosak valának a' Senokkal, 's ezekkel régóta egy nemzetet tettek, de mostani szándékaikban velök egyezni nem látszának. Ezt Caesar polezozatról kihirdetvén, még azon nap fölkerekedék legioival 's nagy útakat haladván a' Senokhoz ére.

IV. Caesar' jöttének hírére Acco a' pártütés' feje parancsolá, hogy a' népség városokba gyűljön. Készület közben előbb, mint sem azt teljesíthették, hallák, hogy a' Romaiak már itt vannak. Szükségkép fölhangyának szándékukkal, 's irgalomért esedezni Caesarhoz kö-

veteket küldének, melly célra az Aeduusok' hajdani véduraik' szószólásával éltek.

Az Aeduusok' kérésére szívesen megbocsáta Caesar, 's a' mentséget elfogadá; mert a' nyári időt inkább a' közelítő háborura, mint nyomozásokra vette fordítandónak. Száz tuszt kívána, 's ezeket az Aeduusok' őrizetére bizá.

Ugyan ide a' Carnutok is a' Remusok' mint véduraik' közbenjárása által követeket és tuszokat küldvén hasonló választ nyerének.

Gaesar véget vete a' gyűlésnek, 's a' nemzetségektől lovasokat kívána.

V. Csillapítva levén Galliának e' része, szíve lelke egészen a' Trevirek, és Ambiorix ellen viselendő háborúval foglalatoskodott. Cavarinusnak a' Senok' lovasságával vele kellett mennie, nehogy ennek boszuvágyából, vagy a' nép' gyűlölségéből, mellyet magára vont, háborgások támadjanak.

E' rendelkezések után meghányá elméjében, mi szándékai lehetnek már most Ambiorixnak, mert hogy eldöntő ütközetbe nem bocsátkozik, arról bizonyos volt.

Egyedül ez Eburokkal, határos, és huzamos posványaik, 's erdeik által fedett Menapiusok voltak a' Gallusok közül azok, kik Caesarhoz béke iránt követeket soha nem küldöttek. Tudta, hogy ezekkel vendégi barátságban él Ambiorix; úgy szinte az is értésére esett, hogy a' Trevirek által jutott a' Germanusok' barátságába. Véleménye szerint e' segédforrásokat kelle előbb elzárni, mielőtt őt megtámadná, nehogy kétségbeesésből magát vagy a' Menapiusoknál rejtse el, vagy kényszerítve a' Rhenuson tuliakkal álljon össze.

E' terv' megállapítása után az egész sereg' butorait két legioval Labienushoz a' Trevirek' földére küldé; maga őt könnyű legioval a' Menapiusokra indula. Ezek biz-

ván helyzetökben semmi sereget sem gyűjtének, hanem erdeik 's posványaik közé vonulának, 's minden vagyont oda hordák.

VI. Caesar megosztá seregét C. Fabius Legatussal és M. Crassus Quaestorral, 's a' hamarjában vert hidakon három tábor-testben nyomula elő. Tanyák 's falvak fölgyujtattak 6), marhák 's emberek nagy számmal kezünkre kerültek. Ezek indíták a' Menapiusokat arra, hogy hozzá békeköveteket küldjenek.

A' tuszok' áltvétele után fenyegetőzék Caesar, hogy békeszegés gyanánt tekintendi, ha Ambiorixot, vagy annak követeit határaikba befogadják. E' meghatározott egyezés után az atrebai Commiust a' lovassággal örképen, a' Menapiusoknál hagyván maga a' Trevirek ellen indula.

VII. Míg Caesar ezekben foglalatoskodék, a' Trevirek nagy gyalog 's lovas erőt vonván össze, a' nálók egy legioval telelő Labienust készülének megtámadni 's már csak két napi távolságra valának tőle, mikor megtudák, hogy a'hoz Caesar' parancsára két legio érkezett. Táborot ütven tehát, attól tizenöt ezer lépésnyire elhatározzák a' Germanusok' segédseregeit bevárni.

Labienus kitudván az ellenség' szándékát, annak vakmerősége miatt a' harczra valami jó alkalmat reményle; tehát öt cohortst a' butorok' őrizetére hagyván huszonötöl, és nagy számu lovassággal az ellenségre indult, 's attól ezer lépésnyire táborba szállott.

Volt Labienus, 's az ellenség között egy nehéz áltmenetű, 's meredek partu folyam. Ezen sem ő nem szándékozék áltkelni, sem hogy az ellenség áltkeljen nem hivé.

A' segédseregek' reménye napról napra növekedék. Labienus a' hadi tanácsban nyilván kimondá: minthogy hír szerint a' Germanusok közelítnék, nem fogja magát és seregét kockáztatni, és másnap korán reggel táborával meginduland.

Ez csak hamar fülébe ment az ellenségnek, mint-hogy a' gallus lovasok' nagy számából némellyeknek természet szerint a' Gallusok' ügyéhez kelle szítaniok.

Labienus a' katonai Tribunusokat, 's az első rendek' vezetőjét összehivatá, valódi szándékát előadá, 's hogy félekenységéről az ellenségben annál könnyebben gyanút gerjeszsen, a' táborat nagyobb zajjal 's robajjal parancsolá fölkerekedni, mint ezt a' római nép különben szokta. Labienus ez által költöztét futáshoz tevé hasonlóvá.

A' táborok' közelléte miatt ez is kémek által még nap' költe előtt tudtára esett az ellenségnek.

VIII. Alig hagyá el végseregünk a' sánczolatokat: a' Gallusok egymást biztatták, hogy a' reménylett zsákmányt ne engedjék kezeikből kisikamlani. A' Romaiak' rémülte miatt soká lenne a' Germanusok' segítségére várni; továbbá nem egyez meg méltóságukkal nem merni ennyi sereggel illy csekély, 's kivált megfutamtott, 's bajmolódó csoportot megtámadni. Áltkelének tehát minden meggondolás nélkül a' folyón, 's (reájok nézve) veszéyes helyen megtámadának bennünket.

Hogy ez így fog történi, gyanítá Labienus, 's hogy a' folyón mindnyájokat áltcsalja, szinlett visszavonulását halkan folytatta.

Végre a' butorokat valamivel előre küldvén, 's egy dombra helyezvén így szóla: „Vitézek! az ohajtott alkalmom itt van. Az ellenség bajos 's veszélyes helyen áll előttetek: Legyetek vezérletem alatt is olly vitézek, millyenek-

nek magatokat a' fővezér alatt olly gyakran mutattátok. Képzeljétek, hogy jelen van, 's ezeket szemmel látja." Egyszersmind seregét az ellenség ellen fordítá, és csatarendbe állítá. Egynéhány lovas osztályt a' butorok' fedezésére küldvén a' többieket oldalfélt állítá. Ekkor a' mieink hirtelen lármát ütven fentőiket az ellenségre szórák. Midőn a' Gallusok egészen váratlanul azokat, kiket futni gondolának, ellenek támadólag fordulni láták, egy rohantunkat sem állák ki, hanem mindjárt az első összecsapásnál megfutamtatván, a' legközelebbi erdőknek tartottak. De ezeket Labienus a' lovassággal üzőbe vevén közülök sokat fölkonczolt, többet elfogott, 's néhány nap mulva újra hatalmában volt a' nemzet: mert a' Germanusok, kik segédül jöttek, meghallván a' Trevirek' futását haza takarodtak. Azokkal költözének ki az országból a' pártütés' fejei Induciomarus' rokonai is.

Cingetorix, ki, mint mondók, kezdettől fogva hű vala, nyerte el a' felsőséget 's fő hatalmat.

IX. A' Menapiusoktól a' Trevirekhez jöven Caesar 7) két okból szándékozik a' Rhenuson átmenni: mert először innen küldettek ellene a' Trevireknek segédseregek; 's másodszor hogy Ambiorix ott menedéket ne találjon.

E' szándék' következtében valamivel fölebb azon helytől, hol már egyszer áltvezeté seregét, hidat kezde veretni. A' tudva levő 's már használt módon a' katonák' nagy buzgalma mellett kevés nap alatt a' munka készen volt.

A' híd' védelmére a' Trevireknél, hogy az ott véletlen támadható fölkelést gátolja, tetemes őrsereget hagyván, egyéb gyalog, 's lovas seregeit átvivé.

Az Ubiusok, kik már azelőtt tuszokat állítottak, 's meghódoltak, magok' mentegése végett követeket kül-

dének Caesarhoz, kik értesítsék, hogy nemzetük sem segédseregeket nem küldött a' Trevireknek, sem hitét meg nem szegte. Könyörögtek 's rimázkodtak: kegyelmezzen nekik, nehogy a' Germanusok elleni közgyűlölségből a' vétkesek helyett ártatlanok bűnhődjenek: ha kívánandáná, több tuszt is ajánlának.

A' dolog' kinyomozásánál úgy találta Caesar, hogy a' Sueusok küldének segédseregeket; elfogadá tehát az Ubiusok' mentségét, 's a' Sueusok' országába vezető útakról, 's menetelekről, tudakozódék.

X. Azonban kevés nap mulva az Ubiusoktól tudósít tának, hogy a' Sueusok egész erejüket egy helyre vonák, 's a' hatalmuk alatti nemzetségek megüzenék, hogy gyalog 's lovas segédseregeket küldjenek.

Ezeket értvén Caesar eleséget gyűjtte, 's a' tábornak alkalmas helyet választta. Az Ubiusoknak megparancsolá, hogy barmaikat hajtsák el, 's minden javaikkal a' falukról erősebb helyekre vonuljanak; reménylven hogy a' 's tudatlan embereket eleség' szűke által (reájok nézve) veszélyes csatára birhatja. Továbbá meghagyá nekik, hogy a' Sueusokhoz gyakor kémeket küldjenek, 's mik történnek nálok kitanulják.

Az Ubiusok teljesíték parancsait, 's nem sokára azon hírt hozák: hogy a' Sueusok megbizonyodván a' romai sereg' jöttéről, mindnyájan mind saját, mind frigyeseik' seregeivel (birtokainak) végszélére vonultak. Ott van a' Bacenis 8) nevű végtelen kiterjedésű erdő, melly szerfölött messze terjed, 's mint természeti bástya a' Cheruszusokat 9) és Sueusokat egymás' sértegetéseitől 's becsapásaitól eltiltja. A' Sueusok eltökélék ezen erdő' szélein várni be a' Romainak' érkezését.

XI. Ez alkalommal nem látszik helytelennek a' Gal-
ROM. CLAS. III. KÖT.

lusok' 's Germanusok' erkölcséről, 's e' nemzetek közötti különbségről szólni.

Galliában nem csak minden nemzetség, megye, község, hanem csaknem minden család pártokra van osztva 10).

E' pártok' fejei azok, kik a' Gallusok' véleménye szerint legnagyobb tekintettel bírnak, 's kiknek tetszése 's ítéletétől minden tanácskozásban, 's végzésben legtöbb függ 11). Ez náluk már régi intézetnek látszik lenni, nehogy a' köznépből valaki a' hatalmasb ellen pártfogó nélkül maradjon 12): mert senki sem engedi a' maga védenzeit elnyomatni, 's károsíttatni, egyébként az övéinél minden tekintetét elvesztette. Illy viszonyban áll egymáshoz általában egész Gallia; mert minden nemzetsége két pártba van osztva.

XII. Caesarnak Galliába érkeztekor egyik pártnak az Aeduusok voltak fejei, másiké a' Sequanusok. Ez utolsók nem lévén magoktól elég tehetősek (mivel már régóta az Aeduusok birtak legfőbb tekintettel, 's ezeknek volt legtöbb pártfogolt nemzetök) a' Germanusokat 's Ariovistust magokhoz kapcsolák, 's ezeket nagy áldozatokkal 's ígéretekkel országukba édesgeték.

Több szerencsés ütközet, 's az Aeduusok' minden jelesebbének kiirtása után annyira növekedett hatalmuk, hogy a' védencz-népeknek nagy részét az Aeduusoktól 's magokhoz vonák; azoktól fő személyeik' gyermekeit tuszul vevék; 's őket az iránt közesküvésre kényszeríték: hogy a' Sequanusok ellen (ezután) semmit sem kezdenek; határszéleiken tett foglalásaikról lemondanak, 's őket egész Gallia' fejeinek elismerik.

E' szükség indítá Divitiacust, hogy Romába utazván segítségért a' tanácshoz folyamodék; de siker nélkül tért vissza.

Caesar' érkezével megfordult a' koczka 13). Az Aeduusok visszanyerék tuszaikat, helyre állíták régi szövetségeiket, 's Caesar' befolyása által újakat is szerezének, mivel azok, kik az Aeduusok' barátságához szövetkeztek, láták, hogy jobb sorsra, 's kedvezőbb kormányra tesznek szert: ez által tekintetök, 's befolyásuk egyebekben is öregbedvén a' Sequanusok fő hatalmukat elvesztették.

Ezek' helyébe léptek a' Remusok, kiket mivel amazokkal egyenlő kegyelemben láttak Caesarnál állani, azok, kik meggyökerezett gyűlölség miatt az Aeduusokkal semmikép össze nem férhetének, a' Remusok' védelmébe ajánlák magokat. Ezeket a' Remusok szorgosan pártolván, új, 's véletlenül nyert tekintetre kaptak.

Ezeknél fogva tehát a' fő helyen akkor hasonlíthatatlanul az Aeduusok állottak; utánok méltóságban a' Remusok következtek 14).

XIII. Egész Galliában azon emberek, kik némi becs' tekintettel bírnak, két rendbeliek: mert a' közember csaknem rabszolga gyanánt 15) tekintetik, magától semmit sem mer tenni, 's minden tanácskozásból kizáratik. Többnyire vagy adósság, vagy súlyos adó, vagy a' hatalmasabbak' zaklatása alatt nyögvén a' nemesek' szolgálatában áll. Ezek mindazon jogokkal bírnak fölötte, mellyekkel az úr rabszolgája fölött.

E' két rendbeliek: Druidák 16) és nemesek. Amazok vallási szertartásokra ügyelnek, a' köz 's külön áldozatokat vizik véghez, 's a' hitbeli dolgokat fejtegetik. Tanulás végett nagy számu ifjuság gyülekezik hozzájuk és nagy tiszteletben tartatnak; mert ők igazítanak el minden köz 's külön versenyzéseket, 's hami csiny követtezett el, ha gyakosságot vitetett véghez, ha örökségről, vagy határokról vizsgálkodás támadott; ők hoznak ítéletet,

meghatározzák a' jutalmakat 's büntetéseket. Ha végzéseiknek valamely egyes vagy hivatalbeli ember nem veti magát alája, azt az isteni szolgálattól eltiltják. Ez nálók a' legnagyobb büntetés. Az illy eltiltottak istentelenek, 's gonosztévők gyanánt tekintetnek, azok elől mindenki kitér, társaságukat 's beszédöket kerüli, nehogy a' mirígy által megfertőztessék. Illyeseknek nem szolgáltatik ki az igazság 17), és semmi tisztségbe nem jutnak.

Mind ezen Druidák egy fő alatt állanak 18), ki nálók igen nagy tekintetű. Ennek helyét, halála után, a' legméltóbbik foglalja el; több hason érdeműeknél a' Druidák' választása dönti el a' dolgot. Néha e' méltóságért fegyverre is kelnek 19).

A' Druidák évenként bizonyos napon a' Carnutok' földén egész Gallianak, a' mint tartják, közép-pontján 20) valamely szentelt helyen egybegyűlnek. Ide jönnek mindünnen össze a' versenyző felek, 's ezek' rendelkezésének, 's ítéleteinek engednek.

E' rend, úgy tartják, Britanniában keletkezett, 21) s innét kelt ált Galliába; 's most is, kik erről bővebb tudományt akarnak szerezni, többnyire tanulás végett oda utaznak.

XIV. A' Druidák hadba menni nem szoktak, a' többiek' módjára adót nem fizetnek, a' katonáskodástól, 's minden közterhtől mentek. Ennyi kiváltságtól buzdítva önként is sokan állanak e' rendbe, szülőiktől 's rokonaiktól is küldetnek oda.

Mondják, hogy itt nagyon sok verset tanulnak, 's azért némelleyek húsz esztendeig is a' tanulásnál maradnak 22). Tilosnak tartják a' tanultakat írásba foglalni, holott egyéb közönséges és külön tárgyakban görög bejűkkel élnek. Ezt gyanításom szerint két okból cselekszik: részint mivel nem akarják, hogy tudományuk a' nép kö-

zé terjedjen, részint azért is, nehogy a' tanítványok bizván irományaikban kevesebbé gyakorolják elméjüket 23); mert rendszerint úgy szokott történni, hogy ki írásbeli segídségre támaszkodik, tanulásában, 's emlékezete' gyakorlásában alább hágy.

Főkép azt igyekeznek megmutatni, hogy a' lélek halhatatlan, 's elválása után a' testtől más meg más emberekbe költözik 24); véleményök szerint ez által gerjed az ember leginkább (hős) erényekre, mivel a' halált nem rettegi.

Ezeken kívül még sokat okoskodnak az égi testekről, azok' forgásáról, a' világ' 's tartományok' nagyságáról, a' lények' mivoltáról, a' halhatatlan istenek' erejéről 's hatalmáról, 's ezekre az ifjúságot tanítják.

XV. A' másik rendet a' nemesek teszik. Ezek midőn a' szükség úgy hozza magával, 's ha valami háboru üt ki: (a' mi Caesar' jötte előtt csaknem minden éven megtörtént; minthogy vagy ők erőszakoskodtak másokon, vagy mások' erőszakoskodásait verték vissza) mindnyájan táborba szállanak; 's nemére és értékére ki minél tekinteteseb, annál több jobbágy 25) 's védencz van körülé. A' tekintetnek 's hatalomnak csak ez egy jelét ismerik.

XVI. A' babonás szertartásoknak valamennyi Gallus igen hódol 26); 's azért ki nagy nyavalyákban sinlődik, ki ütközetekben, 's életveszélyben forog: vagy embereket áldoz 27), vagy illyes áldozatokra fogadást tesz, 's e'féle áldozatokat a' Druidákkal viteti véghez, azon hiedelemben levén, hogy ember-életért csak ember-élettel lehet a' halhatatlan isteneket megengesztelni. Sőt illyes áldozatok országosan vannak behozva.

Némellyeknek iszonyu nagyságu, ágakból font bálványaik vannak 28), mellyeket élő emberekkel megtölt-

vén fölgyujtanak, 's a' benne lévőekkel együtt elégetnek. Az orvon, gyilkosságon, vagy más gonosz tetten rajta kapottak' elvesztését a' halhatatlan istenek előtt kedvesebbnek tartják; de ha ilyenek nincsenek, az ártatlankat is elő veszik.

XVII. Az istenek között leginkább Mercuriust 29) tisztelik; ennek szobrait mindenütt látni. Véleményök szerint ez minden mesterségnek föltalálója, az utak' 's utazások' kalauza, ennek van a' pénznyereségre, 's a' kereskedelemre legnagyobb befolyása. Ezen kívül tisztelik Apollot, Marst, Jupitert, és Minervát is. Ezen istenségekről más nemzetekkel csaknem egyezők képzeteik: hogy Apollo nyavalyákat gyógyít; Minervától származnak a' kézművészetek, és mesterségek; Jupiternél van az égi fő hatalom; Mars intézi a' hadakat. Rendszerint ennek ajánlják ütközet előtt a' hadban nyereendő zsámányokat, 's a' fennmaradt martalék barmokat neki áldozzák föl 30), egyéb portékákat egy helyre hordván össze. Sok nemzetnél lehet illyes zsákmány-halmokat fölszentelt helyeken látni, 's csak ritka eset, hogy valaki félre téven a' vallási tekintetet, a' zsákmányból valamit magánál vagy elrejtteni, vagy a' halomból elorozni merészeljen. Legkeményebb büntetés, és kín van illy tetre szabva.

XVIII. A' Gallusok mindnyájan Distól származotaknak állítják magokat 31); ezt mint mondják, a' Druidáktól vették. Ez okból ők az időfolyást nem napok, hanem éjelek szerint számlálják. Születés-napokat, hónapokat, és esztendőket mindig úgy kezdik, hogy az éj előzze meg a' napot 32).

Egyéb szokásaikban még talán abban különböznek gyebektől, hogy a' fi-magzatokat, mielőtt ezek a' katonaságra alkalmas korra jutnának, atyjaik magokhoz nyil-

ván járulni nem engedik; 's hogy nálok gyaláznak tartatik, ha a' fia gyermek korában a' házon kívül atyja mellett láttatik.

XIX. Mennyi jegypénzt hoz férjéhez a' nő, annyit tesz becsü szerint a'hoz a' magáéból amaz. E' pénzre, közösen ügyelnek, 's a' jövedelmet félre teszik. A' mellyik közülök azután tovább él, azé lesz minden addigi kamatával az egész tőke.

A' férj nőjére 's gyermekeire nézve élet' 's halál' ura, 's a' nemesebb származatuknál, ha a' ház-úr meghal, összegyűlnek annak rokonai, 's ha a' férj' halála felől gyanú támad, épen úgy vallatják az özvegyet, mint szokás a' rabszolgákat 33), 's ha valami reája kisül: tűzzel, 's mindennemű kínzással végzik ki.

A' Gallusok' temetései egyéb rendtartásaikhoz képest pompások költségesek. Mind azt, mi az élő előtt kedves volt, tűzbe vetik, még az állatokat is. Nem sokkal ez előtt azon rabszolgákat 's védenczeket is, kikről tudva volt, hogy a' megholtnak kedveltei valának, a' végtisztelet után megégették.

XX. Azon nemzetségeknél, mellyek' kormányja jobbnak tartatik, köztörvény szerint köteles mindegyik azt, a' mi az országos dolgok felől a' szomszédnépektől hírből értésére esik, a' felsőbbségnek bejelenteni, és senkivel mással nem közleni; mert tapasztalás tanítja, hogy vakmerő 's tudatlan emberek vak hírekre gyakran megrémülnek, kiesapongnak, 's a' legnyomósabb következésű tárgyakban tökéletre vetemednek. Az előljáróság azután, belátása szerint, némellyeket elhallgat, azt pedig mit jónak tart, közhírré teszi. Országos dolgokról csak a' nép' gyűléseiben szabad beszélni.

XXI. E' szokásokra tölők a' Germanusok sokat különböznek; mert sem vallásra föl vigyázó Druidáik nincsenek 34), sem az áldozatokra nem igen ügyelnek. Isteneknek csak azokat tartják, kiket látnak, 's kiknek segítségét szembetűnőleg érzik: a' napot, tüzet, és holdat; a' többieket névről sem ismerik.

Egész életök vadászatból, 's fegyver-gyakorlatból áll 35). Kisdedségöktől fogva munkához, 's kemény élet-hez edződnek.

Minél tovább marad köztök valaki nőtelen, annál dicsőbbnek tartatik. Véleményök szerint ez által lesz az ember szálas, erős és izmos. Húsz esztendőskoruk előtt asszonygyal közösülni legnagyobb gyalázatnak tartatik 36). E' részben nincs (köztök) semmi titkolódás; mert a' folyókban vegyest fürdenek, 's bőr- vagy írámszarvasi cse-kely takaróikon kívül 37) testök' nagy részre fedetlen.

XXII. A' földművelést nem űzik. Eledelök nagyobb részén téjből, sajtból, és húsból áll 38). Senkinek köztök kiszabott földje, vagy külön saját telke nincsen, hanem a' tisztviselők, 's előkelők mindegyik összeálló nemzetágnak, 's rokonságnak évenként földeket jelelnek ki, hol 's mennyit jónak ítélnek, jövő esztendőre pedig más-hová költözni kényszerítik. Ennek több okát adják: hogy huzamosan egy helyhez szokván a' harczvágyat földműveléssel ne cseréljék föl; hogy nagy telket ne igyekezzenek szerezni, 's hatalmasabbak a' gyengébbeket birtokaikból ki ne űzzék; hogy a' hideg 's meleg ellen célszerűbb épületeket ne emeljenek; hogy a' kincsvágy, ez a' meghasonlások 's egyenetlenségek' kutfeje, bennök föl ne gerjedjen; végre hogy a' közembert megelégedésben tartsák, mindenki láthatván, hogy a' leghatalmasnak sincs többje, mint neki.

XXIII. A' nemzetségeknek legnagyobb dicsősége az, ha körülök messzire elpusztult földek hevernek. Azt vitézségök' különös jelének tartják, ha telkeikből elűzött szomszédaik hazájokat oda hagyják, és senki közeletökben megtelepedni nem merészel. Ez által egyszersmind magokat nagyobb bátorságba helyezni vélik, a' hirtelen meglepetés' félelmét elhárítván.

Háboru' kiütésekor, legyen az támadó vagy védő, tisztviselők választatnak, kikre bizatik a' had' vezérlete, 's kik élet' 's halál' urai 39). Béke' idejében nincs közönséges előljáróság, hanem a' megyék' 's kerületek' fejei szolgáltatják ki az igazságot, 's intézik el a' pöröket.

A' latorkodás senkinek sem válik gyalázatára, csak az mindegyik nemzetség' határán kívül történjék 40). Ez, mint ők mondják, eszköz az ifjuság' gyakorlására, 's a' henyélés' eltávoztatására. Ha tehát valaki a' jelesebbek közül a' népgyűlésben illyes rablásra vezérletét ajánlja, hogy kinek kedve volna, magát jelentse, azok, kiknek a' merény, 's a' vezér tetszik, fölállanak, segedelmöket ígérnek, és a' sokaságtól megdicsértetnek. Ha ki ezek közül honn marad, az szökevény, 's áruló gyanánt tekintetik, 's minden esetre hite vesztett lesz.

A' vendéget nem szabad megsérteni; jöjjön az akár-milly okból hozzájuk, személye szent és ment 41). Mind-egyiknek ház tárva, 's asztal terítve áll számára.

XXIV. Volt idő, mikor a' Gallusok vitézebbek valának a' Germanusoknál, ezeket ok nélkül haddal megtámadák, és a' nép' szokása 's föld' szűke miatt a' Rhenuson túl gyarmatokat szállítának 42). A' Tectosági Volcák 43) tehát Germaniának Hercynia' 44) erdeje körülötti legtermékenyebb vidékeit elfoglalák, 's ott letelepedének. Ezen erdőnek nyondokait találom Eratosthenes- 's néhány más Görögöknél 45), kik azt Orcyniának nevezik.

E' nemzet még mai nap is itt tartózkodik, 's igazságszeretete, és vitézsége miatt legjobb hírben áll, 's még most is olly sanyaruan, szűken, és szigorun él, mint a' Germanusok, azokkal ugyan azon életnemű 's viseletű.

A' Gallusoknak 46) azonban a' Provincia' közelléte, 's a' tengeren túli portékák' ismérété a' bőségre 's haszonra sok egyebet nyújt. Lassanként a' meggyőztetéshez hozzá szokván, és sok ütközetben megveretvén magok sem merik magokat vitézségre a' Germanusokkal egybevetni.

XXV. Ki jó járó, az említett Hercynia' erdejét szél-tében kilencz nap alatt megjárja, mert máskép azt, a' mértföldek itt ismételtenek levén, nem lehet meghatározni. Kezdődik a' Helvetiusok', Nemetek', és Rauracusok' végszéleinél, 's a' Duna' folyójával egyenközlég egész a' Dacusok' 47) 's Anartok' 48) határaig terjed: innét a' folyótól balra más tartományokba kanyarul, és nagysága miatt sok nemzet' birtokait érinti. Nincs is olly Germanus, ki ámbár hatvan napig utazott is, azt mondhatná, hogy annak végét érte, vagy arról valamit halott volna.

Ezen erdőben mint tudva van, sokféle vad terem, minőt máshol nem láthatni. A' legjelesebbek, 's emlékezetre méltóbbak közöttök ímezek!

XXVI. Van valamelly szarvas-alaku állat 49), csak hogy ennek fülei között a' homlok' közepén egy szarv áll, melly magasabb, 's egyenesebb minden előttünk ismeretes szarvnál. Ennek tetején az ágak, mint a' pálmalevelek szélesen eloszlanak. A' nősténynek, 's hímnek ugyan azok tulajdonai, szarvaik' alkatása, és nagysága egyenlő.

XXVII. Van ismét más, melly Jávör-szarvasnak hívatik 50). Alakjára 's bőre' tarkaságára hasonlít az őz.

höz, de valamivel nagyobb és szarvatlan; lábszárán bőtyke, vagy csuklója nincs, 's azért sem nyugvás' kedvéért nem fekszik le, sem ha történetből eldül, nem kelhet vagy emelkedhetik föl. Nyughelyül valamelly fa szolgál neki, e'hez dül, 's így csak kevéssé támaszkodhatván nyugszik. Ha a' helyet, hová vonakozni szokott, nyomáról a' vadászok megtudják, azon tájbeli fákat vagy mind gyökereiknél kivájják, vagy úgy hemetszik, hogy főleik állva maradjanak. Ha az állat ezek közül valamelyikhez szokása szerint megdül, terhével a' gyöngén álló fát eldönti, 's vele együtt maga is eldül.

XXVIII. A' harmadik neműek a' belények 51), a' mint nevezik. Ezek valamivel kisebbek az elefántoknál; termetök, színök, 's alakuk olyan, mint a' bikáé. Erejük szint olly nagy, mint gyorsaságuk. A' mit meglátanak, legyen az ember, vagy állat, semminek meg nem engednek. Ezeket nagy igyekezettel vermekben fogdozzák, 's öldözik. Illy munkával keményíti, 's illy nemű vadászattal foglalja magát az ifjuság. Ki e' vadak közül legtöbbet ejtett el, 's bizonyoságul azok' szavait a' népnek előmutatja nagy dicséretet nyer.

Ezen állatot nem lehet emberhez szoktatni, sem megszelidíteni, habár borju korában fogatik is el. Szarvainak nagysága, alakja, 's termete sokat különbözik a' mi ökreinkétől. Ezeket szorgosan összekeresik, karimájokat ezüsttel beszegik, 's nagy lakomákban poharak gyanánt használják 52).

XXIX Megértvén Caesar az Ubiusok' kémei által, hogy a' Sueusok erdejikbe visszavonultak, félvén az élelem' szűkétől; minthogy a' Germanusok, mint főlebb említők, nem mindnyájan úzik a' földművelést, föltevén magában tovább nem menni. De hogy a' barbarusokat

visszajötteinek félelmétől egészen föl ne szabadítsa, 's (Galliának szánt) segédseregeiket késlesse: katonáit visszahuzván a' híd' végső részét, melly az Ubiosok' partjait érinté, két száz lábnyira bontatá (csak) le; továbbá a' hídfőnél négy-emeletű tornyot építteté, a' híd' védelmére tizenkét cohort rendele, 's az egészet nagy sánczolatokkal megerősíté. E' helynek 's az őrseregnek vezérévé az ifju C. Volcatius Tullust nevezé ki.

Aratás tájban Caesar Ambiorix ellen szálla táborba. Az Ardena' erdején keresztül (melly egész Galliában legnagyobb a' Rhenus' partjaitól 's Trevirek' határaitól kezdve egész a' Nerviosokig terjed, 's hosszában öt száz ezer lépésnyinél többet tesz) 53) L. Minutius Basilust 54) az egész lovassággal előre küldé, ha talán sebes haladtával, vagy az idő' kedvező alkalmával valamit nyerhetne. Parancsolá neki, hogy táborában tüzet élesztetni ne engedjen, nehogy jöttét valaki távulról megsejtsé, ígérvén, hogy őt nyomban követendi.

XXX. Basilus a' parancshoz képest, sebesen, 's mindenek' várakozásán kívül előre nyomulván sokakat mezei munkájokban véletlenül meglepett. Ezek' utasítása szerint sieté azon helyre, hol Ambiorix kevés lovaival tartózkodni mondaték.

Mint mindenütt, úgy a' háboruban sok függ a' szerencsétől. Mert valamint csupa vak eset volt, hogy Basilus Ambiorixot vigyázatlanul 's készületlenül találta, 's (a' lakosok őt) előbb látták megérkezni mint sem jötte felől hír, vagy valaki által tudósíttattak volna: úgy Ambiorixra nézve csupa szerencse volt, hogy körülötte lévő minden fegyverétől megfosztatván, sőt kocsija, 's lovai is elfogtván, maga a' haláltól megmenekedett.

De ez úgy történt: Háza erdővel volt körül véve. Illyenek közönségesen a' Gallusok' lakásai, mellyeket a'

hévség ellen többnyire erdők' vagy folyók' közeletében építenek. Kisérői 's emberei szorult helyen lovasink' rohantát kevéssé föltartóztaták. Míg ezek harczoltak, valamellyik emberei közül őt lóra segíté, 's ő az erdőkbe elillant.

Igy a' szerencse amannak bátor merényletére, emennek a' kelepczéből lett kiszabadulására nagy behatással bírt.

XXXI. Kétséges, ha Ambiorix készakarva nem vonta-e össze seregeit úgy vélvén, hogy már most késő ütközetbe bocsátkozni; vagy pedig az időből kifogyott, 's a' lovasok' hirtelen ott termése által akadályoztatott, azt gondolván, hogy a' többi gyalog sereg nyomban következik. Az bizonyos, hogy emberei által a' föld' népének szerteszét azt üzené: ki mint tudja, úgy mentse magát.

Némellyek tehát Ardenna' erdejébe, mások egymást erő posványaik közé vonulának; a' tengerparti lakosok ama' szigetekbe rejtekezének, mellyeket a' tenger' árja szokott képezni 55). Sokan elhagyván hazájokat, egészen idegen nemzetekre bízák magokat, 's vagyonukra.

Cativolcus, az Eburok' fele részének királya, ki Ambiorixxal egyet értett, mivel agg kora miatt a' háboru' 's a' futás' bajait nem győzte, Ambiorixot, e' háboru' szerzőjét, mindennemű átokkal illetvén magát ternyő méreggel 56), mellynek Galliában és Germaniában nagy bősége van, végezte ki.

XXXII. A' Segnusok és Condrususok, az Eburok és Trevirek között lakó két germanus eredetű nemzetség, Caesarhoz követeket küldének könyörögvén: ne bánják velök úgy, mint ellenséggel, 's ne gondolja, hogy minden a' Rhenuson innen levő Germanusnak közügye van. Ők semmi ellenségeskedést nem forraltak, sem Ambiorixnak segédseregeket nem küldöttek.

Caesar a' hadi foglyoktól kitudván a' dolog' mibenlétét parancsolá: hogy a' szaladásból hozzájuk gyűlő Eburokat neki kiadják, akkor azután határaikat sértetlen hagyandja.

Ezután seregét három részre osztván minden legio' motyóit Aduatucába 57) vitte. Így neveztetik az Eburok' tartományának csaknem közepén egy várocska, hol Titurius 's Aurunculeius teli táborban feküdtek. Ezen helyet egyéb okokon kívül azért is választá, mivel a' múlt évi sánczolatok még ép állapotban voltak, hogy a' katonák' munkáján könnyítsen. A' butorok' fedezésére a' 14-dik legiot hagyá hátra, azon három' egyikét, mellyeket csak imént állíta föl, 's Italiából hozá ált. Q. Tullius Cicerot nevezé a' legio' 's a' tábor' parancsnokává, alája adván még két száz lovast.

XXXIII. Elosztván seregét T. Labienust három legioval a' tenger felé, azon részekre indítá, mellyek a' Menapiusokkal határosak. C. Treboniust ugyan annyi legioval az Aduatucusok melléki tartomány' pusztítására küldé. Személyére nézve eltökélé a' fennmaradt három legioval a' Mosába szakadó Scaldis' folyójának 58) 's az Ardennea' végszéleinek tartani, hová, hír szerint, Ambiorix kevés lovasával költözött.

Indultakor megígéré Caesar, hogy heted napra visszatér, tudván, hogy az őrizetre hátra hagyott legionak akkor kell kikapnia gabonáját. Labienusnak 's Treboniusnak meghagyá, hogy a' nevezett napra, ha a' közjó megengedi, térjenek vissza, hogy ismét egyetértőleg, 's az ellenség' szándékát megfontolva új hadi intézeteket tehessenek.

XXXIV. Nem volt, mint főlebb említők 59), semmi rendes sereg, semmi város, semmi őrizet, melly ma-

gát fegyverrel védené; hanem széteszolva volt az egész sokaság. Ott telepedett meg kiki, hol valamely félre fekvő völgy, vagy erdei bozót, vagy járhatlan posvány védelemre, vagy menekedésre egy kis reményt nyujta. E' rejtekhelyek a' szomszédságban ismeretesek voltak, 's nagy vigyázattal kelle lennie (Caesarnak) nem az egész sereg miatt általában; mert ez együtt véve a' megremült, 's szanaszét oszlott ellenségtől mit sem tarthattott, hanem egyes vitézek' megtartása miatt, a' mi részint még is az egész sereg' javára tartozott. Mert a' prédavágy sokat távolabbra elcsalt, 's a' járhatlan 's titkos erdei úton nem leheté zárt csapatban előre nyomulni. Ha a' dolognak végére járni 's e' gonosz emberfajt egészen kiirtani szándékozik, több csapatocskát kelle szétküldöznie, 's a' katonákat elszélesztenie; ha pedig a' római had' rendtartása és szokása szerint a' manipulusokat táborjeleik körül akará tartani, maga a' helyezettetés általnaul szolgálá az ellenségnek. Egyesek elég bátrak voltak rejtekből cselt vetni, 's az elszéledteknek útjokat vágni.

E' féle nehézségeknél a' dologra minden kitelhető figyelem fordítottatott, úgy hogy jóllehet mindnyájok' szíve bosszuvágytól ége, inkább a' kártételnek némelly alkalma mulasztatnék el, mintsem az a' katonák' veszélyeztetésével használtatnék.

Caesar a' szomszéd nemzetségekhez hírnököket küldé, 's a' zsákmány' reményével mindnyájokat fölszólítá az Eburok' szétdulására: hogy így az erdőségekben inkább a' Gallusok' mint a' legiobeli katonák' élete koczkáztassék; egyszersmind hogy ennyi népségtől körül fogatván olly gonosz tetteért az egész nemzet gyökerestől kiirtassék 60). Jöve is rögtön mindenhonnan nép össze.

XXXV. Ezek történtek mindenütt az Eburok' bir-

tokain; közeledett azonban a' hetedik nap, mellyen Caesar a' butorokhoz, 's a' legiokhoz visszajönni eltökélé.

Itt kitetszett ismét, mit tehet, 's milly vak eseteket szűl háboruban a' szerencse.

Az ellenség, mint említők, szétverve 's megrémülve levén semmi katonaság nem volt, mellytől csak legkevesebbet is lehetett volna tarni. A' Rhenuson túli Germanusokhoz terjedvén a' hír, hogy az Eburok szétdulatnak, 's azon fölül mindenki meg van híva a' zsákmányra, a' Rhenushoz legközelebb lakó Sigamberek, kikről főlebb mondók, hogy a' futó Tenchthereket és Usipeteket befogadták, két ezer lovaszt gyűjtven hajókon 's talpakon harmincz ezer lépésnyire azon helyen alól, hol a' megbontott híd állott, 's Caesar őrsereget hagyott, a' Rhenuson átkelének: az Eburok' határszéleibe vonulván a' szaladók közül sokat elfogának, 's a' barmoknak, mellyekre a' barbarusok leginkább kíváncsiak, nagy száma'hoz jutának.

A' zsákmány' ingere beljebb is csalá őket. Nem tartóztatá e' harczok' 's rablások' fijait sem posvány, sem erdő. Caesar' holléte felől a' foglyoktól kérdezősködvén megtudák, hogy az tovább költözött, 's egész serege távol van. Ekkor a' foglyok' egyike így szóla: mit törekedtek e' nyomorult és silány préda után, mikor most a' legnagyobb szerencse kínálkozik? három óra alatt Aduatucánál lehettek, ide hordá a' romai sereg össze minden vagyonát. Az őrsereg olly csekély, hogy a' bástyák' megrakására sem elegendő, és senki közülök a' sánczolatokból kilépni nem merészel.

E' remény' fejében a' Germanusok eddig nyert zsákmányukat elrejték, 's ugyan azon Eburonak, kitől ezeket megtudák, vezérlete alatt Aduatuca ellen fölkerekedének.

XXXVI. Cicero, ki a' mult napokban Caesar' parancsa szerint katonáit igen szorgosan a' táborban tartotta, 's csak egy tábori szolgát sem engedett a' sánczolatokon túl menni, hetedik nap kételkedék, megtartja-e Caesar a' napok' számára nézve szavát; mert hallá, hogy tovább ment; visszajöttének pedig semmi híre sem volt. Ide járult katonáinak szájongása, kik tüdődelmes veszteglését az ostrom-állapottal csaknem egyenlőnek mondák, hahogy a' táborból sem volna szabad kilépniök.

Kilencz legio 's igen nagy számú lovasság levén előtte, 's a' szétvert, 's csaknem egészen tönkre tett ellenség' ellenében három ezer lépésnyi téren (embereire nézve) semmi balesettől nem tartott; kikülde tehát öt cohort a' közellevő vetések' betakarítására, mellyeket e' tábortól csak egy domb választja.

A' legiokból több beteg maradt a' táborban hátra ezek közül mintegy három százan, kik e' napokban gyógyultak föl, egy zászló alatt velök küldettek. Azon fölül sok tábori szolgál, és sok barom, melly a' táborban volt, engedelmet nyervén utánok indula.

XXXVII. Épen akkor jelenének meg történetből a' germanus lovasok is, 's mindjárt azon rugtatva, mint jöttek, akarának a' hátulsó kapun táborunkba rontani. Az arra fekvő erdők miatt nem leheté őket előbb, mint mikor a' tábor előtt voltak, észrevenni, annyira, hogy a' tábori árúsok, kik a' sánczgeréb előtt üték föl sátoraikat, onnét vissza nem vonulhatának.

E' véletlen új tüneményen a' mieink megzavarodtak. Az őron álló cohort alig állhatá ki az első rohanatot. Az ellenség körülszáguldozá minden felől a' tábort, hami rést találhatna. Csak nehezen védheték embereink a' kapukat; egyébűtt a' hely az erősség maga magát oltalmazá.

A' táborban mindenki remegett. Egyik a' másiktól tudakolá e' zavar' okát. Senki nem tón rendelést, hová kelljen a' jeleknek vitetniök, milly helyre mindegyiknek állania. Egyik kiáltá: el van már foglalva a' tábor; a' másik állítá: oda a' sereg és fővezér, 's a' barbarusok mint győztösek jöttek. Legtöbben magát a' helyet tarták rossz jelentésünek, és Cotta' 's Titurius' vesztét, kik ugyan azon sánczolatokban estek el, lebegteték szemeik előtt.

Illy általános rémület megerősíté az ellenséget ama' hiedelemben: hogy a' fogolynak vallása szerint a' táborban őrsereg nincs. Igyekezének (tehát) keresztül törni, 's egymást buzdíták, hogy illy nagy szerencsét kezeikből ki ne szalaszszanak.

XXXVIII. P. Sextius Baculus, ki Caesarnál az első pilus' vezetője volt, 's kiről a' fölebbi ütközetekben tevének említést, betegen az őrizeten hátra hagyatott, 's már ötöd napja élen volt. Ez elvesztvén a' maga, 's mindnyájok' menekhetéséről bizodalját, fegyvertelenül jöve ki sátorából; látá az ellenség' előnyomultát, 's a' legfőbb fokra hágott veszélyt. Elvevé tehát a' közellevők-től a' fegyvert, 's a' kapuban megállá. Az őrizeten volt cohors' Centurioi hozzá csatlák magokat, 's kis ideig fenn tarták az ellenséget. Sextius nehéz sebeket vévén elájul 61). Nagy ügygyel bajjal vonczoltaték félre, 's tartaték meg.

Ez alatt a' többiek egymást annyira még is fölbátorították, hogy a' sánczolatokon meg merének állani, és védők gyanánt mutatkoznak.

XXXIX. Azon közben elvégezvén a' gabonatakarítást katonáink, meghallák a' zajt. A' lovasok előre rugtatának, 's láták a' nagy veszélyt. Itt azonban nem vala semmi sánczolat, melly megé a' rémülteknek vonulniok lehetett volna. Mindnyájan ujonezők 's hadi tapasztalás

nélkül levén Tribunusaik- 's Centurioikra függeszték szemeket ezek' parancsait várván.

Senki nem bírt olly lelki erővel, hogy ezen egészen új eset által meg ne zavarodott volna. A' barbarusok táborjeleiket messzűnнен megpillantván föl hagyának a' vívással, 's azt gondolák először, hogy a' foglyok' tudósítása szerint a' távolabb költözött legiok tértek vissza; későbbben csekély számukat megvetvén minden részről reájok rohantak.

XL. A' tábori szolgák a' közellevő dombra futának, innét csak hamar leüzetvén, a' táborjelek 's a' manipulások felé szaladának, 's ez által a' rémulteket még inkább megrezzenték. Némellyek úgy vélekedének, hogy mivel olly közel van a' tábor, éket képezvén 62) hirtelen törjenek keresztül; 's ha a' szorongásban néhányan elhullnának is, de a' többiek' megmenthetését bizvást reménylék: mások ismét, hogy a' dombtetőn álljanak össze, mindnyájan ugyan azon sorsban osztozzanak.

Ezt nem hagyák helyben az öreg vitézek, kiket velők egy zászló alatt költözötteknek említénk. Tehát kölcsönönös buzdítás után C. Trebonius romai lovagnak, ki re bizva valának, vezérlete alatt az ellenség' közepén keresztül törtek, 's egytől egyig épen jutottak táborukba. Hasonló hevelességgel a' tábori szolgák, 's lovasok is utánok tódulván, azok' vitézsége által megmentettek.

De azok, kik a' dombtetőre vonulának, még most sem levén semmi hadi tapasztalásuk, sem föltett szándékukat, hogy a' magasról védjék magokat, nem hajthatták végre; sem a' mit másokra nézve olly hasznosnak láttak, a' vitéz és sebes előnyomulást nem utánozhatták; hanem a' táborba jutni szándékozván veszélyes helyre ereszkedének le.

A' Centuriok, kik közül némellyek vitézségök miatt más legiokból emebbe felsőbb ranggal tétettek ált, nehogy szerzett katonai hirökben csorbát szenvedjenek, bajnokul harczolva estek el. Ezek' vitézsége által visszanyomatván az ellenség, a' katonák' egy része reménységen kívül juta a' táborba, része pedig a' barbarusoktól körülfogatván oda veszett.

XLI. A' Germanusok, midőn katonáinkat a' sánczolatokon állani látták, a' tábornak ostrom általi beveheteséről kétségbe esvén, az erdőben elrejtett zsákmányukkal a' Rhenuson visszaköltöztek.

Elmenetelők után is olly nagy volt a' rettegés, hogy midőn C. Volusenus a' lovassággal előre küldetvén azon éjjel a' táborba megérkezék, el nem hitethette velök, hogy Caesar az ép sereggel közel van. A' félelem úgy elfogta mindnyájokat, hogy csaknem bódultan állítanak: az egész sereg' végveszélyéből egyedül a' lovasság mentette meg magát futással, egyébiránt a' sereg' ép voltánál nem fogták volna a' Germanusok táborunkat ostromolni.

Caesar' érkezte oszlatá el végre a' félelmet.

XLII. Ismervén a' had' forgásait, visszajöttkor Caesar csak azon egyért dorgálódott, hogy a' cohorsok állásukból 's a' sánczolatokból kibocsáttattak. A' legcsekélyebb balesetnek sem kellett volna alkalmat nyújtani; mert az ellenség' hirtelen megérkezténél valóban sok függött a' szerencsétől; annál inkább, mivel majdnem magától a' sánczgerébtől és a' tábor' kapuitól fordíttatott el az ellenség.

Az egész esetről az volt legkülönösebb, hogy a' Germanusok, kik azon szándékkal jövének ált a' Rhenuson,

hogy Ambiorix' birtokait pusztítsák, a' Romaiak' táborához vetődván annak legkellemesb szolgálatot tevének.

XLIII. Caesar újra az ellenség' nyugtalanítására indula, 's e' végre a' szomszéd nemzetekből összegyűjtött sokaságot minden részre szétküldé. Minden falvat és tanyát, melyet megláttak, hamuvá tettek, mindenütt raboltak, a' gabonát nem csak a' szertelen sok barom 's ember emésztette, hanem a' rossz idő, 's az esőzések is megdöntötték, úgy hogy ha bár valaki jelenleg magát elrejtette volna is, mindazáltal a' sereg' elköltözte után az élelem' szűke miatt hihetőkép el kelle vesznie.

A' számos lovasság mindenfelé kiterjedve levén gyakran olly helyre értek, hol a' foglyok azt erősíték, hogy csak épen most látták Ambiorixot szaladni, sőt hogy szemek elől sem tűnhetett még el; úgy, hogy azok, kik (annak elfogása által) Caesarnak legfőbb kegyét megnyerhetni vélek, az utolérhetés' mutatkozó reménye, 's a' kimondhatatlan törekvés mellett csaknem erejökön fölül iparkodtak, 's e' fő szerencsének, mint látszék, mindig csak kevés híjával voltak.

Ambiorix rejtek helyeken, erdőkben és csalikokban lappangott, 's az éj' homályában csupán négy lovas' fedezése alatt, kikre egyedül merte életét bízni, más más tájékokra bujdosott.

XLIV. Az egész országnak illy elpusztulása után Caesar a' sereget két cohors híjával 63) a' Remusok' Durocortorum nevű városába visszavezeté, 's Galliának e helyre meghítt gyűlésében a' Senok' és Carnuto' összeküvéséről nyomozásokat tartott. Accot, annak fejét, halálra ítélte, 's ősi szokásként 64) végeztette ki.

Némellyek tartván az ítélettől alább állának, 's ezek száműzettek.

Ezek után két legiot a' Trevirekhez, kettőt a' Lingokhoz, a' többi hatot a' Senokhoz Agendicumba téli szállásra helyezé; ezután a' sereg' számára gabonáról rendelést tevén, szokása szerint gyülekezetek' végett Italiába utazott.

Jegyzetek a' hatodik könyvhöz.

- 1) E' könyv Caesarnak a' gallus háboru' 6-d. évében viselt dolgait adja elő Cn. Domitius Calvinus, és M. Valerius Messala Consulok' idejében, vagy is Róma' épitt. 701-dik évében, 's magában foglalja: 1-ször Caesarnak csaknem az egész fölzendült Gallia ellen tett rendelkezéseit, 2-szor másod izbeli átkelését a' Rhenuson 's a' Sueusok ellen viselt háboruját. 3-szor Ambiorix, és az Eburok elleni háboruját.
- 2) Pompeius, Roma' épitt. 699-dik évében mint Consul a' következő öt esztendőre proconsulī hatalommal Hispaniát nyerte kormányul 's pedig némelly ottani új mozgások miatt azon különös engedelemmel, hogy annyi katonát 's ott szedhessen, mennyi, 's hol neki tetszik. Szedett tehát, mint Caesar itt említi, innenső Galliában is legiokat. De mikor el akart menni Provinciájába, ellenszegülének neki némelly Néptribunusok (mivel két évvel azelőtt Cicero' indítványára a' fő város' eleségéről leendő gondoskodást proconsuli hatalommal a' tanács öt esztendőre reá bízta), 's véghez vívék, hogy oda Petrejus és Afranius Legatusait küldvén maga Italiában maradjon *ad urbem*, nem benn a' városban; mert a' Provinciák' kormányozóinak, mint olyanoknak, a' triumphhi pompát kivén, nem volt szabad magokat a' városban mutatni. Hogy ezen vesztéglése kényszerítettnek ne látszassék, maga is azt mondá: *se Reipublicae causa remanere*. Plutarchus szerint hitvesének, Juliának szerelmei tartóztaták vissza. Akármint volt, de mikor így Roma körül tartózkodott Pompeius, megkéré őt Caesar: engedje neki ált a' Galliában összeírt legiot. Pompeius áltengedé azt, de a' polgári háboru' kiütésekor, mint látni fogjuk, elég furcsasággal tőle azt ismét elcsikará; mi által csak szaporodtak a' bántalmak, 's nagyobb lett az elkeseredés,

- 3) Valerius Max. így szól I. II. c. 8. *Disciplina militaris, acriter retenta, principatum Italiae Romano Imperio peperit, et multarum urbium, magnorum regum, validissimarum gentium regimen largita est; fauces Pontici sinus patefecit; Alpium, Taurique montis convulsa claustra tradidit, ortumque parvula Romuli casa totius terrarum orbis fecit columnen.*
- 4) Caesar t. i. a' Senok' egész tanácsát maga elejbe idézte, mivel Cavarinust, kit királyukká tett, elűzték. (V. 54.)
- 5) A' Parisiusok Celtica Galliában (utóbbi felosztás szerint a' Lugdunensisben) laktak, a' hajdani *Isle de France*-nak közepén. Fő városuk: *Lutetia* a' Sequana' szigetén. Strabo szerint *Lukotokia*; Ptolomaeus szerint *Leukotekia* (a' mai Paris).
- 6) Az akkori háboruk' vad törvénye, mindent porrá pörkölni, 's bűnöst, 's büntelent egyiránt véginségre juttatni.
- 7) A' hatodik szám' végén megszakadt beszéd' folyamatára vissza tér Caesar.
- 8) A' Bacenis' erdeje' (Bacenis sylva, Buchonia) egy része a' hercyniusi hegyek' (montium Hercyniorum) vonalának, melly a' fekete erdőtől a' thuringiai, 's cseh erdőkön keresztül egész a' magyarországi Kárpátokig terjed. Az itt említett Bacenis a' thuringiai erdő' nyugoti részét tevé.
- 9) A' Cheruscusok a' mai Braunschweig, Magdeburg, Halberstadt 's Thuringia' tájékain hatalmas germanus fajok voltak.
- 10) Így tehát Galliában minden ház pártoskodott; nem volt köztök egység, 's eljőve Caesar, 's a' meghasonlottakat rabigába görbeszté.
- 11) Innét lehet látni, milly polgári alkotmányuk volt a' Gallusoknak. Igazi *forma regimina mixta*: az egy vagy több évi fő hivatalban valami *királyi* létezett; a' tanácsban az *aristocratia* uralkodott; a' népben gyökerezett a' fő hatalom; innét, 's által választattak a' tanácsbeliek, 's fő tisztviselők, 's így a' *Democratia* is otthon volt. Illy országban a' lázadás kedvező elemekkel bír.
- 12) A' Romaiaknál is voltak védurak és védenczek, ugy szinte az Athenabelieknél is.
- 13) Caesarnak Ariovistuson vett győzödelme miatt, mellyről az első könyvben.

- 14) Caesar nem csak nagy hadvezér, hanem jeles kormányférfi is volt. Az Aeduusokat, kik egyébként is, mint a' romai nép' baráti névvel tisztelt frigyesei a' Respublica' pártfogására számot tarthattak, minden módon pártolta; ezek ismét véden-
czeiket vették oltamuk alá; úgy hasonlókép a' Remusok is a' Romaiak' hatatmából nagy tekintetre jutottak, 's így ma-
gok is, számos pártfogottaik is Caesarnak (természetesen ön-
hasznuk miatt) jó akarói levének.
- 15) De még sem egészen rabszolga gyanánt, mint a' Romaiak-
nál; ugyan is megmaradt a' közembernek is szabadsága, 's
tisztválasztási joga; csak a' szegénység készíté azt valamelly
gazdagabb' szolgálatába állani, 's tartozása nem volt, mint a'
raszolgáé, határtalan, 's egyedül ura' kényétől függő.
- 16) A' Druidákról (Latin nyelven *Druis*, idis, *Druida*, ae) nincs
korábbi tudósításunk, mint ez, melyet im' itt Caesar ad;
ámbar e' rend akkor időben már igen régi lehetett. A' *Druis*
vagy *Druida* név' eredetéről különböző a' vélemény: némely-
lyek a' celta *derus* (tölgy) vagy *deru-wys* (bölcsék); mások
a' görög *drys* (tölgy); mások a' német *druhtin* (isten); má-
sok a' britanus *tru* és *wis* (bölcs férfiak); mások ismét a'
Derwyddon (tölgy' ura) vagy *Drottin* (ur) szótól származtat-
ják. A' celta népeknél különös néposztályt tevének, mint
Indiában a' Braminok, 's igen nagy tekintetben állanak:
ugyan is ők vivéek véghez a' papi szolgálatokat, ők valának
azon népek' bölcssei, az ő kezükre bízott az ifjuság' okta-
tása, ők intézék el a' pöröket, ők fejtegeték és magyarázák
a' hitbeli dolgokat, a' vallásbeli viszonyokat 's így az or-
szág' kormányába is legnagyobb befolyással bírók. — Au-
gustus kiterjedésüknek határt vetett, Claudius pedig egészen
kiüzé őket Galliából; némellyek ezen kiüzöttekből Germaniá-
ba költöztek, 's így, sokan úgy tartják, a' Germanusoknak
is voltak Druidáik, csak hogy más név alatt.
- 17) Tehát szükségkép oda kelle hagyniok hazájokat, mert az
igazság' némi kiszolgáltatása nélkül, mint Cicero mondja, a'
latrok, és utonállók sem lehetnek egészen el.
- 18) Mint Romában a' többi papok a' Pontifex Maximus alatt.
- 19) Illyes mi a' Zsidók' főpapi méltóságaért is történt, a' mint
Flavius József bizonyítja.

quae nullum extra se subsidium habet. Quisquamque
Invenio apud Platonem obsistere memorie non interueni-
videlicet quod illa, quae scriptis reponitur velut casu-
desinimus, et ipsa seorsum finitima. Nec dubitem, quae
plurimum in hac parte valent mentis interis, et velut non
humanius a' prospectu rerum, quae intus non vera. Nisi
sunt: impatiuntur in me, ut, ut hinc, et illi gi-
nunt.

- [illegible]

— — — — —

Non-terminating series. Series with

Palmer, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915, 1916, 1917, 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581

(Article also appears in *Journal of Applied Behavior Analysis*, 1980, 13, 1-10.)

Al' Derzhinskii' was named knight of the Order

...medley: The ...

1964. 1965. 1966. 1967. 1968. 1969. 1970. 1971. 1972. 1973. 1974. 1975. 1976. 1977. 1978. 1979. 1980. 1981. 1982. 1983. 1984. 1985. 1986. 1987. 1988. 1989. 1990. 1991. 1992. 1993. 1994. 1995. 1996. 1997. 1998. 1999. 2000. 2001. 2002. 2003. 2004. 2005. 2006. 2007. 2008. 2009. 2010. 2011. 2012. 2013. 2014. 2015. 2016. 2017. 2018. 2019. 2020. 2021. 2022. 2023. 2024. 2025. 2026. 2027. 2028. 2029. 2030. 2031. 2032. 2033. 2034. 2035. 2036. 2037. 2038. 2039. 2040. 2041. 2042. 2043. 2044. 2045. 2046. 2047. 2048. 2049. 2050. 2051. 2052. 2053. 2054. 2055. 2056. 2057. 2058. 2059. 2060. 2061. 2062. 2063. 2064. 2065. 2066. 2067. 2068. 2069. 2070. 2071. 2072. 2073. 2074. 2075. 2076. 2077. 2078. 2079. 2080. 2081. 2082. 2083. 2084. 2085. 2086. 2087. 2088. 2089. 2090. 2091. 2092. 2093. 2094. 2095. 2096. 2097. 2098. 2099. 2100. 2101. 2102. 2103. 2104. 2105. 2106. 2107. 2108. 2109. 2110. 2111. 2112. 2113. 2114. 2115. 2116. 2117. 2118. 2119. 2120. 2121. 2122. 2123. 2124. 2125. 2126. 2127. 2128. 2129. 2130. 2131. 2132. 2133. 2134. 2135. 2136. 2137. 2138. 2139. 2140. 2141. 2142. 2143. 2144. 2145. 2146. 2147. 2148. 2149. 2150. 2151. 2152. 2153. 2154. 2155. 2156. 2157. 2158. 2159. 2160. 2161. 2162. 2163. 2164. 2165. 2166. 2167. 2168. 2169. 2170. 2171. 2172. 2173. 2174. 2175. 2176. 2177. 2178. 2179. 2180. 2181. 2182. 2183. 2184. 2185. 2186. 2187. 2188. 2189. 2190. 2191. 2192. 2193. 2194. 2195. 2196. 2197. 2198. 2199. 2200. 2201. 2202. 2203. 2204. 2205. 2206. 2207. 2208. 2209. 2210. 2211. 2212. 2213. 2214. 2215. 2216. 2217. 2218. 2219. 2220. 2221. 2222. 2223. 2224. 2225. 2226. 2227. 2228. 2229. 2230. 2231. 2232. 2233. 2234. 2235. 2236. 2237. 2238. 2239. 2240. 2241. 2242. 2243. 2244. 2245. 2246. 2247. 2248. 2249. 2250. 2251. 2252. 2253. 2254. 2255. 2256. 2257. 2258. 2259. 2260. 2261. 2262. 2263. 2264. 2265. 2266. 2267. 2268. 2269. 2270. 2271. 2272. 2273. 2274. 2275. 2276. 2277. 2278. 2279. 2280. 2281. 2282. 2283. 2284. 2285. 2286. 2287. 2288. 2289. 2290. 2291. 2292. 2293. 2294. 2295. 2296. 2297. 2298. 2299. 2300. 2301. 2302. 2303. 2304. 2305. 2306. 2307. 2308. 2309. 2310. 2311. 2312. 2313. 2314. 2315. 2316. 2317. 2318. 2319. 2320. 2321. 2322. 2323. 2324. 2325. 2326. 2327. 2328. 2329. 2330. 2331. 2332. 2333. 2334. 2335. 2336. 2337. 2338. 2339. 2340. 2341. 2342. 2343. 2344. 2345. 2346. 2347. 2348. 2349. 2350. 2351. 2352. 2353. 2354. 2355. 2356. 2357. 2358. 2359. 2360. 2361. 2362. 2363. 2364. 2365. 2366. 2367. 2368. 2369. 2370. 2371. 2372. 2373. 2374. 2375. 2376. 2377. 2378. 2379. 2380. 2381. 2382. 2383. 2384. 2385. 2386. 2387. 2388. 2389. 2390. 2391. 2392. 2393. 2394. 2395. 2396. 2397. 2398. 2399. 2400. 2401. 2402. 2403. 2404. 2405. 2406. 2407. 2408. 2409. 2410. 2411. 2412. 2413. 2414. 2415. 2416. 2417. 2418. 2419. 2420. 2421. 2422. 2423. 2424. 2425. 2426. 2427. 2428. 2429. 2430. 2431. 2432. 2433. 2434. 2435. 2436. 2437. 2438. 2439. 2440. 2441. 2442. 2443. 2444. 2445. 2446. 2447. 2448. 2449. 2450. 2451. 2452. 2453. 2454. 2455. 2456. 2457. 2458. 2459. 2460. 2461. 2462. 2463. 2464. 2465. 2466. 2467. 2468. 2469. 2470. 2471. 2472. 2473. 2474. 2475. 2476. 2477. 2478. 2479. 2480. 2481. 2482. 2483. 2484. 2485. 2486. 2487. 2488. 2489. 2490. 2491. 2492. 2493. 2494. 2495. 2496. 2497. 2498. 2499. 2500. 2501. 2502. 2503. 2504. 2505. 2506. 2507. 2508. 2509. 2510. 2511. 2512. 2513. 2514. 2515. 2516. 2517. 2518. 2519. 2520. 2521. 2522. 2523. 2524. 2525. 2526. 2527. 2528. 2529. 2530. 2531. 2532. 2533. 2534. 2535. 2536. 2537. 2538. 2539. 2540. 2541. 2542. 2543. 2544. 2545. 2546. 2547. 2548. 2549. 2550. 2551. 2552. 2553. 2554. 2555. 2556. 2557. 2558. 2559. 2560. 2561. 2562. 2563. 2564. 2565. 2566. 2567. 2568. 2569. 2570. 2571. 2572. 2573. 2574. 2575. 2576. 2577. 2578. 2579. 2580. 2581. 2582. 2583. 2584. 2585. 2586. 2587. 2588. 2589. 2590. 2591. 2592. 2593. 2594. 2595. 2596. 2597. 2598. 2599. 2600. 2601. 2602. 2603. 2604. 2605. 2606. 2607. 2608. 2609. 2610. 2611. 2612. 2613. 2614. 2615. 2616. 2617. 2618. 2619. 2620. 2621. 2622. 2623. 2624. 2625. 2626. 2627. 2628. 2629. 2630. 2631. 2632. 2633. 2634. 2635. 2636. 2637. 2638. 2639. 2640. 2641. 2642. 2643. 2644. 2645. 26

- 25)
- Anelasma*
- H. macleodensis*
- (1891)

- 20) Der erste Satz lautet:

Ja Cic. pro Flacco 11.

Helina aspersa, Cresson

- 27) E'
- ∞

rókból nem le-
nnal a' magok
ak csak hírét
nségek' észké-
némellyek így
lin, Belinistus.
Thor, Taranis.
volt-e az, a' ki

Marsnak, 's a'

eszelék: hogy ők
hologiája szerint
latti isten ugyan
volna. A' föld' szü-
tesz egyebet, mint
kosának lenni. De
rkalák a' Druidák:

m éj előtt, nem pe-

...tott, bűnvallató nyo-
sem a' szabad szemé-

lőbb leirt, valóban a'

k más papok. Az áldo-
eltek még is valamely-

.) mondatik : a' földmi-

oltatja hozzá az értelmet
de valamit csakugyan kel-

eunt, multum venationibus,

ad nemzetek, hogy a' vértől

vadászatot gyakorolják. Be

s is Kisfaludynk' Somlyó-

ne szokják (Elek)

- 20) E' közép-pontot nem kell igen szoros értelemben venni.
- 21) Caesar azt mondja: *ugy tartják, e' rend Britanniában keletkezett*, tehát hol keletkezett légyen, nem bizonyos; lehet, hogy a' Druidák magok sem tudták, vagy Caesarnak, mint idegennek ki nem nyilatkoztatták. Azonban mivel Britannia csaknem egész míveltségét a' Gallusoktól vette, hihetőbb, hogy a' Druidák, is Galliában keletkeztek, de utóbb Britanniában magokat jobban kiműveltették. A' keresztény hit Palesztinában vette eredetét, de annak ágazatait megtanulni inkább valamelly jeles europai városba megy valaki, mint Jerusalembé.
- 22) Ezt mondja Pomp. Mela is L. III. C. I. Docent multa nobilissimos gentis clam, et diu vicens annis in specu et abditis saltibus. Verseket tanultattak pedig tanítványaikkal, melyeket, nem levén szokás valamit írásba foglalni, könnyebben megtarthata emlékezetök.
- 23) Igy gondolkodtak más nagy tudósok is; mert ha annyit tudunk, mennyit emlékezetünkben tartunk: e' tehetségünk' kifejtésére igen is nagyon kell ügyelnünk. Ezt pedig igen kora gyakorlás és huzamos munka által eszközölhetjük csak. Jelles Quintilianus' intése Instit. Orat. Lib. XI. C. XI. Si quis unam, maximamque a me artem memoriae quaerat, exercitatio est, et labor. Multa ediscere, multa cogitare, et, si fieri potest, quotidie, potentissimum est. Quare et pueri statim, ut praecepi, quam plurima ediscant, et quaecunque aetas operam iuvandae studio memoriae dabit, devoret initio taedium illud, et scripta, et lecta saepius revolvendi, et quasi eundem cibum remandendi. Elme-tehetségeink között az emlékezet legelőszőr 's már a' gyermekben is mutatkozik, míg a' többik szunyadoznak; ezt művelve tehát 's gyakorlás által tökéletesítve alapítjuk a' tudós embert, ki már gyermek korában szerzett e' belső készségénél fogva idővel csoda mennyiségű tárgyakat képes elméjében megtartani. Mikép a' mágnes' ereje növeltetik, ha arrra lehetőség legnagyobb terheket rakunk: úgy emlékezetünk, minél több tanulással élesül; 's ha nincs mire támaszkodnunk, erősebb 's hivebb lesz. Pithagoras semmit sem irt, Socrates semmit sem irt, Krisztus semmit sem irt. Seneca mondja: Certior memoria est,

quae nullum extra se subsidium habet. Quintilianus pedig: Invenio apud Platonem obstrare memoriae usum litterarum, videlicet quod illa, quae scriptis reposuimus velut custodire desinimus, et ipsa securitate dimittimus. Nec dubium est, quin plurimum in hac parte valeat mentis intensio, et velut acies luminum a' prospectu rerum, quas intuetur non aversa. Kiki saját tapasztalásából is meg fog, úgy hiszem, e' felől győződni.

- 24) Pithagoras is ezt tanította, melly tanítást ő kapta-e a' Druidáktól, vagy ezek attól, bizonytalan. Azonban e' metempsychosis, mellyet hajdan szerfölött éles észszel, 's tudománynyal sok bölcs védett, 's mellynek a' Zsidók, sőt a' keresztények között is voltak követői, mai nap annyira elavult portéka, hogy a' Metaphysicában is alig méltatják egy két silány ellenvetésre. Lucanus így ír fölé a' Druidákról szólván:

— — vobis auctoribus umbrae
Non tacitas erebi sedes, ditisque profundi
Pallida regna petunt, regit idem spiritus artus
Orbe alio longae, canitis si cognita, vitae.

A' Druidák' ezen tudománya kiterjedt a' népre is. Innét a' szokás, mellyet Val. Max. említ L. II. C. I. Hogy a' Gallusok pénzt kölcsönöznek, mellyet a' más életben fizetnek vissza.

- 25) *Ambactos*. E' szóról lásd a' III. könyvhöz a' 39-dik jegyzetet.
- 26) De csak sajátaiknak, más nemzetekét megvetik. Azért mondja Cic. pro Fontejo: *Caeteras gentes pro religionibus suis bella suspicere, Gallos contra omnium religiones.*
- 27) E' szokást más írók is említik. Így Cic. pro Fontejo: *His (Gallis) quicquam sanctum ac religiosum esse potest, qui etiam, si quando aliquo metu adducti Deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant. Quis enim ignorat eos usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? De ezen esztelen szokás más nemzeteknél is, péld. a' mívelt Görögöknél, sőt a' Romaiaknál is divatozott. Tertulianus így szól in Apolog. Cap. IX. Ecce in illa religiosissima urbe Ae-*

nedarum piorum est Jupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine, sed bestiariorum inquitis. Opinor hoc minus, quam hominis? An hoc turpius quod mali hominis? Igy Minutius is in Octavio: Hodie ab ipsis Romanis Latiaris Jupiter mali et noxii hominis sanguine satiatur. Halotti pompák' alkalmával a' legrégibb időkben divatozott már e' rettenetes szokás. Igy Aeneas (Virgil. Aen. X. v. 518 et seq.) feleinek bal esetén neki bőszerűe nyocz ifjat kiválaszt, azokat az elestek' lelkeinek feláldozandó. Homerosnál Achilles tizenkét ifjat áldoz fel Patroclus' lelkének. Tertulianus e' felől így: Olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos, vel malo ingenio servos mercati, in exsequiis immolabant. A' Gallusokról Diodorus Lib. 5. (fordítás szerint): Utuntur captivis tamquam hostiis ad Deorum victimas. Svetonius August. Cap. 15-o Scribunt quidam trecentos ex dedititiis electos utriusque ordinis ad aram Divo Julio Idibus Martiis hostiarum more mactatos. Valer. Max. pedig: Marium occidit Sulla tertractum per ora ad sepulchrum Lutetiae gentis. Honnét Seneca in Troadib.

Quod si levatur sanguine infuso cenis,
Opima Phrygii colla caedantur gregis,
Fluatque nulli flebilis matri cruor.
Quis iste mos est? quando in inferias homo est
Impensus homini? — —

A' jobb hit' boldogító tanja e' részben is kellőleg fölvilágította a' magára hogyott sokszor vakoskodott emberi ész.

- 28) Ugy látszik emberi testet 's annak tagjait képző irtóztató alakok valának ezek, millyenek péld. kicsinyben a' madarak' ijesztésére szalmával kitömött vázak. Az illy áldozatok miatt igyekeztek némelly romai császárok a' Eruidákat (mert ezek valának a' végre hajtók) eltörteni.
- 29) Alig szükség inteni, hogy Caesar itt az istenek' neveit nem a' Gallusok' nyelvén adja, hanem a' Romaiakén vagy Görögökén. Azokból, miket itt Caesar említ, azt lehet kihozni, hogy a' Gallusok az ő testeiket, ügyeiket, utaikat, hadaikat 'stb. egy, vagy több az emberi természetén élére, erőre, méltóságra fölül emelkedett lénytől vélték függni, kormá-

nyoztatni; de mikép? azt a' görög 's romai írókból nem lehet kivenni; mert ezek a' külföld' isteneit azonnal a' magok istenei közé fogadták ugyan, mihelyt azoknak csak hírért hallották, de a' már nálok régen tisztelt istenségek' észképe szerint. A' Gallusok' istenségeinek neveit némellyek így adják: Mercurius=Vodam. Apollo=Belen, Bellin, Belinistus. Mars=Erich, Hesus, Esus. Jupiter=Thondar, Thor, Taranis. Taramis, Taranus 'stb. De voltakép Vodam volt-e az, a' ki Mercurius, ki fogja meghatározni?

- 30) Így a' Romaiak is a' zsákmány' egy részét Marsnak, 's a' véd-isteneknek áldozák föl.
- 31) Ugy látszik, Caesarnak a' Gallusok azt beszélék: hogy ők a' föld' szülöttei. Caesar a' Romaiak' mythológiája szerint földalatti istenséget (mert föld vagy földalatti isten ugyan egy) Dis istent nevez, kitől származtak volna. A' föld' szülöttének lenni pedig a' régi írónál, nem tesz egyebet, mint azon föld' vagy tartomány' ősi, eredeti lakosának lenni. De ezt a' Gallusokra nézve minő mesékbe burkalák a' Druidák: ki fogja meghatározni?
- 32) Mondják tehát péld. két éj mulva, három éj előtt, nem pedig két nap mulva, három nap előtt.
- 33) Romában, ha a' házi gazda halva találtatott, bűnvallató nyomozások tétettek a' szolgák, de soha sem a' szabad személyek ellen.
- 34) Olyan Druidák, millyeket Caesar előbb leírt, valóban a' Germanusoknál nem voltak, de voltak más papok. Az áldozatokra nem sokat ügyeltek, de ügyeltek még is valamelyest, épen úgy, mint alább (C. 22.) mondatik: *a' földmívelést nem üzik*, hol a' dolog' mivolta úgy hozza az értelmet magával, hogy noha nem sokat, de valamit csakugyan kellett a' földből is természetienők.
- 35) Tacitus így: Quoties bella non ineunt, multum venationibus, plus per otium transigunt. A' szabad nemzetek, hogy a' vértől el ne szokjanak béke' idején, a' vadászatot gyakorolják. Be szépen van e' régi magyar szokás is Kisfaludynk' Somlyójában érintve:

Hogy a' vértől el ne szokják (Elek)

Hogy a' midőn karját kéri
 A' hazának védelme,
 Hon ne fogja ülélsre
 Azt a' szép hölgy' szerelme:
 A' vadászat' ingereit
 Benne önnön bizgatta
 Hogy forgassa fegyvereit
 Ipa önnön biztatta

- 36) Így Tacitus: *Sera iuvenum Venus, eoque inexhausta pubertas.*
- 37) *Rhenonum tegimentum*, irám- vagy taránd szarvas' bőrét jelenti (*Cervus Tarandus* Lin. német nyelven *Rhenthier*) mert a' régi német szó: *Rhen*, melly a' *Suecus* nyelvben most is fenn van, e' vadat jelenti. Isidorus így: *Rhenones sunt velamina humerorum et pectoris usque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant.*
- 38) Tacitus így: *Cibi simplices, agrestia poma, recens fera, aut lac concretum, sine apparatu, sine blanditiis expellunt famem.* Ez idővel megváltozott, mint minden.
- 39) A' halálos ítéletet az ezen tisztviselőktől elítélteken a' papok hajták ön személyeikben végre (Tacit. Germ. C. 7) a' mi akkor időben semmi disztelenségnek sem tartatott.
- 40) Így a' Spartaiaknál, hogy kiki maga jószágára vigyázni tanuljon, a' lopás meg volt engedve.
- 41) Sőt nagyobb a' vendégek, mint a' polgárok iránt a' hűség; ki jövevényt öle meg, az megöleték; ki honit, az száműzeték. Azért mondja Mela de Germ. L. III. C. 3. *Tantum hospitibus boni.* Hát a' magyarnak nem isméretes-e vendég' szeretete és szivessége!
- 42) Kétség kívül azon időket említi Caesar itt, mellyeket Livius (5. 34) t. i. *Priscus Tarquinius'* uralkodása alatt egy gallus gyarmat költözött *Sigovesus'* vezérlete alatt *Hercynia'* erdejébe.
- 43) A' Volcák, görögül *Ὀυολκαί* és *Βολκαί* Gallia Narbonensisben a' Rhodanustól nyugotra laktak. Kétféliek valának pedig 1-ször *Tectosági*, és 2-szor. *Arecomiai Volcák.* Az elsőeknek nevezetesebb városai e' következők: *Tolosa* (Tou-

louse) már a Rómaiak előtt dús, és jeles kereskedő város. *Carcaso* (Carcassone). *Piscenae* (Pezenas). *Cessero* (St. Tiberi). — Az utólsóknak pedig ezek: *Nemausus* (Nimes) magánál Narbonál jelesebb 's gazdagabb város. *Ugernum*, *Vindoma*, és *Alba Augusta* (Vivers) a' Helviusok' városa.

- 44) A' régi nagy *Hercynia*' erdeje csak részeiben áll fenn; kiirtotta azt az emberi kéz. Erről *Plinius* L. VI. c. 2. In eadem Septemtrionali plaga *Hercyniae sylvae roborum vastitas intacta aëvis, et congenita mundo prope immortalis sorte miracula excedit. Ut alia omittantur fide caritura, constat attolli colles occurrentium, inter se radicum repercussu, aut ubi secuta tellus non sit, arcus ad ramos usque, et ipsos inter se rixantes curvari portarum patentium modo, ut turmas equitum transmittant.*
- 45) *Eratosthenes cyrenaësi* bölcs a' három *Ptolemaeus*: *Evergetes*, *Philopator* és *Epiphanes* aegyptusi királyok alatt élt, fölvigyzója volt azon alexandriai könyvtárnak, melyet *Philadelphus* alapított. A' maga kora' legtudósabb emberének tartott.
- 46) Azoknak t. i. kik akkor (hajdan időben) velük el nem költöztek hanem Gallában maradtak.
- 47) *Dacia*, mint római Provincia magában foglalá az egész mai temesi Bánátot, és Magyarországnak a' Tiszán innen fekvő részét, egész Erdélyt, Bukovinát és Galliciának déli csucsát, Moldvaországot egész a' *Hierassus* vagy *Gerassus* (Pruth) folyóig és Valachiát.
- 48) Az *Anartok* a' *Dacusok*' szomszédai lehettek, hihető Galliában.
- 49) Olly állat, mellynek homloka' közepéről egy szarva emelkednék, a' természet-vizsgálók szerint, csak a' mesés állatok között van. Az itt hibásan leírt állat hihető az írá- vagy taránd-szarvas volt, melly, mai időben a' rengeteg erdők Germaniában kiirtva, 's ez által az égálj szelidülve lévén, ott többé nem találtatik, hanem csak az éjszaki vidékekben, mint a' Lapoknál, Siberiában 'stb. *Caesar* azt mondja: *Est bos cervi figura*. A' Rómaiak, midőn először láttak valamelly állatot, azt nem a' honabeli, hanem az előtők már isméretes

állat' nevén nevezték: így az elefánt nálok *Luca Bos*; a' teve-
parducz *Ovis fera*; a' stru z *Paffer marinus* nevet nyertek.
Így itt is a' taránd szarvas: *Bos cervi figura*.

- 50) Ezen itt leirt állat a' jávorszarvas (*Cervus Alces* L. Elendthier). Mivel azt állítja felőle, hogy szarvatlan, azt lehet következtetni, hogy vagy csak nőtényt látott, vagy ha hímét, akkor, midőn szarvát elhányta. Hogy lábán csuklója nincs, 's hogy ha eldül, többé föl nem kelhet, azt mások' mondása után írhatta csak, de nem valólag.
- 51) A' belény vadbika Linnénél *Bos Thaurus* β. *Urus*) melly a' régieknél *Urus*, *Bonasus*, és *Bison* név alatt jön elő, most már a' régi világban csak Legyelországban Lithvaniában és Sibiériában találhatik.
- 52) Ugyan ezt mondja Plinius L. XI: *Urorum cornibus Barbari septemtrionales potant, urnasque binas capitis unius cornua implent.*
- 53) E' zár közötti szakaszka foltozatnak látszik. Strabo e' felől így ír: *Silua est procerarum arborum, permagna quidem, verum haud magnitudine tanta, quantam scriptores rerum tradiderunt, stadiis millibus quaternis: eam vero Arduennam vocant.* Orosius az öt száz ezer lépés helyett ötven ezeret tesz.
- 54) Ez is egyik volt azok közül, kik Caesar' élete ellen összeküdték.
- 55) Ezekről Augustus' idejében élt Diodorus L. VI. így: *Proprium quid videtur eis insulis contingere, quae Britanniam, Europamque interiacent: accessu enim maris insulae, recessu vero, cum interiectus locus plurimus deficitur aquis, videntur peninsulae.*
- 56) A' régiek szerint a' ternyőfának levele, nedve, virágának szaga, lombjainak árnyéka egyiránt mérges. Theophrastus szerint megevett leveleitől az állatok elvesznek. Plutarchus szerint az alatta alvókat az árnyék előli. Lucretius Lib. 6. így szól felőle:

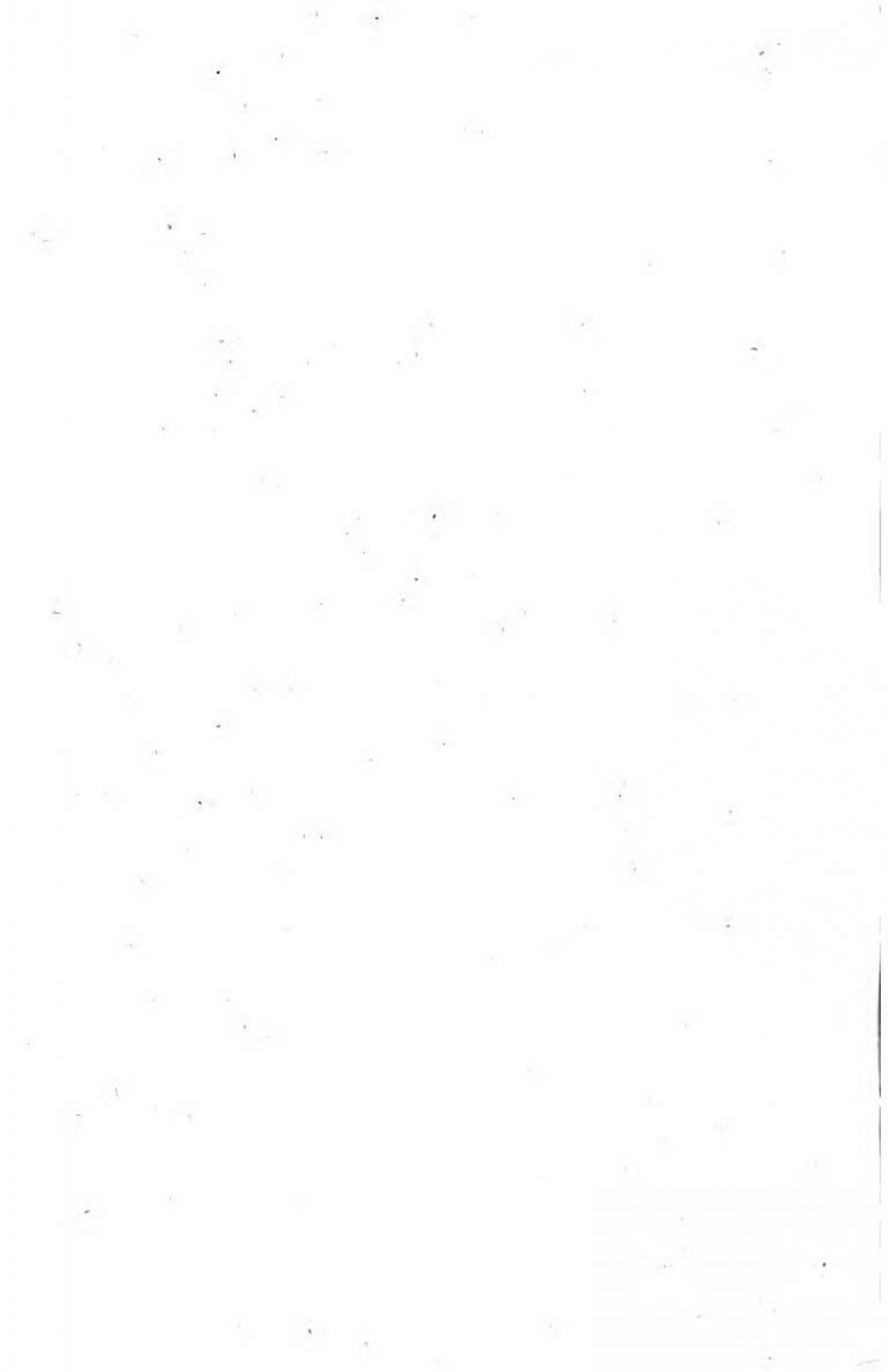
Est etiam magnis Heliconis montibus arbos,

Floris odore homines tetro consveta necare.

Plinius szerint: *Taxi arboris fumus mures necat.* De Plinius Sextiusra támaszkodva e' gyilkos fát, vagy legalább annak

gyilkos tulajdonságát, csupán Arcadiára szorítja Lib. 16. C. 10. In Arcadia tam praesentis est veneni, ut qui obdormiant sub ea, cibumve capiant, moriantur Dioscor. pedig épen egyetlenegy városra, mert így szól Lib. 4. Narbone tam praesentis est veneni, ut qui dormiant sub ea, aut in eius umbra subsideant, laedantur, et saepe moriantur. Virgilius is óvó-kép így szól Eclog. 9. v. 30. Sic tua Cynaeas fugiant examina taxos. Annyi bizonyos, hogy a' Ternyófának (*Taxus baccata* L. Ternyő Tiszafa D. melly az egész nemből vadon csak egy maga terem Európában, 's hazánkban is) levelei igen hevítők, 's ingerlők, izók keserű, csipős, rágó. Bogyói a' meleg tartományokban halálós méreg.

- 57) Lásd a' II-dik könyvhöz a' 21-dik jegyzetet.
- 58) Vannak, kik itt *Scaldis* helyett *Sabis* folyót tesznek; mert a' Scaldis nem szakad a' Mosába, hanem Antverpiánál a' tengerbe. De azt kell inkább mondani, hogy e' folyók (Mosa és Scaldis) Caesar' idejétől fogva futásukat megváltoztatták. Seelandia még akkor nem volt egészen sziget, mit most. Lásd az 55-dik jegyzetben mit mond Diodorus.
- 59) Cap. 31.
- 60) Ha a' nemzet nem is, de a' nemzet' neve egészen eltöröltetett; mert az Eburok ennekutána *Tunger* név alatt jönnek elő.
- 61) *Reliquit eum animus* a' mai gyógyászok szerint *animi deliquium patitur*. Ugy látszik Sextius nem mult ki, mert mindjárt következik, hogy nagy ügygyel bajjal tartaték meg.
- 62) Ékforma csatarendbe állván. Illy állás legalkalmasbna tartaték az ellenség' rendének keresztül törésére; mert mindnyájan egy helyre irányozák lőszereiket, 's így az ellensoron könnyen hézagot lövének.
- 63) Mellyeket a' Sigamberek koncizoltak föl.
- 64) Ha az ősi szokást romai szokásként értjük: akkor Acco halálig vesszőztatett, azután feje bárdal leüttetett.

HETEDIK KÖNYV 1).

FOGLALAT.

A' Gallusok Vercingetorix' vezérlete alatt újra föllázadnak. I—VI. Caesar véletlen elnyomja az Arvernusokat, 's elfoglalja a' Senok' 's Carnutok' városait; Avaricumnál bajlódik, de még is beveszi azt VII—XXIX. Elintézi az Aeduusok' egyenetlenségét XXX—XXXIV mely élénkebben újul meg, míg Gergoviát ostromolja XXXV—LIV. Az ostrom' abban hagyása után az Aeduusok ellen indul, 's összecsatolja magát a' Parisiusoknál szerencsésen csatázott Labienussal. LV—LXIII. Az Aeduusok' példájára többen elpártolnak, 's Caesart a' Sequanusoknál megtámadják, de ettől meggyőzetnek LXIV—LXVIII. Vercingetorix Alesiába vonul; e' várost Caesar terhes ostrom alá vétén, 's azokat, kik annak fűlszabadítására jövének, megvervén, magát megadni kényszeríti. Legioit téli tanyákra helyezi. LXIX—XC.

I. Csillapítva levén Gallia, Caesar, mint föltevő, gyülekezetek' tartása végett Italiába méne. Itt esék tudtára P. Clodius' megöletése 2), valamint azon tanácsvégzés is, hogy Italia' minden fegyverfoghatója fölesküdtessék; ennél fogva az egész Provinciában katonákat szedete.

Csak hamar tudtokra esett ez a' havas elyei Gallusoknak, kik magok is, mint szükségesnek látszék, költeményekkel toldák e' híreket 3): hogy Caesart a' zavarok Romában tartóztatják, 's illy nagy meghasonlásokban a' sereghez nem jöhet. Ez alkalom őket, a' romai nép' urodalmát már azelőtt sajnosan tűrőket, a' háboruról szabadabban, 's bátrabban értekezni ingerlé.

Gallia' főbbei erdőkben 's rejtett helyeken gyülekezeteket tartának; panaszlák Acco' halálát; érinték, hogy e' sors őket is várhatja; kesergének Gallia' közinségén; 's minden nemű ígéréttel és áldozattal szólítanak föl valakit: ki a' háborut elkezdje, és saját élete' kockázásával Gallia' szabadságát kivíja. Azon kell, ugy mondának: mindenek előtt igyekezniök, hogy Caesart, mielőtt e' titkos tanakodásaik elárultatnának, a' seregtől elvágják; 's ez könnyű is: mert a' fővezér' távollétében sem a' legiok nem merészlik téli táborait oda hagyni, sem a' fővezér nem jöhet őrsereg nélkül a' legiokhoz. 'S végre is jobb harcokban elhunyni, mint régi dicsőségeket, 's eldődeiktől reájok maradt szabadságukat vissza nem nyerni.

II. E' tanácskozások' végzetével jelenték a' Carnutok, hogy ők a' közjóért semmi veszélytől nem irtóznak; ígérék, hogy mindenek között ők kezdik el az ellenségeskedést; 's mivel jelenleg, nehogy határozatuk elárltassék, egymást tuszok által nem biztosíthatják, azt kívánák: hogy hadi jeleik' összeállítása által, (melly nálok egy a' legfontosb szertartások közül) 's esküvel, és ígérettel biztosíttassanak, hogy a' háboru' kiütése után a' többiektől el nem hagyatnak.

Ezután a' Carnutok megdicsértetvén, a' jelenlévők mind megesküvének, a' dolog' kivitelére időt határoznak, 's eloszlának.

III. Föltünvén a' határnap, a' Carnutok Cotuatus, és Conetodunus, két elkeseredett ember' vezérlete alatt az adott jelre megrohanák Genabumot, 's megöldözik a' kereskedés végett ott tartózkodó romai polgárokat (többek közt C. Fusius Citát tiszteletes romai lavagot, kit Caesar a' magtárak' felügyelőjévé tett) és javaikat elrablák.

Ennek híre hamar eljuta Gallia' minden nemzetségéhez: mert hami nyomósabb vagy jelesebb történik, azt a' Gallusok a' mezőn 's tájékon kikiáltják, ezt azután mások felfogják 's odább adják. Ugy volt ez akkor is; mert a' mi Genabumban nap' költekor történt, azt már az első őrváltás' lefolyta előtt az Arvernusoknál tudták, melly tér mintegy száz hatvan ezernyi lépés 4).

IV. Hasonlókép Vercingetorix is Celtillus' fija, igen hatalmas fiatal Arvernus, kinek atyja egész Gallia' főembere volt 5); de határtalan uralkodás-vágyaért megöletett, egybe gyűjtvén hiveit, könnyű szerrel fölbojtá őket. Szándéka kisülvén (honosai) fögyvert ragadának, 's nagybátyja Gabonitis, és egyéb fő személyek, kik a' szerencsét e'kép kísértetni nem akarák, őt Gergovia' 6) városá-

ból kiüzék: szándékával mindazáltal nem hagyta föl, hanem a' falukon, szükölködő 's korhely emberekből csapatot gyűjte. Ez meg levén, nemzetéből másokat is, kikhez jöve, részére vont; tüzelé őket, hogy a' közsabadság' kedvéért nyuljanak fegyverhez; 's végre nagy sereget gyűtvén, elleneit, kiktől csak előbb vetteté ki, az országból kiüzé. Párthiveitől királyi czímet nyere. Mindenfelé küldözött követek által rimánkodék a' népeknek; hogy hivek maradjanak; 's csak hamar pártjára voná a' Senokat, Parisusokat, Pictokat, Condrususokat 7), Turokat, Aulercusokat, Lemovixokat, Andokat, 's minden egyéb tengerparti nemzetséget 8). A' fő vezérség egyes akarattal neki adaték.

Mihelyt e' hatalómmal föl volt ruházva, mind ezen nemzetségektől tuszokat kívána; megparancsolá, hogy bizonyos számu katonaság azonnal hozzája küldessék: 's a' nemzetségeknek kiadá: mindegyik otthon mennyi fegyvert, 's mikorra készítsen el. Leginkább a' lovaságra függeszté figyelmét. Legnagyobb pontossággal legkeményebb tiszti szigoruságot párosíta. A' kétkedőket súlyos büntetéssel kényszeríté; a' nagyobb gonosztévőket tüzzel, 's mindennemű kínzással végezteté ki, a' kisebbeket fül-levágva, vagy egyik szemőket kitolatva küldé haza, hogy a' többieknek például szolgáljanak, 's másokat büntetésök' nagyságával retentsenek.

V. Illy büntetések által hamar összegyűjtván seregét Lucterius a' Cadurcust, szerfölött vakmerő embert, annak egy részével a' Rutenusokhoz küldé. Maga a' Biturixok ellen indula.

Közeledténél a' Biturixok segédkérés végett véduraikhoz az Aeduusokhoz követeket küldének, hogy az ellenség' seregét annál könnyebben kiállhassák.

Az Aeduussok Caesar' Legatusainak, kiket ez a' se-regnél hagyott, tanácsára a' Biturixoknak lovas és gya-log seregeket küldének. Ezek a' Biturixok 's Aeduusok közt határt vonó Liger folyóhoz érven, ott néhány nap megállapodtak, 's a' nélkül, hogy a' folyón áltmenni me-részeltek volna, haza tértek. Legatusainknak azt mon-dák, hogy ők a' Biturixok' hűtelenségétől tartván térte-nek légyen vissza; kinek, mint megtudák, az vala szán-déka: hogy ha a' folyón áltkelték, egy részről ők 9), má-sikról az Aruernusok fogták volna őket körül.

Ezt valóban a' Legatusoknak adott oknál fogva te-vék-e, vagy hitszegésből, nem levén egészen meggyő-ződve bizonyosan állítani nem akarom. (Annyi igaz, hogy) ezek' visszatérte után a' Biturixok azonnal egybe csatlák magokat az Aruernusokkal.

VI. Caesarnak Italiában ezek értésére esvén, mivel látá, hogy Cn. Pompeius' intézetei által a' köztársaság' állapotja jobb karba helyeztetett: havas elvei Galliába utazott.

Oda érkezvén nagy akadályokra talált az iránt, mi módon juthatna el a' sereghez. Mert ha legioit a' Pro-vinciába idézné, jól látá, hogy nála nélkül fognának az uton megütközni: ha pedig ő indul hozzájuk, azon né-pekre sem bízhatja magát, mellyek ez ideig csendesek-nek látszának.

VII. Azon közben a' Rutenusokhoz küldött Cadur-cus Lucterius e' nemzetséget az Arvernusok' részére von-ta. Innét a' Nitiobrixok- 10) 's Gabalusokhoz 11) men-vén mind kettejőktől tuszokat vett, 's nagy gyűjtött se-regével Narbo Provinciánk felé irányzotta rohantát.

Erről értesítettvén Caesar minden egyébnél szüksé-gesebbnek tartotta őt Narboba jöttével megelőzni.

Mihelyt oda érkezék, megnyugtató az aggódókat, őrsereget helyezte a' provinciabeli Rutenusokhoz 12), az Arecomicus Volcákhoz, a' Tolosatokhoz, 's Narbo' vidéke körül, melly helyek az ellenséggel határosak valának, 's megparancsolá, hogy a' provinciabeli katonaság' egy része, 's a' pótló sereg, mellyet Italiából hozott, az Arvernusok' tőszomszédainál a' Helviusoknál 13) gyűljön össze.

VIII. Már ezen intézetek is föltartóztatták, és vissza nyomták Lucterium; mert ez veszélyesnek találta az őrsereg közé nyomulni. Caesar (tehát) a' Helviusokhoz utazott.

Az Arvernusok és Helviusok közt fekvő mély hófedte Cevenna hegy a' legkeményebb évszak' idején akadályozá ugyan az utat: mindazáltal Caesar elhanyagolva a hat láb mélységű havat, utat nyitva, 's katonáinak iszonyu veződségével az Arvernusok' határára ére.

Ezeket véletlen meglepén, mivel a' Cevenna mintegy bástya megett magokat bátorságban vélték, és soha még egyes ember sem jött az évnél e' táján azon keresztül, lovasainak megparancsolá, hogy a' mennyire csak lehet, szét száguldozzanak, 's az ellenséget minél nagyobb rémülésbe hozzák.

Csak hamar hírt, 's tudósítást vőn ezekről Vercingetorix. Minden Arvernusrémülve gyülekezék körüle őrsze, 's kéré: segítsen rajtok, 's ne hagyja őket az ellenség által kiraboltatni, annál inkább, mivel látja, hogy az egész had ő hozzájuk vitetett által.

Ezek' kérésére a' Bitorixok' földéről táborával fölke-rekedvén az Arvernusok felé indula.

IX. De Caesar csak két nap mulata itt; mert hogy Vercingetorix ezt fogná cselekedni, előre gyanítá; 's pót-

ló sereg' 's lovasság' gyűjtése' színe alatt elhagyá a' se-reget. Hadfőnek ott az ifju Brutust tevė, intvén őt, hogy lovasait, milly meszire csak lehet, szét száguldoztassa. Iparkodni fog három nap mulva ismét a' táborba visszaterni.

E' rendszabások után embereink' minden gyanításán kívül a' lehető legnagyobb sebességgel Viennába 14) érkezék. Itt magához vévén a' nyugodt lovasságot, mellyet több nappal előbb oda előre küldött, az Aeduusok' földén éjjel nappal szakadatlanul utazván, a' Lingoknál telelő két legiohoz sietė, hogy e' gyorsaságával az Aeduusokat megelőzze, ha talán személye ellen ezek is valamit koholnának.

Oda érvén azonnal a' többi legiokhoz parancsot küldė, 's mindnyájokat előbb gyűjtė egy helyre, mintsem az Arvernusok' ott létéről valamit halhattak volna.

Ezt megtudván Vercingetorix újra a' Biturixokhoz visszavezetė seregét. Innét fölkerelkedvén ostrom alá vette Gergoviát a' Bojusok' városát, kiket a' Helvetiusok elleni háboruban meggyőzvé Caesar ott telepített le, 's az Aeduusoknak áltengedett 15).

X. Ezen eset igen aggodttatá Caesart, mi tévő legyen: mert ha a' tél' hátra levő részén legioit egy helyben tartá, lehet, hogy az Aeduusoknak adózó város ostrommal bevéteik, 's egész Gallia elpártol, látván, hogy barátai tőle (Caesartól) semmi segítséget nem várhatnak; ha pedig a' téli tanyából idő előtt indul ki, a' nehéz szállítás miatt az eleségben szükségét láthat. Mindazáltal jobbnak tartá minden nyomoruságot kiállani, mint illy nagy gyalázat' eltűrése által minden feleinek hajlandóságát elveszteni.

Intė tehát az Aeduusokat, hogy utána eleséget szállítsanak, 's előre küldė a' Bojusokhoz, kik jelentsék,

jöttét, és serkentsék őket, hogy hívek maradjanak, 's az ellenség' rohantát vitézül állják ki.

Két legiot az egész sereg' podgyászával Agendicum-ban hátra hagyván a' Bojusokhoz megindula.

XI. Más nap Caesar a' Senok' városához Vellaunodunumhoz érvén hogy háta megett ellenséget ne hagyjon, 's az eleségszállításon könnyítsen, annak ostromlásához készülteket teve. Két nap körölfogá azt ostrom-gerébbel. Harmadik nap a' városból magok' megadása végett követek érkezvén, azoktól fegyvert, lovakat, és hat száz tuszt kíván, 's ezek' végrehajtására C. Trebonius Legatust hagyja hátra.

Maga, hogy utját siettesse, Genabum felé indul a' Carnutokhoz. Ezek csak akkor vevék először Vellaunodunum' ostromoltatásának híret; 's azon véleményben, hogy a' vivás tovább tartand, őrsereg' gyűjtésében foglalatokodtak, hogy azt Genebum' védelmére küldjék.

Két nap alatt itt terem Caesar, a' város előtt táborni, de az időből kifogyván az ostromot más napra halasztja; azonban az e'hez szükséges szereket katonáival elkészítteti, 's mivel attól tartá, hogy éjjel a' Liger' itteni hidján elillannak, két legioval fegyverben virrasztatott.

Kevéssel éjjél előtt a' Genabumiak városukat csendben elhagyván a' folyón átszállani kezdenek. Caesar e' felől kémei által tudósíttatván, meggyújtatja a' kapukat, 's fegyverben álló legioit a' városba bocsátja, 's azt elfoglalja. A' lakosok csaknem mindnyájan élve kerültek kezébe, mert a' hid, 's az utak a' szaladók' mennyiségéhez képest szűkek valának. A' várost kiraboltatá, 's fölgyújtatá, 's a' zsákmányt katonáinak engedé.

Ált menvén azután a' Ligeren a' Biturixok' határaiha ére.

XII. Vercingetorix Caesar' érkezését megtudván félbe hagyá az ostromot, 's annak elejbe méne.

Caesar azonban a Biturixoknak útjában eső városát Noviodunumot kezdé ostromolni. E' városból midőn hozzá követek jöttek volna kérvén: engedjen meg nekik, 's kegyelmezzen élőknek; hogy e' jelen tervét is ugyan azon gyorsasággal hajtsa végre, mellyel egyéb szándékaiban eddig többnyire boldogult 16), fegyvert, lovakat, és tuszokat kíván.

A' tuszok részint már be valának állítva; midőn a' többiekkel foglalatoskodnának, 's a' Centuriok néhány katonával a' városba küldetvén a' fegyvereket 's lovakat összekeresnék: messziről az ellenséges lovasság, Vercingetorix' mutatkozik.

Mihelyt ezt a' városiak megpillanták, főlzabadulásukat reménylven nagy lármával fegyvert ragadának, a' kapukat bezárák, 's a' bástyát védőkkel megrakák.

A' városban levő Centuriok, mindőn a' Gallusok' magokviseléséből észre vennék, hogy ezek szándékukat változtatták, kivont karddal elfoglalák a' kapukat 's az övéikkel épségben vonulának vissza.

XIII. Caesar a' lovasságot táborából kivezeti, 's ütközetbe bocsátkozik. Midőn az övei már nyomatnának, azon négy száz germanus lovast küldé nekik segítségökre, kiket elejétől fogva magánál szokott volt tartani. Ezek' rohantát a' Gallusok ki nem állhatván megfutamodtak, 's nagy veszteséggel a' fő tábortesthez vonultak.

Ezek' megveretése után a' városiak újra megrémülének, a' nép' lázítóit megfogdozák Caesarhoz vivék, 's magokat megadák.

Azután Caesar megindula Avaricum felé, melly a' Biturixok' földén a' legtermékenyebb tájan fekvő legnagyobb 's legerősebb város, bizván, hogy ennek bevételeivel az egész nemzetséget meghódítandja.

XIV. Ennyi veszteség után, melyet Vellaunodunum- Genabum- és Noviodunumnál vettek, Vercingetorix az övéivel hadi tanácsot tart. Azt mondá: egészen más-kép kell most, mint eddig történt, a' hadat viselni. Minden módon azon kell lennie, hogy a' Romaiak a' takarmánygyűjtéstől, 's gabonaszállítástól elzárattassanak. Ezt eszközteni nem is volna nehéz; minthogy lovasságuk elég van, 's az évszak által is segítettének 17). Takarmányt még nem lehet kaszálni, ezt elleneik kénytelenek szanaszét a' tanyákból hozni. Ezeket a' lovasság egy, mint más nap fölkonczolhatná. Továbbá a' közboldogság' kedvéért most tulajdon javokat föl kell áldozni 18). Bojától 19) kezdve az egész környékben, hová, a' Romaiak takarmánygyűjtés végett mehetnének, mindenfelé föl kell a' falvakat, 's tanyákat, gyujtani 20). Ők magok a' szükségétől nem tarthatnak; mert azon nemzet, mellynek földén lesz a' háboru, őket eleséggel ellátandja. A' Romaiak vagy az élelem' szükét nem állják ki; vagy nagy veszélyeztetésekkel a' tábortól távoznak el messzebbre. Az pedig mindegy, fölkonczolják-e, vagy podgyászaiktól fossszák meg azokat, melyek' elvesztése után a' háboru' folytatása lehetetlen. Azon fölül hamuvá kell tenni sáncolataikra, vagy helyeztetésökre nézve minden veszélytől nem ment valamennyi várost: nehogy vagy tulajdon embereik a' katonáskodás elől oda rejtezhessenek; vagy a' végett álljanak ott, hogy azokból a' Romaiak bő élelmet, és zsakmányt hordhassanak. Ha ezek nehezeknek és sanyaruknak látszanak is előttök: még is tűrhetőbbek, mintha gyermekeik, 's felségeik, rabságba hurczoltatnak, magok pedig fölkonczoltatnak; a' mi, ha meggyőzetnek, elkerülhetlen lesz.

XV. E' tanácsot mindnyájan helyben hagyván a' Biturixok' városai közül egy nap husznál több fölgyujtatott.

Ugyan ez történt a' többi nemzetségeknél is. Mindenfelé gyűlések látszattak, melyeket jóllehet mindnyájan sajnosan türtek: azzal vigasztalák még is magokat; hogy a' győzelem után, mellyről csaknem bizonyosak valának, a' szenvedett kárt majd hamar ismét kipótolhatják.

Avarium fellől a' nép' gyűlésében tanácskoznak; mi volna jobb, azt fölgyujtani-e, vagy védeni? A' Biturixok az egybe gyűlt Gallusoknak lábaihoz borulának mondván: ne kényszerítsék őket csaknem egész Gallia' legszebb városát, országuk' védelmét és fényét, tulajdon kezeikkel fölgyujtani. Ők a' hely' természeténél fogva magokat könnyen védendik, mivel egyetlenegy 's igen szűk bemeneten kívül csaknem minden részről folyótól 21), 's mocsároktól környeztetnek.

Kérésök meghallgattaték. Vercingetorix elejente ugyan a' kérésnek ellene volt; utóbb még is azok' esedezésére, 's a' nép' iránti szánakozás miatt reá állott. A' város' védelmére alkalmas őrsereg állíttaték.

XVI. Vercingetorix kisebb napi utakban követé Caesart, 's táborának Avaricumtól tizenhat ezer lépésnyire erdők, 's posványok között választá helyet. Itt óránként hű tudósítást vőn azokról mik Avaricum körül történtek, 's azokhoz szabá parancsait. Takarmány- 's gabonagyűjtőinket mindenütt szemmel tartotta, 's ha távolabb szédtek, a' mit nem leheté elkerülni, reájok csapott, 's nekik nagy galibát okozott; jóllehet mennyire az emberei esztől kitelhetett, a' mieink ennek elejét vevék, és bizonytalan idő pontban 's más más utakon menének ki.

XVII. Caesar a' városnak ama részén üte táborn, hol a' folyó, 's mocsár között, mint említők, abba egy szűk út vezet. A' várost körösleg bekeríteni annak fekvése nem engedé; azért töltés-hányatáshoz vivó fedelek' hajtatasához, és két torony' építéséhez fogott. A' gabonaszállítás iránt a' Bojusokat, és Aeduusokat szüntelen sürgette. De a' segítség eme' részről; mivel kelletlen nyújtaték, csekély volt; amazok kicsiny és szegény országuk' tehetlenségénél fogva, a' mijek volt, hamar megemésztették.

A' Bojusok' szegénysége, az Aeduusok' késlekedése, 's a' lakások' fölégetése miatt a' seregnél igen nagy élelembeli szükség támadott: úgy annyira, hogy katonáinknak több napig kenyerök sem volt, és csak a' meszszebbre fekvő helységekből hajtott marhákkal enyhíték végső éhőket: még sem lehete tőlök csak egy szót is hallani, melly a' romai nép' méltóságához, 's előbbi győzelmeihez méltatlan lett volna. Sőt akkor is, mikor Caesar munka közben a' legiokat egyenként fölszólítá, 's azt nyilatkoztatá ki, hogy az ostromot abban hagyja, ha a' szükség igen nagy terhőkre esik, egy szóval kérék: ne cselekedje ezt. Vezérlete alatt ők több év óta úgy táboroztak, hogy soha gyalázatot nem vallottak; soha valamit végezetlenül nem hagytak. Szégyennek fognák tartani, ha az elkezdett ostromot félbe hagyandanák; 's jobb akármi sanyaruságot tűrni, mint a' hitszegő Gallusok' által Genabumban megölt romai polgárok' vérért buszultatlanul hagyni.

Ugyan ezeket kelle kívánságukra a' Centurioknak, és Tribunusoknak Caesarhoz megvinniök.

XVIII. Mikor a' tornyok már a' város' falához közelítenének: a' foglyoktól megtudá Caesar; hogy Vercingetorix, elfogyván szülesége, táborával Avaricumhoz

közelebb vonult, és személyesen a' lovassággal, 's a' lovasok közt harczolni szokott könnyű gyalogokkal lesben azon helyre állott, hová véleménye szerint a' mieink takarmány végett jövedenének.

Ezeket megértvén éjjélkor csendben megindult, 's reggelre az ellenség' táborához ért. Az ellenség Caesar' jöttét kémei által azonnal megtudván, társzekereit 's butorait sűrűebb erdőkbe rejté, 's egész erejével egy nyílt 's magasb helyen csatarendbe álla.

E' felől értesítettvén Caesar, a' motyókat gyorsan egy helyre hordatá 's a' viadalra készülé.

XIX. A' domb alólról lassudan emelkedék; ezt minden részről ötven lábnyinál nem szélesebb, de nehezen, 's nagy bajjal gázolható mocsár keríté. A' hidak le valának rontva. E' helyzetetésben bizván a' Gallusok nemzetségek szerinti osztályaikban a' dombon állának, 's minden zátonyt 's titkos ösvényt biztos őrizet alatt tartának; az lévén szándékuk; ha hogy a' Romaiak e' mocsáron erővel igyekeznének átgázolni, emelkedettebb helyökről az eviczkelőkre rohannak; úgy hogy ha közelállásukat tekinté az ember, azt gondolhatá, hogy csaknem egyenlő elszántsággal készek az ütközetre; de ki a' veszélyes helyzetet vette szemügyre, átláthatá, hogy csak hiu színléssel fitogtaták magokat. Az illy csekély közben tekinteteket kiállni merő, az ellenségre boszorkodó, 's azért rohanjelt kívánó katonáinak Caesar elejökbe terjeszté: milly vesztességbe, 's milly sok vitéz férfi' halálába fogna kerülni a' győzelem; kiknek midőn e'beli lelkesedésöket látja, hogy az ő dicsőségeért semmi veszélytől nem rettegnének, részéről igen nagy igazságtalanság volna, ha életöket a' magáénál inkább nem kimélené.

Igy megnyugtattván katonáit, még az nap visszaméne táborába, 's a' várost ostromló intézetek' folytatásához látott.

XX. Vercingetorix az övéihez visszatérván, hazarúlásról vádoltaték: mivel táborával a' Romaiakhoz közelebb nyomult; az egész lovassággal eltávozott; illy nagy számú sereget hadfő nélkül hagyott; eltávozta után a' Romaiak olly alkalmas időpontban, 's olly serényen megérkeztek. Mind ezek vaktában 's egyetértés nélkül nem történhetek. A' gallus királyi hatalmat inkább Caesar, pártfogásából, mint az ő kegyekből kívánná megnyerni.

E' vádra Vercingetorix imigy felele: hogy a' táborral tovább indult, azt saját ösztönzésökre a' takarmány' szüke miatt tette. Hogy a' Romaiakhoz közelebb nyomult, arra a' hely' kedvező fekvése bír, melly önmagát képes vala védeni. A' lovasságnak a' sárfertős helyen úgy sem lehetett hasznát venni, ott pedig, hová ő vezeté, jó szolgálatot tett. Eltávoztakor a' fő hatalmat szántszándékkal nem adta senkinek ált, nehogy ez a' sereg' harczvágya által valami ütközetre reá vitessék, a' mi után, mint látja, puhaságból mindnyajan sovárognak; mivel a' báboru' bajait tovább nem tűrhetnék. Ha a' Romaiak történetből érkeztek, a' szerencsének, ha pedig valaki' árulása által, annak kell köszönetet tenni; mert ez által, mind az ellenség' csekély számát ki lehetett a' dombrol venniök, mind annak vitézségét megvetniök, ugymint, ki megütközni nem mervén, rútul visszahuzódott táborába. Ő árulás által Caesartól semmi hatalmat nem ohajt, minthogy az győzelemmel is, mellyhez neki, 's minden Gallusnak biztos reménye van, megszerezhető. Sőt visszaadja nekik a' reá ruházott hatalmat, ha azt képzelik, hogy ez által személyére nagyobb tisztelet, mint önmagokra haszon háromlik. Hogy pedig lassátok,

így szóla tovább, milly őszintén beszélek, halljátok a' római katonákat.

Előhozatá a' néhány nappal azelőtt takarmánygyűjtéskor fölfogott, 's éhséggel 's fogsággal sanyart rab-szolgákat, kik, miként kelljen a' kérdésekre felelniök, már előre meg levén tanítva, azt vallák: hogy legiobektiek, és éhség- 's inségtől kényszerítve titkon a' táborból kilopóztak, ha talán a' mezőn valami gabonát, vagy marhát találhatnak. Szinte e' szükség nyomasztja az egész sereget; mindenki már elerőtlenedett, nem képes a' táborozás' bajait eltűrni. A' fővezér tehát eltökélé: ha három nap alatt a' város' ostromával nem boldogul, sereget visszavonni.

Ezt a' jót, így szóla Vercingetorix, nekem köszönhetitek, kit árulónak tartatok; kinek intézetei által véretek' ontása nélkül láttok illy erős és győztös sereget az éhségtől csaknem fölemésztré lenni; (nekem), ki már rendelkezéseket tettem, hogy őt, a' gyalázatosan visszavonult egy nemzetség se merje határaiba befogadni.

XXI. Fölkiáltott az egész sereg, és gallus szokás szerint 22) fegyvereit csattogtatá, mit akkor szoktak tenni, mikor valaki' előadását helyben hagyják. Vercingetorix a' legnagyobb hadvezér, hűségéről nem kell kételkedni; nem is lehet a' háborút jobban viselni.

Meghatározzák, hogy az egész seregből tíz ezer válogatott ember küldessék a' városba; a' közjólétet nem kell egyedül a' Biturixokra bízni; mert jól láták, hogy a' város' megoltalmazhatásának esetére a' győzelem nekik fog tulajdoníttatni.

XXII. Katonáink' rendkívüli vitézségén 23) a' Gallusok mindenkép igyekeztek kifogni; mint már ez a' nemzet föltöttebb ügyes 's mindennek, a' mit csak másoktól lát,

manózására, 's véghez vitelére igen alkalmas. Mert falhorgainkat hurkokkal elfordíták, melyeket miután igazán megragadtak, csigákkal 24) a' városba vonának. A' földgátot aláásásokkal dönték be 25), 's pedig annál ügyesebben, mivel nálok sok a' vasbánya 26), 's mindenemű üregásás ismértes, és szokásban van. Az egész falat pedig körösleg tornyokkal beépíték, 's ezeket bőrökkel befödék. Továbbá gyakor nappali 's éjjeli kirohanásaik által a' töltés' készülleteit fölgynjták, vagy a' katonákat munkáikban megtámadák. A' szerint, mint tornyaink a' naponkénti töltögetés által emelkedének, ők is a' magokét új gerendák' hozzá tétele által egyenlő magasságra emelék; 's a' nyílt futoárkok' folytatását pörkölt, 's kihégyezett karókkal, forró szurokkal, 's iszonyu nagy szikla darabokkal akadályozák, 's a' falhoz közeledni nem engedék.

XXIII. Ily alkatu pedig minden gallus bástya: először gerendák rakatnak egy folytában, hosszát a' földre egymástól két két lábnyi egyen-távolságra; ezek belőlől egybekapcsoltatnak 27), és sok földdel kitömetnek; elül pedig a' gerendák' ama' közei, melyeket említünk 28), nagy kövekkel töltetnek be. Ezek így levén elhelyezve, 's kitömve, egy másik fektet jön reájok hasonló hézag-hagyásokkal, de úgy, hogy a' gerendák egymást ne érhék, hanem egyenlő távolságra szintannyi sor kövekkel elkülönözve szorosan összetartassanak. Így folytattatik azután az egész munka, míg a' fal szükséges magasságát el nem éri.

Ily fal, valamint tekintetre, 's különbéleségére nézve a' gerendáknak és köveknek egymást váltó sorai miatt nem dísztelen: úgy a' városok' hasznára 's védelmére szerföltt alkalmas; mert kövei miatt a' tűz, fája miatt a' faltörő nem árthat neki, mivel befelé többnyire negyven láb hosszú

szál-gerendákkal össze levén kötve, sem keresztül nem törethetik sem szét nem bontathatik.

XXIV. Ennyi nehézségekkel küzdvén az ostromnál katonáink, noha folyvást hideg 's szakadatlan esőzések által késleltetének, még is huzamos munkájokkal mind-ezeket meggyőzték; és huszonöt nap' lefolyása alatt, háromszáz harmincz lábnyi széles, és nyolczvan lábnyi magas földgátot készítettek.

Ez csaknem a' bástyát érinté, és Caesar, hogy a' munka egy perczig se szakadjon félbe, katonáit buzdítván szokásaként a' munkásoknál tölté az éjszakát; midőn valamivel éjfél előtt észrevevék füstölgni a' gátot, melyet az ellenség egy rejtett ásással meggyújtott; 's ugyan azon időben az egész bástyán lármát ütött, 's két kapun a' tornyok' mind két oldala mellett kirohant. Mások a' falról tüzet, és száraz ágokat szórának messziről a' gátra, vagy szurkot 's egyéb könnyen gyuló szereket öntözének reája 29); úgy, hogy azt sem tudhatánk, mihez kelljen először fogjuk; vagy min segítenünk.

Mivel azonban Caesar' rendelkezésből a' tábor előtt mindig két legio talpon álla; 's többek időnként, váltva a' munkánál valának; csak hamar meglett az, hogy némelyek a' rohanóknak szegülnének ellen, mások a' tornyokat vonnák vissza 30), 's a' gátot keresztül vágnák; a' táborból pedig valamenyen az oltásra sietnének.

XXV. Az éj már elmúlt, 's még minden ponton forrott a' harcz. A' győzelem' reménye mindegyre megújult az ellenségnél, annál is inkább, mivel látá, hogy a' tornyok' védernyői 31) leégtek, 's nem egy könnyen jött fedetlen valaki segítségre; ő pedig minduntalan nyugodt emberekkel váltotta föl a' fáradtakat, 's általában Gallia' boldogságát e' jelen pillanattól vélte függni.

Ekkor szemünk' láttára olyas mi történt, a' mit nevezetessége miatt nem akákarunk hallgatással elmellőzni. Egy Gallus, ki a' város' kapuja előtt a' kézzől kézre adatott fagygyu 's szurok darabokat egyik torony' irányában a' tűzbe vetegette, jobb oldalán scorpioval 32) áltveretett, lelketlenül lerogyott. Egyik a' közel levők közül keresztül lépe a' testen, 's áltvévé az előbbinek tisztét; ez is hasonlókép scorpio által megöletvén, helyébe lépett a' harmadik, 's ennek a' negyedik; 's nem is hagyák üresen a' védők mindaddig e' helyet, míg a' gát eloltatván, 's az ellenség minden részen visszanyomatván a' harcznak vége nem szakadt.

XXVI. Minekutána a' Gallusok mindent megpróbáltak, de semmiben sem boldogultak: Vercingetorix' javaslátára s' parancsára a' városból másnap elillanni szándékozáának. E' szándékukat csendes éjjel akarták végre hajtani, reménylven, hogy azt nem nagy veszteséggel véghez vihetik: részint mivel Vercingetorix' tápora nem volt messze a' várostól; részint mivel a' közöttök fekvő szakadatlan mocsár a' Romaiakat az üldözésben hátráltatá.

E'hez már éjjel készülének is, mikor az asszonyok hirtelen az utczára szaladtak, és könnyes szemekkel férjeik' lábaihoz borulva rimámkodtak: ne hagyják őket 's közös gyermekeiket, kik természeti erőtlenségek miatt az elfutásra tehetetlenek, az ellenség' dühének. Mikor férjeiket föltett szándékuknál maradni látták: — mivel a' végveszélyben közönségesen a' félelem nem ismér irgalmat, — jajgatásra fakadtak, 's ez által a' szökést a' Romaiaknak előárulták.

A' Gallusok tehát félvén, nehogy a' romai lovasság útjokat vágja, szándékukkal fölhangyanak.

XXVII. Másnap Caesar egy tornyot előre mozdít-

ván, 's a' kezdett munkálatokat elintézvén, mivel nagy zápor eredett azt vélte, hogy ezen idő nem lesz alkalmatlan valamelly merényre. A' bástyák' őrhelyei, mint látá, valamivel gondolatlanabbul valának megrakva, emberei által is tehát a' munkát lajhabban üzette, 's velők szándékát közlőtte.

Ezután a' futo-árkokban fegyverben álló rejtett legiókat neki bátorítá, hogy végre ennyi fáradozásaikért vennék a' győzelem' díját. Jutalmat teve ki azoknak, kik a' bástyára először fölhágnának, 's az ütközetre jelt ada. Katonái hirtelen minden részről kirohanának, 's a' bástyát csak hamar elboríták.

XXVIII. E' véletlen rohanat által megrettenvén a' Gallusok, 's a' falról 's tornyokról leveretvén a' piacon 's nyiltabb helyeken ékformára állának össze, azon szándékkal, hogy akármelly részről jönne a' megtámadás, azt csatarendben vernék vissza.

De mikor látták, hogy seki a' sikra le nem száll; hanem az egész falon minden felől körülfogátnak; félvén, hogy a' futhatás' reménye egészen elvágatik, elveték fegyvereiket, 's egy huzomban a' városnak legtávolabb fekvő részeikbe vonulának. Itt részint a' szűk kapun felfelül kitolongságnál a' gyalogságtól, részint a' kapun kívül a' lovasságtól konciztatának össze. A' zsákmányolásra senki sem ügyelt. A' genabumi öldöklés 33), 's az ostromnál kiállott sanyaruságok miatt elkecserevedve levén katonáink, sem az agg koruaknak, sem asszonyoknak, sem gyermekeknek nem kegyelmeztek 34). Szóval: az egész számból, melly mintegy negyven ezer főre ment, alig vergődhettek nyolcz százan, kik mindjárt az első zajkor a' városból kiugrándoztak, épségben Vercingetorixhoz.

Ez félvén, nehogy amazok' érkezze, 's a' népnek irántoki szánakozása miatt a' táborbau valami zedgülés

támadjon, e' menekvőket az úton messze kiállított meg hittei, 's a' nemzetségek' fejei által késő éjszakán titkon fölfogatta, elválasztatta 35), 's mindegyiket a' tábor' azon részére, mely feleinek kezdetben jutott, elvezettette 36);

XXIX. Másnap Vercingetorix összegyűjtván katonáit, vigasztalá, 's bátorítá őket, hogy veszteségök miatt nagyon se el ne csüggedjenek, se meg ne háborodjanak. Nem vitézséggel, vagy rendes harczban győztek a' Rómaiak, hanem valami fortély 's ostrom-tudomány által, melyben ők (a' Gallusok) még járatlanok. Csalatkozik, ki hadban csupa szerencsés esetekre számol. Ő mindig ellene volt annak, hogy Avaricum védessék; tanuk arról önmagok. A' Biturixök' bntasága, 's a' többiek' szerfölötti engedelkenysége tévé, hogy e' csapás történt, melyet azonban ő rövid idő alatt nagyobb haszonnal helyre ütend; mert szorgoskodása által Galliának egyéb, még velök nem tartó nemzetségeit is részekre fogja húzni, 's egy közöszlra egyesíteni; mi ha megtörténik, széles e' világ nem lesz képes nekik ellentállani 37). Ez nála már csaknem annyi, mint bizonyos. Azonban igazságos kérés, hogy a' közjó' tekintetéből a' tábornak besánczolni ne nehezteljék, hogy az ellenség' véletlen megtámadásait könnyebben kiállhassák.

XXX. Nem vala kellemetlen a' Gallusok előtt e' beszéd; kivált mivel maga Vercingetorix illy nagy csapás után el nem csügedt; sem rejtekbe nem vonult, 's a' nép' tekintetét nem kerülte. Elhitték felőle, hogy bölcsebb, 's mélyebben belát a' jövőendőbe, mivel még a' csapás előtt, ítélete szerint, Avaricumnak először fölgujtatnia, azután elhagyatnia kellett volna. Valamint tehát más hadvezérek' tekintete balesetek által csökkenik, úgy ellenkezőleg ennek méltósága a' vett csapás után naponként növekedett.

Egyszersmind annak állítása után remény gerjede bennök, hogy a' többi nemzetségek is melléjük állanak. Ekkor időben kezdék a' Gallusok táborukat először beszáncolni; 's ezek a' munkához nem szokott emberek úgy meg valának rezzelve, hogy mindent türtek és szenvedtek, mi csak parancsoltatott.

XXXI. Igérete szerint Vercingetorix sem fáradozott keyésbbé, hogy a' többi nemzetségeket egyesítse, azok fejeit ajándékokkal 's ígéretekkel magához édesgetvén. E' végre alkalmas embereket választ ki, kiknek ámitó beszéde, 's teszetősége által kiki igen könnyen elcsábíttathatott (38). Azokat, kik Avaricum' bevétele után megmenekedtek, fölfegyverkeztette, 's ruháztatta. Egyszersmind hogy a' meggyengült sereg kiegészíttessék, a' nemzetségektől bizonyos számú katonaságot kért; meghatározván a' napot, melyre az a' táborba beállíttassék. Továbbá megparancsolá, hogy valamennyi ijászok, kik pedig Galliában nagy számmal vannak, összeszedessenek, 's hozzája küldessenek. Így az avaricum-i veszteség hamar kipótoltatott.

Azonközben Teutomatus, Olloviconak fia a' Nitobrixok' (39) királya is, kinek atyja Senatusunktól baráti dísznevet nyert, tulajdon 's Aquitaniában fogadott lovasainak erős osztályával hozzája érkezett.

XXXII. Caesar több napig mulatván Avaricumban, 's ott töméntelen gabonát, 's egyéb szükséges szereket találván seregét a' munka, 's szükség után kipihentette.

A' tél azonban már csaknem elmúlt, 's az idő maga hívá táborozásra. Föltevé tehát az ellenségre megindulni, azt vagy mocsárai, 's erdei közül kicsalni, vagy körtáborlani. Ekkor jövének követségkép az Aeduusok' fő emberei hozzá könyörögvén: jönne ez' igen kétes pillanatban nemzetöknek segédül: ők a' legnagyobb veszély-

ben forognak, mivel most két fejedelmök van, kik közül mindegyik magát törvényesen választottnak állítja, holott régtől fogva közönségesen csak egy fő választatott, 's a' királyi hatalmat csak esztendeig birta. Ezek közül egyik Convictolitanis virág-évü nemes ifju; a' másik Cotus, igen régi nemzetségből származott fölötte nagy hatalmu, 's terjedt rokonságu férfiú, kinek testvére Valatius viselé a' mult éven ugyan azon hivatalt. Fegyverben áll az egész ország; meghasonlott a' Senatus, meghasonlott a' nép; mindegyiknek vannak párthivei. Ha a' versenygés még tovább tart, bizonyos, hogy e' két fél között ütközetre kel a' dolog, mellynek Caesar, szorgoskodása 's tekintete által, elejét vehetné.

XXXIII. Caesar, noha károsnak vélte a' csatateréről, 's az ellenségtől eltávolzni; jól tudván mindazonáltal mennyi rossz szokott az egyenetlenségből származni, nehogy olly hatalmas, 's a' romai néppel olly szorosan összekapcsolt nemzetség, mellyet ő mindig ápolt, 's minden tekintetben virágzóvá tett; erőszak- 's fegyverhez nyuljon, 's azon rész, melly magában kevesebbet bízik, segítségért Vercingetorixhoz folyamodjék: szükségesnek vélte a' dolognak elejét venni. 'S mivel az Aeduusok' törvényei szerint a' legfőbb hatalommal fölruházott személyeknek az országon kívül menniök nem volt szabad; hogy azok' jogait 's törvényeit legkevesbbé is megsérteni ne látszassék, elhatározá: önszemélyében menni az Aeduusokhoz, és az egész Senatust a' viszátkodó felekkel egyetemben Decetiába 40) maga elejbe idézé.

Midőn itt csaknem az egész nemzetségnek összegyülekezeténél megtudta volna Caesar, hogy Cotus csak néhány titkon egybehíttak által sem az igazi helyen, sem illendő időben mint testvér testvérétől neveztetett ki, holott törvény szerint két, azon ivadékbeli 's élő személy

nem csak fő tisztviselő, hanem tanácsbeli sem lehet: kényszeríté Cotust hatalma' letételére. Convictolitanis, ki ősi szokás szerint a' tisztviselők' jelenlétében 41) papok által választatott, nyerte Caesar' rendelkezéséből a' fő hatalmát.

XXXIV. E' határozat után inté Caesar az Aeduusokat, hogy viszálykodásaikról 's egyenetlenségeikről feledkezzenek el, 's mind ezek' félre tételével csak a' jelen háborúval foglalatoskodjanak, 's érdemlelt jutalmaikat Gallia' meghódítása után ő tőle várják. Azután kíváná, hogy haladék nélkül egész lovasságukat, 's tíz ezer gyalog fegyverest küldjenek, kiket az eleség' őrzetére használhasson.

Seregét két részre osztá: négy legiot Labienus' vezérlete alatt a' Senok- 's Parisiusokhoz küldött; hat legiot az Arvernusokhoz az Elaver 42) folyó' mentében maga vezetett Gergovia ellen; a' lovasság' egy részét Labienusnak adá, a' másikat magának tartá.

Ezt Vercingetorix megtudván ezen folyón minden hídat lerontatott, 's annak túlszárnyán megindult.

XXXV. Mindön mind a' két sereg egymástól szemhatáson volt, 's táborát a' másikéval csaknem általában ütné föl: Vercingetorix öröket állított ki, nehogy a' Romaiak valahol hídat vevén, seregeiket álhózzák.

Nagy aggodásban volt Caesar az iránt, nehogy a' nyár' nagyobb részén őt a' folyó tartóztassa föl; mert ősz előtt csak ritkán lehetett Elavert meglábolni.

Hogy tehát ez ne történjék, csaltos helyen azon hídak közül, mellyeket Vercingetorix lerontatott, egyikének irányában tábort üte, 's másnap két legioval rejtekben marada; a' többi seregeket pedig minden butorokkal szokás szerint elküldé, minekutána minden negyedik

cohorst magánál letartóztatta 43), hogy a' legiok' száma megmaradni látszanék. A' legioknak a' lehető legnagyobb messzeségre kelle távozniok.

Mikor már az időről táborbeli megszállásukat gyanította, ugyan azon lábokra, melyeknek alsó részei épen maradtak, újra hídat építtetett. A' munka hamar elkészült, a' legiok átvitették; a' tábornak alkalmas hely tűzetett ki, 's a' többi legiok visszahívták.

Ezekről értesítetvén Vercingetorix, nehogy akaratra ellen harczolni kényszeríttessék, sebes léptekkel előre haladott.

XXXVI. Ötöd napi utazás után a' helyről Caesar Gergóviához ére, 's még az nap a' lovasság között egy kis csata történt.

Megtekintvén a' város' helyzetét, melyhez, igen magas hegyen lévén fekvése, könnyen hozzá férni sehol sem lehetett, annak kiváthása' reményéről lemondott; egyszersmind föltevé magában, hogy annak körtáborlatához előbb nem fog, mint az eleségről szorgoskodott volna 44).

De Vercingetorix a' városhoz közel a' hegyen üté föl táborát, 's mindegyik nemzetség' seregeit külön, mérsékelt távolságban helyhezé el maga körül; 's a' hegynek, azon a' részen, mellyről reánk leheté látni, minden emelkedettebb helyét megrakván rettentő tekintetet nyújtott. Azon nemzetségek' fejeit, kiket tanácsainak választott, minden nap korán reggel magához hivatá, ha valami akár közleni, akár reájok bízni valója volna. Majd egy nap sem mult el, hogy lovas csatákban közbevegyített ijaszokkal az övéi közül mindegyikének bátorságát és vitézségét próbára ne tenné.

A' város' ellenében épen a' hegy' lábánál feküdt egy jelesen megerősített, 's körösleg meredek domb. Ha ezt

a' mieink elfoglalák, úgy látszott, hogy az ellenséget nagy részén a' víztől, 's a' takarmány' akadályatlan gyűjtésétől meg fognák gátolni.

E' hely nem igen erős őrsereggel volt megrakva: mindazáltal Caesar az éj' csendében táborából kiindulván az őrsereget előbb, hogy sem a' városból segítség érkezhett, leveré; a' helyet elfoglalá; oda két legiot helyezte; 's a' nagy tábortól a' kicsinyig tizenkét lábnyi kettős árkot húzatott, hogy egyes katonák is egyikből a' másikba az ellenség' megtámadásaitól menten járhatnának.

XXXVII. Míg ezek Gergovia körül történtek, az Arvernusok pénzzel megvesztegeték Convictolitanist, kőről említők, hogy Caesar neki ítélte a' fő hivatalt. Ez összebeszélt némelly ifju emberekkel, kik között legjelesebb volt Litavicus, 's ennek testvérei fő nemzetségből származott ifjak. Ezekkel megosztá az ajándékot, 's inté őket: ne feledkezzenek el arról, hogy szabad emberek, 's kormányra születtek. Az ő tekintetök tartja a' többieket korlátban. Ha ezek is hozzájuk állanak, a' Rómaiaknak el kell takarodniok Galliából. Ő ugyan Caesar-nak valamennyire kötelezettje; azonban tőle nem nyert egyebet, mint a' mihez legnagyobb igaza volt. De ő a' köz-szabadságot nagyobbra becsüli; mert mért is folyamodjanak jogaik' 's törvényeik' elintézése végett inkább az Aeduusok Caesarhoz, mint a' Rómaiak az Aeduusokhoz?

A' fő tisztviselőnek e' beszéde, 's az ajándék által hamar elhajlottak az ifju emberek; sőt ajánlkozásnak a' fő szerep' játszására. De mivel nem bíztak a'hoz, hogy a' nemzetet olly könnyen ellenségeskedésre lehessen bírni, tanácskozásnak e' terv' kiviteléről.

Megegyezének abban, hogy Litavicus nyerje el azon tíz ezer ember fölött a' vezérséget, kik Caesarnak a' háborura küldetnek, 's ezeket ő vezesse hozzá, testvérei

pedig előre menjenek. Mikép kelljen egyebeket is végre hajtani, elrendelék.

XXXVIII. Litavicus megnyeré a' fő vezériséget. Mint egy harmincz ezer lépésnyire Gergoviától hirtelen össze híván katonáit könyezve így szóla: Hová megyünk vitézek? egész lovasságunk, egész nemességünk oda van. Nemzetünk' fő személyei Eporedorix, és Viridomarus 45) hitszegésről vádoltatván a' Romaiaktól minden további vizsgálat nélkül kivégeztettek. Halljátok a' történeteket azoktól, kik magából az öldöklésből menekedtek; mert én testvéreim' 's minden rokonom' elvesztése után a' keseredés miatt nem vagyok képes azokat elmondani.

Elő vezettetének azok, kiket már megtanított, miket kelljen szólaniok, 's mind azt (körülményesen) elbeszélék, mit Litavicus már mondott: az Aedusok' lovassága (így szólának) egyetemben fölkonczoltatott; mert az Arvernusokkal beszédbe bocsátkozottnak állíttaték; ők magok a' katonaság' sokasága között rejtezenek el, 's az öldöklés' forrtából menekedtek meg.

Az Aedusok kiáltozának 's esdeklének Litavicusnak: adna nekik tanácsot. Mintha bizony, így válaszola ez, itt tanácsra volna szükség, 's nem inkább arra, hogy Gergoviába menvén magunkat az Arvernusokkal egyesítsük. Avagy kételkedünk-e, hogy a' Romaiak e' gonosz csiny' elkövetése után el fognak jönni minket is fölkonczolandók? Ha tehát még némi bátorság lakozik bennünk, boszuljuk meg olly gyalázatosan megölt honosaink' halálát, végezzük ki e' kalózoikat. Reá mutata a' romai polgárookra, kik ezen őrseregben bizván együtt utaztak. Elfoglála tüstént temérdek gabonát, 's eleséget, 's a' Romaiakat kegyetlen kínzások után kivégezteté. Az Aedusokhoz mindenfelé hirnököket küldé; a' lovasok' 's a' fő személyek' megöletésnek hazugságával mindent föl-

buzdíta, 's inte torlanák meg példája szerint a' rajtok elkövetett sérelmeket.

XXXIX. A' lovasság között volt az Aedus Eporedorix fő vérből eredett, 's honosai közt igen nagy hatalmu ifju, és Viridomarus vele egy koru 's tekintetű, de alább származatu. Ezt Caesar Divitiacustól nyerte szolgálataiba, és alacsonyágából a' legfőbb polczra emelte. E két férfit Caesar a' táborozásra névszerint meghívá. Mindketten vetélkedének az elsőség miatt, 's ama' fő tisztviselői vitában teljes erejükből egyik Convictolitanis-, a' másik Cotushoz szított.

Ezek közül Eporedorix megtudván Litavicus' szándékát, azt mintegy éjfél tájban Caesarnak megvivé, kérvén őt: ne engedné meg, hogy ifju emberek' gonosz kóhalmányai által nemzetök a' romai nép' barátságától el essék: a' mi előre látása szerint meg fog történni, ha anynyi ezer ember magát az ellenséghez kapcsolandja, kiknek állapotját sem rokonaik érzéketlenül nem nézhetik, sem a' nemzet kicsinységnek nem tarthatja 46).

XL. Nagy aggodásba hozá e' hír Caesart, mivel az Aedusok' nemzetének mindig különösen kedvezett; tétozás nélkül tehát négy legiot butortalanul, 's az egész lovasságot táborából kivezeté. Illy körülmények között nem is leheté az idő' szűke miatt a' tábort szűkebbre szabni, mellynek őrzetére C. Fabius Legatust hagyá két legioval hátra. Litavicus' testvéreit be akarván fogatni, hallá, hogy azok kevéssel előbb az ellenséghez átszöktek.

Caesar biztatá katonáit, hogy illy szorult időpontban az út' nehézségétől el ne ijedjenek. Mindnyájan legnagyobb készséggel lévén huszonöt ezer lépésnyi utat haladván megpillantá az Aedusok' seregét. A' lovasságot elő-

re lépteté, azok' útját elállá, 's őket megállítá; övének mindazáltal megtiltván, hogy senkit meg ne öljenek. Eporodorix- 's Viridomarusnak, kiket az Aeduusok megöletteknek vélték, megparancsolá, hogy a' lovasság között forgolódjanak, 's honosaikat szólígtassák.

Ezekre reá ismervén, 's Litavicus' családságát megtudván az Aeduusok, kinyújták kezeiket, értésül adák magok' megadását, elveték fegyvereiket 's életökért könyörgének.

Litavicus védenzeivel, kiknek a' Gallusok' szokása szerint végszükségben sem szabad véduraikat elhagyniok (47), Gergovia-ba futott.

XLI. Caesar az Aeduusok' nemzetéhez hírnököket küldé azon tudósítással, hogy honosaik, kiket hadi törvény szefint fölkonczolhatott volna, kegyelméből élnek. A' seregnek három órai éjjeli nyugtot engedvén táborával Gergovia felé megindult.

Mintegy fele úton levén, Fabiustól lovasok jövének jelentvén, milly veszélyes helyzetben forgottak légyen. Beszélék, hogy táboruk egész hadi erővel támadtatott meg; a' fáradtakat elleneink több ízben nyugodtakkal válták föl; 's embereinket, kiknek a' tábor' nagysága miatt szüntelen a' sánczgerében kelle lenniök, szakadatlan erőködéssel ellankaszták, nyilaik' záporával, 's mindennemű lőszerrrel sokat megsebesítének. Ezek' kiállhatására nagy hasznukra szolgáltak lő-gépeleik. Az ő (e' lovasok) eltávoztukkor, két kaput kivéven, Fabius a' többieket berakatta, a' sánczgerébre védernyőket helyezett, 's a' következő napra hasonló esetre készüle.

E tudósításra Caesar katonáinak rendkívüli erőködésével nap' költe előtt a' táborba érkezék.

XLII. Míg ezek Gergovia körül történtek, az Aeduusok

Litavicus' első üzenetére, a' nélkül, hogy a' dolog' megfontolására időt vennének, némellyek fősvénységtől, mások boszuvágy- 's vakmerőségtől (melly hiba nemzeti bélyegök) ösztönöztettek, hogy lenge hírt alapult valóságnak tartanának 48). Elragadozák a' római polgárok' javait, azokat üldözik, 's rabságba vonczolák. A' dolgot végkép Convictolitanis dönté el, 's dühbe hozá a' pórnépet 49), hogy ez kicsapongásai után szégyeneljen magába téni. A' legiojához utazó M. Aristius katonai Tribunust szabad menet mellett Cabillonum városából kivezeték: ugyan ezt kelle tenniök azoknak is, kik ott kereskedés végett telepedtek meg. Ezeket az úton hirtelen megtámadván minden portékájuktól megfoszták, magokat ellenszegülésökért éjjel nappal körülfogva tarták; 's mindkét részről soknak elhullta után még több népet is fegyverre csődítének.

XLIII. Azonban megérkezvén a' tudósítás, hogy minden katonájok Caesar' hatalmában van, sietve Aristiushoz futának, 's jelenték, hogy a' történetekben az ország semmi részt sem vett. Az elrablott vagyron iránt nyomozásokat rendelének; Litavicus' 's testvéreinek jószágát elfoglalák 's magok' mentése végett Caesarhoz követséget küldének. Mind ezeket az övéik' visszanyerése végett tették: de a' gonosz tettbe már be levén fonódva, 's az elragadott javak' használatától ingereltetve, mint-hogy a' dolog sokat érdeklött; végre a' büntetés' félelmétől is rettegván; alattomban a' hadról kezdenek tanácskozni, 's követség által a' többi nemzetségeket bojtogaták.

Jóllehet ezeket Caesar tudá, mindazáltal legszelidebb módon szóla a' követekhez. A' pórnép' tudatlansága, 's könnyelműsége nem másítja meg az egész nemzet iránti érzelmeit; sem az Aeduusokhoz viseltető hajlandóságát nem csökkenti.

Caesar Galliában még nagyobb mozdulatoktól tartván, nehogy valamennyi Gallus néptől körülvétessek, azon tanakodott: mikép távozhatnak el Gergoviától, 's egyesíthetné ismét egész erejét a' nélkül, hogy visszavonulása, mellyet a' (köz) elpártolás' felelme szült, futáshoz hasonlítani látszatnék.

XLIV. Az ezen tűnődő Caesarnak valamelly jeles tette jó alkalom mutatkozik; mert midőn a' munkálatok' megvizsgálása végett a' kisebb táborba jött volna, észrevevé: hogy az ellenségtől elfoglalt domb, mellyet mult napokban a' sok ember csaknem egészen ellepert, most üres. Ezt bámulván a' naponként nagy számmal átlövő szökevényektől kérdé ennek okát. Vallásaik meggyeztek: ama' domb' gerincze, mit Caesar már kémeitől tudott, lapos de csaltos és keskeny, mellyen a' város másik részéhez juthatni. E' helyet fölöttébb féltik, 's azt hiszik, hogy miután a' Rómaiak egyik dombot elfoglalták, ha ezt is elvesztenék, csaknem egészen el lennének zárva, 's minden kimeneteltől 's takarmány-gyűjtéstől elvágva. Ezen hely' erősítésére Vercingetorix mindnyájokat elhíta.

XLV. Értvén ezt Caesar éjféli tájban oda több lovas csapatot küldött, parancsolván nekik, hogy valamivel zajosabban mindenfelé kóvályogjanak. Virradtakor a' táborból nagy számmal hozata elő butorokat 's öszvéreket, ezekről az iszakos kápákat levetteté, 's az öszvérhajtókkal sisakosan szinlett lovasok' módjára a' dombokat körülnyargaltatá. Ada melléjük néhány lovast is, kik fitogtatása végett távolabb száguldozzanak. Valamennyieknek megparancsolá, hogy nagy kerületet tévén ugyan egy tájék felé tartsanak.

Ezeket távulról a' városból látták: — minthogy Ger-

goviából le is lehetett a' táborba látni; -- azonban a' messzeség miatt voltakép semmit sem vehettek ki 50). Egy legiot Caesar ugyan azon dombhoz küldé, 's azt csekély elő nyomulás után annak aljához telepíté, 's az erdőben elrejté. Növekedék ezek által a' Gallusok' gyanúja, 's oda vonák erősítés végett minden seregeket.

Caesar az ellenség' táborát üresen látván, befödeté a' fegyverek' bogláráit, 's elrejteté a' hadjéleket; 's katonáit, hogy a' városhól észre ne vétessenek gyéren vezeté ált nagy táborából a' kicsinybe, 's a' Legatusokkal, kikre egy egy legiot bízott, szándéklatát közlé. Főkép inté őket, hogy katonáikat együtt tartsák, nehogy harcuzvágyból, vagy zsákmány-reményből távolabb nyomuljanak. Elejökbe terjeszté a' hely' alkalmatlan volta miatt a' nehézségeket, mellyeket csupán serénység által lehetne elhárítani; csak az alkalmas időpont, 's nem a' csata dönti el itt a' dolgot.

E' nyilatkozás után indulót fuva, 's ugyan akkor jobbról más úton az Aeduusokat küldé fölfelé.

XLVI. A' rónaságtól 's domb' fölmenetelétől kezdve a' város' bástyája egyenest véve, minden kerülés nélkül ezer kétszáz lépésnyire volt: a' mennyi kanyarodás a' fölmenetel' könnyítése végett tétetett, annyival nyulott az út. A' dombnak mintegy közép táján hosszat, mint azt a' hegy' mivolta engedé, a' Gallusok, hegy megtámadásainkat nehezítsék, nagy szikla darabokból hat láb magasságu falat vontak. Az alatta fekvő egész tért a' város' faláig igen sűrű táborokkal tölték el.

Az adott jelre katonáink csak hamar a' sánczolatokhoz jövének, azokat álthágák, 's három tábort elfoglalásnak 51). Ezen elfoglalás olly sebtén történt, hogy Teutomatus a' Nitiobrixok' királya hirtelen a' sátorban délszi szenderedésén lepetnék meg, 's teste' felső részével

pőrn 52) csak alig menekedheték megsebhedt lován a' zsákmányoló katonák' kezeiből.

XLVII. Szándékát érvén Caesar visszavonulót fuva-
tott. A' tizedik legio, mellyhez maga szólhatott, meg-
állta. De a' többi legiobeliek a' köztök fekvő jókora völgy
miatt nem hallák a' trombita' hangját; mindazáltal a' ka-
tonai Tribunusok 's Legatusok Caesar' parancsa szerint
tartóztaták őket: de a' hamar győzelem' reményétől, az
ellenség' megfutamasától, 's az eddigi szerencsés csa-
táktól elszédítve azt gondolák, hogy vitézségöknek sem-
mi sem lehetetlen; meg sem is szűnének az űzéstől, még
a' város' bástyáihoz, 's kapuihoz nem közelítének.

Ekkor a' város' minden részében lárma támadott;
kik távolabb laktak, a' hirtelen zajtól megrettenvén, 's
az ellenséget már a' kapukon belől lenni gondolván, a'
városból kifutottak. Az asszonyok a' falról mellig kiha-
jolván katonáinknak ruhát 58) 's ezüstöt vetének le, 's
kiterjesztett karokkal esdeklének: kegyelmezzenek ne-
kik, 's ne tegyenek úgy, mint Avaricumban, hol az
asszonyokat 's csöcsemőket sem kímélették. Néhányan
kéznél fogva a' falon lebecsátkozván magokat a' katonák
nak áltadák. L. Fabius a' nyolczadik legio' Centurioja,
kiről tudva volt, hogy az nap katonái között azt mondá:
őt az avaricumai zsákmány tüzeli; 's meg nem engedi,
hogy nálánál valaki előbb hágjon föl a' falra, manipu-
lusából három legényre talált, kiknek segedelmével a' vá-
ros' falára hágott. Ezeket ő, viszont kezét nyujtván ne-
kik, egyenként a' falra segíté.

XLVIII. Azonban azok, kik, mint főlebb említők, sánczo-
lás végett a' város' másik részén gyűlének össze, az első
zajt hallván, továbbá az egymást érő tudósítások által is,
hogy a' várost a' Rómaiak elfoglalák, sarkaltatván előre

küldék a' lovasokat, 's nagy tolongással ide tartának. Ki mint előbb jött, a' bástyánál megállta, 's a' védők' számát nevelé. Midőn már sok nép gyűlt össze, az asszonyok, kik a' Romaiak felé csak imént terjegeték a' falról karjaikat, honosaiknak esdeklének, gallus szokás szerint bontott hajokat mutogatták, 's gyermekeiket szem elejbe hozák.

A' Romaiaknak mind a' hely' mivoltára, mind számra nézve mostohább helyzetők volt, egyszersmind a' futás, 's huzomos harcz által lankadva, a' nyugodt 's ép katonaságnak nem könnyen állának ellen.

XLIX. Embereit rosz helyzetben harczolni, 's az ellenség' seregeit szaporodni látván Caesar az övéiről aggódni kezdte, 's T. Sextius Legatushoz, kit a' kisebb tábor' őrizetére hátra hagyott, parancsot küldé: hogy táborából a' cohorsokat tüstént vezesse ki; 's a' domb' alján az ellenség' jobb szárnya ellenébe állítsa, hogy ha a' mieinket visszanyomatni látná, az ellenséget az üldözéstől elretentse. Maga Caesar a' legióval álló helyéből kevésbé előbbre nyomult, 's várta a' csata' kimenetelét.

L. Midőn karra kelvén a' dolog legtüzesebben forra a' harcz, 's elleneink helyzetőkben, 's számukban, a' mieink pedig vitézségökben biznának: hirtelen az Aeduusok, kiket Caesar jobbról más úton az ellenséges csapatok' foglalatoskodtatása végett fölfelé küldött, a' mieink' nyílt oldalán tűntek elő. Ezek fegyvereik' hasonlatosságával 54) feleinket nagyon megrémíték. Leheté ugyan rajtok a' meghódoltak' jelét, a' földetlen jobb vállat, látni; de épen ez által gondolák katonáink, hogy őket az ellenség reá akarja szedni.

Ugyan azon időpontban L. Fabius Centurio, 's kik vele a' bástyára hágtak, körülfogattak, 's a' falról le-

vettettek. M. Petreius ugyan azon legiobeli Centurio a' kapukat berontó törekvésében a' sokaságtól elnyomatván, és sok vett sebe miatt a' maga menekhetése' reményéről lemondván, őt követő legényeinek azt kiáltá: mivel már magamat veletek együtt meg nem menthetem; legalább megtartástokról fogok gondoskodni, kiket dücsvágytól élesztve veszélybe rántottam. Ti, mint lehet, mentsétek magatokat. Egyszersmind az ellenség közé rohant, 's kettőt leterítvén a' többieket a' kaputól valamenyire elnyomta. Segítségére menő feleinek így szóla: hijába igyekeztek életemet megtartani; vérem 's erőm már fogyni kezd; távozzatok tehát innét, míg lehetséges, 's vonuljatok a' legiohoz. Így kevésel azután harczolva esék el, 's társait megmenté.

LI. Most már a' mieink minden ponton nyomattak, 's negyven hat Centurio' elvesztése után helyökből kiveettek. A' Gallusok hevesebben utánok eredtek, de fenntartóztatta őket a' tizedik legio, melly tartalékul valamivel egyenesebb helyen állapodék meg. Ezek' helyébe lépének ismét a' tizenharmadik legio' cohorsai, mellyek T. Sextius Legatussal a' kisebb táborból kivezettetvén, emelkedettebb helyen állapodának meg.

Mihelyt legioink rónára értek, azonnal támadólag vítak az ellenséggel. Vercingetorix a' domb' aljától az övéit sánczolataiba visszavezeté.

E' nap csaknem hét száz emberünkbe került 55).

LII. Másnap Caesar összehívá seregeit, 's megdorgálá őket vakmerőségök- 's hevesességökért; hogy csak önfejök után indultak, 's a' szerint cselekedtek, és sem a' visszavonulóra nem állapodtak meg; sem a' katonai Tribunosok- 's Legatusoktól nem tartóztathattak föl. Megmutatá nekik, mennyit tehet a' hely' alkalmatlan

volta, 's mikép érezte ezt ő maga Avaricumnál, hol az ellenséget vezér 's lovasság nélkül meglepven a' bizonyos győzödelmet kezeiből bocsátá ki, hogy a' hely' rossz volta miatt a' csatában csekély veszteségnek se tegye ki magát. A' mennyire bámulja azok' nagylelkűségét, kiket sem a' besánczolt tábor, sem a' hegy' magassága, sem a' város' bástyája föl nem tartóztathatott: annyira becsmerli azok' engedetlenségét, 's önhitségét, mivel a' győzödelmet, 's a' dolog' kimenetelét jobban akarják a' fővezérnél érteni. Ő a' katonában szinte úgy megkívánja a' szerénységet és mérséklést, mint a' vitézséget 's nagy lelket 56).

LIII. E' beszédét az összegyűlt katonákhoz azon bátorítással rekeszté be Caesar; hogy e' miatt el ne csüggedjenek, 's a' mit a' hely' visszas hozza magával, azt az ellenség' vitézségének ne tulajdonítsák. 'S mivel előbbi szándékáról, hogy (Gergoviától) visszavonuljon 57) még most sem mondott le: legioit a' táborból kivezeté, 's alkalmas helyen csatarendbe állítá. Vercingetorix nem jött le a' rónára; Caesar tehát egy kis, 's pedig reája nézve szerencsés lovas csatázás után seregét táborába visszavivé. Ugyan ezt tevé másnap is. Már most azt gondolá, hogy eleget tett a' gallus gőg' megalázására, 's az övéinek fölbátorítására; 's táborával az Aeduusok felé megindult. Még most sem nyomulván utána az ellenség, harmad nap mulva Elaver' folyóján a' hídat helyre állítá, és seregét áltvezeté.

LIV. Itt az Aeduus Viridomarus- és Eporedorixtól megszólíttatván, érté hogy Litavicus az Aeduusok' föllázítására egész lovasságával úton van. Nekik előre kell menniök, hogy a' nemzetet hűségében támogassák.

Caesar, jóllehet az Aeduusok' hitszegéséről már sok-

félekép meggyőződött, 's azt hitte, hogy e' férfiak' eltávozásával az elpártolás hamarabb lábra kap: mindazáltal nem akará őket föltartóztatni, nehogy vagy erőszakot tenni látszassék, vagy némi félelmet gyaníttasson.

Elvállásukkor röviden előadá nekik az Aeduusok iránt tett érdemeit: milly állapotban, 's milly megalázva találta légyen őket; városaikba szorítva, telkeiktől megfosztva, seregeiket elvesztve, magokat adó alá vetve, tuszaiikat tőlök leggyalázatosabban kicsikarva: ellenben milly szerencsére, milly nagyságra emelte őket, úgy, hogy nem csak újlag hajdani viszonyaikba léptek, hanem, mint látni, több tekintetet 's kedveltetést nyertek, mint valaha.

Ezeket szívökre kötvén elbocsátá őket.

LV. Caesar Noviodunumba az Aeduusoknak Liger' partja melléki alkalmas fekvésű városába hordatá össze Galliának valamennyi tuszait a' gabonát, a' hadi kincstárt, 's mind maga, mind serege' butorainak nagy részét, ide küldé még sok lovat is, mellyek e' háboru' szükségeire Italiában, 's Hispaniában vásároltattak össze. Ide érvén Eporedorix és Viridomarus, 's az ország' állapotáról tudósíttatván — hogy Litavicus az Aeduusoktól Bibractebe, ezek' legnagyobb tekintetű városába befogadtatott, Convictolitanis a' fő tisztviselő, 's a' Senatus' nagy része hozzá járult, 's a' nemzet' nevében Veringetorixhoz béke- 's barátsággkötés végett követek küldettek — illy kedvező alkalmat nem akarának használatlanul elröppenteni. Fölkonzolák tehát a' noviodunumi örsereget, 's egyébb ott összegyűlt (romai) kereskedőket, 's utazókat; 's a' kincset 's lovakat magok közt föloszták. A' tuszokat Bibractebe a' tisztviselőhöz vitették; a' várost, mivel nem tarták védhetőnek, hogy annak a' Romainak semmi hasznát se vehessék, hamuvá tevék; a' ga-

bonából, mennyit hevenyében lehetett hajókon tovább szállítottak, a' többit a' folyóba öntötték, vagy megégették 58). Magok a' szomszéd vidékből seregeket gyűjtének, a' Liger' partjára vigyázó csapatokat 's öröket helyezének, 's a' lovasságot rettegtes végett szélthossza száguldoztaták, ha talán a' Romaiakat, vagy az eleségtől elzárhatnák, vagy őket a' szükségtől kényszerítve a' Provinciából kiszoríthatnák. E' belső reményöket nevelé a' Ligernek hóviztől lett olly nagy dagadása, hogy teljességgel meglábolhatlannak látszanék.

LVI. Ezekről tudósíttatván Caesar jónak találta útját siettetni; hogyha a' hidak' készítésénél netalán erőre kelne a' dolog, előbb ütközzék meg, mint oda nagyobb ellenes sereg gyűljön; mert hogy szándékát változtatva a' Provincia felé vegye útját (mit akkor mindenki elkerülhetlenül szükségesnek tartott) attól mind a' gyalázat, 's a' dolog' méltatlansága, nem különben a' közbe fekvő Cevenna bérce, 's az utak' nehézségei tartóztaták; mind, 's legfőkép, hogy Agendicumot, Labienust, 's a' vele küldött legioakat szerfölött féltette. Tehát éjjel nappal erősen utazván mindenek' vélekedése ellen a' Liger-nél termett; 's lovasai egy a' körülmények' szükségéhez képest annyira elég alkalmas átgázolható helyre akadván, hogy legalább a' katonák' vállai 's karjai fegyver-vivésre a' vízből kiállának, a' lovasságot a' folyam' erejének megtörésére állítá 59), 's az ellenség első látásunkra megzavarodván épségben vivé ált egész seregét, mellyet miután a' mezőn talált gabonával, és sok barommal bőven ellátott, a' Senok felé indult.

LVII. Míg ezek Caesarral történtek, Labienus a' nem rég Italiából érkezett pótló sereget Agendicumban a' butorok' őrizetére hátra hagyván, négy legioval Lutetia ellen indula.

E' város a' Parisiusoké, és Sequana folyó' szigetében fekszik. Labienus' megérkeztének hírére a' határos nemzetektől számos seregek gyülenek össze. A' fő vezérséget az Aulercus Camulogenusnak adák ált, kit jeles hadi tudományaért elévült kora mellett is e' tisztségre meghívának.

Ez midőn látná, hogy a' mocsár, melly a' Sequanába szivárog, folyton tart, 's egész tájon a' menetelt nagyon gátolja: itt megtelepedék, 's a' mieinknek az áltelést nehezíteni szándékozik.

LVIII. Labienus először fedett utakat kezdé készíttetni, 's a' mocsárt rőzsékkal, 's földdel betöltvén magának utat nyitni; de látván, hogy ez nagy bajjal jár, harmadik őrváltáskor nesz nélkül oda hagyá a' tábort, 's azon úton, mellyen jött Melodunumba méne.

Ez a' Senok' városa, 's úgy, mint előbb Lutetiáról említők, Sequana' szigetében fekszik.

Itt mintegy ötven hajóra akadt, mellyeket legott összefűzött, katonákkal megrakott, 's a' lakosokat, kik nagy részint a' háborura valának fölszólítva, e' szokatlan meglepés által megrémítvén, a' várost küzdés nélkül kézre kerítette. Újra fölállítván a' hídát, mellyet az ellenség néhány nap előtt lerontott, áltvivé seregét 60), 's víz' mentében Lutetiának tartott.

E' felől elleneink melodunumi szökevények által tudósíttatván Lutetiát folygyújták 61), e' város' hídait leronták: magok a' posványtól elvonulának, 's Lutetiának áltellenében a' Sequana' partján Labienus' táborával szemközt telepedének meg.

LIX. Már hallatszott, hogy Caesar Gergoviától távozott; már az Aeduusok' elpártolásának, 's a' gallus lázadás' szerencsés előmenetelének híre futamodott. A'

Gallusok beszéd közben azt is erősíték, hogy Caesar az úttól 's a' Ligertől el van vágva, 's az élelem' szűke miatt a' Provincia felé indult.

Az Aeduusok' elpártolását megtudván a' Bellovacusok, kik már azelőtt sem őszintén viseltettek irántunk, népet gyűjtének, 's a' háboruhoz nyilván készülének.

Illy fordulatot vévén a' körülmények, jól látta Labienus, hogy neki az eddigitől egészen különböző tervet kell követnie. Hódítások- 's támadó csatákról nem gondolkodék többé, hanem csak arról, mikép vihesse vesztesség nélkül seregét Agendicumba vissza; ugyan is egy felől a' Galliában legvitézebbeknek tartott Bellovacusok valának nyomában; más felől felkészült 's gyakorlott seregével Camulogenus álla. Azon fölül legioit az őrseregtől, 's a' butoroktól egy igen nagy folyó válasz-tá 62).

Illy szorultságban, mellybe olly véletlen került, a' vitézségnél egyéb segéd-eszközt nem látott.

LX. Este felé tehát hadi tanácsot tartván szivökre köté embereinek, hogy parancsait pontosan, és szorgosan teljesítsék. A' Melodunumtól elhozott hajókat egyes romai lovagoknak adá ált, megparancsolván, hogy az első őrváltás' végével zaj nélkül a' folyón lefelé négy ezer lépésnyire evezzenek, 's ott őt várják be. Őt cohortst, mellyeket az ütközetre gyengéllett, a' tábor' őrizetére hagyott, a' másik ötnek ugyan azon legioból a' sereg' egész butorzatával éjféltkor nagy zajjal kelle a' viznek fölfelé mennie. Csónakokat is kerestete, mellyeket nagy zörejjel utánok eveztetett. Nem sokára azután csendben fölkerekedvén azon hely felé indult, hová a' hajókat parancsolá hajtatni.

LXI. Oda érkezte után az ellenség' őrei, úgy mint a'

folyam' két partján fölállítva valának, a' mieinktől, mint-hogy hirtelen vihar támadott, váratlanul elnyomattak. A' gyalogság 's lovasság a' romai lovagoknak, kikre a' dolog bízva volt, vezérlete alatt hamar áltétetett.

Hajnal tájban majdnem egyszerre tudósíttaték az ellenség; hogy a' romai táborban szokatlan zaj vagyon, a' vizen fölfelé nagy sereg megy, azon részen evező-csapatok hallatszanak, 's valamivel alább hajókon katonák szállítatnak ált.

Ezeket hallván az ellenség azt gondolá, hogy a' legiok három helyen jönnek a' folyón keresztül, 's az Aeduusok' elpártolásán megzavarodva futni készülnek, 's azért ő is három részre osztá seregét. Egyik őrizetül a' tábor' áttellenében hagyatott: egy más csekély osztály Metiosedum 63) felé küldetett, hogy a' hajókkal egyenlően nyomuljon előre; a' többi sereg Labienus ellen indult.

LXII. Virradtára a' mieink mindnyájan a' folyón túl voltak, 's az ellenséget csatarendben állani látták. Labienus buzdítá katonáit: emlékezzenek régi vitézségökről, 's annyi igen szerencsés csatájokról; és képzeljék, hogy maga Caesar, kinek vezérlete alatt az ellenségen annyiszor diadalmaskodtak, jelen van; 's csatára jelt ada.

Már az első összecsapásnál a' jobb szárnyan, hol a' hetedik legio álla, visszanyomatott, 's megszalasztatott az ellenség: a' balon, mellyen a' tizenkettődik vette állását, jóllehet az ellenség' első sorai fentökkel áltveretvén halomra kerültek, mindazáltal a' többiek lánghévvél állottak ellent, és senki sem látszott futáshoz készülni. Maga a' fővezér Camulogenus volt itt jelen, 's tüzelé embereit.

A' győzelem' kimenetele még kétes volt, midőn a' hetedik legio' Tribunusai értesíttetvén a' bal szárnyon történteokről, magokat az ellenség' háta megett legioikkal

mutaták, 's azt megtámadák. Még akkor sem távozott senki is helyéről, hanem mindnyájan körülvétettek, 's összekonzultattak. Azon sors éré Camulogenust is.

Azok, kik őrizetül Labienus' táborának áltellenében maradtak, a' csata' hírére feleiknek segítségére menének, 's egy dombot megszállának; azonban győztös katonáink' rohantát ki nem állhaták. Így a' megfutamtottakkal összeelegyedvén, kik az erdők, 's hegyek közé nem menekedhettek, a' lovasságtól leterítették.

Ezen álttestvén Labienus Agendicumba, hol az egész tábor' butorzata hátra hagyatott, visszatére: innét pedig seregével Caesarhoz érkezék.

LXIII. Elterjedvén az Aedusok' elpártolásának híre, a' háboru tovább terjedett.

Ezek mindenfelé követeket küldének szét, és minden tekintetöket befolyásukat, és pénzüket a' nemzetek' lázítására fordíták. Kezeik közt valának a' tuszok, kiket Caesar nálok hagyta; ezek' kivégzésével ijesztgeték a' tétovázókat. Vercingetorixot megkérék: jönné hozzájuk, 's közölné velök a' hadviselés' tervét. Ezt megnyervén azt kívánák; hogy a' fő hatalom nekik adassék ált. Ez iránt vita támadván, egész Galliára nézve BibRACTEBE országgyűlést hirdetének. Ide mindünnen számosan gyűltek. A' dolog szó többségre bocsáttatott. Egy szívvél és szájjal Vercingetorix választatik fő vezérnek.

E' gyűlésen nem valának jelen a' Remusok, Lingok, és Trevirek (64), amazok, mivel a' Romaiakkal barátságot tartottak; a' Trevirek pedig, mivel távolabb voltak, 's a' Germanusoktól nyomattak. Ez volt oka, hogy az egész háboruban nem vettek részt, 's egyik pártnak sem küldöttek segédseregeket.

Az Aedusoknak igen sajnosan esék, a' fő vezérségtől lett elmozdítottasuk. Panaszláák a' sors' változtát, 's

's érzék Caesar' kegyes voltának hiját. De megtévén a' háborura már az első lépést, magokat a' többiektől elszakasztani nem merészlek. Eporedorix, és Viridomarus e' reményteli ifjak csak kénytelen veték magokat Vercingetorixnak alája.

LXIV. Ez a' többi nemzetségektől tuszokat kívána, 's meghatározó beállításuk' napját. Az egész lovasságot, számszerint tizenöt ezer főt rögtön magához idézé. Azon gyalogsággal, mellyel eddig bírt, úgy mondá megleégszik, mert ő szerencsét kísérteni, vagy eldöntő ütközetbe bocsátkozni nem fog, hanem ennyi lovassága levén igen könnyen elzárhatja elcség- 's takarmány-gyűjtéstől a' Romaiakat: csak elszánt lélekkel önmagok rontsák el gabonáikat, 's gyujtsák föl lakhelyeiket. Sajátok' e' föláldozásaért, meglátják, örökös uradalmat, 's szabadságot nyerendének.

E' rendeletek után az Aeduusok- és Segusianusoknak, kik a' Provincia' tős szomszédai, tíz ezer gyalogot kelle kiállítaniok: ezekhez csatla nyolcz száz lovas; ezek fölött a' vezérseget Eporedorix' testvérének adá azon parancscsal, hogy az Allobroxokra hadat vigyen. Más részről a' Gabalusokat, 's a' szomszéd megyebeli Arvernusokat küldé a' Helviusok ellen, úgy szinte a' Rutenusokat és Cadurcusokat az arecomiai Volcák' telkeinek pusztítására. Mindazáltal alattomban hírnökök, 's követek által bojtogató az Allobroxokat, azt hívé, hogy az előbbi háboru' szikrája még éledez sziveikben 65). Főbbjeiknek pénzt, a' nemzetnek pedig az egész Provincia fölötti uradalmat ígéré.

LXV. Mind ezen esetek ellen a' Provincia huszonkét cohors által volt fedve, mellyek magából a' Provinciából szedettek, és L. Caesar 66) Legatus alatt az ellenség ellen mindenfelé kiállítottak.

A' Helvetiusok önként támadák meg szomszédaikat, de visszaverettek és nemzetök' fejének C. Valerius Donotaurusnak Caburus' fiának, és sok egyébnek elvesztésével a' városokba, 's erősségekbe üzettek.

Az Allobroxok a' Rhodanus' mentében több őresapatot állítanak föl, 's nagy gonddal 's vigyázattal védék birtokukat.

Caesar látván, hogy az ellenség nálánál lovasságra erősebb 's hogy minden út elrekesztve levén a' Provinciából 's Italiából semmi segítségre sem számolhat: a' Rhenson túl Germaniába azon nemzetségekhez küldé, melyeket a' mult éveken meghódított, 's onnét lovasokat, 's ezekkel vegyest harczolni szokott könnyű gyalogokat hozatott. Ezek megérkezének, de rossz lovaik voltak, Caesar tehát a' katonai Tribunusoktól 's egyebektől, sőt a' romai lovagoktól, 's kiszolgált szabadosoktól 67) elszedé a' lovakat, 's a' Germanusok között fölosztá.

LXVI. Míg ezek történtek, összegyülekezék az Arvernusoktól az ellenség' gyalogsága, 's az egész Galliára kivetett lovasság.

Ezeknek már jó nagy száma együtt volt, mikor Caesar a' Sequanusok felé a' Lingok' határszélein mozdulatot teve, hogy a' Provinciának annál könnyebben nyujtathassék segítség. Vercingetorix a' Romaiaktól mintegy tíz ezer lépésnyire hármás táborban telepedék meg, 's összehivatván hadi tanácsra a' lovasság' vezéreit jelenté, hogy a' győzelem' ideje eljött; a' Romaiak a' Provinciába szaladnak, 's elhagyják Galliát. Ez ugyan neki (Vercingetorixnak) a' mostani szabadság' megnyerésére elégséges, de a' jövődő békére 's nyugalomra keveset használand; mert a' Romaiak csak nagyobb erővel fognak visszatérni, 's az ellenségeskedést újra elkezdeni. Azért az úton bajmólódókat kell megtámadni. Ha a' gyalogság

sajátját meg akarja menteni, 's ezzel késlekedik, útját nem fogja folytathatni: ha pedig (mit ő történhetőknek vél) elhagyván butorait csak a' maga menekvéséről gondoskodik: akkor mind szükséges hadi szereit, mind bősületét oda vesztí. Mert a' mi a' lovasokat illeti — arról bizonyosak lehetnek — hogy senki a' gyalogság' sorozata elejbe kilépni nem merészlend. Hogy ezt annál nagyobb bátorsággal teljesítsék, minden seregét ki fogja a' tábor' elejbe állítani, 's ellenséget rettenteni.

A' lovasok egyetemben fölkiáltának: a' legszentebb esküvel szükséges kikötni: hogy házba be ne fogadtassék, 's gyermekeitől, szüleitől, 's feleségétől elzárassék az, ki az ellenség' rendein kétszer keresztül nem tör.

LXVII. Ez elfogadtatott, 's mindegyiknek meg kellett eskünnie.

Másnap a' lovasságot három részre osztá föl. Kettő közülök két oldalunkról mutatta magát, egyik előseregünknek állá útját.

Erről értesítettvén Caesar, ő is három részre osztá lovasságát, 's az ellenség ellen indítá.

A' csata minden ponton egyszerre kezdeték 68). A' sereg megállapodék. A' podgyászt a' legiok vevék körül. Ha valamelly részen a' mieink hanyatlani, vagy fölöttébb nyomatni látszattak, Caesar az övéit oda nyomulni, 's a' csatarendet arra fordíttatni parancsolá. Ez által az ellenség is akadályoztaték az üldözésben, a' mieink is a' segéd' reménye által bátoríttatának. Végre a' Germanusok a' jobb szárnyon egy dombtetőt elfoglalván az ellenséget állásából kinyomák. A' hátrálókat egész a' folyóig, hol Vercingetorix a' gyalogsággal álla, üldözék, és többeket fölkonczolának.

Ezt látván a' többiek 's tartván, nehogy körülvétesenek, futásnak eredtek. Az öldöklés általános lón. A'

fő nemes Aeduusok közül hárman mint hadi foglyok Caesar elejbe vitettek: Cotus a' lovasság' vezére, ki az utolsó országgyűlésen Convictolitanissal versenygett; Cavarillus, ki Litavicus' elpártolása után a' gyalog sereget vezérlé; és Eporedorix 69), ki Caesar' jötté előtt a' Sequanusok elleni háboruban az Aeduusok' vezére volt.

LXVIII. Az egész lovasság' megfutamlása után Vercingetorix minden seregével úgy, mint azok a' tábor előtt föllállítva valának, visszavonult, és tüstént Alesianak 70) a' Mandubiusok' városának tartott; a' butorokat is a' táborból hevenyében ki- 's maga után hozatta.

Caesar a' közel lévő dombra viteté podgyászait, 's azok' őrzetére két legiot hagyván, mennyire az idő engedte, még az nap űzé az ellenséget, 's annak hátvéd-seregéből mintegy három ezeret fölkonczolván másnap Alesia előtt tábort üte; hol megvizsgálván a' város' fekvését, 's az ellenséget, lovasságának, melly részében seregének legjobban bízek, megveretése miatt egészen elremülve látván, katonáit a' munkára buzdítá, 's Alesia' bekerítéséhez foga.

LXIX. A' város igen magas helyen, egy dombtetőn, feküdt, úgy hogy körtáborlás nélkül bevehetlennek látszott. A' domb' alját két felől két folyó 71) mosta. A' város előtt mintegy három ezer lépésnyi róna volt. Annak egyéb részeit egymástól nem messze egyenlő magasságú dombok keríték. A' bástya előtt a' domb' egész napkeleti részét a' Gallusok' seregei tölték el, 's magok előtt egy árkot 's hat hat láb magasságú pusztá falat húztak.

Azon erősítmény, mellyhez a' Romaiak fogtak, körsleg tizenegy ezer lépést tett. A' tábor' helyzete jó volt, huszon három várfoka vala, mellyekben naponnan a' hirtelen kirohanások' gátlására őrtelap csapatok helyez-

tetének, éjenként pedig ezek örökkel 's fedező sereggel valának megrakva.

LXX. A' munka' kezdeténél azon téren, mellyről említők, hogy a' domb között hosszában három ezer lépésnyire terjed, a' lovasság összecsapott. Mindenik rész a' legnagyobb erőködéssel küzde. A' mieink csüggedvén, Caesar a' Germanusokat 72) küldé segédökre, 's legioit a' tábor' elejbe állítá, nehogy az ellenes gyalogság hirtelen berontson.

A' legiok' segedelménél fogva embereink vérszemet kapának, elleneink megfutamtatának, sokaságuk által magokat akadályozák, 's a' hagyott szűk kapuknál 73-megtorlának. Annál tüzebben úzék őket egész a' sán) czolatokig a' Germanusok. Nagy lőn a' vérontás. Néhányan elhagyván lovaikat, az árkon igyekezének áltmenni, 's a' szároz falon keresztül mászni.

Caesar azonban a' legiokat, mellyeket a' sánczgeréb elé állított, valamivel előre lépteté. Ez által azok is, kik a' sánczolatok között valának, nem kevéssé zavarodának meg. Azon hiedelemben, hogy rögtön megtámadtatnak, fegyverre kiáltának. Néhányan rémültökben a' városba rohantak.

LXXI. Vercingetorix, nehogy tábora pusztán maradjon, a' kapukat bezáratá. A' Germanusok sokat fölkonczolván, és számos lovat zsákmányolván (a' táborba) visszavonulának.

Vercingetorix tanácsosnak véle, mielőtt a' Romainak erősítményeiket bevégeznék, egész lovasságát éjjel elküldeni. Eltávoztukkor meghagyá nekik: hogy mindegyik a' maga nemzetségéhez menvén, minden fegyverfogható népet fölszólítson. Elő adá nekik irántok tett érdemeit

és esdeklett; hogy oltalmáról gondoskodjanak, 's őt a' köz-szabadságért tett jeles érdemei után az ellenség' kínzásainak ki ne tegyék. Ha renyhébben látnak a' dologhoz, jelenté nekik, mikép nyolczvan ezer válogatott ember vele együtt oda vesz. A' fölszámítás szerint szűken jönnek ki harmincz napig az eleséggel. Azonban takarékosan még valamivel tovább is beérhetik vele.

Ezeket szívökre kötvén azon részen, hol munkánk megszakadt 74), második őrváltáskor a' lovasságot elbocsátá. Halálos büntetés alatt parancsolá, hogy minden gabona hozzá beállíttassék; a' barmokat, mellyeket a' Mandubiusok nagy számmal hajtottak össze, fejenként kiosztá; a' gabonát képesént, és kicsinyenként méreté ki; minden a' város elejbe kiállított sereget abba visszavont. Illy módon készüle el Gallia' segédseregeit bevárni, 's a' hadat folytatni.

LXXII. Ezeket Caesar a' szökevényektől 's foglyoktól megtudván, magát e' következő módon sánczolta be: húsz lábnyi függőleges oldalú, 's fenéken a' felső párkányszattal egyenlő bőségű árkot huzatott. Ezen árok megett négy száz lépésnyire téteté a' többi sánczolatokat; 's ezt azon czélból, (mivel szükségkép illy nagy tért fogott föl, 's nem egy könnyen lehetett az egész sánczgerébet katonákkal megrakni) nehogy vagy éjjel véletlenül a' sok ellenség sánczolataikra rohanjon, vagy nappal munkásainkra löszereket hajigálhasson. E' köztér után két, tizenöt láb széleségű 's ugyan olly mélységű árkot vonatott, mellyek közül a' belsőt egyenes és lapályos helyeken a' folyóból oda vezetett vízzel tölté meg. Ezek után tizenkét lábnyi gátot, és sánczgerébet emeltetett, erre korlátfalat, 's gerénczeket rakatott. A' korlátfalak' 's a' gát' egybefoglalásainál az ellenség' fölmászásának nehezítése végett bogos karók 75) állottak ki. Az egész mun-

kálatot egymástól nyolczvan lábnyira álló tornyokkal kerítetté.

LXXIII. Ugyan azon egy időben kelle fát szedni, eleséget gyűjteni, 's ennyi sánczolatokon dolgozni; úgy hogy seregeink, mellyek a' tábortól messzebbre távozána, csekély számra olvadtak. A' Gallusok azért időnként munkálataink ellen próbát tettek, 's a' városnak több kapuján igen hevesen ki-kirohanni iparkodtak. Caesar tehát szükségesnek találta sánczolatait újakkal toldani, hogy azokat kevesebb számú katonákkal is védhesse.

E' végre szálfákat, vagy igen vastag ágokat vágata le, 's azok' tetejét meggyalultatá, 's kihegyezteté. Azután folyton öt láb mélységű árkokat metszete. Ezekbe veretének le ama' palánkok, 's hogy ki ne huzathassanak, fenéken egybekapcsoltatának. Az elágozáson fölül (a' földből) kiállának. Öt illy sor volt egymással összefoglalva, 's bonyolítva, mellyek közé ha ki bement, a' leghegyesebb karókba nyársalta magát. Ezeket szobroknak nevezték.

Ezek előtt rézsutos sorokban, keresztben váltogatva 76) három láb mélységű gödröket ásata lefelé lassudan szűkülve. Ide hengeres, czomb-vastagságu, fölül kihegyezett, 's megpörkölt czövekek verettek le, úgy hogy azok csak négy ujnyira állának ki a' földből: egyszersmind megerősítés és tartósság végett mindegyik czövek alúlról egy lábnyira földdel megtömetett, a' gödörnek többi hézaga csel-titkolás végett rácschal, 's vesszővel födett be. Nyolcz illy nemű sor volt, mindegyik a' másiktól három lábnyira. Ez a' lilium' hasonlatossága miatt e' virág' nevét nyéré.

Ezek előtt vas horgokkal tüzdelt, lábnyi hosszaságu léczdarabok ásattak egészen be a' földbe, és csekély

köztérek hagyatván szanaszét helyeztettek. Ezeket ösztökéknek nevezték.

E' munkálatokat elvégezvén a' leggrónább vidék' irányzatában, mennyire a' hely' minémüsége engedte, az által-ellenben fekvő részén tizennégy ezer lépésnyi téren az előbbiekhöz hasonló erősítményeket tétetett a' külső ellenség ellen 77), hogy a' nagy sokaságtól is, ha ennek eltávozta után illyes valami történnék, sánczolatainak őrizete körül ne vétethessék: 's hogy kénytelenek ne legyenek magok' veszélyeztetésével táborukból kimenni: mindnyájok' számára harmincz napra takarmányt, 's gabonát hordatott össze.

LXXV. Míg ezek Alesia körül történtek, a' Gallusok fő embereik' gyűlésében azt végzik, hogy nem minden fegyverfogható embert kell, mint Vercingetorix akará, fölszólítani: hanem minden nemzetségre bizonyos számot kivetni; nehogy illy temérdek népség' egyvelegében őket sem igazgatni, sem tulajdon embereiket megkülönböztetni, sem eleségök' módjáról gondoskodni ne lehessen.

Az Aeduusokra, 's ezek' védeczeire a' Segusianusok- Ambivaretusok- Brannovixi Aulercusok- 's Brannoviusokra harminczöt ezer embert 78) vetének ki; ugyan annyit, oda számítván az Eleutheri Cadurcusokat 79) az Arvernusokra, Gabalusokra 's Velaunusokra 80), kik rendszerint az Arvernusok' hatalma alatt voltak; a' Senok- Sequanusok- Biturixok- Santok- Rutenusok- 's Carnutokra tizenkét ezeret; a' Bellovacusokra tízet; ugyan annyit a' Lemovixokra; nyolczat a' Pictokra, és Turokra, és Parisiusokra, és Helviusokra; a' Svessioke- Ambianusok- Mediomatrixok- Petrocoriusok- 81) Nerviusok- és Nitiobrixokra öt öt ezeret; ugyan annyit az aulercusi

Cenomanusokra; az Atrebaiakra négyet; a' Bellocassusok- 82) Lexoviusok- és aulercusi Eburokra hármat; a' Rauracusok- és Bojusokra harminczat; valamennyi tengerparti nemzetségekre, mellyek nálok Armoricaiaknak hivatnak (mellyek' számába tartoznak a' Curiosoliták, Rhedok, Ambibarusok, Caletok, Osismiusok, Lemovixok, Venetusok, Unellusok) hatot.

Ezek közül a' Bellovacusok nem állíták be részökét, azt mondván: hogy ők a' Romaiakkal saját nevökben, 's kényök szerint viselendik a' háborut 83) a' nélkül, hogy magokat valaki' parancsai alá vetnék: mindazáltal Commius' kérésére ez iránti jó ismeretségekért küldének két ezeret.

LXXVI. Már főlebb említők, milly hű, 's hasznos szolgálatokat tett ezen Commius a' mult években Caesarnek Britanniában; melly érdemeiért ez annak nemzetét a' sarcztól fölmentette; annak ősi alkotmányát visszaállította; és a' Morinusokat alája vetette. De olly egyetértőleg ohajták a' Gallusok' szabadságukat kivíni 's régi hadi dicsőségeket visszaszerezni: hogy sem a' jótétemények' sem a' barátság' emléke rájuk nem hatott; hanem észszel 's értekekkel e' háboruhoz fogának, nyolczvan ezer lovast, 's mintegy két száz negyven ezer gyalogot 84) gyűjtván össze.

Ezek fölött az Aeduusok' határain tartatott szemle, 's ott vétettek számba. Vezérek neveztetének ki. A' fő vezérséget az atrebai Commius, a' két Aeduus Viridomarus, és Eporedorix, 's az Arvernus Vergasillaunus Vercingetorix' testvérének fia nyerék el. Ezek mellé a' nemzetségekből egy választmány adaték, mellynek fölügye-lése alatt viseltessék a' háboru.

Mindnyájan vidáman 's bizalommal telve indulának Alesia felé. Nem volt közöttök egy is, ki nem hitte vol-

na, hogy ennyi embernek csak tekintetét is ki lehessen állani; kivált két felüli megtámadásnál: midőn a' városból kirohanás történnék, kívülről pedig ennyi lovas és gyalog seregek mutatkoznának.

LXXVII. De azok, kik Alesiában ostrom alatt voltak, elmulván az idő, mellyre az övéik' segédseregeit várták, elfogyván minden eleségök, 's az Aeduusoknál történekről semmit sem tudván: hadi tanácsot tartának, és sorsuk' kimenetele felől értekezének. A' vélemények különbözők valának: egyik rész azon volt, hogy megadják-, a' másik, hogy míg erejük tart, keresztül vágják magokat.

Nem hallgathatjuk el különös, 's hallatlan dühü tartalma miatt Critognatus' beszédét. Ez az Arvernusoknál fő vérből származott, 's nagy tekintetű férfiúnak tartott. „Nem akarok, ezek valának szavai: azok' véleményéről szólni, kik a' leggyalázatosabb szolgáltatást megadásnak nevezik. Ezek előttem nem polgárok, 's e' gyűlésben helyet nem érdemelnek. Azokhoz legyen intézve javallatom, kik készek magokat keresztül vágni. Csak ezek' szándéklatában mutatkozik még, mit mindnyájan elismérték, a' hajdani vitézség' valamelyes szikrája. De a' szükségét egy kis ideig el nem tűrhetni, lélek puhaság, 's nem vitézség. Könnyebben akadni olylyanokra, kik önként a' halálba rohannak, mint kik a' kínokat békével tűrik 85). 'S én részemről e' javallatra reá állanék (mert ennyit tehetnék tekintetemmel) ha ez által csupán életünk veszne. De e' jelen határozatunkban egész Galliára szükség tekintenünk, mellyet segédünkre fölszólítottunk. Milly bátorságot vártok rokonaink- 's véreinktől, ha ezek egy helyen leöldözött nyolczvan ezer embernek majdnem holttetemeiken kényteleníttetnek megütkezni? ugyan ne fosszátok meg azo-

kat karjaitoktól, kik a' ti megmentéstökért önvészélyöket semmibe veszik. Ne csüggeszszétek el oktalanságtok, 's vakmerőségtek, vagy lélekaléltság által egész Galliát, 's ne döntsétek azt örökös szolgaságba. Tán mivel a' kijelent napra nem érkeztek meg, kétkedtek hátségök- 's állhatatosságukról? hogy hogy? azt vélitek-e, hogy a' Rómaiak mulatságból dolgoznak naponként a' túl felőli erősítményeken? ha tökéletes elzáratástoknál fogva azoktól semmi hírt nem vehettek is, legyenek azok' közeledtének tanui magok a' Rómaiak, kik eziránti rettegetésökben a' sánczolatokon éjjel nappal dolgoznak. Mi tehát az én tanácsom? azt tenni, mit ükeink a' Cimberék és Teutoniusok elleni egyenetlen harcban tettek. Városaikba szorítva, 's hasonló szükségtől gyötretve, azok' testeivel töngették éltöket, kiket koruknál fogva a' hadra használhatlanoknak találtak, 's magokat az ellenségnek meg nem adták. Ha erre példánk nem volna is, még is dicsőnek tartanám ezt a' szabadságért tenni, 's az utókor-nak emlékül hagyni. Mert mi volt az akkori háboruban a' mostanihoz hasonló? 86) A' Cimberék elpusztíták, és sok inséggel tetézik Galliát; de valahára csakugyan el-takarodtak határainkról, 's más országokba költöztek. Jogainkat, törvényeinket, mezeinket és szabadságunkat meghagyták. De a' Rómaiak mit keresnek, mit akarnak egyebet, mint irígységből azon nemzeteknek, mellyeknek hírét 's erejét a' hadban megtanulták ismérni, tel-keire 's városaiba telepedni, 's azokat örökös szolgaságra vetni? Ez volt mindig minden háborujok' czélja. Ha a' távol fekvő nemzeteknél történeteket nem tudjátok, csak a' szomszéd Galliára tekintetek, melly Provinciává tétetvén, jogai, 's törvényei megváltoztatván, maga po-roszló-bárd 87) alá vettetett, 's örökös szolgaság' jármá-viseli."

LXXVIII. A' vélemények' elmondása után elhatáro-
 zák: hogy kik gyengeségök, vagy koruknál fogva a'
 hadra nem alkalmasok, a' városból kiköltözzenek; 's
 előbb mindent megpróbáljanak, mielőtt Critognatus' ja-
 vallatára reá álljanak: mindazáltal, ha a' szükség úgy
 hozza magával, 's a' segédseregek késlekednek, inkább
 annak tanácsát kövessék, mint magokat vagy megadják,
 vagy békét kössenek. A' Mandubiusok, kik őket váro-
 sukba befogadták 88), feleségeik- 's gyermekeikkel ki-
 küszöböltettek. Ezek a' Romaiak' sánczolataihoz érvén,
 azokat sirva mindenre kérék: fogadják őket szolgaságba,
 és segítsék élelemmel. De Caesar a' sánczgerébre őrköt
 állítván azok' befogadását eltilta 89).

LXXIX. Azon közben Commius, 's a' többi vezé-
 rek, kikre a' fő kormány bízva volt, minden seregökkel
 Alesia előtt megérkeznek, 's egy külső dombot elfoglal-
 ván a' mi sánczolatainktól ötszáz lépésnél nem messzebb
 letelepednek.

Másnap kihozván a' táborból lovasságukat, azon
 egész síkot, mellyről mondók, hogy három ezer lépés-
 nyire terjedt, ellepik. A' gyalogságot onnét valamivel
 távolabb, emelkedtebb helyekre állítják.

Alesia' városából le lehet látni a' térségre. A' se-
 gédseregek' látására összetódult a' (városbeli) nép, 's egy-
 más között örvedezését jelenté. Mindnyájok' szíve öröm-
 re gerjede. A' seregek tehát kiindulván a' város előtt le-
 telepedének. A' legelső árkot galylyakkal beteríték, 's
 földdel betömék, 's magokat a' kirohanásra, 's minden
 esetre készíték.

LXXX. Caesar elhelyezé a' sánczolatok' mindkét
 részére egész seregét, hogy mihelyt a' szükség megki-
 vánja, kiki tudja, 's foglalja el a' maga helyét. Lovas-
 ságát a' táborból kiindítá, 's az ütközetet elkezdeté.

Az egész táborból, melly a' dombok' gerénczeit körösleg elfoglalá, le leheté (a' rónára) látni, 's minden katonára feszült figyelemmel leste a' csata' kimenetelét. A' Gallusok' lovasaik közé néhány íjászokat, 's könnyű seregeket keverének, hogy azokat hátráltukban gyámoltítsák, 's a' mi lovasaink' rohantát fölfogják. Ezek közül többen véletlenül sebbe esvén a' csatatért oda hagyák.

A' Gallusok bizván abban, hogy az övéik győztösek lenedének; 's látván, hogy a' mieink a' sokaságtól nyommatnak; mind a' körtáborlottak, mind a' segédül jöttek kiáltással 's rikoltással feleiket minden részről bátoríták. Mivel a' csata mindnyájok' szeme láttára történt, és semmi jeles vagy gyáva tett észrevétlen nem maradhatott 90): a' dicsvágý' 's gyalázat' félelme mindegyik részt egyiránt serkenté a' vitézségre.

A' harc déltől napestig kétes kimenetű volt; ekkor a' Germanusok egyik részen tömött csapatban az ellenségre rohantak, 's azt hátra nyomták. A' lovasok' megfutása után az íjászok körülfogattak 's lekaszaboltattak.

Egyéb pontokon is embereink a' visszavonuló ellenséget egész a' táborig üzvé, annak maga' rendbe szedésére időt nem engedtek. Azok pedig, kik Alesiából kijöttek, búsan, 's a' győzelemtől csaknem kétségbe esve tértek vissza a' városba.

LXXXI. A' Gallusok egy napig szünetkezvén, 's az alatt nagy számmal rőzséket, lábtókat, 's kampókat 91) készítvén éjféltor táborukból csendben ki- 's a' ronán levő sánczolatainkhoz jövének 92). Itt hírtelen lármát ütvé, hogy e' jel által érkeztöket a' városban az ostromoltakkal tudassák, rőzséjököt (az árokba) elveték, paritytyákkal, nyilakkal 's kövekkel embereinket a' sánczgebről elűzék, 's minden egyéb ostromi készületet megtevének.

Ugyan akkor Vercingetorix a' lárma' hallására riadalt fuvata, 's embereit a' városból kiindítá.

A' mieink, mint előbbi napokban kinek kinek álláspontja ki volt jelelve, a' sánczolatokhoz menének, 's a' Gallusokat parittyákkal szíjaskövekkel 93), a' munkálatokon elhelyezett karókkal, és golyókkal megrémíték. Mindkét részről sokan sebesedtek meg; mert a' sötétben nem lehetett semmit látni. A' gépelyek által is több löszet hajítottak. De a' Legatusok M. Antonius, és C. Trebonius, kikre ama' részek' védelme bízva volt, merre csak a' mieinket nyomtatni tapasztalák, azokat a' távolabbi sánczfokokból elvett katonákkal segíték.

LXXXII. Míg a' Gallusok a' sánczolatoktól távolabb valának, többre mentek számos löszereikkel. De miután közelebb járultak, vagy az ösztökékben sérték meg véletlenül magokat; vagy a' gödrökbe bukván ált nyársoltattak; vagy a' sánczgerébről 's tornyokról ostromdárdákkal keresztül veretve hunytak el. Mindenütt sokat vesztvén, 's (még is) semmi sánczolatot ált nem törvén, virranatkor, tartva, nehogy a' dombon fekvő táborból kirohanás által nyílt oldalukon körülszárnnyaltassanak, önnöneikhez visszavonultak.

A' körtáborlottak azon szerekkel, melyeket Vercingetorix a' kirohanásra készíttetett, kijövének, 's az első árkokat betömék; de e' foglalatossággal tovább késlekedvén előbb megtudák feleik' eltávoztát, mintsem a' sánczolatokhoz közeledtek. 'S így mit se' végezve tértek vissza a' városba.

LXXXIII. Két ízben nagy veszteséggel visszaveretvén a' Gallusok, mitévők legyenek, tanácsot tartának, melyre olyanokat hívának meg, kik a' környéket ismerték. Ezekről értesíttetének sánczolataink' 's a' magason lévő táborunk' fekvése felől.

Éjszokról embereink egy dombot annak nagy kiterjedtsége miatt nem foglalhatnak az erősítmények közé, 's azért szükségkép annak lejtős oldalán csaknem veszélyes helyen ütenek táborn. Ezt C. Antistius Reginus, és C. Caninius Rebilus Legatusok tarták két legioval elfoglalva.

Megtudván kémek által a' vidék' minőségét, az elenség' vezérei az egész sokaságból hatvan ezer embert válogatának ki azon nemzetheliekből, mellyek vitézségök miatt legjobb hírben voltak. Mit 's mikép kelljen kivinni, magok között titkon elvégezték. A' megtámadás' idejét dél tájra határozzák. Az arvernus Vergasillaunust Vercingetorix' rokonát, egyiket a' négy vezér közül tévék e' sereg' fejévé.

Ez első örváltáskor a' táborból fölkerekedvén virratkor csaknem rendeltetése' helyére ért. Itt a' hegy mögé rejtezik, 's katonáit az éjjeli fáradságtól kipihenteté. Dél tájban a' főlebb említett tábor felé indula; ugyan azon időben a' lovasság is a' rónai sánczolatok felé nyomult, 's a' többi gyalogság a' tábor előtt kezde mutatkozni.

LXXXIV. Mikor Vercingetorix Alesia' várából felelt megpillantá, a' városhól kiindula, 's a' táborból hoszszu karókat, véd-fődeleket 94), kampókat, 's egyéb eszközöket, mellyeket a' kirohanásra készítettett, magával vive.

Egyszersmind, 's tüzesen folyt a' harcz mindenütt. Semmi sem maradt próbálatlan. Melly rész gyengébbnek látszott, oda gyűlének össze. A' Romaiak' ereje ennyi sánczolatokon elszórva több helyen csak bajjal állhata ellent. Embereink' rémültére sokat tett a' harczolók' háta megetti lárma; mivel a' maga veszélyét mindegyik mások' vitézségétől látta függni, 95) 's a' távol levő veszélyek többnyire rémítőbben hatnak az emberi szívre.

LXXXV. Caesar alkalmas helyet nyert, honnét mindent, a' mi történt; kivehetett, 's a' szorongatottaknak segítséget küldött.

Az lebegett mindegyik rész előtt, hogy e' jelenpont az, melly legnagyobb erőködést kíván. A' Gallusok, ha keresztül nem törik erősítményeinket, oda minden reményök; a' Romaiak, ha azokat megvédik minden bajoknak végét várák. Legnagyobb szorongás volt a' felső sánczolatoknál, hová, mint mondók, Vergasillaunus küldetett.

Amaz ereszkedésen egy kis domborodás nagy fontosságu lón. Erre némellyek (az ellenség közül) lőszerket hajigálának, némellyek paizsfödelek alatt előnyomulának. A' fáradtakat nyugodtak válták föl. Mindnyájan földet hányván a' sánczba, magoknak utat nyitának be, 's egyszersmind betemeték azokat, minket a' Romaiak a' földbe rejtettek 96). Már a' mieinknek fegyverök is, erejük is elfogyott.

LXXXVI. Ezt észrevéven Caesar a' szorongatottaknak Labienust küldé hat cohorssal segédül azon parancs-al: ha magát nem tarthatja, a' cohorsokkal a' sánczolatokból üssön ki, de ezt csak a' szükség' esetében tegye. A' többiekhez személyesen méne Caesar, 's buzdítá őket, hogy a' munka alatt el ne csüggedjenek. E' jelen naptól 's órától függ minden előbbi csaták' sikere.

A' várbeliek a' síkon fekvő sánczoknál azok' magassága miatt lemondván a' jó kimenetel' reményéről, meredek helyeken próbáltak fölkapaszkodni. Ide hordák az elkészített szereket. A' tornyokról lőszer-eik' záporával a' védőket leverék; az árkokat földdel és rőzsékkal betömék, 's az áltmenetelre utat nyitának; a' sánczgerébet, 's korlátfalakat kampókkal leszaggatták.

LXXXVII. Caesar először az ifju Brutust küldé oda hat cohortával, utóbb más héttel C. Fabius Legatust; végre a' harcz' forrtakor maga vitt friss csapatokat segédül. A' harcz' megújulása, 's az ellenség' visszaveretése után oda méne, hová Labienust küldé. A' legközelebbi sánczfokból négy cohortát vón magához; a' lovasságnak megparancsolá, hogy egy rész őt kövesse, a' másik a' külső erősítményeket megkerülvén, az ellenséget hátulról támadja meg.

Sem árok, sem gát nem tartóztathatá már az ellenséget; Labienus tehát harmincz kilencz cohortát, mint azokra a' legközelebbi őrállásokon akadt, összegyűjtvén, Caesart hírnökök által tudósítá: mit vélne cselekedendőnek.

Caesar sieté, hogy jelen lehessen az ütközetben.

LXXXVIII. Mikor ruhájának, melyet a' harczokban különböztetés' jelül hordozni szokott, színéről 97) érkezését megsajdíták, 's a' lovasság' turmait 's a' cohortákat mellyeket maga után léptete, megpillanták — mint a' magasabb helyekről a' völgyesen 's lejtősen mindent meg lehet látni —: elleneink elkezdék a' csatát. Mindkét részről kiáltás támadott, mellyet viszont a' sánczgerébről, 's minden erősítményről kiáltás vált a' föl. Embereink abban hagyván fentőiket karddal dolgozának. Hirtelen hátuk megett terme a' lovasság, 's egyéb cohorták közeledének. Az ellenség megfutamlék. A' szaladóknak lovasságunk állá útját. Az öldöklés nagy lőn. A' Lemovixok' vezére 's fő embere Sedulius halva maradt. Az Arvernus Vergasillaunus futás közben élve került kézre. Hetvennégy hadjel hozaték Caesarhoz. Az olly számos seregéből csak kevesen vonulának épen táborukba.

Mikor a' városból feleik' vesztét, 's futását láták, reménytelenül seregeiket az erősítményektől visszahúzáék.

Ezek' értésére hirtelen az egész gallus tábor megfutamlék. Ha katonáink a' gyakori segédül küldetés, 's egész napi munka által el nem valának lankasztva, az ellenség' egész erejét tönkre tehetnék volna. Azonban éjjel tájban a' küldött lovasság az utó-sereget elérvén sokat elfogott, és fölkaszabolt. A' többiek a' futásból nemzetségeikhez vonulának.

LXXXIX. Másnap Vercingetorix tanácsot tartván jelenté: hony ő e' háborut nem saját haszna, hanem a' köz-szabadság' kedvéért vállalta föl; 's mivel a' sorsnak engedni kell, tetszésökre hagyá: kivégeztetése által akar-nak-e a' Romaiaknak eleget tenni, vagy őt elevenen kiadni.

Eziránt Caesarhoz követek küldetének. Ez fegyvereiket 's fő embereiket kíváná. Caesar a' tábor előtti sánczolatra telepedék; oda vezetéek elejbe a' vezéreket; Vercingetorixot kiadák 98); a' fegyvereket lerakák.

Caesar az Aeduusokat, 's Arvernusokat, visszatartoztatá, ha talán ezek által nemzetségeiket újra megnyerhetné. A' többi foglyok közül egész seregéből minden embernek fejenként zsákmány gyanánt egyet adott.

XC. Ezek után Caesar az Aeduusokhoz indula, 's e' nemzetet ismét engedelmességre hozá. Ide küldetének az Arvernusoktól követek, kik magokat mindenben főhajtóknak ígérék. Caesar számos tuszt kívána tőlök, 's legioit téli tanyákra küldé. Mintegy húsz ezer hadi foglyot ada vissza az Aeduusok- 's Arvernusoknak. T. Labienust két legioval 's a' lovassággal, melléje adván M. Sempronius Rutilust a' Sequanusokhoz rendelé. C. Fabiust, és L. Minucius Basiliust két legioval a' Remusokhoz telepíté, hogy azokat a' szomszéd Bellovacusoktól megvédje. C. Antistius Reginus az Ambivaretusokhoz; T.

Sextius a' Biturixokhoz, C. Caninius Rebilus a' Rutenusokhoz, kiki egy legioval, küldetének. Q. Tullius Cicerot, és P. Sulpiciust az ellenség' dolga miatt az Aedusok' földén Cabillonum- és Matiscoba rendelé az Arar mellett. Ő maga Bibractében szándékozik telelni.

Caesarnak e' táborozás fölötti írott tudósítására Romában húsz napi hálaünnep rendeltetett.

Jegyzetek a' hetedik könyvhöz.

- 1) E' könyvben Caesarnak a' gallus háboru' hetedik évében viselt dolgai adatnak elő, főkép Vercingetorixnak, a' Gallusok' fő vezérének nyugtalanságai. Roma' épitt. 702-d. évében Cn. Pompeius Magnus' harmadszori 's egyedüli consulsága alatt, és az utolsó öt hónapban Q. Metellus Scipio, mint második Consul alatt.
- 2) P. Clodius fő vérből eredett féktelen ember, ki vad, 's őrzöngő zabolátlansága 's töméntelen pazarlásai által a' köznép' kedveltje volt, 's ki a' törvények' daczára mindennemű erőszakra kénye szerint sokáig büntetlenül vetemedett, ellenségleg hasonmássára talált T. Annius Miloban, e' fáradhatlan, szilárd, tüzes, és rettenthetlen második Krotoniatesben. Milo szintolly fő vérből származott; azonfölül hazája' javáért, menyire az a' Senatus' tekintetével 's hatalmával egybe volt kapcsolva, lángolt; s hölgyének Faustának majdnem kimeríthetlen kincsével a' nép' tömegéből magának szintannyi, ha nem több, pártost szerzett, mint Clodius. Olly időben, mint az akkori, azt hitte: hogy a' Respublica' megmentésében nem szükség olly igen lekisméretesen magát a' formákhoz szabni; 's nem tilalmas a' rendet olly eszközökkel tartani fenn, melyekkel amaz azt fölforgatni igyekszik. Kardallókkal vala tehát mindenütt nyomában a' közbátorságot veszélyeztető, 's Hetruriát nyugtalanító Clodiusnak, 's így sokszor véres összekocczanásokra került a' dolog. A' viszátkodás időről időre mérgebb alakot vőn, míg végre ezen esztendőben alkalom adék e' bőszerész hatalmaskodótól Romát örökre megmenteni. Consulválasztás volt, 's Milo más kettővel a' tisztvágyók között. Soha még, a' Consulok' választásakor illy nyilvános és gyalázatos erőszakra nem vetemedtek, mint ek-

kor: naponként véres csaták keletkeztek a' pártfelek között 's egykor maga a' Consul is Calvinus, ki zajt csillapítani, 's vérontást szüntetni jelenék meg, megsebesíteték. Nem leheté tehát Consulokat választani. — Azonban Január 20-kán az appiai uton összetalálkozik Milo; Clodiussal; a' szolgák összekapának, Clodius szokott hevével bele keveredik a' viadalba, 's Milonak egyik kardallójától vállban keményen megsebesíteték. Milo visszatér, mert kocsijával már tova ment, hallja mi történt, 's elszánja magát, akármi következék, e' gonosz embert kivégezni, 's így lön — bizonyosan Milonak ha nem parancsával, de helyben hagyásával, — hogy Clodius, miután emberei elestek, vagy elfutottak, sok szurás 's vágás által kivégeztetett. (Cicero más színt ad a' dolognak; természetesen, mert Milo' ügyvéde volt) A' test Romában azon véresen kitétetvén, Fulviának Clodius' nejének jajveszékelései, 's kétségbesésének minden jelei, nem különben a' Néptribunusok' tüzelő beszédei boszura gyulaszták az összecsoportozott népet. A' test' megégetésekor meggyuladt a' Curia, 's a' közellévő Basilica Porciával együtt porrá égett. A' dühöngő néptömeg M. Aemilius Lepidusnak a' Pontifexnek (ki a' zaj' kiütésekor Interrexnek nevezteték ki) házára tört, 's ott sok illetlenséget vitt véghez; innét Milo' palotája felé tolongott, melly azonban hasonló esetekre, már eleve ijászokkal jól meg lévén rakva, bántatlan maradt. Következett napokon a' zavavar nőttön nőtt. Ujonan Consul' választáshoz fogtak, de csak verekedés lett a' vége. Miglen Bibulus' javaslatára mind a' három vágytárs' elmellőztetésével Pompeius lön egyedül Consul. A' tanácsban határozattá lön, hogy mivel a' veszély' közelléte miatt nem leheté minden embert egyenként fölesküdtetni, tehát a' fiatalság egyetemben esküdjék föl (ut omnes iuniores coniurarent). Ezt teszi itt e' szó *coniuratio*. A' fő vezér ilyenkor a' Capitolium-ra függesztvén zászlóját kikiáltá: Qui Rempubicam vult saluam esse, me sequatur.

- 3) Fit enim plerumque, ugymond Cic. Philip. 1. ut qui boni quid volunt afferre, affingant aliquid, quo faciant id, quod nunciant laetius.

- 4) Cleomenes szerint illy intézvény volt a' Persákuál, ugy hogy a' mi harmincz napi távolságra történt, arról egy nap alatt hírt lehetne venni.
- 5) T. i. Celtica Galliának fő embere.
- 6) Gergovia város' romjai ma is látszatnak *Gorgoie* hegyén *Clarus mons* (Clermont) város, és Elaver (Allier) folyó között.
- 7) A' Cadureusok a' mai Cahor' 's táján laktak.
- 8) Ezek azok az armoricai nemzetségek mellyeket főlebb II. 4; és V. 53. említe.
- 9) A' Biturixok.
- 10) A' Nitiobrixok Aquitaniában laktak a' mai *Aginois*-ban Fő városuk: *Aginnum* (Agen).
- 11) A' Gabalusok hasonlóképp Aquitaniában laktak a' mai *Gevaudon*-ban. Fő városuk: *Anteridon* (Javoux).
- 12) A' Rutenusok a' Provincia' nyugoti szomszédai valának, 's egy részök a' Provinciában lakott, másika azon kívül.
- 13) A' Helviusok a' Provincia' azon nemzetségei közüliek voltak, mellyek a' Rhodanus' keleti részén laktak.
- 14) Vienna (Vienne) az Allobroxok' földén leghíresebb város.
- 15) L. I. 28.
- 16) Igaz az, mint Veget. mond L. IV. c. 31. In rebus bellicis celeritas amplius solet prodesse, quam virtus. Azért a' nagy hadvezérek: Cyrus, Sándor, Hanibal, Caesar, Napoleon fergeteg sebességgel hajták végre hős lelkökben fölillant merész terveiket, egy rendkívüli magok' 's embereik' megerőtésével ezer utóbbi bajtól menekedvén, 's a' munka után di-csőséggel pihenvén.
- 17) T. i. téli idő levén, a' Gallusoknak volt gyűjtött takarmányuk, a' Romaiaknak nem volt.
- 18) Illy értelműk Dio' szavai L. 38.: Privatum nemo omnium ita potest rebus laetis uti, ut non idem cum Republica corrumpente pereat: at Respubl. si prospero successu utatur, etiam privatorum omnes calamitates potest superare. A' haza' java leg-főbb polgári törvény.
- 19) Vagy azt kell vallanunk, hogy *Boja* valamelly, ellőttünk ismeretlen, város' neve, 's ezt miért szégyenlenénk? vagy *Boja*

helyett némelyek' vélekedése szerint a *Bojis* kell olvasni; mert ezek a' Bojusok' határain történtek. L. a' 9-dik és 10-dik számot.

- 20) Ím a' mi korunkbeli Francia-muszka háború.
- 21) Ezen folyó *Avaro*; innét vette a' város is nevét.
- 22) Ugyan illyest mond a' Germanusok felől Tacitus: *Honestissimum assensus genus armis laudare*. 'S ismét: *Si displicuit sententia, fremitu aspernantur, sin placuit frameas concutiunt*.
- 23) Mellyet *Avaricum*' városa' ostrománál fejtének ki.
- 24) *Tormentiſq; introrsus reducebant*. Csigákkal be — a' városba — vonának. *Tormentum* itt alkalmasint kötelet tesz. Így a' polgári háboru' III. 9. *praeseclis mulierum crinibus tormenta fecerunt*. Így Florus II. 15. *mulieres crines suos in tormentorum vincula contulerunt*.
- 25) Jó árkászok levén a' földgát alá, mellyre építvék a' toronyok, üreget vájtak, hogy az beomolván a' torony ledőljön.
- 26) Ugyan ezt mondá főlebb III. 21. Így *Rutilius* is Lib. I.
Non Biturix largo potior structura metallo.
- 27) Azaz: az előbb említett, földön hosszat fekvő gerendákra más gerendák rakatnak keresztül befelé, 's így azok összefoglaltatnak.
- 28) T. i. a' két lábnyi távolság, vagy tér, mellyre egyik gerenda feküdt a' másiktól.
- 29) T. i. hosszú nyelű edényekből.
- 30) Nehogy azokat a' folyó égő szerek 's lángok megkapják.
- 31) *Pluteus* ollyas védernyő volt, melly fűz, vagy más cserje ágakból fonva 's bőrrel behuzva fél hold formára fölállittaték. E' tetőtlen 6—7 láb magasságu védernyő megett állanak a' katonák az ellenséges löszerek ellen védve. A' *Pluteus*-nak alul három kereke volt: kettő a' széleken, egy közepen; ezeknél fogva azt akármerre lehetett huzni, vagy tolni, valamint a' kocsit. Néha a' *Pluteus* deszkákból is készült.
- 32) *Scorpio* lőgépegy valamelly nagy ij' neme. Vitruvius azt kis *Catapultának* nevezi. Felőle ennyit tudunk: hogy azt egy ember is igazgathatta; erővel pedig eléggel birt azt, kit talált, megölni. Használák mind az ostromlók, mind az ostromlottak. Nevét vagy

a' *scorpio robar'* valamelyes, 's talán csak képzelt hasonlatosságától vette, vagy mivel az abból szórt nyilak gyakran mérge-sítve levén halálos sebet ejtettek. Néha a' *scorpioból* egyszerre egész nyaláb apró hegyes nyíl lövetett ki.

33) L. e' könyvben a' 3-dik számot.

34) Hát csakugyan barbarusok voltak a' Rómáiak a' mai mivel't nemzetekhez képest. Lám a' mi időnkben (1832. December' 23. Gérard marsal alatt) az antwerpiai fellegrvár' őrizetét sem kon-czolák föl a' körtáborlat' sok sanyarúságát kiállott daliás Francziák; minél inkább megkegyelmeztek volna a' gyerme-keknek, öregeknek, és asszonyoknak!

35) Nehogy tömegesen a' táborba menvén számuk föltessék.

36) A' gallus tábor sok nemzetségből vala alkotva, 's ennek mind-egyik része külön nemzetség által elfoglalva. E' menekvők tehát apró csapatokban ama' részre igazítottak, hol önnöneik külön feküdtek.

37) Dicsekvők a' Gallusok; de mit tehet a' nem egészen egyesült Gallia is, minmagunk láttuk.

38) *Inventa res est*, ugymond Aristot. L. III. polit.: eloquentia, quae omnes homines percellit, praecipue vero eos, qui nun-quam antea eius periculum fecerunt.

39) Ezeket Lucretius voná az Arvernusok' részére. L. e' könyben a' 7-dik számot.

40) *Decetia* ma Decize Burgundiában.

41) A' zweybrücken kiadásban van: *intermissis magistratibus*, melly annyit tenne: hogy akkor nem voltak tisztviselők vagy: *Conuictolitanis* ivadékból (melly miatt aedus törvény sze-rint az nem választathatott volna Vergobretnek) nem volt akkor senki is tisztviselő. De úgy látszik, Davisius helyesen tette: *intermissis* helyett *intromissis magistratibus*; mert Caesar itt ellentétképen hozza föl, hogy Cotus *testvérétől*, *Con-uictolitanis* a' *papoktól*, amaz néhány tison egybeküldtek, emez a' *tisztviselők* jelenlétében választatott.

42) *Elaver* most Allier a' *Loir*-ba foly; nyáron a' sevensi hegyek' olvadt havától megduzzad.

43) Hat legioban hatvan cohors levén, ha mindegyikből minden negyedik elvétetik, lesz tizenöt cohors, ez csak másfél le-

giot tenne; de mivel a' hely csalitas és bokros volt, a' 15 cohortát is úgy használhatá Caesar, mintha teljes számu lett volna a' két legio, 's azért úgy is mondja, hogy két legióval rejtekben marada.

- 44) Azaz: látta, hogy a' várost bevenni nem lehet: mindazáltal sanyargatni akarta azt egy ideig ostrom által, de csak akkor, miután eleségről gondoskodott.
- 45) Ezek a' lovassággal előre mentek Caesarhoz.
- 46) Azaz: az Aeduusok önnöneiknek e' lépését, ha egyszer meg lesz téve, kénytelen kelletlen jóvá hagyandják, 's nem fognak feleik ellen Caesarral tartani.
- 47) Ugy látszik ezek Solduriusok voltak, amaz esküdt bajtársok, kikről főlebb III. 22.
- 48) Ugyan is a' Gallusok igen hiedékenyek. Így Martial I. V. cp. I.

Et tumidus galla credulitate fruatur.

- 49) Ut mare, quod sua natura tranquillum est, ventorum vi agitur; sic populus sua sponte pacatus hominum seditiosorum vocibus, ut violentissimis tempestatibus attolitur. Cicero pro Cluentio.
- 50) Nem valának még akkor táv-csővek; ma már mit sem használna az ilyes fortély.
- 51) Mondatott főlebb (c. 36): hogy minden nemzetiség' seregei külön telepedtek. Sereg tehát, egészben véve, egy volt, de tábor annyi, hány nemzetiség. Ezek közül hármat Caesar' emberei elfoglalták.
- 52) Pánczéliját, teste' felső részének vértzetét, letéve.
- 53) Szőnyeget, prémeket, takarókat, más e' féléket.
- 54) A' Gallusokéhoz hasonló fegyvereik levén, embereink azt gondolák, hogy azok is ellenségek.
- 55) Eutropius szerint Caesar a' kirohanó ellenségtől nyomatra, és seregének nagy részét elvesztve meggyőzötten futott el.
- 56) Ide illik Clearchosnak a' Spartaiai' vezérének jeles mondása: a' katonának jobban kell félni fővezéréétől, mint ellenségétől. Val. Max. L. H. 7.
- 57) Ugy, hogy becsülettel történjék, 's futni ne látszassék.

- 58) Hadi előre látásból, mint Veget. mondja Lib. IV. c. 7. Quae asportari nequiverint exurenda, nihilque quod usui proficiat, relinquendum.
- 59) Ez Veget. szerint L. I. 3. így történik: Explorato vado duae acies equitum ordinantur intervallis competentibus separatae, ut per medium equites, et impedimenta transeant. Nam acies superior aquarum impetum frangit, inferior, qui rapti submersive fuerint colligit, atque transponit.
- 60) Az északi részre.
- 61) Annak védhetése felől kétségbe esvén.
- 62) Sequana t. i.; mert a' Romaiak e' folyam' jobb partján állának, Agendicum pedig tul' a' folyón feküdt.
- 63) Metiosedum (Meudon) a' Parisiusok' városa.
- 64) Soha sem volt tehát egyeség a' Gallusok között, 's ez veszté őket.
- 65) Kilencz év mult el azon háború 's Vercingetorix' e' bojtogatósa között.
- 66) E' Caesar a' belháború' kiütésekor Pompeius' pártját követte.
- 67) *Evocati* név alatt értetnek a' már törvényes időt kiszolgált vitézek, de kik gyakran még ép életerőhen levén, kecsgetés, ígéret, vagy csupa hősi fölszólítás által a' fő vezérektől valamelly táborozásra újonan meghivattak; mert, mint a' honi közmondás tartja: Öreg katonának éles a' kardja. Az öregek' tapasztalása, hideg vére a' szelemdús ifjak' tűzével párosítva csodákat tett a' harczban. A' háború' végével szeretett vezereiktől elbucsuzván ismét gyarmati szállásaikra mentek.
- 68) E' csatában Caesar, Plutarchus szerint, kardját elveszté, melyet az Arvernusok megtalálván templomukban fölakasztának. Utóbb meglátá azt Caesar, 's barátait, kik azt onnét leakarák venni, szándékuktól mosolyogva eltiltá. L. az I-ső könyvhöz a' 124-dik jegyzetet.
- 69) Az 54-dik szám alatt említettnek apja vagy jóbapja.
- 70) Alesia (Alise) Velleius Paterculus e' város' ostromoltatásáról következő szavakkal emlékezik: Circa Alesiam tantae res, quantas audere vix hominis, perficere pene nullius, nisi Dei fuerit.

A' sánczolatok, mellyeket itt Caesar tétete, remekek valának. L. alább a' 72-dik és 73-dik czikkszámot.

71) E' két folyó: *Lutosa* és *Osera*.

72) Milly jól tudta Caesar a' vitéz Germanusokat használni! mindig csak a' Germanusok, 's ismét a' Germanusok. A' Gallusok' lovassága jobb volt a' Romaiakénál, de a' Germanusoké jobb a' Gallusokénál. Ezek víták ki Alesianál is a' győzdelmet (c. 80) ezek szerezték meg magának Caesarnak is a' romai birodalom' uradalmát.

73) A' többi nagyobb kapuk, úgy látszik, fallal berakattak.

74) Ugyan is a' Romaiak még nem fejezék be a' körtáborló munkálatokat.

75) *Cervi* ágas tuskók valának, mellyeket az árkok' partjai' leomlásának gátlására tüzelének le; vagy oda helyezének, hol a' védernyők 's gátok' végei egymást érinték. Tibullus Mes-salához így:

Nam te non alius belli tenet aptius artes,
Qua deceat tutam castris praeducere fossam
Qualiter adversos hosti desigere ceruos.

76) *Quincunx* olly sor, mellyben a' végső, 's középső pontok egymástól egyenlő távolságra romai ötöst (V) vagy összeállítva tizest (X) képeznek. Erről Quintilianus: *Quid illo quincunee speciosius, qui in quamcunque partem spectaveris rectus est?*

77) Értetik azon lovasság, mellyről főlebb (a' 71-dik számban mondatott, hogy azt Vercingetorix sereg-gyűjtés végett magától elküldötte, 's mellytől lehete tartani, hogy nem sokára visszatér.

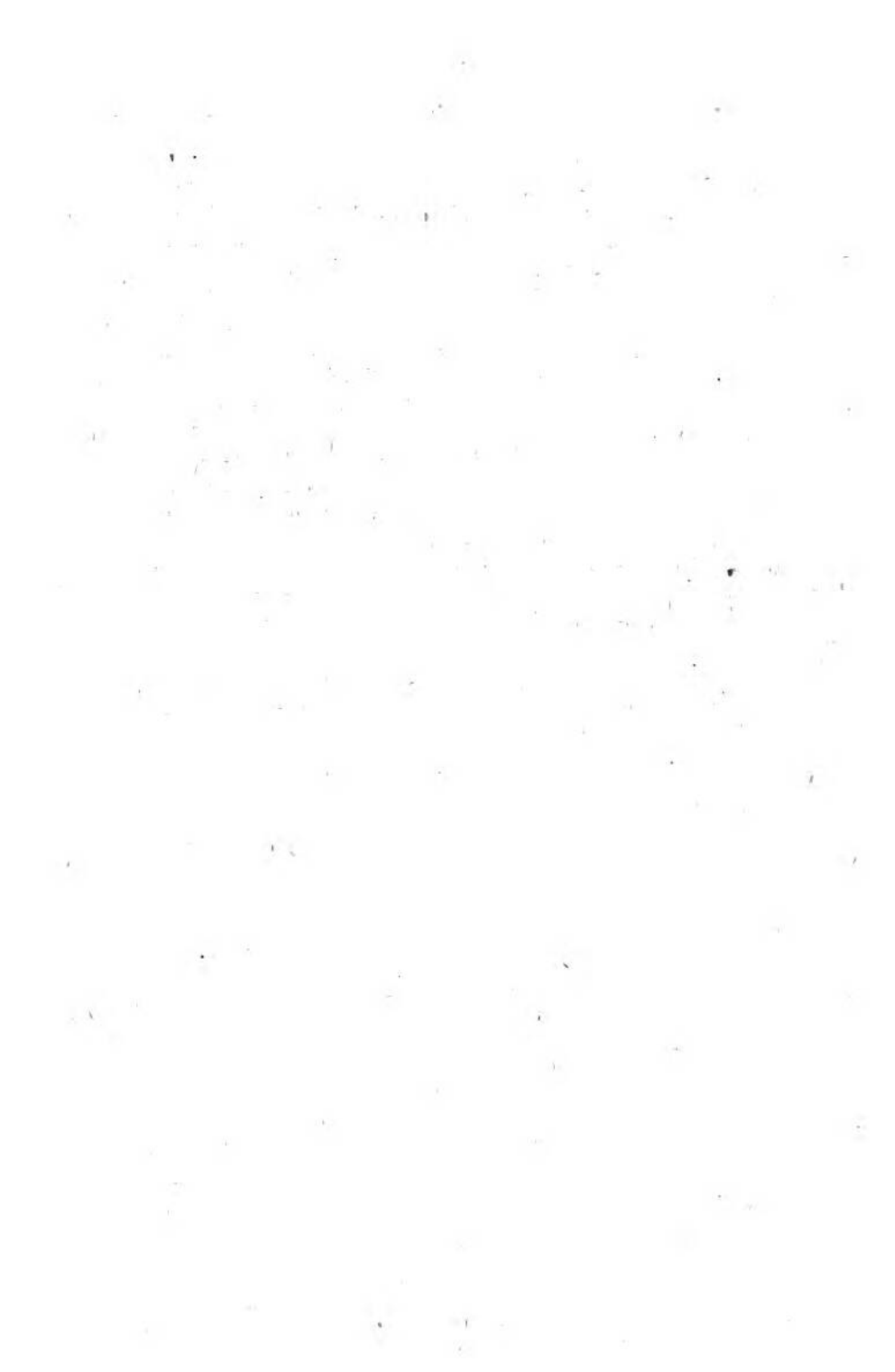
78) A' szám itt is, mint sok más helyen, igen bizonytalan. Az itt említett Ambivaretusok egészen mások a' főlebb (IV. 9.) előhozott Ambivaritus októl. — A' Brannovixi Aulercusokról l. a' II-dik könyhöz a' 61-dik jegyzetet — Brannoviusok nem tudatnak.

79) Hogy a' Cadureusok Galliában laktak az bizonyos; az Eleutheriek azoknak egy osztálya lehetett.

80) A' Vellaunusok a' mai *Velay*-ben laktak. Nevezetesebb helyük: *Ruesium* (talán S. Paulien).

- 81) A' Petrocoriusok Aquitániában laktak, a' mai *Perigord*-ban. Nevezetesebb városuk: *Vesuna* (Perigueux).
- 82) Ugy tartják, hogy a' Belocassusok ugyan azok a' Velocassokkal, kik felől l. a' 11-dik könyvhöz a' 19-ik jegyzetet.
- 83) Ez a' különködés igen elő segítette a' Rómaiak' dolgát. Vis unita fortior.
- 84) Plutarchus egész három, száz embert tesz. De a' számokban nincs az íróknál egyesség. Itt inkább Caesarnak kell hinni, mint Plutarchusnak, mert ez a' számokat szereti; így azt mondja a' többi között, hogy Alesiában száz hetven ezer ember volt. Critognatus pedig, ki csakugyan jobban tudhatta, hányan vannak, nyolczvan ezer embert említ. Lásd ennek a' hadi tanácsban mondott beszédét a' 77-dik szám alatt.
- 85) A' Poëta így szól:
 Rebus in adversis facile est contemnere vitam,
 Fortior ille facit, qui miser esse potest.
 's Nabarzanes Curtiusnál Lib. V. így: Saepe taedio laboris ad vilitatem sui compelluntur ignavi. At virtus nihil inexpertum relinquit.
- 86) Critognatus azt akarja bebizonyítani, hogy e' mostani háboru mind jelen nyomorúságaira súlyosabb, mind véstérthes következményeire gonoszabb; 's hogy a' Rómaiak a' Cimberek-nél veszélyesb ellenségek.
- 87) Hatalom' jeléül a' Consulok előtt vessző nyálábót 's bárdot hordozó 12 poroszló szokott vala menni.
- 88) Alesia a' Mandubiusok' városa volt.
- 89) Dio szerint e' nyomorultak, mivel sem a' Rómaiak, sem a' városbeliek őket be nem fogadták, kinos éh-halállal veszének.
- 90) Virtutis uberrimum alimentum est honos. Ugy mond Valerius Max. L. II. c. 6.
- 91) *Harpagones* hosszú póznák' végein megerősített vaskampók valának. Azon *harpagok*nak, melyeket a' tengeri csatákban az ellenséges hajók' lekampozására használának, föltalálója Anacharsis volt a' Scythia. Plin. Hist. Natur. VII. 56.
- 92) Mellyek a' 74-dik szám alatt le vannak írva.
- 93) Szíjas kövek; *librilia*, olly kövek valának, melyek hihető jókora nagyságok miatt szíjakra kötve, erős esőválás után az ellenségre hajítottak.

- 94) *Musculus* véd- vagy futófedél, fődött menet, védszerhát, olly ostromgépely, melly alatt az osromlók állának, 's dolgozának, mint a' vivőfedél (*vinea*) alatt; ez utólsótól a' *musculus* csak erősebb alkatára, lejtős tetejére, 's abban különbözék, hogy hengereken mozdíttatott előre; mert a' *vinea*-nak lapos teteje volt, 's kerekeken mozgott. A' polgári hábor. II. 10. hatvan láb hosszú *musculust* ír le Caesar.
- 95) Mivel nem lehet mindenik mindenhol jelen, 's önmagát nem védelmezheté, mások' vitézségétől függött: valljon kimenekednek-e a' veszélyből vagy sem.
- 96) Szobrokat, liliomokat, ösztökéket, mellyekről főlebb c. 73.
- 97) Nem csak Caesar, hanem más fő vezérek is szoktak a' harczokban illyes hadi köntöst (*paludamentum*) hordozni, mellynek színe rendszerint bíbor volt.
- 98) Dio Cassius szerint Vercingetorix bizván Caesarnak azzal hajdan kötött barátságában, hirtelen Caesarhoz futott, 's tőle bocsánatot kért; de ki a' megszegett barátság' emlékeztétől ingerülten neki épen e' tekintetből nem bocsátott meg, hanem őt triumphus pompájára megtartotta, 's azután megölette. — Alesia felől Caesar semmit sem szól. Florus szerint az földig rontatott.
-

NYOLCZADIK KÖNYV ¹⁾.

AULUS HIRTIUStól **2)**.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

A. HIRTIUS, BALBUSHOZ. 3).

Sűrű szorgolásodra kedves Balbusom! nehogy naponkénti vonakodásom inkább renyheségem' palástolásául, mint a' nehézség' mentségéül szolgáljon, igen nehéz munkát vállaltam magamra.

Caesarunk' Galliában viselt dolgainak emlék-jegyzékeit összefüggésbe hoztam, a' nélkül, hogy munkám amannak előbbi vagy utóbbi irományaival egybevettessek. Utolsó be nem fejezett munkáját is az Alexandriában viselt dolgokról kiegészítettem, nem ugyan a' belvizsálkodások' végezetéig, mellyek' megszűnése elláthatlan 4), hanem Caesar' haláláig 5).

Vajha tudnák olvasóim, milly kelletlenül fogtam e' munkához; hogy annál könnyebben elkerülném az esztelenség' 's góg' ama' gyanuját, mintha önként avatkoztam volna Caesar' irományaiba. Mert kiki tudja, hogy mások' legveritékesebb munkáit is fölőlmulja e' jegyzékek' szépsége, mellyek csak azért jelentek meg, hogy a' történetírók illy fontos tettekkel megismérkedtesse nek, 's általában olly nagy köztetszést nyernek, hogy a' történetírókat a' tárgyaktól inkább megfosztani, mint azokat nekik nyújtani látszatnak 6). Mi azonban jobban álmélkodunk rajtuk másoknál: mert ezek csak azt tudják, milly jól 's ékesen vannak ezek írva, mi azt is, milly könnyűden és gyorsan készültek. Meg volt pedig Caesarban mind a' legfőbb írói tehetség és kecs 7), mind szándéklatainak kimagyarázására a' legvalóbb ismeret. Én még az alexandriai, 's africai táborozásban sem lehettem jelen 8); 's jöllehet az itt történeteket egy részént Caesar' szájából tudjuk, mindazáltal más füllel halljuk azokat, mellyek szokatlanságuk, 's bámulandóságuk által fognak el bennünket, mint mikor azokat tanukép akarjuk elbeszélni 9).

De talán épen ez által, hogy minden mentséget összehordok, nehogy Caesarhoz hasonlítottam, gerjesztem magam ellen azon góg-gyanut, mintha valaki' ítélete által képzelném magamat Caesarral egybe vettethetni. Elj boldogul.

FOGLALAT.

A' Gallusok megújítják a' háborút. Caesar elpusztítván a' Biturixok' és Carnutok' telkeit I—VII. több csatában megtöri a' Bellovacusokat, 's azok' frigyeseit, VII—XXIV. A' Pictok, Carnutok, és Armoricaiak C. Fabiustól meggyőzetnek XXIV—XXX. Caninius a' cadureus Lucterius' és a' seno Drappes' seregeit megveri, 's ez utolsót elfogja XXX—XXXVII. Caesar Caniniussal egyesülvén Uxellodunumot kiostromolja, XL—XLIV. Az atrebai Commius' lovas csatában meggyőzetvén kegyelmet nyer XLIV—XLVIII, Jövő esztendőben Caesar a' csillapított Galliában mindent elhelyez: ellene Romában ellenei összeesküsznek XLVIII—LV.

I. Minekutána Caesar a' mult nyáron ált szüntelen harczokban egész Galliát meghódította, 's katonáit annyi fáradság után nyugalmas téli tanyán akarta volna kipi-hentetni: több nemzet' ugyan egykori háborus szándéká-nak megujtásáról, 's összeesküvéséről tudósították.

A' minek hihető okául ezt adák: Egész Gallia állítat-ja, hogy egy helyre gyűjtött akármilly nagy erővel sem lehet a' Romaiakkal megmérkőzni; de ha több nemzetség, különböző helyeken egyszerre kezdené el az ellenséges-kedést, a' romai népnek mindenütt harczolni sem elég segédforrása, sem serege nem lenne. Egy nemzetnek nem kellene vonakodnia jólétét föláldozni, ha illyes időnye-rés által 10) a' többiek visszanyerhetnék szabadságukat.

II. Caesar, nehogy e' vélemény a' Gallusokban meg-gyökerezék, téli táborát M. Antonius Quaestorra bizá, maga pedig a' lovasság' fedezése alatt December' utolsó-ján Bibracte' városából a' tizenharmadik legiohoz 11) mé-ne, mellyet az Aeduusok' határaihoz közel, a' Biturixok' földére telepíte, e'hez csatlá a' legközelebbi tizenegye-dik legiot is.

Két cohort a' butoroknál hagyván többi seregét a' Biturixok' olly igen termékeny birtokaiba vivé, kiket ha-táraik' kiterjedsége, és számos városaik miatt hadi ké-születeikben, 's összeszövetkezéseikben egy legio nem gátolhatja meg téli táborozásával.

III. Caesar' hirtelen érkezte által történt, a' minek készületlen 's elszórt népre nézve szükségkép kellett tör-

ténnie, hogy a' földeiket bizton mívelők előbb nyomattatnának el a' lovasságtól, mintsem várasokba menekhetnének 12). Mert az ellenséges beütések' ama' közönséges jelének is, mellyet az épületek' égéseiből szoktak sejtteni, Caesar' parancsából el kellett maradnia; nehogy az országba leendő mélyebb benyomultánál, vagy a' tatkarmány- 's eleségben szükségét lásson, vagy ellenei égések által fölriasztassanak.

A' Biturixok közül sok ezerezen elfogattak, 's azok, kik a' Romaiak' első benyomultakor megmenekhettek, rémülten vagy a' személyes vendégszeretében bizván, vagy a' szándéklataik' egyetértése miatt a' szomszéd nemzetségekhez szaladának. Haszontalan; mert Caesar sebes léptekkel mindenütt megelőzte őket, 's egy nemzetnek sem hagyott időt előbb gondoskodni mások' szabadításáról, mint önmagáéről.

E' serénységével Caesar a' hű nemzetségeket is barátságában megtartá, az ingadozókat is ijedelemmel békés gondolatokra téríté.

Így levén a' dolog, midőn a' Biturixok látnák, hogy Caesar' engedékenysége mellett annak barátságába visszatérhetnek, 's hogy a' szomszéd nemzetek tusaik' beállítására után minden egyéb büntetés nélkül pártfogás alá vétettek: ők is ugyan azt tevék.

IV. Caesar annyi fáradság- 's béketűrésért katonái közül, kik téli napokban, legveszélyesebb úton, tűrhetlen hideg mellett a' terhek' elviselésében legnagyobb készséget mutattak, zsákmány gyanánt mindegyik közvitéznek két száz-, a' Centurioknak pedig két ezer Sesterciust ígére ajándékol 13); 's a' legiokat téli tanyáikra visszaküldvén maga negyvenedik napon Bibractébe megérkezék.

Míg itt igazságot szolgáltat, a' Biturixok követeket küldének hozzá kérvén segítse őket a' Carnutok ellen, kik, mint panaszlák, hadra keltek ellenök.

Ezt értvén, noha a' téli tanyán csak tizenennyolcz nap mulatott, a' tizennegyedik, és hatodik legiot kiindítá az Arar melletti téli táborból; hová azokat az eleség-tárok körüli felvigyázás végett rendelé, mint a' fölebbi emlék-jegyzékekben érintetett 14), 's így két legioval a' Carnutok ellen útnak indula.

V. Eljutván az ellenséghez e' mozdulat' híre, a' Carnutok mások' kárán okosulva elhagyák falvaikat; 's városaikat. Csak apró viskók valának azok, melyeket a' tél ellen hamarjában a' szükséghez képest állítottak össze: mert minapi meggyőztetésök után több városukat elvesztették.

Caesar nem akarván katonáit az épen e'kor különös fergeteggel zordonkodó időnek kitenni, a' Carnutok' Genabum nevű városában tábort üte; 's részint a' Gallusok' házaiban, részint a' sátorok' befödése végett hamarjában szalmából épült kunyhókban katonáit fedél alá helyezte. A' lovasságot mindazáltal, 's a' segéd gyalog seregeket mindenfelé száguldoztatá, merre csak az ellenség vonult-nak mondaték; nem is siker nélkül, mert többnyire zsákmánynyal tére vissza.

A' tél' zordonságától, 's a' veszélyek' félelmétől el-sanyarodván a' Carnutok, minekutána, házaikból lett ki-tűztetésök után sehol sem bátorkodának huzamosabban megállapodni; sem az erdők' védelme által az ádáz fergetegek ellen nem födethetnének: szétszórva, feleik' nagy részét elvesztve szélyedtek el a' szomszéd nemzetekhez.

VI. Caesar a' legszigorúbb évszakban megelégedvén azzal, hogy az összegyűlt ellenes csoportokat szétverje,

's a' háboru' minden csiráját elfojtsa; bizonyosnak is tartván, mennyire okosan föl lehet teni, hogy a' nyárra semmi nevezetes háboru ki nem üthet: C. Treboniust a' magánál levő két legioval Genabumban téli táborban telepíté; ő pedig a' Remusok' gyakor követségei által tudósítatván, hogy a' hadi dicsőségre nézve valamennyi Gallusokat 's Belgákat fölmuló Bellovacusok, 's határos nemzetségek a' Bellovacus Correus, 's az atrebai Commius' vezérlete alatt seregeket gyűjtenek, 's azokat egy helyre vonják, hogy a' Remusok alá esett Svessio'k' birtokába teljes erővel berontsanak: a' tizenegyedik legiot téli táborából újra kihozá; mert véleménye szerint nem csak becsülete, hanem önhaszna is megkívánta, hogy a' Respublicának illy érdemes frigyesei semmi sérvet neszenvedjenek. C. Fabiusnak írott parancsot küldé, hogy két legioval a' Svessio'k' földére nyomuljon; ezekhez csatlá még T. Labienus' két legiojának egyikét.

'S így Caesart szünet nélkül, a' legiokat pedig fölváltva, mint téli fekvésök' helyzete, 's a' háboru' minősége magával hozta, a' táborozás' terhei nyugtalaníták.

VII. E' seregek' egyesítése után a' Bellovacusokhoz indula, 's tábort ütvén azok' földén minden irányzatban lovas csapatokat, küldé szerte, hogy néhány foglyot kaphasson, kiktől az ellenség' szándékát kitudja.

A' lovasok eljáván kötelelességökben hirül hozák, hogy a' házakban csak kevesen találtattak, 's ezek is nem a' földművelés miatt maradtak hátra, mert mindenhol szorgosan kiköltöztek, hanem olyanok, kik kémlelés végett küldettek vissza.

Midőn ezektől kérdezné Caesar: hol áll a' Bellovacusok' ereje, 's mi szándékuk? érté, hogy a' fegyverfogható Bellovacusok mindnyájan egy helyre jöttek össze. Hasonlóan az Ambianusok, Aulercusok, Caletusok, Ve-

liocassok, és Atrebaiak is az erdőben némi emelkedett 's járhatlan posványnyal kerített helyet választottak táborul, 's minden javukat távolabb erdőkbe hordták. A' had' kezdői több fő emberek; de a' nép legnagyobb figyelemmel van Correus iránt, mivel ezt a' romai nép' halálos ellenségének ismeri. Rövid nap előtt távozott el táborunkból az atrebai Commius a' közeletben fekvő, és szerfölött népes germanus nemzetségekből segédseregeket hozandó. A' Bellovacusok, minden fő emberök' közegyezésével a' nép' legforróbb kívánságára elhatározzák: hogy, ha Caesar, mint hirlik, csak három legioval jön: az ütközetet elfogadják; nehogy utóbb nyomorultabb 's mostohább állapotban kényszeríttessenek az egész romai erővel megvívni. Ha pedig Caesar nagyobb sereget hozna, kiszemelt helyükön megmaradnak, 's lesből a' takarmánynak, melly a' mostani évszak miatt csak szűken 's elszórtan találtatik, gyűjtésétől, valamint a' gabona- 's egyéb eleségszállítástól a' Romaiakat elzárják.

VIII. Mikor ezeket Caesar többektől egyenlőleg értené, 's meggondolná, hogy az előadott terv igen bölcsen, 's a' barbarusok' vakmerőségétől egészen különbözöleg van kidolgozva: mindenkép azon volt, hogy csekély ereje iránti hiedelem által az ellenséget minél előbb ütközetre bírja. Mert vele volt az olly régen szolgáló hetedik, nyolczadik, és kilenczedik legio, 's azután a' reményteli, 's válogatott legényekből álló tizenegyedik, melly a' többiekkel egybevetve az évek' 's vitézség' tekintetében még hátrább állott, noha már a' nyolczadik táborozásban szolgált.

Caesar tehát hadi tanácsot gyűjte, 's mindeneket, mikről tudósíttatott, közölvén a' sokaságot fölbátorítja. Ha az ellenséget ne talán három legio' számával az ütközetre kicsalhatná, a' sereg' úti rendjét úgy intézé, hogy

a' hetedik, nyolczadik és kilenczedik legio menjen valamennyi podgyász előtt; az egész podgyász-falkát (melly mindazáltal, mint az efféle előnyomulásokban történni szokott, nem nagy volt) a' tizenegyedik kövesse; nehogy az ellenség nagyobb számot lásson, mint millyet maga kívánt 15). Így Caesar csaknem négyszögben állítva seregét, azt az ellenségnek mielőtt, ez vélné, elejbe vezeté.

IX. Mikor a' Gallusok, kiknek megbízott szándéklatai Caesar előtt tudva valának, legioinkat mintegy csatarendben egyenes lépéssel véletlenül közeledni láták: vagy a' megtámadás' veszélye, vagy hirtelen megérkeztünk miatt, vagy annak bevártában, mire határozók magunkat, táboruk előtt a' nélkül, hogy magasabb helyöket elhagynák, csatarendbe állanak.

Caesar kívánt volna ugyan megütközni, de az ellenség' illy nagy erején bámulván, az ellenfél 's közte fekvő inkább mély, mint széles völgyön innen táborát amazéval szemközt üte föl. Ezt tizenkét lábnyi sánczgerébbel erősítteté meg, mellynek széleit magasságához képest párkányoztatá; azután két, tizenöt lábnyi függőleges oldalú árkot ásatott, 's több helyen három emelet magasságu tornyokat építtetett. Ezeket boltozott 's fedett ereszek által foglaltatá egymáshoz, mellyek' külseje egy kis sövényzettel védetett, úgy hogy az ellenséget a' kettős ároktól a' védők' kettős sorzata tartóztatná vissza, mellyek' egyike a' boltozott ereszekben a' magasság miatt minél nagyobb bátorságban volt, annál merészebben, 's messzebbre hajítá löszereit; másika a' sánczgerében közelebb esvén az ellenséghez a' boltozott eresz által födetett a' hulló nyilak ellen 16). A' bemenethez kapukat, 's magasabb tornyokat tétete.

X. Ezen erősítménynek két célja volt; mert egy

részt teményle Caesar, hogy munkálatainak nagysága, és (szinlett) félelme által megbizottakká teszi a' barbarusokat; más részről látá, hogy így a' tábor, mikor takarmány- vagy eleség-gyűjtés végett távolabbra kell menniök, önerősségénél fogva csekély számú emberrel is védethetik.

Azonközben mindkét részről apró csapatok ki-kiütvén a' két tábor közti posványnál viaskodának. Néha azonban e' mocsáron, a' mi gallus és germanus segédseregeink nyomulának keresztül, 's tüzesen sarkalák az ellenséget; máskor viszont az ellenség jöve ált, 's a' mieinket messze visszaveré.

Megtörtént pedig, a' mi a' naponkénti táplagyűjtésnél, midőn a' gyéren 's távol álló épületekből kelle az eleséget összekeresgélni, nem vala elkerülhető, hogy a' járatlan helyeken elszélyedt táplagyűjtők elfogattak. Ez által, noha veszteségünk, csak néhány lóból 's szolgából állván, nem nagy volt, még is a' barbarusok általa esztelen képzelődésre gerjedtek, annál is inkább, minthogy Commius, kit segédseregek' hozása végett Germaniába költözöttnek mondék, lovasokkal megérkezett. Ezek nem valának ugyan többen öt száznál, mindazáltal jöttökkel a' barbarusok fölfuvalkodának.

XI. Caesar látván, hogy az ellenség több nap óta a' posvány, 's fekvése által erősített táborában vesztegel; 's hogy ezt vész nélkül sem megtámadni, sem nagyobb erő nélkül körtáborlani nem lehet; írásban parancsolá Treboniusnak, hogy a' tizenharmadik legiot, melly T. Sextius Legatussal a' Biturixoknál telet, minél előbb magához vonja, 's így három legioval sebes léptekkel hozzája vonuljon. A' táplagyűjtőkkel fölváltva a' Remusok' Lingok' 's egyéb nemzetségek' lovasait, kiket nagy számmal szólíta föl, küldé védül, kik az ellenség' hírtelen megtámadásának ellenszegüljenek.

XII. Ez minden nap így esvén, 's megszokás által (mint idő hosszában ez megszokott történi) már a' szorgalom is tágulván a' Bellocusok kitanulák lovasaink' naponkénti állását, 's válogatott gyalog csapattal bozotos helyen cselet vetének. Másnap oda lovasokat küldének, hogy embereinket először cselbe vezessék, azután elzárják, 's megtámadják.

A' bal sors úgy akarta, hogy a' szolgálat' rendje az nap a' Remusokat érje; mert mint az ellenség' lovasait hírtelen megsejték, nagyobb számuknál fogva azon keveseket megvetvén, 's hevesebben üldözték a' gyalogságtól minden részről körülvetettek. Így megzavarva hamarabb vonultak vissza, mint lovas csatákban szokás, elvesztvén fő emberöket, 's lovasságuk' vezérét Verticust, ki jóllehet kora miatt alig lovagolhatott, még is gallus szokáshoz ragaszkodván sem a' vezérség' elfogadásában évei által nem mentegetődzék, se' nem akará, hogy nála nélkül harcoljanak 17).

E' hadi szerencse, a' Remusok' fejének 's vezérének eleste, az ellenséget büszkévé, 's bátorrá tévé, embereinket pedig önkáruk után megtanítá: állást csak a' tájék' szorgos megvizsgálása után választani, 's a' futó ellenséget mérsékeltebben üzni.

XIII. A' két tábor közt azonban a' posvány' zátonyainál 's áltmeneteleinél naponként csaták folytak. Ezekben midőn a' Germanusok, kiket Caesar a' Rhenuson a' végből hozott, hogy lovasok közé vegyülten harcoljanak, egész elszántsággal a' posványon átkeltek, 's néhányat, kik ellent állottak, leterítették; a' többi sokaságot pedig keményebben sarkalták volna: nem csak azok, kiket megrohantak, vagy messzünen megsebesítettek, hanem a' nagyobb távolságban segítség végett fölállítottak is rémültöken gyalázatosan megfutamlának; 's egyik emelke-

dettebb helyet a' másik után hagyván el, nem előbb állapodának meg, mint mikor táborukhoz értek. Némely-lyek rettegtükben tovább is szaladtak.

Ezek' veszélye úgy megzavarta a' Gallusok' minden seregét, hogy alig lehet meghatározni: elbizottságuk nagyobb-e, ha egy kis szerencse mosolyg reájok; vagy elcsüggedésök, hami középszerű csapás érte őket.

XIV. A' Gallusok több napig ugyan azon táborukban vesztegelvén midőn C. Trebonius Legatust legioival együtt közeledni érték: a' Bellovacusok' vezérei tartván, nehogy az alesiaihoz hasonló körtáborlat alá vétessenek, éjjel az öregeket, erőtlenekeket, és fegyverteleneket minden egyéb butorral magoktól el akarák bocsátani. Azonban e' rendetlen 's bonyolódott sokaság' kiállításában (mert a' Gallusok a' könnyű osztályuak is, temérdek társzeke-ekkel szoktak járni) 18), reájok virradt, 's azért a' tábor előtt csatarendbe állának, hogy a' Romaiaktól előbb üzőbe ne vétessenek, míg a' butorokkal menő sereg jó tova nem halad.

De Caesar jónak tartá az ellenséget, ha ellentáll, a' domb' meredeksége miatt meg nem támadni, azonban legioit annyira előre léptetni, hogy a' barbarusok helyökből, ha katonáink reájok nyomulnak, veszteség nélkül el ne mehessenek.

Látván tehát Caesar, hogy a' két tábort egymástól a' járhatlan posvány különzi, mellyen leendő áltvergődés' nehézsége késlelhetné az üldözés' sebességét, 's hogy a' posványon túli csaknem az ellenséges táborig nyúló hegygeréncz attól csak középszerű völgy által választatik a' mocsáron hidakat veretett; 's legioit áltvivén hirtelen a' domb' tetején levő sikságon termett, mellyet két részről lejtős oldalak kerítének. Itt elrendelvén katonáit a' domb' párkányára jött, 's csatarendben álló legioit azon pontra

állítá, honnan gépelyek által az ellenség' csapataira löszereket lehetne szórni.

XV. A' barbarusok erős helyzetőkben bizván, ámbár az ütközettől, ha talán a' Romaiak a' dombra följutni igyekeznének, nem vonakodtak; mindazáltal seregeiket részenként egymás után elbocsátani nem merészlék. Csatarendben maradának tehát, nehogy eloszolva csapást vegyenek.

Caesar állandóságukat látván, húsz cohortst állíta fegyverbe, 's azon helyen a' tábort kitüzé, 's megerősíteté. E' munkák' végeztével legioit a' sánczgeréb előtt rendbe állítá. A' lovasokat fölkontározott lovakkal őrhelyekre osztá.

Mikor a' Bellovacusok láták, hogy a' Romaiak az üldözésre készen állanak; 's hogy mostani helyökön vész nélkül sem éjjelt, nem tölthetnek, sem eleség nélkül huzamosabban nem maradhatnak; a' hátra vonulásra illy tervet gondolának ki:

A' mint telepedve valának (mert hogy a' Gallusok csatarendeikben le szoktak telepedni, főlebbi emlék-jegyzékekben említettett 19), egymásnak a' táborban igen nagy bőséggel volt szalma, 's veszsző-nyalábokat adogatának kézről kézre, 's azokat a' csatarend' elejbe helyezék. Estefelé ezeket az adott jelre egyszerre megnyujták. A' szakadatlan láng hirtelen elfödé a' Romaiak' szeme; elől a' Gallusok' minden seregét; azalatt pedig a' barbarusok nyakra főre elsarkaltak.

XVI. Caesar nem láthatta ugyan a' tüzek miatt az ellenség' eltakarodtát; de gyanítá, hogy ezzel csak futását akará titkolni, 's azért a' legioikat előbbre lépteté, 's üldözésre lovas csapatokat küldé. Tartván azonban, hogy talán az ellenség cseltvetve megállapodott helyén, 's

embereinket rossz helyre csalni szándékozik, maga hal-
kabban méne utánok. A' lovasok nem mertek a' füst
és sűrű lángok közé ugratni, 's ha kik kevesebben neki
hajtanák, alig ismerték meg önlovaik' fejait. Tartván te-
hát a' cselvetéstől szabadon engedék költözni a' Bellova-
cusokat.

Így az ellenség épen olly gyáván, mint ravaszon
minden veszteség nélkül elfutván, nem több, mint tíz
ezer lépésnyi távolságra egy különösen erős helyen tá-
bort ütött. Innét a' Romaiaknak, táplagyűjtéseikben csel-
be állítván lovasait 's gyalogait, gyakran nagy kárt
okozott.

XVII. Többszöri illyes károk után megtudá Caesar
egy fogolytól, hogy Correus a' Bellocusok' vezére a'
gyalogság' színéből hat ezer legényt, az egész lovasság-
ból pedig ezeret választva, kiket, azon helyre állíta les-
be, hová gyanítása szerint a' gabona' 's tápla' bősége
miatt a' Romaiak jövődők volnának.

E' szándék' fölfedezése után Caesar több legiot vive
ki, mint egyébkor, lovasságot pedig csak annyit küld-
előre, mennyit eddiglen a' táplagyűjtőkhöz védelmül ad-
ni szokott. E' közé rejté a' könnyű segédseregeket 's hoz-
zájuk olly közel csatlatkozáék, a' mennyire csak lehete.

XVIII. A' lesben álló ellenség terve' kivitelére olly
tért választott, melly semmi irányban ezer lépésnél to-
vább nem terjedett, 's mintegy rekeszszel minden rész-
től megjárhatlan erdőkkel, vagy igen mély folyóval ke-
rítettett.

Emberek értesítve lévén az ellenség' szándékáról
neki bátorodva, 's készen az ütközetre, minthogy a' le-
giok' utánok nyomultánál fogva akárminő csatázásba is
bele ereszkedtek volna, e' helyre csapatonként nyomulá

nak. Ezek' érkezéével Corraeus azon véleményben, hogy terve' kivitelére itt az alkalom, először csak kevés néppel mutatta magát, 's a' legközelebbi lovas osztályokra rohant. A' mieink elszántan kiállák a' lesben lévő' támadásait, 's nem szorongának többen egy helyre, mi, ha lovas csatákban félelemből történik, már önsokaságuk által veszélyt hoz.

XIX. Mivel lovas osztályaink állásuk szerint fölváltva gyér csapatokban harczolának, 's az övéiket oldalast körülszárnyaltatni nem engedék: a' többiek is, míg Corraeus harczolt, az erdőből kirohanának. Különböző pontokon igen tüzes lett a' viadal. Sokaig kétes levén a' győzelem, gyalogságuk az erdőből lassanként előnyomula, 's lovasainkat hátra nyomá. De a' könnyű gyalogság, mellyről említém, hogy a' legiok előtt elküldetett, hamar segítségre jöve, 's lovas csapataink közé vegyülve elszántan harczola. Az ütközet egy ideig egyenlő tűzzel forrott; utóbb, mint a' harcz' mineműsége magával hozá, azok fordultak fölül, kik a' cselből tett első rohanatokat kiállották; épen azért: mivel a' cselvetők' meglepetésétől semmit sem szenvedtek,

Közeledének azon közben a' legiok. A' mieink is, elleneink is ugyan azon időben egyik hírt a' másikra vévék, hogy a' fővezér csatarendben közelít.

E' tudósításra katonáink a' cohorsok' segítségével bízván megfeszíték minden erejüket, nehogy késlekedvén a' győzelem' dicsőségében a' legiokkal látszassanak osztózni. Az ellenség elveszté bátorságát, és szerte futásnak indula. Hasztalan; mert azon nehézségekkel küzdenek most magok, mellyekbe a' Romaiakat akarák befogni. Végre meggyőzöttek, 's leverten — nagyobb részök a' csatatéren maradt — ki merre rést talált, elcsüggedve futott vagy az erdőnek, vagy a' folyónak. De a' mieink

hevesen utánok nyomulván futás közben ezeket is föl-konczolák.

Correust azonban semmi csapás nem vehette reá: hogy a' csatatért elhagyja, 's az erdőbe szaladjon, és a' maga' megadására felszólíttatva ne kényszerítse vitéz vagdalkozás, és soknak megsebesítése által a' neki bőszült győztöseket, hogy lőszereiket reá szórják.

XX. E' történet után a' fris csata' nyomaira érvén Caesar, azon reményben, hogy az ellenség, ha meghallja feleinek illy szörnyü megveretését, elhagyandja e' csatatértől, a' hír szerint, mintegy nyolcz ezer lépésnyire fekvő táborát, ámbár a' folyón átkelés' nehézségeit jól látta, mindazáltal seregével áltment 's előre nyomult.

De a' Bellovacusok, 's a' többi nemzetségek egynéhány az erdők' védelme alatt a' futásból menekedettek' 's pedig sebhedtek' véletlen megérkezténél látván, hogy reájok nézve minden balul ütött ki, hogy meg vannak verve, hogy Correus elesett, a' lovasság' 's a' gyalogság' színe oda van, azon hiedelemben, hogy a' Romaiak közelítenek, tüstént trombita-jel által tanácsot gyűjtének, 's kiáltozának: követeket 's tuszokat kell Caesarhoz küldeni.

XXI. E' tanács mindnyájoktól helyben hagyatván az atrebai Commius azon Germanusokhoz illant, kiktől e' háborura segédseregeket kölcsönözött volt. A' többiek rögtön követeket küldének Caesarhoz 's kérék: elégedjék meg ellenségeinek büntetésével, mellyel ha bár őket harcz nélkül ép voltokban fenýíthette volna is meg, azt bizonyosan kegyességénél, 's emberszeretéténél fogva soha sem tette volna. A' Bellovacusok' ereje a' lovas csata által le van verve; a' válogatott gyalogságból sok ezren hulltak el; alig menekedett hirmondó. De bár illy nagy

a' veszteség, a' Bellovacusok mégis e' csatában azt nyerték, hogy abban Correus a' háboru' kezdője, 's a' nép' lázítója elesett; mert míg az élt, többet tehetett a' pór nép az országban, mint a' tanács.

XXII. A' követek' beszédére így felelt Caesar: A' Bellovacusok, 's Galliának többi nemzetei ugyan azon időben kezdték taval az ellenségeskedést. Egyedül ők maradtak meg legmakacsabban szándékukban, a' többieknek magok' megadásával sem józanodtak meg. Ő tudja 's belátja, hogy igen könnyű a' vétket holtakra hárítani: de senki sem teheti azt, hogy a' fő személyek' akaratja ellen, a' tanács' ellenszegülése, 's minden jámbor' ellenzése mellett aljas népcsoporttal háborut kezdjen, 's folytasson. Azonban ő megelégszik azon büntetéssel, melyet önmagok vontak fejökre.

XXIII. Reá következett éjszaka a' követek megvívék a' választ. A' tuszok öszveszedetének. Egyéb nemzetségekből is, mellyek csak a' Bellovacusok' ügye' kiemenetelét várták, egymásra érkeztek a' követek. Tuszokat állítanak, 's a' parancsokat teljesíték az egy Commiust kivéve, ki féltében senkire sem meré bízni életét. Mert T. Labienus a' mult évben, mikor Caesar innenső Galliában bíróikép igazságot szolgáltatott, megtudván, hogy Commius a' nemzetségeket lázítja, 's Caesar ellen összeesküvéseket sző: ennek hűtelenségét hitszegés nélkül gondolá elnyomhatni 20). Gyanítja, hogy meghívásra Commius nem jön a' táborba; hogy tehát kísértés által figyelmét föl ne gerjeszsze, hozzá C. Volusenus Quadratum küldé, ki őt a' szólalkozás' színe alatt megölesse. E' végre alkalmas Centuriokat válogata ki 's ada melléje.

Szólalkozásra jöven a' dolog, midőn Volusenus, mint ki volt csinálva, Commius' kezét megragadta volna, a'

Centurio e' dolog' szokatlanságán mintegy fölingerülve 21) Commiust ki akará végezni; de ennek meghittei által hirtelen meggátoltatván, a' halálos csapást be nem végezheté: mindazáltal az első vágásra fejét keményen megsebzé. Mind a' két rész kardot rántott már, de mind-egyik inkább menekedni kívána, mint harczolni: a' mieink, mivel a' Commiuson ejtett sebet halálosnak vélték; a' Gallusok, mivel észrevévén a' eselt, többtől rettegtek, mint a' mit láttak. E' történet után, mondják, Commius föltette magában, hogy Romaiak' szeme elejbe soha sem lép többé.

XXIV. A' legharczosb népek' meggyőzése után látván Caesar, hogy ellentállásra már egy nemzet sem készül, hanem a' jelen kormány' kikerülése végett némely-lyek a' városokat hagyják oda, vagy a' mezőkről költöznek el: seregét több részre küldözni eltökélé. M. Antonius Quaestort, a' tizenegyedik legioval magához csatlá; C. Fabius Legatust huszonöt cohortissal Gallia' legtavolabb részébe 22) küldé; mert itt, hír szerint, még néhány nemzetség fegyverben állá 's véleménye szerint azon tartományok' fölügyelőjének C. Caninius Rebilus Legatusnak két legioja nem volt elég erős. T. Labienust magához hívá, 's a' tizenkettődik legiot, melly ezzel téli tanyán feküdt a' romai polgárok' gyarmatainak védelmére Gallia Togatába küldé; nehogy a' barbarusok' behoránása által ezek is olly sérvet vegyenek, millyet a' mult nyáron azok' véletlen latorkodása 's betörése által a' Tergestinusok 23) szenvedtek.

Maga Caesar Ambiorix' birtokainak pusztítására 's 's dúlásra indula; mert miután épen nem reménylhetette, hogy a' megrezzent futamlót kézre keríthesse, véleménye szerint, becsülete kívánta annak országát lakosokra, lakhelyekre, 's barmokra nézve úgy elpusztítani; hogy Am-

biorix, habár néhányan kezeinket szerencsésen elkerülnek is, illy nagy inségek miatt gyűlöltetve az övéitől többé az országba be ne fogadtassék.

XXV. Miután Ambiorix' országának minden részébe a' legioakat, és segédseregeket szétbocsátotta, és számos lakos' elfogatása, vagy meggyilkolása után tűzzel, vassal, 's rablással mindent földult volna: Labienust két legioval a' Trevirek ellen küldé, kik, a' Germania' szomszédságánál fogva örökös háboruba keveredve, durvaságra 's vadságra csaknem a' Germanusokkal fölérték, és engedelmességben csupán hadsereg által tartathattak.

XXVI. Azon közben C. Caninius Legatus Duratiusnak, ki jóllehet nemzetének egy része elpártolt, még is folyvást a' Romaiak' barátja maradt, leveleiből, 's hírnökeitől megtudván, hogy a' Lingok' határaiban nagy számmal vonult össze az ellenség: Lemonum' városa felé siet.

Közeledvén e' városhoz, midőn a' foglyoktól mint bizonyosat hallaná, hogy az Andok' vezére Dumnacus sok ezereddel Duratiust Lemonumban ostromolja; 's a' gyenge legiokkal nem merne az ellenséggel összekapni: megerősített helyen táborba szálla.

Dumnacus megtudván Caninius' közeledtét, egész erejét a' legiok ellen fordítván a' Romaiak' táborát kezdé ostromolni. Ezt több napig folytatván 's az övéiből sokat vesztvén, minekutána sánczolatainkat semmi ponton sem törhette keresztül, ismét Lemonum' ostromlására visszavért.

XXVII. Ugyan akkor C. Fabius Legatus újra több nemzetséget meghódíta, 's azokat tuszok által leköté;

egyszersmind C. Caninius Rebilus' leveléből megtudá a' Pictoknál történeteket, „E' tudósításra Duratius' fölszabadítására indula. De Dumnacus értvén Fabius' érkezését magát elveszettnek tartá, ha ugyan azon időben kívülről a' Romaiak' megtámadását kiállani, 's a' városbeli őrizet miatt szorgoskodni 's rettegni kénytelenítették. Hirtelesen elvonula tehát a' várostól, 's nem is vélte magát elég bátorságban, míg seregét a' Liger folyón, mellyen nagysága miatt csak hídon mehetett ált, keresztül nem vezette,

Fabius nem látta ugyan még az ellenséget, sem Caniniussal nem egyesült: mindazáltal olyanoknak, kik a' tájt ismerték, beszédére gyanítá, hogy a' megrémült ellenség leginkább oda veendi útját, hová ő megyen. Ugyan azon híd felé törekvék tehát seregeivel, 's lovasságát a' legiok előtt elküldé, de csak olly távolságra, hogy a' lovak' kifáradása nélkül a' legiokkal ugyan azon éjjeli táborba szállhasson meg.

Lovasaink nyert parancsuk szerint beérék Dumnacus' seregét, 's azt megtámadák. E' megtámadásnál, melyet a' visszavonuló, megrémült, 's butorokkal terhelt ellenségre útközben tevének, abból sokat fölkonczolának; 's nagy zsákmányt tevének. Így a' szerencsés csata után táborukba visszatértek.

XXVIII. A' következő éjjel Fabius a' csatára elkészült lovasságot előre küldé, hogy az ellenség' seregét az ő érkezéig tartóztassa. A' lovasság' vezére Q. Atius Varus jeles bátorságu 's belátásu férfiú buzdítá embereit a' parancs' teljesítésére, 's az ellenség' seregét utol érvén, osztályait részint alkalmas helyekre állítá, részint velök lovas csatába bocsátkozék. Az ellenséges lovasság merészen szembe szálla; mert megállapodván az egész sereg, utána volt a' gyalogság, 's azt a' mieink ellen gyámolította. Tüzes harczra kelt a' dolog; mert embereink megvetvén az előbbi napon megvert ellenséget, 's tudván,

hogy a' legiok nyomban következnek: szégyenlék a' hátrálást, 's vágyva vágytak a' csatát magok nyerni meg; 's azért a' gyalogság ellen legvitézebbül harczolának. Az ellenség pedig azon véleményben, hogy most is, valamilyen előtte való nap embereink után több sereg nem jön, jelen lenni vélte az alkalmat lovasságunk' eltörlésére.

XXIX. Egy ideig legnagyobb erőködéssel folyván a' harcz, Dumnacus úgy állítá gyalogságát, hogy az fölváltva segíthesse lovasait. Ekkor tüntek elő véletlenül zárt rendben legiaink. Ezek' láttára megrendült a' barbarusok' lovassága, a' gyalogság elijedt, butrozatuk' osztálya rendetlenségbe jött, 's az egész sereg nagy láрма 's zavargás közt futásnak ereredt. De lovasaink, kik csak imént az ellentállókkal olly vitézül harczoltak a' győzelem' örömétől elragadtan minden részről nagy lármát ütven a' visszavonulókat körülfogták; 's még lovaik futni, karjaik vágni győztek, kaszabolták. Tehát tizenkét ezernél több részint fegyveres, részint félelemből fegyvere vetett ember koncztatott össze, 's az egész butrozat elfogatott.

XXX. Azon bizonyos tudósításra, hogy Drappes a' a' Seno (ki mindjárt Gallia' fölzendülésének kezdetekor mindünnen gyűjtött pór emberekkel, szabadságra meghítt szolgálkkal, minden nemzetnek magához vont száműzötteivel, 's fölvett latrokkal a' Romaiak' podgyászát 's eleségszállítását elfogta) nem több, mint két ezer a' futásból összeszedett emberrel a' Provinciának tart; 's hogy a' Cadurcus Lucteriuszal, kiről fölebbi emlék-jegyzékekből tudva van, hogy a' gallus zendülés' kiütésekor a' Provinciába szándékozik rontani, egyet ért: Caninius Legatus két legioval utánok nyomula, azon nagy gyalázat elhárítandó, hogy Provinciánk pór emberek' rablásai által károsított, 's hozatott rémülésbe.

XXXI. A' többi sereggel Fabius a' Carnutokhoz, 's egyéb nemzetségekhez indula, melyekről tudá, hogy erejük a' Dumnacussal történt ütközetben megcsökkent; mert nem kételkedék, hogy e' fris csapás után megjuhászodtak.

Fabius e' nemzetségek' meghódításában épen olly rendkívül szerencsés, mint gyors volt; mert a' Carnutok, kik gyakran sanyargattatva a' békéről soha említést nem tettek, tuszokat állítván meghódolának. A' többi, Gallia' végszéleiben fekvő tenger melléki városok is, melyek armoricaiaknak neveztetnek, a' Carnutok' példájára, Fabius' 's a' legiok' érkezéttel azonnal teljesíték annak parancsait. Dumnacus kiűzetvén országából bujdosva 's lappangva kénytelenítették egyedül Gallia' legszélsőbb tartományaiha költözni.

XXXII. Azonban Drappes és Lucterius a' legiok' 's Caninius' érkezettét megtudván, 's magokat, ha a' Provinciába csapnának, a' (romai) sereg' utánok nyomultánál fogva elveszetteknek tartván; 's továbbá már szabadon sem szerte nem csaponghatván, sem nem rabolhatván: a' Cadurcusok' földén megállapodának. Lucteris, ki hajdan, mielőtt e' merénybe bocsátkozék, polgárai közt nagy hatással bírt, 's mint örökös új meg új tervkoholó magának a' barbarusok előtt nagy tekintetet szerzett, a' pártfogása alatt volt, 's a' természettől jelesen megerősített Uxellodunum' 24) városát a' maga 's Drappes' seregeivel elfoglalta, 's a' lakosokat magához csatolta.

XXXIII. Ide jöve haladék nélkül C. Caninius, 's a' várost körösleg igen meredek sziklakkal erősítve találá, úgy hogy fegyverkezetteknek, habár azt senki sem védi is, nehéz volna abba fölhatni. De észrevevé egyszersemind, hogy a' város olly tömve van butorokkal,

hogy ha azokkal a lakosok titkon elfutni akarnának, nem csak a lovasságot, de még a legiokat sem kerülhetnék el. Azért cohorsait három részre osztván a legmagasabb helyen hármastábornak ütött; honnan lassanként, mennyire seregeitől kitellett, a város körül ostrom-gerébet húzatott.

XXXIV. Látván ezt a városbeliek, Alesia végtelen nyomorúságainak emlékezetétől aggodtatva hasonló körtáborlati sorstól rettegtek. Főképe pedig Lucterius, ki amaz inséghen részt vett, csak az eleség beszerzését sürgeté. Elhatározáék tehát egyes akarattal a seregnek egy részét a városban hagyni, a többi könnyen fegyverzetekkel pedig gabona-behozás végett kiindulni.

E szándék helybenhagyása után a következő éjszaka Drappes és Lucterius valamennyi emberöket, két ezeret kivéven, kiket (őrizetül) hátra hagynak, a városból kivívék, 's rövid ideigleni künnlétök után az őket gabonával részint örömöst segítő, részint ellent sem állható Cadurcusok birtokain nagy mennyiségű gabonát gyűjténék; 's néha éjjeli kicsapásaikkal sánczvárainkat is megtámadák.

Ennek okáért Caninius nem sietett az egész várost sánczolatokkal körülvenni, nehogy a kész munka védésére elégtelen legyen, vagy legtöbb pontra csak gyenge őrsereget kénytelenítessék helyezni.

XXXV. Drappes és Lucterius nagy bőséggel beszerzett gabonájokkal a várostól tíz ezer lépésnyire megtelepedének, hogy, onnét a hozottakat lassanként a városba szállítsák. Tisztök teljesítését így oszták föl: Drappes a tábor őrizetére a sereg egy részével helyben marada; Lucterius pedig a terhezt barmok falkáját a városba vezeté. Az örök elrendelése után, mintegy éj-

jeli tíz óra tájban 25) elkezdék a' gabonát csalitos és keskeny útakon a' városba takarítani.

Táborunk' őrei észrevevék a' zörejt, 's a' kiküldött kémek hírt adának a' történt dologról. Caninius hamarjában fölfegyverkezett cohorsaival a' legközelebbi sánczvárokból éppen virradtakor e' gabona-vontatókra kiütt, kik e' véletlen bajtól megrettenve őreikhez szaladának. A' fegyveres őrk' látására katonáink még inkább felbőszülvén egy fogoly' életének sem kegyelmeztek. Lucterius kevesed magával elillant, 's nem is ment a' táborba.

XXXVI. E' szerencsés eset után a' foglyoktól megtudá Caninius, hogy Drappes a' sereg' egy részével tőle csak tizenkét ezer lépésnyire fekszik táborban. Eziránt többek' vallása megegyezvén belátá: hogy egyik vezér' megfutamtatása után nem volna nehéz a' többi rémülteket elnyomni, 's nagy szerencsének tartá, hogy az öldöklésből senki sem menekedett meg Drappesnek a' vett csapásról hírt viendő. Mivel e' próbatételben semmi veszélyt nem látá: egész lovasságát, 's a' germanus gyalogokat — redkívüli gyorsaságu embereket — az ellenség' táborra felé előre küldé, 's magához vévén egy butor nélküli legiot, a' másikat hármas táborra fölesztá.

Elleneihez közeledvén az előre küldött kémeiktől megtudá, hogy a' barbarusok, szokásuk szerint, elmélőzvé a' magasabb helyeket, alant, a' folyó' partján ütöttek tábor; de egyszersmind hogy a' Germanusok és lovasok minden várakozáson kívül hirtelen rájok rohantak, 's a' csatát már elkezdették.

E' tudósításra legioját készületen, 's csatarendben lépteté föl. Így az adott jelre a' magasabb helyek egyszerre minden részről elfogtaltatának. Ez meglevén a' Germanusok 's lovasok megpillantván a' legio' táborjeleit teljes erejükből harczoltak. A' cohorsok haladék nélkül minden

pontot megtámadtak, 's mindent vagy leterítvén, vagy elfogván tetemes zsákmányt nyertek. Elfogatott e' csatában maga Drappes is.

XXXVII. Caninius illy szerencsés ütközet után csaknem egy ember' vesztesége nélkül a' város' körtáborlatához visszatére 's tönkre tétetvén már most a' kül-ellen-ség, ki miatt nem hátorkodott az előtt az őrhelyeket szaporítani, 's az egész várost bezárni: minden részről a' munkálatokhoz láttatott. Másnap C. Fabius is megérkezék seregeivel, 's a' körtáborlat' egy részét magára vállalá.

XXXVIII. Caesar azonban M. Antonius Quaestort tizenöt cohortssal a' Bellovacusoknál hagyá, hogy a' Belgáknak újra nyugtalankodni alkalom ne adassék; ő pedig a' többi nemzetségekhez méne, mellyektől több tuszt kívána ugyan, de a' közfélelmet vigasztalással oszlatá.

Mikor a' Carnutokhoz jött, kik által, mint Caesar' emlék-jegyzékeinek utolsó könyvében említettett, először ütött ki országukban a' háboru, mivel ezeket látta főképvétkök' érzete miatt rémülésben lenni, hogy a' nemzet minél hamarább a' félelemtől fölszabadítsa, azon csiny' szerzőjét, 's a' háboru' élesztőjét Gutruatust 26) büntetésre fölkerlte. Ez ugyan honosai előtt is bujdoklott, de mivel mindnyájan nyomozák, csak hamar a' táborba hozatott. Caesar, katonáinak, kik a' Gutruatus miatt vett hadbeli veszélyeket 's veszteségeket folhordták, nagy összetódulása által kénytelenítették őt természete' ellenére 27) megbüntetni: úgyhogy őt halálig verette, 's aztán bárdal lefejeztette.

XXXIX. Itt Caninius' gyakor levelei által értesítették Caesar azokról, mik Drappessel 's Lucteriussal tör-

téntek; valamint arról is, milly szándékkal vannak a' városiak. Caesar noha őket csekély számuk miatt föl sem vette: mindazáltal konokságukért kemény büntetésre ítélte méltóknak, nefalán egész Gallia azt higye, hogy nem erő', hanem állhatatosság' hiánya miatt nem állhattak legyen a' Rómaiaknak ellent; vagy más nemzetségek is városaik' erős fekvésében bízván ezek' példájára a' római ígát lerázzák. Mert hogy tisztségének ez legyen utolsó nyara, azt a' Gallusok előtt isméretesnek tudta. Ha tehát ezt kiállhatják, semmi veszélytől továbbá nem tartanak. Annakokáért Q. Calenus 28) Legatust két legioval hátra hagyván, hogy őt csak a' szokott napiútakban kövesse, egész lovasságával a' lehető legnagyobb gyorsasággal Caniniushoz siet.

XL. Caesar mindnyájok' várakozásán kívül Uxellodunumnál teremvén midőn látná, hogy a' körtáborlati munkák be vannak fejezve, 's az ostromlást teljességgel nem lehet abban hagyni; a' szökevényektől pedig hallaná, hogy a' város eleséggel bőven el van látva: próbát tőn elleneitől a' vizet elzárni.

A' hegynek, mellyen Uxellodunum fekvék, minden részről meredek oldalai valának. Körülé majdnem egészen folyótól hasított völgy kanyarodék. A' helyzet nem engedé e' folyót lecsapolni; mert olly mélyen simult a' hegy' tövéhez, hogy azt mélyebben ásott árkokkal sehova sem lehetett vezetni. A' városból ide levezető út bajos és meredek volt, úgy hogy ha embereink ellenzék, a' lakosok sebek, 's életkockáztatás nélkül e' folyóhoz sem le nem jöhetének, sem a' meredek kapaszkodón vissza nem vonulhatának.

Caesar a' városiak' e' baját látván a' vízhez vezető legkönnyebb ösvényekhez is íjászokat, parittyásokat, sőt némelly helyeken lőgépeket is állíta, 's a' folyótól a'

városbelieket elzárá. Ezután az egész város csak egy helyre járt.vizért.

XLI. Épen a' város' fala mellett azon részen, hol a' folyam azt nem körzé, mintegy háromszáz lábnyira nagy forrás buzgott. Mivel mindnyájan ohajták e' forrástól a' városbelieket elzárni, 's egyedül Caesar látá be, hogy ez csak nagy veszélylyel történhetik meg: a' forrásnak áltellenében nagy munkával 's folyvásti csatázás közben fődött meneteket készítettett, 's töltéseket hányatott. Mert a' városbeliek fölülről rohanának lefelé, 's a' távolságból veszély nélkül harczolván átalkodottan előre nyomuló katonáink közül sokat sebbe ejtének. Ezek mindazáltal nem rettenteték el embereinket a' vívó-fedelek' előbbre tolásától, 's a' helyzet' nehézségeinek erőködés és munkálatok általi meggyőzésétől. Ugyan egy időben a' vívó-fedelektől a' forrás felé rejtett árkokat is ásának. E' munkát minden veszély, 's az ellenség' sejtethése nélkül viheték véghez.

Kilencz láb magasságu töltés emelteték, 's arra tíz emeletü torony állittaték, melly nem ére ugyan föl a' város' bástyáinak magasságával, mert az teljességgel nem volt eszközölhető; mindazáltal a' forrás' fekvését fölül haladá. Midőn erről gépelyek által a' forráshoz vezető útakra löszerek vettettek, 's a' lakosok vizért vész nélkül nem jöhettek: szomjokban nem csak a' marhák, 's lovak, hanem sokan az emberek közül is megemésztettek.

XLII. Ez inségtől egészen elréműlvén a' lakosok, fagygyuval, szurokkal 's forgácschal megtölt hordókat meggyujtva a' munkálatokra eregetének. Ugyan akkor igen heves kirohanást tevének, hogy a' Romaiakat megtámadás 's vész által a' tűzoltásban gátolják. A' munká-

latok csak hamar lángba borultak; mert a' meredekről lebocsátott hordók a' vívó-fedelelek- 's gátokhoz ütödvén meggyújtának mindent a' mi útvokat állá. Ellenben katonáink, noha a' veszélyes harcznem, 's rossz helyzetök miatt szorongattatának, mindent legnagyobb készséggel tettek; mert a' viadal a' magason, és seregünk' szeme' láttára történt. Mindkét részen nagy láрма támadá, 's mind-egyik a' legszembetűnőkép tevé ki magát az ellenség' lőszereinek, 's a' lángoknak, hogy annál inkább kitűnjék vitézsége.

XLIII. Caesar az övéi közül sokat sebbe esni látván cohorsait a' város' minden részén a' hegy felé indítá, 's mindünnen nagy lármát üttetvén a' bástyák ellen színtett támadást tétete. Ez által a' városbeliek rémülésbe jöttek, 's az iránt, mi egyebütt történik, bizonytalanságban 's függőben levén fegyvereseiket a' műveinkre tett támadástól visszahívák, 's a' bástyákra rendelék.

A' csatának így vége szakadván, embereink a' meggyult műveket hamarjában elolták, vagy szétszaggaták.

A' városiaknak még akkori makacs ellentállása után is, mikor a' szomjuság miatt nagy részök oda halt, végre a' forrás' erei allyukakkal bevágatának 's eltérítettének. Ez által hirtelen kiszáradt a' lecsapolt élő forrás, 's a' városiakat annyira kétségbe ejté, hogy azt nem emberi munkának, hanem az istenek' rendelésének tulajdonítának. Engedni kelle tehát a' szükségnek, 's magokat megadni.

XLIV. Caesar tudá, hogy szelidsége közönségesen isméretes, 's azért nem tartván, hogy kemény fenyítés által kegyetlenség' gyanujába essék; 's ha e'kép több nép külön helyen föllázadna, czéljainak végét nem látván: szükségesnek vélte másokat kemény példa által elrettenteni, 's azért mindnyájoknak, kik fegyvert hordoz-

tak kezeit elvágatta. Élőket meghagyta, hogy annál szembetűnőbb legyen a' vétkesek' büntetése.

Drappes, kit, mint említém, Caninius fogott volt el, vagy fogsága miatti bosszúságában 's keservében, vagy nagyobb büntetés miatti félelemből, néhány nap minden eledeltől tartózkodván éhen halt meg.

Ugyan azon időben Lucterius is, ki főlebbi említése szerint az ütközetből elillant, az Arvernus Epasnactus' kezeibe került (mert jól érezvén, milly gyűlöletesnek kell neki Caesar előtt lennie, azt vélte, hogy sehol hosszabb ideig vész nélkül nem tartózkodhatik, 's azért helyének gyakor változásainál sok előtt kinyilatkozott). Ezt az Arvernus Epasnactus, ki egészen a' Romaiakhoz szított, késelem nélkül kötve Caesarhoz vezette.

XLV. Labienus e' közben a' Trevireknél lovasságával szerencsés volt, 's a' Trevirek és Germanusok közül, kik a' Romaiak ellen mindenkit segítettek, sokat fölkonczolt. Vezéreik élve kerültek kezébe, a' többiek között Surus is az aeduus, ki vitézségére szintugy, mint vérségére igen jeles férfiú volt, 's mostig az Aeduusok közül egyedül egy, ki fegyverét le nem tette.

XLVI. Ennek értésére látá Caesar, hogy szándékai Gallia' minden részében sikerülnek, 's úgy hívé, hogy ezen országot az utolsó nyáron egészen meggyőzte 's hódította; mivel pedig személyesen Aquitaniában még soha sem volt, hanem P. Crassus által annak csak egy részét hódoltatta meg, két legioval oda megindula, a' nyár' hanyatló részét ott töltendő.

E' szándékát is, valamint egyebeket gyorsan és szerencsésen kivivé, mert Aquitania' minden nemzetsége hozzá követeket küldé, 's tuszokat állíta.

Ezek után lovas őrcsapattal Narboba utazott, és segéget Legatusai által téli tanyákra küldözé: négy legiot

M. Antonius, C. Trebonius, P. Vatinius, és Q. Tullius Legatusok alatt Belgiumba helyezett; kettőt küldé az Aeduosokhoz, kik, mint Caesar jól tudá, egész Galliában legnagyobb tekintettel bírtak; kettőt a' Carnutok' határai mellé a' Turonusokhoz, hogy az egész tengerparti tartományt féken tartsa; a' másik kettőt a' Lemovixok' fölé, nem messze az Arvernusoktól, hogy így Galliának egy része se legyen sereg nélkül.

Caesar csak egynéhány nap tartózkodék a' Provinciában. Eljárta a' közgyűléseket, megvizsgálta az országos pöröket, 's megjutalmazta az érdemeseket (mert egész Gallia' föllázadásakor, melyet e' Provincia' hűsége' és segítsége által csillapított le, legjobb alkalmá volt kitudni, ki milly szívvel viseltetett légyen a' Republica' iránt). Ezeket végezvén a' legiokhoz méne Belgiuba, 's a' telet Nemetocennában 29) tölté.

XLVII. Itt hallá meg, hogy az atrebai Commius az ő (Caesar) lovasságával megütközött. Mert noha Antonius már téli táborba szállott, 's az Atrebaiak' nemzete hű maradt: még is Commius, ki a' főlebb említett sebzés után akármelly lázadásnál honfiainak mindenkor kész volt kezökre járni, hogy buzdító, 's vezér' hijával a' hadban ne lennének, noha a' nemzet Romának meghódolt, lovasaival latorkodva csapongott, 's elállván az utakat, gyakran a' romai téli táborba vitetni szokott eleséget elfogá.

XLVIII. Antonius mellé jutott a' téli táborban mint lovasság' vezére C. Volusenus Quadratus. Ezt Antonius az ellenséges lovasság' üldözésére küldé. Volusenus kitűnő vitézsége mellett személyes gyűlölséggel is viseltetett Commius iránt. Annál szívesebben teljesíté tehát, a' mi reá bízott. Azért cselt vetvén több ízben megtámadá, és szerencsésen visszaveré amannak lovasait.

Végre Volusenus valamely igen tüzes küzdés' alkalmával magát Commiust elfogni igen vágyván, kevesed magával azt megátalkodottan üzte. Ez sebes futásával Volusenus (az övéitől) messze elvonta, 's akkor egyszerre valamennyi katonáját kűség- és segítségre fölszólítván, hogy hitszegőleg történt megsebesíttetését boszúlatlan ne hagyják, megfordított kantárral vakmerően egyenest a' vezérnek ugrata. Lovasai egyetemben követék őt, kisdéd lovas csapatunkat megfordíták 's üzőbe vevék. Commius sebes vágatva szorosan Quadratus' lovához tartá magát, 's elő szegzett dárdával annak czombját nagy erővel keresztül veré.

Vezérok' megsebesíttetése után azonnal szembe szállának embereink, 's az ellenséget vissza-kergeték. Ezek' tüzes rohantára sokan az ellenség közül leverettek, vagy a' futásban részint letiportattak, részint elfogattak.

E' vészből lova'serénysége által Commius megmenekedett. A' lovasság' vezére pedig olly keményen megsebesítve, hogy élete is kétes volna, viteték vissza a' táborba. Commius azonban vagy mivel már haragja lecsillapodott, vagy mivel embereit nagy részént elvesztette, Antoniushoz követeket küldé, őt bizonyossá tévén, hogy a' hol kívánandja, ott fog tartózkodni, 's parancsait teljesíteni. Azt az egyet kéré csak ki, hogy félelme miatt kiméltessék meg valamely romai előtt megjelenni.

Antonius, mivel e' kérelmet természetes félelenségből eredettnek gondolá, reá állott, 's a' tuszokat elfogadta.

Tudom én, hogy Caesar minden évről külön emlékjegyzékeket készített; de ebben őt követni szükségtelennek tartám; mert a' jövő esztendőben L. Paullus' és C.

Marcellus' consulsága alatt igen nevezetes, semmi nem történt Galliában. Mindazáltal hogy kiki tudja, hol tartózkodott legyen ez' idő alatt Caesar 's a' sereg: elhatározám még némellyeket följegyezni, 's ezen emlékjegyzékekhez csatolni.

LXIX. Caesar Belgiumban téli tartózkodásakor fő czélul tévé magának a' nemzetségeket barátságban megtartani, 's az ellenségeskedés' minden reményét vagy okát eltávoztatni; mert épen nem akarta, hogy eltávozása' közeledtekor kénytelenítessék még valaki ellen táborba szállani, nehogy, a' sereget elvinni szándékozván, maga után háborut hagyjon, mellyen közel veszély nélkül egész Gallia örömet kapna. Ennek okáért tisztelettel szöla a' nemzetekhez; azok' előljáróinak legfényesb ajándékokkal kedveskedék; nem vete reájok uj terheket; 's így az olly sok szerencsétlen ütközet által elgyengült, 's az engedelmesség' állapotjában magát jobban érző Galliát békében tartotta 30).

L. A' tél' végével Caesar' szokása ellen 31.) legnagyobb sietséggel Italiába utazott, hogy a' Municipiumokat 32) 's gyarmatokat megszólítsa 's nekik Quaestorjának M. Antoniusnak az augurság' keresésbeli ügyét ajánlja; mert ezen ő véle olly szoros barátságban álló férfiúért, kit a' tiszttkeresés végett nem rég már előre küldött 33), Caesar kitette tekintetét, részint önindulatából, részint néhánynek 34), kik Antonius' kimaradásával a' (hivataláról) lelépő Caesar' tekintetét akarák kisebbíteni, pártossága' 's hatalma' daczára.

Noha pedig már az uton megtudta, még mielőtt Italiába ért volna, hogy Antonius Augur 35) lett: mindazáltal alapult okai voltak a' Municipiumokat 's gyarmatokat meglátogatni: hogy nekik Antonius' ügyében lett számos megjelenéseket és szolgálatukat megköszönje ;

egyszersmind magát, 's becsületét is a' jövő esztendei tisztkeresésekor nekik ajánlja; mert ellenségei igen fenyegetésként azzal, hogy L. Lentulus, és C. Marcellus választottak Consuloknak 36), kik Caesart minden tisztelet 's tekintettől meg fognák fosztani; 's hogy Ser. Galba 37) sokkal nagyobb kedveltsége 's a' szavazatok' többsége mellett is azért nem lett Consul, mivel Caesaral, mint annak meghitt barátja 's Legatusa összeköttetésben állott.

LI. Caesar minden Municipium 's gyarmattól mondhatlan tisztelettel és szeretettel fogadatott; mert Galliának ama közlázasától fogva most tért ide először. Semmi sem mulasztatott el, mi a' kapuknak, utaknak, 's helyeknek, melyeken Caesar keresztül menendő vala, ékesítésére kigondolható volt. Nagyja, kicsinyje elejhe méne; mindenütt hullának az áldozatok; templomok 's piacok terített asztalokkal rakatának meg; elannyira: hogy a' legkívánatosb diadalmi pompa' örömét már eleve leheté izlelni; olly fényt mutatának a' gazdagok, olly hódolatot a' szegényebbek.

LII. Minekutána Caesar egész Togata Galliát gyorsan megjárta: legnagyobb sietséggel Nemetocennába a' sereghez visszatért, 's minden legiot téli táboraikból a' Trevirek' földére idézvén, maga is oda utazott, 's fölöttök szemlét tartott 38). T. Labienus alá adá Togata Galliát, hogy annak a' Consulság' keresésében annál nagyobb ajánlást szerezzen. Maga a' sereggel csak annyi mozdulatot tett, mennyit az egészség' fentartása végett teendő helyváltoztatásra elégnék vélt.

E' menetekben, noha gyakran hallá, hogy ellenségei Labienust bojtogatják, valamint némelyek' azon törekvését is, hogy seregének egy részétől a' Senatus'

végzése által megfosztassék 39): mind az által sem Labienus felől nem hítt semmit, sem hogy a' Senatus' tekintete ellen valamit elkövessen reá nem birathatott; mert úgy vélekedett, hogy ügye a' Senatorok' szabad voksolásánál könnyen győz; mivel C. Curio a' Néptribunus, ki Caesar' ügye' s tekintete' védelmét fölvállalta 40), több ízben azon ajánlást tevő a' Senatusnak: hogy ha valakit Caesar' serege aggodtat, mivel Pompeius' uradalmi vágya és serege is a' forumon nem kis rettegést okoz: rakja le mindenik fegyvereit, 's bocsássa el seregét. E'ként szabad 's független lesz a' Respublica. Ezt pedig nem csak ajánlá Curio: hanem az e' fötti szavatolást is kezdé sürgetni 41). De ezt a' Consulok, 's Pompeius' barátai ellenzék, 's így a' dolgot elsimítva szétmentek.

LIII. A' Senatusnak e' tette igen kitüntette annak érzetét, 's megegyezett annak előbbi viseletével, mert midőn Marcellus a' mult éven Caesar' méltósága ellen kikelvén Pompeius' és Crassus' törvényének ellenére idő előtt 42) tenne indítványt annak helytartósága iránt a' Senatusban, 's ezt ő, ki egész méltóságát egyedül Caesar' megbuktatásában kereste, szavazat alá bocsátaná: javallatát a' számosan együtt volt Senatus egyáltalában félre vetette. De ez nem csüggesztette el, sőt tüzelte Caesar' ellenségeit még hathatósbb felekezetet gyűjteni, mellyel javallataik' helyben hagyatását a' Senatustól kikisikarhassák.

LIV. Utóbb a' tanácsban határozattá lőn, hogy a' parthus háborúhoz Cn. Pompeius is, C. Caesar is egy egy legiot küldjön: mindazáltal mind a' két legiot nyilvánsgosan egyedül Caesarnak kellett adnia: mert Cn. Pompeius az első legiot, mellyet Caesar' helytartóságából állított ki, úgy adá, mint a' reá esett részt 43). Vilá-

gos volt, hogy ellenségei' akaratjából vétetik el tőle a' legio: mindazáltal visszaküldé azt Cn. Pompeiusnak, 's a' Senatus' végzése szerint maga nevében az innenső Gal. liában fekvő tizenötödiket adá oda.

Ennek helyébe a' tizenharmadiknak kelle Italiába mennie azon őrhelyek' védletére, mellyekből a' tizenötödik elköltözött. Ezután téli tanyáikra osztá seregét. C. Treboniust négy legioval Belgiumba helyezé. C. Fabiust ugyan annyival az Aeduusokhoz küldé. Mert véleménye szerint így legbiztosabban meg fog a' csend Gal. liában tartatni, ha a' Belgák, mint legvitézebbek, 's az Aeduusok mint legfőbb tekintetűek seregek által korlátoztatnak.

LV. Caesar Italiába utazott. Oda érkeztekor hallá, hogy a' Consul C. Marcellus a' tőle (Caesartól) elbocsátott 's a' Senatus' végzése szerint a' parthus háborura szánt két legiot Cn. Pompeiusnak áltengedte, 's Italiában marasztotta. E' tetteből noha mindenki nyilván láthatá: mi koholtatik Caesar ellen, ez mindazáltal eltökélé addig míg a' dolgot inkább törvényes úton, mint fegyverrel elintézni valami remény mutatkozik, mindent békével eltűrni 44). Azt kívánta 45): *Híány.*

Jegyzetek a' nyolczadik könyvhöz.

- 1) E' könyv magában foglalja Caesarnak a' Biturixok Carnutok, Bellovacusok, Dumnacus, végre Lueterius és Drappes ellen viselt háboruit. Így a' történet' folyamata nem szakad meg, 's a' hogy Caesar a' polgári háboruról első könyvét kezdi az előbbiekkal összefüggésbe tétetik. A' történet Ser. Sulpicius Rufus, és M. Claudius, Marcellus, továbbá L. Aemilius Paullus, és C. Claudius Marcellus Consulok alatt fordul.
- 2) E' könyv' szerzője Svetonius szerint Hirtius, ki Caesar' meghittje volt, 's a' gallus és polgári háboruban alatta szolgált. Roma' épitt. 711-dik évében. C. Vibius Pansa Consul volt, 's mint ilyen Matina (Modena) előtt Antonius ellen győzedelmesen harczolván, a' csata' viharjában, mint gyanítják, Octanius' (a' későbbi Augustus Császár) keze által végeztetett ki. (L. Tacit. Amal. L. I. 10. is M. Tullii Cic. epis. Wieland' fordításával 's jegyzeteivel. Wien und Triest 1826. Tomo XII. pag. 373). Nem bizonyos, ha az alexandriai, 's africai háboruról szóló könyveket és Hirtius irta-e, vagy C. Oppius; a' hispaniaiáról szólót hihető nem ő irta. Nem helyesen tétetik némely kiadásban e' könyv elejbe mint szerző. „A. Hirtius Pansa“; mert Pansa csak tiszti társa volt Hirtiusnak a' consulságban, de vele nem ugyan azon egy személy.
- 3) Cornelius Balbus gadesi (cadixi) fi Caesarnak igen jó barátja volt. Ő vala az első külföldi, kinek megengedettett, hogy azon diadalmiért, mellyeket Africában a' Garamasokon vett, diadalmi pompát tarthasson.
- 4) Mert Caesar' halála után iszonyu háboru dulongott Octanius, Antonius és Lepidus' triumviratusáig, onnét pedig Augustus' magány uralkodásaig.

- 5) Azonban ma az sincs meg egészen, mit ez' író hozzá adott.
- 6) Cic. in Brut: Atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem probandos: nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil enim in historia pura et illustri brevitate dulcius.
- 7) Sőt nem csak az írói, hanem a' szónoki tehetség is, melyről Sveton: Eloquentia militari, qua re aut aequavit praestantissimorum gloriam, aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est.
- 8) Innét igen hihető, hogy ezen, 's az alexandriai 's africai háborúról írt könyveknek ugyan egy a' szerzőjük: mert menteskép hozza elő, hogy az említett táborzásokban jelen sem lehetett, még is hozzá fogott azok' írásához. Történt pedig az alexandriai háboru Ptolemaeus Auletes aegyptusi király' gyermekeinek egymás közti viszálykodásai miatt; az africai pedig Pompeius' seregeinek maradványaival Scipio, Cato, Labienus, 's egyéb jeles vezérek alatt.
- 9) A' történetírónak bizonyos tanukép kell tudni föllépni. Ki zavart forrásból, ilyen amolyan hallomásból közül csak valamit, micsoda történetíró az?
- 10) Azaz: addig várva, míg több más nemzetség' seregei külön helyeken a' Rómaiak ellen harczolván, azokat lassanként meggyengítik.
- 11) Némelly kiadásban a' tizenkettődik legio téttetik, de ez Labienussal téli tanyán volt. L. a' 24-dik számot; a' 11-dik szám alatt ugyan a' Biturixoknál telet legio említettik nem mint tizenkettődik, hanem mint tizenharmadik.
- 12) Ugy látszik tehát, hogy azon husz 's több városon kívül, melyeket a' Gallusok Vercingetorix' tanácsára porrá égettek (VII. 15.) még maradtak a' Biturixoknak városaik, melyekbe menekhetének, ha őket forgó vészként Caesar meg nem lepi.
- 13) Egy Sestercius ez idő tájban egy denarius' negyed részét tette; egy denarius pedig valamely igen kis törtszám-különb-

séggel egy attikai drachmát tett. E'kép a' husz forinti pénz-láb szerint egy Sestercius tesz öt krajczárt pengőben. Ezer sestercius (az az egy Sestercium) tehát nyolczvan három forint, és husz krajczárt tesz, azaz: épen száz forintot, ha egy finom coloniai marca huszonnégy forintba vétetik. E' szerint 10,000 sestertius ezer forint; 100,000 Sestercius tiz ezer forint, és így tovább. E' helyt tehát Caesar egy közvitéznek a' mi pénzünk szerint husz, egy Centurionak kétszáz forintot ígére pengőben.

- 14) T. i. a' hetedik könyv' utolsó számában mondatott, hogy Q. Tullius Cicerot, és P. Sulpiciust téli tanyára az Aedusokhoz az Arar mellé küldé Cabillonum 's Matisco városaiha.
- 15) Az előbbi számban mondatott: hogy ellenei az ütközetet elfogadni készeknek nyilatkoztak, ha Caesar csak három legioval jön, e' számot kívánta tehát az ellenség; 's azért Caesar is csak három legiot küldé a' podgyász előtt, egyet pedig, (a' tizenegyediket), hogy az ellenfélől észre ne vétessek a' podgyász után.
- 16) A' nyilatkat t. i. illy esetben az ellenség fölfelé lőtte, 's azok zápor módra hullottak le az ellenfél' fejére, 's vállaira; ezek ellen a' boltozott ereszek vagy folyosók védtek Caesar' katonáit.
- 17) Mily harcra termett nép ez a' gallusokké! nem csak az ifju, hanem az aggkoru is szeret kardot forgatni, 's hideg vérével talán képesebb a' harcz' részei közt megállni, mint a' lobogó vérű fiatal.

Victum aevo robur cecidit, fessusque senecta

Exemplum, non miles erat. — — Lucanus III.

Ím, Vertiscus a' példa, valamint (VII. 57.) Camulogenus. Ezekre lehet igazán Virgilius' szavait alkalmazni: omne aevum ferro teritur.

- 18) Annál nagyobb lehetett tehát most a' társzekerek' száma; mert *expediti* könnyű vértzetűeket, 's butor nélkülieket tesz, most pedig minden podgyász a' seregnél volt.
- 19) Ez a' fenn lévő emlék-jegyzékekben sehol sem említettik, honét azt lehet következtetni, hogy azok egy része elveszett.
- 20) Hitszegés és gyalázatos merény volt Labienustól Commiust így akarni kivégeztetni.

- 21) Tetetvén magát, mintha azt gondolná, hogy Commius hallatlan vakmerőséggel ragadta meg Volusenus' kezét őt kivégezendő.
- 22) Aquitaniába, mely legtávolabb esik Belgiumtól.
- 23) *Tergeste* (Triest) a' Carnicusok' városa volt Aquileiatól huszonhárom ezer lépésnyire. Azon barbarusok, kik a' Tergestinusokon latorkodtak, Appianus szerint a' Dalmaták voltak, kik utóbb Caesarnak meghódoltak ugyan, 's adót is fizettek, de annak meggyilkoltatása után ismét pártot ütöttek.
- 24) Uxellodunum (Ussoldun).
- 25) Mintegy két órával nap' külte előt.
- 26) A' VII-dik könyv' 3-dik számában a' háboru' kezdőinek ketten neveztetnek, de Gutruatus nincs azok között, kinek neve külön kiadásokban annyira változottan adatik elő, hogy vagy azt nem tudjuk, milly nevet irt voltaképp Hirtius, vagy azt *Cotuatusra* kell változtatni.
- 27) Caesarnak nem volt természetében kegyetlenkedni, sőt a' kegyességnek minden időben sok jeles példáját adta, kivált honosai, habár legnagyobb ellenségei iránt is, ha t. i. azok czéljai' elérésében többé neki gátot már nem vethettek; mert czélja' gátlóit a' nagyra vágyó ember (millyen kétség kívül volt Julius Caesar), ha egyébiránt legszelídebb is, össze-zuzza 's rontja. Azonban meg kell Caesarban jegyezni: hogy népszerűségét a' romai polgárok iránti kegyetlenséggel nem akarta eljátszani; 's hogy tehát ezekhez kegyesebb volt, mint a' külföldiekhez, kiknek ítéletével nem annyira törődött. Azért Vellejus szerint: *Regressus, quod humanam excedit fidem, omnibus, qui contra se arma tulerunt, ignovit*, Ellenben a' Venetusok' egész tanácsát megölette. Így Uxellodunum' kiostromlása után mindnyájoknak, kik annak védelmére fegyvert hordoztak, kezeit elvágatta (VIII. 44.) Illy keménység' példái homályt vetnek dicsőségére. — Azonban az illy irtóztató kivégeztetéseket, ha mikor történtek, Caesar, a' finom ízlésű író, egészen másképp adja elő, mint im' itt Hirtius. Így VI. 44. Accoról, ki alkalmasént hasonló sorsra jutott Gutruatussal azt mondja: *Accót halálra ítélte, 's ősi szokásként végeztette ki.*

- 28) Q. Calenus hajdan mint Néptribunus P. Clodius' barátja, Cicero' ellensége és Milo' üldözője, utóbb Praetor, 's Caesar' Legatusa, végre a' pharsaliai ütközet' évében P. Vatinius-sal Consul volt.
- 29) Régi eltűnt város Belgiumban. Neve a' Németekre mutat; talán azok építették.
- 30) Ime a' jeles kományszerűnek egy fogása. Szép szerivel a' különben szabadság' szeretetétől lángoló Gallusokat csaknem uj-jára tekerte, 's véghez vitte', hogy a' belháboru' kiütésekor azok, kik máskor a' romai iga' lerázhatására minden legkisebb alkalmon kaptak, csendességben vesztglettek. Szélid bánás, 's mézes madzag által a' hirtelen berzenkedő, 's mintha mindnyájan szélmalom' tövében születtek volna változó Gallusokat, lekényerezvén előljáróikat, 's reájok új terheket (a' régiek megmaradtak. Milly kegyelem!) nem vetvéa elaltatta.
- 31) Egyébkor a' tél' elején, most pedig szokása'ellen a' tél' végén ment Italiába.
- 32) Municipiumoknak azon városok nevezettek, melyek a' romai polgári jogot megnyerték. Caere városa' lakosai voltak az elsők, kik e' jogban részesültek. Illy városok voltak továbbá: Capua, Fundi, Formiae, Cumae, Sinuessa, Acerra, Anagnia, Lanuvium, Aricia, Nomentum, Arpino, (Cicero is municipus volt tehát) és egyebek. 'Caracalla Császár alatt e' jog az egész romai birodalom' lakosaira kiterjesztett.
- 33) 'S vele együtt temérdek pénzt' mellyel hatalmas embereket annak pártjára vonjon. Caesar nem tett semmit is félig, hanem mindennek megadta, mint mondani szoktuk, savát borsát.
- 34) Ugymint: Pompeius' Cato' Marcellus' Scipio' Lentulus' daczára; mert ha Antonius nem nyéré el az Augurságot, jele volt, hogy Caesar' tekintete nem sokat nyom.
- 35) Augurok a' Romaiaknál olly papi rendű személyek voltak, kik a' madarak' röptéből, füttyéből 'stb. úgy a' villámból 's egyéb tüneményekből is az istenek' akaratját magyarázák. Mivel Romában semmi fontosb dolog elő nem vétetett a' nélkül, hogy az ő tanácsuk ki ne kéretett volna: tekintetük nagy 's befolyásuk az ország' dolgaiba igen tetemes volt.

Ez' időben az Augurok' Collegiuma a' Respubl. legjelesb emberei közül választott tizenöt férfiuból állott, kiket hivataluktól megfosztani semmi féle okból nem lehetett. Könnyen elgondolhatni azonban, hogy régi befolyásuk az országos dolgokba a' hajdanihoz képest ez idő tájban sokat csökkent; 's hogy olly férfiak, mint Pompeius és Caesar, vagy kedvük szerint igazgatták az auguriumokat, vagy ha azok ellenükre voltak, reájok nem sokat ügyeltek.

36) Ezek Róma' épitt. 705-dik évére választattak Consuloknak.

37) Ez az, kiről főlebb (III. 1.) szó volt.

38) Illy alkalommal az isteneknek áldozatok mutattak-be, hogy a' sereg' mozgásait szerencsétlenség. Azután gyakorlat' okáért hadi fordulatok tétettek 'stb.

39) Erről lásd alább az 54-dik számot. Labienusról már máshol volt szó.

40) Curio azelőtt Pompeius' barátja, 's Caesar' ellensége volt, de miután ez amannak termédek adósságait lefizette, lassanként pártjától el- és Caesarhoz állott. Ez az, ki a' polgári háboruban Corfinium' megvétele után először Siciliába, azután Africába ment, 's ott Varus és Juba ellen elejénte szerencsésen harczolt, utóbb pedig elesett. — Mint Caesar' pártosa tehetsége szerint eszközlé hazája' bukását. Vellej. Pater. L. II. néhány vonással illy rajzot ad felőle: Vir nobilis, eloquens, audax, suae alienaeque fortunae et pudicitiae prodigus, homo ingeniosissime nequam, et facundus malo publico. E' kép, sok azon időbeli ifju emberre reá illett.

41) Azaz: önmaga kérdezé a' Senatust: tetszenék-e, hogy mindketten (Pompeius és Caesar) elbocsássák seregeiket? mert sokan azt akarák határozattá tenni, hogy egyedül Caesartegye le fegyverét. De a' Consulok, netalán Pompeius is meg, fosztassék fegyveres erejétől, nem hagyák szavatolásra kelnit a' dolgot, hanem azt ez uttal elsímíták.

42) Pompeius' és Crassus' törvénye szerint Caesar' helytartóságának ideje öt évvel megtoldatott; ezen idő pedig még nem folyt le.

43) E' legio felől l. a' VI-dik könyvhöz a' 2-dik jegyzetet. Így a' parthus háborúra, melly azonban elmaradt, Caesartól két le-

gio csikartaték ki, Pompeiustól egy sem; sőt e' legiot is Pompeius tartóztatá le, 's a' villoogások' kiütésekor Caesar ellen fordítá.

- 44) Ciceroként pro Caecinna: Considerati hominis est, qua de re iure decertari oportet, armis non contendere.
- 45) Azt, mi az idők' mostohasága miatt e' helyt elveszett, (mert igen hihető, hogy Hirtius odáig folytatta a' történeteket, hol azok' folyamátját a' jövő könyv' kezdete ismét fölfogja) ki lehet pótolni Appianusból II. 32. ki a' már Italiában lévő Caesarról így ír: Per literas contendit ab Senatu, ut etiam Pompeius se imperio abdicaret, seque idem facturum promisit; sin minus, se neque sibi, neque patriae defuturum. Így már a' következő könyv' első szavai: *Literis a Fabio C. Caesaris Consulibus redditis* etc. ez' elbeszéléssel összefüggésben van. Lásd a' következő könyv'hez az előszót.
-

Időszaki egybevetés.

C. Julius Caesar mint Consul Roma' épitt. 695-dik évében (Kr. szül. előtt az 59-dikben) elnyerte Gallia Provinciának kormányát, 's ezt, hivatalában újra megerősítetvén 696-tól fogva kilencz évig kormányozta. Sveton. C. 22. et 25. Dio Cassius L. 38. Tudni illik:

Roma' épitt. 696-dik évében (Kr. szül. előtt az 58-ban).

L. Calpurnius Piso, és A. Gabinius Consulok alatt.

Háboru a' Helvetiusokkal és Ariovistussal. Első könyv.

Roma' épitt. 697-dik évében (Kr. szül. előtt az 57-ben).

P. Cornelius Lentulus Spinther, és Q. Caecilius Metellus Consulok alatt.

A' Belgák meghódíttatnak. — P. Crassus által a' tengermel-
lékiek a' romai nép' hatalma alá hajtának. Második könyv.

Roma' épitt. 698-dik évében (Kr. szül. előtt az 56-ban).

Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus, és L. Marcius Philippus Consulok alatt.

Háboru a' havasiak- Venetusok- Unellusok. Aquitanusok- és Menapiusokkal. Harmadik könyv.

Roma' épitt. 699-dik évében (Kr. szül. előtt az 55-ben).

Cn. Pompeius Magnus, és M. Licinius Crassus másod izbe-
li Consulok alatt.

Az Usipetek, és Tenchtherek elleni háboru. — Caesar ált-
kél Germaniába és Britanniába. Ismét háboru a' Morinusok- és Me-
napiusokkal. Negyedik könyv.

Roma' épitt. 700-dik évében (Kr. szül. előtt az 54-ben).

L. Domitius Athenobarbus és Appius Claudius Pulcher Con-
sulok alatt.

Másod izbéli átszállás Britanniába. — Az Ambiorix elleni
háboru. — A' Trevirek' morgásai lecsillapíttatnak. Ötödik könyv.

Mozgások csaknem egész Galliában. — A' Nerviusok, Senok, Menapiusok, és Trevirek meggyőzetnek. — A' Suevusok elleni hadmenet. — Ambiorix, az Eburok, és Acco meglakolnak. Hatodik könyv.

Roma' épitt. 701-dik évében (Kr. szül. előtt az 53-ban).

Cn. Domitius Calvinus, és M. Valerius Messala Cosulok alatt. Vercingetorixnak, egész Gallia' fő badkormányzójának háboruja. Hetedik könyv.

Roma' épitt. 702-dik évében (Kr. szül. előtt az 52-ben).

Cn. Pompeius Magnus hrmadszori 's egyedüli consulsága alatt; és az utolsó öt hónapban Q. Caecilius Metellus Scipio mint második Consul alatt.

Roma' épitt. 703-dik évében (Kr. szül. előtt az 51-ben).

Ser. Sulpicius Rufus, és M. Claudius Marcellus Consulok alatt.

Roma' épitt. 704-dik évében (Kr. szül. előtt az 50-ben).

L. Aemilius Paulus, és C. Claudius Marcellus Consulok alatt.

A' Gallusok' új öszveesküvése elnyomatik. — Caesar' kegyessége. Italiába utazta. — Labienus Togata Galliának parancsnoka. — A' polgári háboru' kezdete. Nyolczadik könyv.

Név- és tárgymutató.

A' romai szám a' könyvet (liber) mutatja, az arabiai
a' czikk-számot (caput).

Abies. V. 12.
Acco. VI. 4. 44.
Acies triplex. I. 49.
Actuariae (naues). V. 1.
Adcantuannus. III. 22.
Admagetobria. I. 31.
Aduatuca VI. 32.
Aduatuci. II. 4. 16. 29. 31. V.
38. 39. 56. VI. 33.
Aeduorum res cum Ariovisto. I.
33. 35. cum Arvernīs. I. 31.
cum Biturigibus. VII. 5. cum
Helvetiis, I. 11. 14. cum Se-
quanis. VI. 12. cum Romanis.
I. 11. 16. 32. 35. 43. V. 7. 54.
VI. 4. VII. 32. 54. 63.
— lex de magistratibus VII. 33.
— clientes I. 31. VII. 75.
Aemilius. (L). I. 23.
Aerariae secturae. III. 21.
Aes apud Britannos non nasci-
tur. V. 12.
Aestuaria. II. 28. III. 9.
Agenticum. VI. 44. VII. 10.
Agger. II. 12.
Agmen. VIII. 8.
— novissimum. I. 15.
Alarii. I. 51.

Alces, ferae. VI. 27.
Alesia. VII. 68. seq. VIII. 34.
Allobroges. I. 6. II. 28. VII. 64.
Alpes, montes. I. 10. III. 1.
Aluta. III. 13.
Ambacti. VI. 15.
Ambarri. I. 11.
Ambiani. II. 4. 15. VII. 75.
Ambibari. VII. 75.
Ambilati. III. 9.
Ambiorix. V. 24. 27. 34. VI. 2.
5. 29. 30. VIII. 24.
Ambivareti. VII. 75.
Ambivariti. IV. 9.
Amentum. V. 48.
Amicus populi rom. I. 3.
Anartes. VI. 25.
Ancalites. V. 21.
Andes. II. 35. III. 7. VII. 4.
Antebrogius. II. 3.
Antennae. III. 14.
Antistius (C) Reginius. VI. 1.
Antonius (M). VII. 81. VIII. 2.
50.
Aquileia. I. 10.
Aquitania. I. 1. 39. III. 20. 21.
27. VIII. 46.
Arar. I. 12.

Arbitri. V. 1.
 Arduenna silva. V. 3. VI. 29.
 Arecomici, Volcae. VII. 7.
 Aries. II. 32.
 Ariovistus. I. 31. seq. V. 19.
 VI. 22.
 Aristius (M). VII. 42.
 Armamenta. IV. 29.
 Armatum concilium. V. 56.
 Armoricae civitates. V. 53. VII.
 75. VIII. 31.
 Arprinius (C) vel Arpineius, V.
 27.
 Arverni. I. 35. 45. VII. 7.
 Atreates. II. 4. 16. 23. VII. 75.
 Atrius (Q). V. 9.
 Avaricum. VII. 13.
 Augur. VIII. 50.
 Auleri Brannovices. VII. 75.
 — Ebuovices. III. 17.
 — Diablintes. III. 9.
 Aurunculejus (L). II. II. V. 24.
 28. 36. 37.
 Ausci. III. 27.
 Axona. II. 5. 9.
 —
 Bacenis, silva. VI. 10.
 Baculus (P. Sext.). II. 25.
 Balventius (T). V. 35.
 Barbari. V. 54. VIII. 8.
 Batavorum insula. IV. 10.
 Belgae. I. 1. II. 2. 4. 10. II. V.
 12. VIII. 54.
 Belgium. V. 24. 25. 46. VIII. 46.
 Bellocassi. VII. 75.
 Bellovaci. II. 4. 13. VII. 59. 75.
 VIII. 7. 14.
 Bibracte. I. 23. VII. 55. 63.
 Bibrax. II. 6.

Bibroci. V. 21.
 Bigerriones. III. 27.
 Bituriges. VII. 5. VIII. 3.
 Boduognatus. II. 23.
 Boia. VII. 14.
 Boji. I. 5. 25. 28.
 Brannovices et Brannovii. VII.
 75.
 Bratuspantium. II. 13.
 Britannia. IV. 21. V. 8. 12. VI.
 13.
 — oppida. V. 21.
 — Reges quatuor. V. 22.
 Bruma. V. 13.
 Brutus. VII. 9.
 —
 Cabillonum. VII. 42. 90.
 Caburus. VII. 65.
 Cadurci. VII. 4. 75.
 Caeresi. II. 4.
 Caesar (C. Jul.) contra Aduatu-
 cos. II. 16. 17. 29.
 — Aeduos. VII. 40.
 — Ambianos. II. 18.
 — Ariovistum. I. 33.
 — Belgas. II. 2.
 — Bellovacos. II. 13.
 — Britannos. IV. 20. V. 8.
 — Germanos. IV. 6. 14.
 — Nervios. II. 17. V. 46.
 — Sotiates. III. 20.
 — Suessiones. II. 12.
 — Venetos. III. 9.
 — Vercingetorigem. VII. 7.
 — Antonio adest in petendo au-
 guratu. VIII. 50.
 Caesaris opera. I. 13. IV. 17.
 VII. 69. seqq.
 Caesar (L.). VII. 65.

- Calenus. VIII. 39.
 Caletes. II. 4. VIII. 7.
 Calones. II. 24.
 Camulogenus. VII. 57. 62.
 Caninius (C). VIII. 33.
 Cantium. V. 13. 22.
 Capilli promissi Britannorum. V. 14.
 Carcaso. III. 20.
 Carnutes. V. 25. 56. VI. 2. 4. VII. 2. VIII. 31.
 Carri. I. 3. 26. VIII. 14.
 Carvilius. V. 22.
 Cassi. V. 21.
 Cassivellaunus. V. 11. 18.
 Cassius (L). I. 7. 12.
 Castella. I. 8.
 Casticus, sequanus. I. 3.
 Castra movere. I. 15.
 — munire Galli coeperunt. VII. 30.
 — Q. Ciceronis oppugnantur. V. 39. 42. seqq.
 Catamantaledes. I. 3.
 Cativolcus. V. 24. VI. 31.
 Caturiges. I. 10.
 Cavarillius. VII. 67.
 Cavarinus. V. 54. VI. 5.
 Causam cognoscere. I. 19.
 — dicere. I. 4.
 Celeritatis in bello mementum. V. 29. 48. VII. 12.
 Celtæ. I. 1.
 Celtillus. VII. 4.
 Cenimogni. V. 21.
 Cenomani. VII. 75.
 Centrones. I. 10.
 — Nerviorum clientes. V. 39.
 Cervi. VII. 72.
 Cevenna, mons. VIII. 8.
 Centrones. V. 39.
 Chernsci. VI. 10.
 Cicero (Q). V. 39. 40. 43. 48. VI. 36.
 Cimerius. I. 37.
 Cimbri. I. 33. 40. VI. 77.
 Cingetorix. V. 3. 45. 56. 57. VI. 8.
 Cisalpina Gallia. VI. 1.
 Cippi. VII. 73.
 Civitas. I. 2. VI. 11.
 Classis Gallorum. III. 14.
 Clodii caedes. VII. 1.
 Cocosates. III. 27.
 Cogere exercitum. I. 15.
 — naves. IV. 22.
 Cohors. II. 5.
 — praetoria. I. 40.
 — prima. V. 15.
 Commius Atrebars. IV. 21. 27. 35. VI. 76. VIII. 6. 23. 47. 48.
 Concilium. I. 29. VI. 3.
 — armatum. V. 56.
 — nocturnum Gallorum. V. 53.
 Concrepare armis. VII. 21.
 Condrusi. I. 6. II. 4. IV. 6. VI. 32.
 Conetodunus. VII. 3.
 Confluens Mosae et Rheni. IV. 15.
 Conjunctio. I. 2.
 Coniurare inter se (milites). VII. 1.
 Conscius. I. 14.
 Conscribere legiones. I. 10.
 Considius (P). I. 21.
 Contagio. VI. 13.
 Convictolitanes. VII. 32. 55. 67.
 Corona (sub). III. 16.
 Correns. VIII. 6. 19.

Corus. V. 7.
 Cotta (L). Aurunculeius. V. 33.
 Cotautus. VII. 3.
 Cotus. VII. 32. 33. 67.
 Crassus (M). V. 24.
 — (P). I. 52. II. 34. III. 20.
 Crates. VII. 81.
 Cretenses. II. 7.
 Critognatus. VII. 77.
 Cuniculi. III. 21. VII. 22.
 Cuneus. VI. 40.
 Curiosolita. II. 34. III. 7. VII. 75.
 Cursum tenere. IV. 26. V. 5. 8.
 —
 Daci. VI. 25.
 Danubius. VI. 25.
 Decetia. VII. 33.
 Decimus Brutus. III. 11.
 Decurio. I. 23.
 Dedititius I. 27.
 Deducere naves. V. 2.
 Deiectus. II. 8.
 Delectus militum. VI. 1.
 Depopulari. I. 11.
 Desperati. VII. 3.
 Destitutus. I. 16.
 Deuoti s. Soldurii. III. 22.
 Diablintes. III. 9.
 Diem dicere. I. 6.
 Dii Gallorum. VI. 17.
 — Germanorum. VI. 21.
 Dis pater Gallorum. VI. 18.
 Discedere ab armis. V. 41.
 Disceptator. VII. 37.
 Disciplina. VI. 13.
 — militum. VI. 1.
 — memoria, non literis constans. VI. 14.
 Disparare. VII. 28.

Disputare. VI. 14.
 Distinere manus. II. 5.
 Divico. I. 13.
 Divitiacus. I. 3. 16. 18. 19. 41. 51. II. 4. 5. 6. 12.
 — Suessionum Rex. II. 4.
 Domicilia Gallorum. VI. 14.
 Domitius Calvinus. III. 34.
 Dos. VI. 19.
 Drappes. VIII. 30. 44.
 Druides. VI. 13.
 Dubis. I. 38.
 Dumnaeus VIII. 26. 31.
 Dumnorix. 3. 9. V. 6. 7.
 Duratius. VIII. 26.
 Durocortorum. IV. 44.
 —
 Eburones. II. 4. IV. 6. V. 28. VI. 24. 34. 35. 43.
 Eburovices v. Aulerci.
 Effarcire. VII. 23.
 Elaver. VII. 34.
 Eleutheri. VII. 75.
 Elusates. III. 27.
 Emolimentum. I. 34.
 Epasactus. VIII. 44.
 Ephippia Suevis contemta. IV. 2.
 Epistola telo alligata. V. 48.
 Eporedorix. VII. 38. 39. 54. 63. 67.
 Equites romani. VII. 61. 65.
 — Galli. VI. 15.
 — Germani. IV. 2.
 Erathosthenes. VI. 24.
 Esseda. IV. 24. 33.
 Essui. V. 24.
 Esubii. III. 7.
 Expeditio. V. 10.
 Expeditus. I. 6. 49.

- Expiare. V. 52.
 Exploratores. I. 12.
 Evocati. VII. 65.
-
- Fabius (C). V. 24. VIII. 27.
 — (L). VII. 47. 50.
 — (Max. Q.). I. 45. VI. 12.
 Factiones Gallorum. VI. 12.
 Fagum Britannia non habet.
 V. 12.
 Falcium usus. III. 14. VII. 22.
 Familiaris. I. 19. 53.
 Feminae Germanorum fatidicae.
 I. 50.
 Ferrariae Biturigum. VII. 22.
 Ferrum in Britannia V. 12.
 Fistucae. IV. 17.
 Frumentum metiri. I. 16.
 Frumenti copiam facere I. 28.
 Funditores. II. 7.
 Funera Gallorum. VI. 19.
 Fusius (C). Cita. VII. 3.
-
- Gabali. VII. 64. 75.
 Gaesa. III. 4.
 Galba, legatus. III. 1.
 — Suessionum rex. II. 4. 13.
 Gallia disciplinam a Britannia
 petit. VI. 13.
 Galliae divisio. I. 1.
 — mores et disciplina. I. 31.
 VI. 11.
 Gallicae naves. III. 13.
 Gallici muri. VII. 23.
 Gallorum coniugia. VI. 19.
 — corpora procera. II. 30.
 — Druides et equites. VI. 13.
 — religio. VI. 10.
- Gallinam non gustant Britanni.
 V. 12.
 Garites. III. 27.
 Garumna. I. 1.
 Garumni. III. 27.
 Geiduni. III. 39.
 Genabum. VII. 3. 11. 28. VIII. 5.
 Geneva. I. 7.
 Gergouia, in Arvernus. VII. 4. 34.
 — in Bojis. VII. 9.
 Germaniae mores. IV. 1. VI.
 11. 21. seqq.
 — populi plures II. 4.
 — sortes et vaticinationes. I. 50.
 Germani in exercitu Caesaris VII.
 — vincuntur. I. 53. IV. 12. 14.
 Germanorum acies. I. 51.
 — corpora procera. I. 39.
 — equestre proelium. I. 48. IV.
 2. VII. 18. VIII. 36.
 — hospitalitas. VI. 23.
 — transitus in Galliam. I. 31.
 IV. 16.
 Glans. V. 43. VII. 81.
 Glasti usus in Brit. V. 14.
 Gobanitis. VII. 4.
 Gordum. V. 39.
 Graecae literae. I. 29. VI. 14.
 V. 48.
 Graioceli. I. 10.
 Grudii. V. 39.
 Gutruatus. VIII. 38.
-
- Harpago. VII. 81.
 Harudes. I. 31. 37. 51.
 Helvetiorum clades. I. 12. 26.
 — literae graecae. I. 29.
 — mos in iudiciis. I. 4.
 — pagi. I. 12.

— victoria de Rom. VII. 4.

— virtus. I. 1.

Illevii. VII. 7. 75.

Hercynia, silva. VI. 24.

Hibernia. V. 13.

Hispani equites. V. 1. 26. III. 23.

Hominum immolatio. VI. 16.

Iccius. II. 3.

Illyricum. II. 35. III. 7.

Imanuentius. V. 20.

Imitatores solertes Galli. VII. 22.

Impeditus. I. 12. II. 10. IV. 16.

Imperare militem. I. 7.

Imperium. II. 1. 3.

Importatitius. IV. 2.

Impuber. VI. 21.

Indago. VIII. 18.

Induciae. IV. 12.

Induciomarus. V. 3. 26. 53. 55.

58.

Infirmas. IV. 13.

Insidiae. II. 11.

Insigne. II. 21. VII. 88.

Interdicere sacrificiis. VI. 13.

Interpellare. I. 44.

Iter avertere, convertere. I. 16.

23.

Itinere (ex). I. 25. II. 6. 12.

Itineribus maximis. I. 7. 10.

Itius portus. V. 2.

Jugom (sub) mittere. I. 7. 12.

Jumentum. I. 3. VII. 11.

Junius (Q). V. 27.

Jupiter Gallorum. VI. 17.

Jura, mons. I. 6. 8.

Laberius Durus (Q). V. 15.

Labienus (T). I. 21. V. 58. VI.

7. VII. 60. 62.

— sollicitatus a Caesaris inimicis. VIII. 52.

Laborare. I. 52.

Latobrigi. I. 5. 28. 29.

Lecti milites. II. 4.

Legatus. I. 10. 52. VII. 45.

Legati Caesaris fuerunt:

Antistius. VI. 1. VII. 83.

M. Antonius. VII. 81.

Calenus VIII. 39.

Caninius Rebilus. VIII. 24.

Q. Cicero. V. 24.

Cotta. II. 11. IV. 22.

C. Fabius. V. 24. VIII. 24.

Ser. Galba. III. 1.

Labienus. I. 10. 21.

Q. Pedius. II. 2.

Munat. Plancus. V. 24. 25.

L. Roscius. V. 53.

T. Sextius. VI. 1.

M. Silanus. VI. 1.

Sulpitius Rufus. IV. 22.

Titurius Sabinus. II. 5. III.

17. IV. 22.

C. Trebonius. VIII. 46.

Vatinius. VIII. 46.

Legati iure gentium sacro sancti.

III. 9.

Legio. I. 7.

— septima. IV. 32.

— decima fortissima. I. 40.

— undecima. VIII. 8.

— decima tertia. VII. 51.

Lemannus lacus. I. 2.

Lemonum. VIII. 26.

Lemovices. VII. 4. 75.

Lentulus, consul. VIII. 50.

Lepontii. IV. 10.

Leuci. I. 40.

- Levaci. V. 39.
 Lexovii. III. 9. 11. 17.
 Liberaliter respondere. IV. 18.
 Librilia. VII. 81.
 Liceri, contraliceri. I. 18.
 Liger. III. 9. VII. 5. 55.
 Liliū munimentum. VII. 73.
 Limonum. VIII. 9.
 Lingones. I. 26. 40. IV. 10. VI. 44. VII. 9.
 Liscus. I. 16. 17.
 Litavicus. VII. 37. seq. 54.
 Longurius. III. 14.
 Lorica. V. 40. VII. 72.
 Lucterius. VII. 5. VIII. 30. seq.
 Lugotorix. V. 22.
 Luna causa aestus. IV. 29.
 — nova I. 50.
 Lutetia Parisiorum. VI. 3. VII. 58.

 Malacia. III. 15.
 Mandubii. VII. 68. 78.
 Mandubratius. V. 20.
 Manilius (L). III. 20.
 Manipulos laxare. II. 25.
 Manus cogere. II. 2.
 Marcellus (C). VIII. 53. 57.
 Marcomanni. I. 51.
 Marius (C). I. 40.
 Mars Gallorum. VI. 17.
 Matarae. I. 26.
 Matisco. VII. 90.
 Matrona. I. 1.
 Mediomatrici. IV. 10. VII. 75.
 Meldae. V. 5.
 Melodunum. VII. 58.
 Memoria patrum. II. 4.
 Memoriae studere. VI. 14.
 Menapii. II. 4. III. 9. 10. IV. 4. VI. 2. 6.
 Mensurae itinerum. VI. 25.
 Mercurius Gallorum. VI. 17.
 Metiosedum. VII. 58. 61.
 Mettius (M). I. 47. 53.
 Milo. (T. An). III. 21. 22.
 Minerva Gallorum. VI. 12.
 Minucius. (L). VI. 29.
 Mobilis. IV. 5.
 Molle litus. V. 9.
 Mona insula. V. 13.
 Morini. II. 4. III. 9. 28. IV. 22.
 — Caesarem oppugnant. IV. 37.
 — vincuntur. I. 38.
 — Atrebatibus attribuuntur. VII. 76.
 Moritasgus. V. 54.
 Mosa. IV. 10.
 Mulieres Gallicae. VII. 48.
 — Germanicae in proeliis. I. 51.
 Muliones ut equites. VII. 57.
 Municipia. VIII. 50.
 Munitio. I. 10.
 Muri Gallici. VII. 23.
 Musculus machina. VII. 84.

 Nameius. I. 7.
 Nannetes. III. 9.
 Nantuates III. 1. IV. 10.
 Narbo. III. 20. VII. 7.
 Nasua Suevus. I. 37.
 Navale certamen. III. 13.
 Naves cogere. IV. 22.
 — deducere. V. 2.
 — gallicae. III. 13.
 — instituere. VI. 11.
 — longae. III. 9.
 — subducere. V. 1. 11.
 Nautas comparare. III. 9.

- Necessarii I. 11.
 Nemetes. I. 51.
 Nemetocenna. VIII. 46. 52.
 Nervii. I. 4. II. 17.
 — Ciceronem obsident. V. 42.
 Nerviorum clientes. V. 39.
 — deditio. II. 27. VI. 3.
 — mores. II. 15. V. 51.
 — multitudo. V. 42.
 — rebellio. II. 17. 18. V. 39.
 Nitiobriges. VII. 7. 31.
 Noctem diei praeponunt Galli
 in numerando. VI. 18.
 Noctes in Britannia breves. V.
 13.
 Nocturna Gallorum concilia. V.
 53.
 Noreja. I. 5.
 Noricus ager. I. 5.
 Noviodunum Aeduarum. VII. 55.
 — Biturigum. VII. 12.
 — Suessionum. II. 12.
 Novis imperiis studere. II. 1.
 Nox dierum triginta in insulis
 Britanniae. V. 13.
 Numejus Helvetius. I. 7.
 Numidae Sagittarii. II. 7.

 Obsides. I. 19.
 Ocelum. I. 10.
 Octodurus. III. 1. 6.
 Ollovido. VII. 31.
 Onerariae naves. IV. 21.
 Oppida Britanniae. V. 21.
 Orcynia Silva. VI. 24.
 Ordines primi. V. 30.
 — servare. IV. 26.
 Orgetorix. I. 2. 3. 26.
 — moritur. I. 4.

 Osismi. II. 34. III. 9. VII. 75.

 Pabulationes observare. VII. 16.
 Pacatorum exertae manus in
 pugna. VII. 50.
 Paemani. II. 4.
 Pagi Helvetiorum. I. 12.
 — sueuorum. I. 37. IV. 1.
 Paludamenti color. VIII. 88.
 Paludes Morinorum. IV. 38.
 Parentare. VII. 17.
 Parisii. VI. 3.
 Parthicum bellum molitur Cae-
 sar. VIII. 54.
 Passis crinibus. I. 51.
 Pedem referre. I. 25. IV. 25.
 Pedibus proeliari. IV. 2.
 Pedites Germani. I. 48. VII. 65.
 Pelles pro velis. III. 13.
 — vestitus Sueuorum. IV. 1.
 VI. 21.
 Pellibus (sub). IV. 29.
 Periculum facere. I. 40.
 Petrejus (M). VII. 50.
 Petrocorii. VII. 75.
 Petrosidius (L). V. 37.
 Phalanx. I. 24. 52.
 Pictones. III. 11. VII. 4.
 Pila muralia. V. 40.
 Pinnae. V. 40.
 Pirustae. V. 1.
 Piso Aquitanus. IV. 12.
 — (L). I. 12.
 — (M). I. 2. 35.
 Pleumoxii. V. 39.
 Plumbum album. V. 12.
 Pluteus. VII. 25.
 Pompeius (Cn). Caesaris ami-
 cus. VI. 1.
 — Caesari infestus. VIII. 53-55.

- interpres. V. 36.
 Pons in Rheno. IV. 17. VI. 9.
 Portoria. I. 18.
 Portus superior. IV. 28.
 — ulterior. IV. 23.
 Preciani. III. 27.
 Provincia. I. 7.
 — defungi. VIII. 35.
 Publicas et privatas iniurias ul-
 cisci. I. 12.
 Publicum consilium. V. 1.
 Pulvio (T). V. 44.
 Purgatus. I. 28.
 Pyrenaei montes. I. 1.
 —
 Quaestio. VI. 19.
 Quaestor. I. 52.
 —
 Rauraci. I. 5.
 Rates. I. 8.
 Receptui canere. VII. 47.
 Redimere. I. 18.
 Reges a senatu Romano adpel-
 lati. I. 3. 43.
 Remi. II. 3.
 Remorum cum Caesare amicitia.
 V. 54. VI. 4. 7. 63. VIII. 12.
 Rheda. I. 51.
 Rhedones. II. 34. VII. 75.
 Rhenus fluv. IV. 40. 16.
 — cum ponte. IV. 17. VI. 9.
 Rhodanus fluv. I. 1.
 Robur. III. 13.
 Ruteni. I. 45. VII. 7. 75.
 —
 Sabis fluv. II. 16. 18.
 Sacerdotes Galli. VI. 43.
 Sacramento rogare milites. VI. 1.
 Samarobriua. V. 24. 53.
 Sanitas. I. 42.
 Santones. I. 10. III. 11.
 Sarcinae. I. 24.
 Scaldis fluv. VI. 33.
 Scindulae, scandulae. VIII. 42.
 Scorpio, machina. VII. 25.
 Scuta e cortice facta. II. 33.
 Sectio. II. 33.
 Sedulius Lemovix. VII. 88.
 Sedumi. III. 1.
 Sedusii. I. 51.
 Segni. VI. 32.
 Segonax. V. 22.
 Segontiaci. V. 21.
 Segusiani. I. 10. VII. 64.
 Senatus consultum contra Cae-
 sarem VIII. 53. 54.
 Senones. V. 54. 56. VI. 5.
 Sequana fluv. I. 1.
 Sequani. I. 9. 31. 32. 33. 35.
 — Germanos in Galliam invitant
 VI. 12.
 Sergius Galba VIII. 50.
 Sertorius (Q). III. 23.
 Servilis tumultus. I. 40.
 Servius Galba. III. 1.
 Sesuvii. II. 34.
 Sextius (T). VI. 1. VII. 49. 90.
 Sibuzates. III. 27.
 Sigambri. IV. 16. 18.
 Signorum militarium conferen-
 dorum mos gallicus. VII. 2.
 Silanns. VI. 1.
 Soldurii. III. 22.
 Sortes mulierum Germanar. I.
 50.
 Sotiates v. Sontiates. III. 20. 21.
 Speculatoriae naves. IV. 26.
 Statio. IV. 32. V. 16.

- Stimuli in munitione. VII. 73.
 Stipendium victis imponitur. I. 44.
 Sublicae. IV. 17.
 Subsidiium. II. 8. 25.
 Suessiones. II. 3. 13. VIII. 6.
 Suevi beilicosi. IV. 1. 19.
 — Rhenum transire volunt. I. 37.
 Suevorum pagi. I. 37. 51. 54.
 Supplicatio XV dierum. II. 35.
 — XX dierum. IV. 38.
 Supplicia more Gallorum. IV. 16.
 Surus, aediuus. VIII. 45.
 Sylla (L). I. 21.
 —
 Tabulae graecae Helvetiorum. I. 29.
 Taleae. VII. 73.
 Tamesis fluv. V. 11. 18.
 Tarbelli. III. 27.
 Tarusates. III. 23. 27.
 Tasgetius. V. 25.
 Taxi arboris venenum. VI. 31.
 Taximagulus. V. 22.
 Tectosages, v. Voliae.
 Tendere (tentorium). VI. 37.
 Tenchtheri. IV. 1.
 Tergestini. VIII. 24.
 Terrasidius (T). III. 7. seq.
 Testamenta obsignare. I. 39.
 Tustudo. II. 6.
 Teutiomatus rex Nitobrigum. VII. 31. 46.
 Teutoni. I. 33. 40. II. 4. VII. 77.
 Tigurinus pagus. I. 12.
 Titurius Sabinus. V. 24. seq. 52.
 Togata Gallia. VIII. 24. 52.
 Tolosa. III. 20.
 Tolosates I. 10. III. 20. VII. 7.
 Tormenta. II. 8. VII. 22.
 Tragulae. I. 16.
 Transmigratio animarum. VI. 14.
 Transmissus. V. 2.
 Transrhenani. II. 35. IV. 16.
 Trebonius Legatus. V. 24. VII. 81. VIII. 46.
 Treviri. I. 37. III. 11.
 — equitatu praestant. II. 24. V. 3.
 — feroces. VIII. 251.
 — Germanos sollicitant. V. 2. 55.
 Tervirorum clades. VI. 8. VIII. 63. VIII. 45.
 Triboui. I. 51. IV. 10.
 Trinebantes. V. 20. 2. 21.
 Triquetra insula. VI. 13.
 Tuba. II. 20.
 Tulingi. I. 5.
 Turones II. 35. VII. 4. 75. VIII. 46.
 —
 Ubii. I. 54. IV. 3. 16. 19. VI. 9.
 Unelli. II. 34. III. 7. 11. 17. VII. 75.
 Urbigenus, pagus. I. 27.
 Urus, fera. VI. 28.
 Usipetes IV. 1. 16.
 Uxellodunum. VIII. 32. 40. 43.
 —
 Vacare agros. IV. 3.
 Vahalis s. Wallis. IV. 10.
 Valerius (C) Caburus. I. 47. VII. 65.
 — Donataurus. VII. 65.
 — Flavius I. 47.
 — L. Praeconius. III. 20.
 — Procillus. I. 19. 47. 53.
 Valetiacus. VII. 32.
 Vangiones. I. 51.
 Varenus (L). V. 44.

- Vatinius. VIII. 46.
 Vectigalia. I. 18.
 Velanius (Q). III. 7.
 Velauni. VII. 75.
 Vellaunodunum. VII. 11.
 Velocasses v. Bellocassi.
 Veneti Gall. II. 34. III. 8. 16.
 VII. 75.
 Venetia Gall. III. 9.
 Veragri. III. 1.
 Verbigenus s. Urbigenus pagus.
 I. 27.
 Vercingetorix. VII. 4. 8. 20. 28.
 seq. 89.
 Vergasillaunus. VII. 76. 83. 88.
 Vergobretus Aeduorum magi-
 stratus. I. 16.
 Veromandui. II. 4.
 Vertico. V. 45. 49.
 Vertiscus. VIII. 12.
 Verudoctius. I. 7.
 Verutum. V. 44.
 Versontio. I. 38.
 Vexilli proponendi mos. II. 20.
 Vienna. VII. 9.
 Vigilia, secunda, tertia, etc. I. 12.
 21. II. 11.
 Vineas agere. II. 12. VII. 27.
 Viridomarus, Aeduus. VII. 38.
 40. 54. 63.
 Viridovix. III. 17.
 Vitrum infectorium. V. 14.
 Vocates. III. 23. 27.
 Vocio Noricorum rex. I. 53.
 Vocontii. I. 10.
 Volcae, Areconici. VII. 7.
 — Tectosages. VI. 24.
 Volusenus (C). III. 5. IV. 21.
 VIII. 23. 48.
 Vosegus, mons. IV. 10.

Külön rajstroma

azon kül királyoknak 's fejedelmeknek, kik e' nyolcz
könyvben megemlíttetnek.

- Adcantuannus. III. 22.
 Ambiorix. V. 24. 27. 34. VI. 2.
 5. 29. 30. VIII. 24.
 Antebrogus. II. 3.
 Ariovistus. I. 31. seq. V. 19. VI.
 22.
 Boduognatus. II. 23.
 Caburus. VII. 65.
 Camulogenus. VII. 57. 62.
 Carvilius. V. 22.
 Cassivellaunus. V. 11. 18.
 Casticus. I. 3.
 Catamantaledes. I. 3.
 Cativolcus. V. 24. VI. 31.
 Cavarillus. VII. 67.
 Cavarinus. V. 54. VI. 5.
 Cimberius. I. 37.
 Cingetorix. V. 3. 45. 56. 57. VI.
 8.
 Commius. VII. 21. 25. 35. VI.
 76. VIII. 6. 23. 47. 48.
 Conetodunus. VII. 3.

- Convictolitanes. VII. 32. 55. 67.
 Correus. VIII. 6. 19.
 Cotus. VII. 32. 33. 67.
 Critognatus. VII. 77.
 Divico. I. 13.
 Divitiacus. I. 3. 16. 18. 19. 41.
 51. II. 5. 6. 12.
 Drappes. VIII. 30. 44.
 Dumnacus. VIII. 26. 31.
 Dumnorix. I. 3. 9. V. 6. 7.
 Duratius. VIII. 26.
 Epasnactus. VIII. 44.
 Eporedorix. VII. 38. 39. 54. 63.
 67.
 Galba. II. 4. 13.
 Gobanitio. VII. 4.
 Gutruatus. VIII. 38.
 Iccius. II. 3.
 Imanuentius. V. 20.
 Induciomarus V. 3. 26. 53. 55. 58.
 Liscus. I. 16. 17.
 Litavicus. VII. 37. seq. 54.
 Lucterius. VII. 5. VIII. 30. seq.
 Mandubratius. V. 20.
 Moritasgus. V. 54.
 Namejus. I. 7.
 Nasua. I. 37.
 Ollovido. VII. 31.
 Orgetorix. I. 23. 26.
 Piso aquitanus. IV. 12.
 Sedulius. VII. 88.
 Segonax. V. 22.
 Surus. VIII. 45.
 Tasgetius. V. 25.
 Taximagulus. V. 22.
 Teutomatus. VII. 31. 46.
 Vercingetorix. VII. 4. 8. 20. 28.
 89.
 Vergasillaunus VII. 76. 83. 88.
 Verudoctius. I. 7.
 Vertiscus. VIII. 12.
 Viridomarus. VII. 38. 40. 54. 63.
 Viridovix. III. 17.
 Vocio I. 53.
-

Tudnivalók.

1. **A'** magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelv-szabályokról, sem írásmódról, sem végre akármi nemű nyelvet 's írást illető elvekről: egyedül arra kívánt a' kéziratok' bírálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen, 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben; ez, u. m. *C. Julius Caesar' minden munkáinak első kötete, a' gallus háboruról, Szenczy Imrétől fordítva, Guzmics Izidor tiszt. és Péczely József r. tagok' mint e' végre hivatalosan megbizottak' ajánlására adatott sajtó alá.*

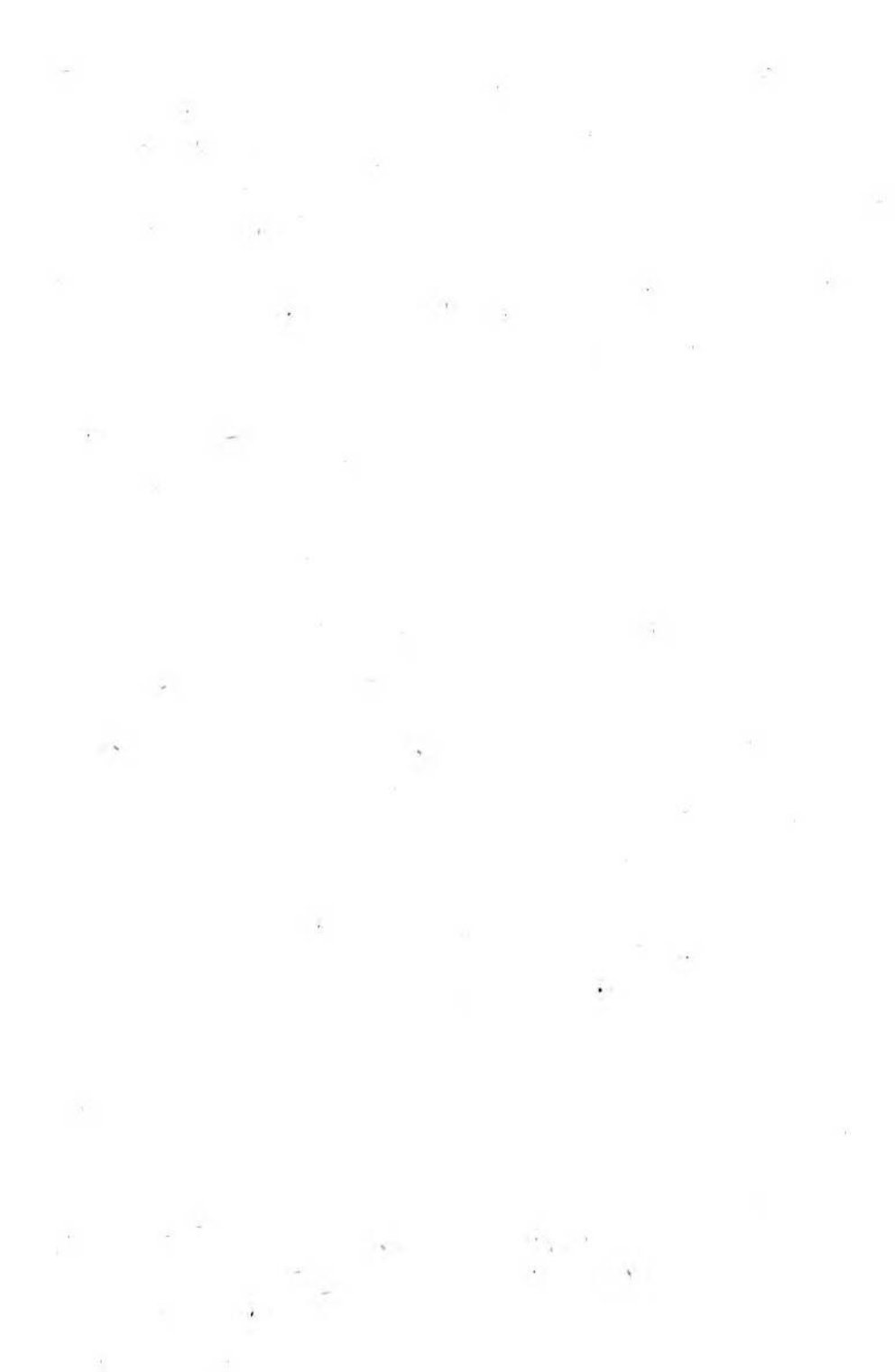
3. E' munka azon 71 közül való, melyek' fordítására a' társaság 1831-ben juniusban tagjait, és 1832-ben martiusban a' magyar írókat általjában felszólítja.

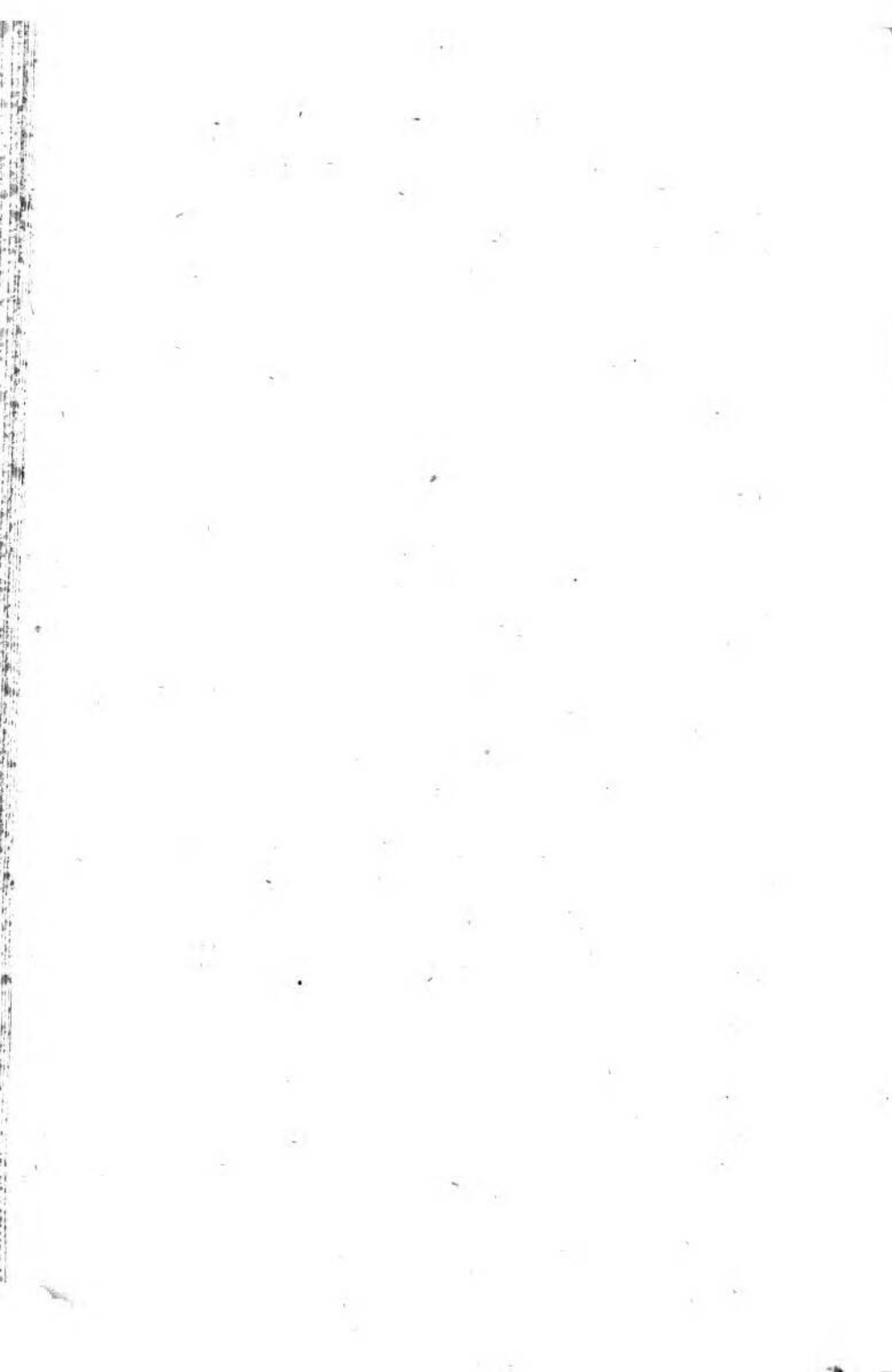
4. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez LVI-d. számú.

Pesten, Novemb. 6. 1839.

D. SCHEDEL FERENCZ,

titoknok.

Österreichische Nationalbibliothek

00584405

